

ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਘੋਰ ਦੁਖਾਂਤ

ਡਾ. ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਨਿਰੰਕਾਰੀ

Punjab Da Ghor Dukhant

by

Dr. Maan Singh Nirankari

9, Sector- 4, Chandigarh

Ph. 0172-2742882

2008

Published by Lokgeet Parkashan
S.C.O. 26-27, Sector 34 A, Chandigarh-160022,
India

Ph.0172-5077427, 5077428

Punjabi Bhawan, Ludhiana, 98154 71219

Type Setting & Design PCIS

Printed & bound at Jai Offset Printers, Chandigarh

Ph: 0172-2640382

© 2008

Produced and Bound in India

All rights reserved

This book is sold subject to the condition that it shall not, by way of trade or otherwise, be lent, resold, hired out, or otherwise circulated without the publisher's prior written consent in any form of binding or cover other than that in which it is published and without a similar condition including this condition being imposed on the subsequent purchaser and without limiting the rights under copyright reserved above, no part of this publication may be reproduced, stored in or introduced into a retrieval system, or transmitted in any form or by any means (electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise), without the prior written permission of both the copyright owner and the above-mentioned publisher of this book.

ਸਮਰਪਨ

ਭੇਟ ਕਰਦਾ

ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ
ਅਚਿੰਤੇ ਬਾਜ ਪਏ

ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਘੋਰ ਦੁਖਾਂਤ

ਡਾ. ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਨਿਰੰਕਾਰੀ

ਤਤਕਰਾ

* ਮੁੱਖਬੰਦ	7
* ਦੋ ਸ਼ਬਦ	11
* ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ	13
1 ਸਾਡੀਆਂ ਬਚਪਨ ਦੀਆਂ ਅਭੁੱਲ ਯਾਦਾਂ ਤੇ ਅੱਜ ਦਾ ਮਹਾਨ ਦੁਖਾਂਤ	15
2 ਭੜਕਾਊ ਰਾਹਾਂ 'ਤੇ ਚੱਲਣ ਨਾਲ ਹਾਨੀ ਹੋਣ ਦਾ ਤੌਖਲਾ	22
3 ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਰਾਜਨੀਤੀ	25
4 ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਮਸਲਾ ਛੇਤੀ ਹੱਲ ਕਰੋ	31
5 ਸ. ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਅਟਵਾਲ ਡੀ.ਆਈ.ਜੀ. ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਹਿਰਦੇਵੇਦਕ ਹਤਿਆ	37
6 ਖੂਨ ਕੋ ਸੋਹਿਲੇ ਗਾਵੀਅਹਿ...	39
7 ਮਾਰੂਥਲ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਸੋਮਾ	41
8 ਪ੍ਰੀਤਲੜੀ ਸੰਪਾਦਕ ਸਮੀਤ ਦੀ ਹੱਤਿਆ	44
9 ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਟੋਟੇ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਚਾਓ	48
10 ਸਰਦਾਰ ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਾਡੀ ਸਲਾਹ	53
11 ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਸਾਡੇ ਵਲੋਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਚਿਤਾਵਨੀਆਂ	56
12 ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਝਰੋਖੇ 'ਚੋਂ ਸਾਕਾ 'ਨੀਲੇ ਤਾਰਾ' ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ	62
13 ਪੰਜਾਬ ਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਅਪੀਲਾਂ	65
14 ਵਾਈਟ ਪੇਪਰ ਜਾਂ ਪੋਚਾ ਫੇਰੂ ਕਾਗਜ਼	68
15 ਬਲੂ-ਸਟਾਰ ਤੋਂ ਨਿਕਲੇ ਸਿੱਟੇ	71
16 ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਚਿੰਤਾਜਨਕ ਸਥਿੱਤੀ	74
17 ਕੇਂਦਰੀ ਸਿੱਖ ਰੈਫਰੈਂਸ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਜਵਾਲਾ ਦੀ ਭੇਟ	76
18 ਦਿੱਲੀ ਅਤੇ ਉੱਤਰੀ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਹੋਏ ਘੋਰ ਅਪਰਾਧਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਕੌਣ? 81	81

19	ਪੰਜਾਬ ਮਸਲੇ ਦਾ ਸਹੀ ਹੱਲ	88
20	ਪੰਜਾਬ ਮਸਲੇ ਦੇ ਹੱਲ ਲਈ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਨਿਯੁਕਤੀ	91
21	ਚਿੰਤਾਜਨਕ ਸਥਿਤੀ ਤੇ ਭਾਸ਼ਾਈ ਜਨਗਣਨਾ	95
22	ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸਿੱਖ ਆਗੂਆਂ ਦਾ ਦਲੇਰਾਨਾ ਕਦਮ	100
23	ਘਰ ਦਾ ਭੇਤੀ ਲੰਕਾ ਢਾਵੇ	102
24	ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹਿੰਦੂ-ਸਿੱਖ ਦੀ ਸੋਚਣੀ	104
25	ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਦੇ ਟੁੱਕੜੇ-ਟੁੱਕੜੇ ਹੋਣ ਦਾ ਡਰ	106
26	ਸੜ ਰਹੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਾਰ ਲਓ!	110
27	ਪੰਜਾਬ ਸੜ ਰਿਹਾ ਹੈ ਰਾਜਸੀ ਆਗੂ ਕੁਰਸੀਆਂ ਲਈ ਲੜ ਰਹੇ ਹਨ	115
28	ਇਸ ਘਰ ਕੋ ਆਗ ਲਗ ਗਈ ਘਰ ਕੋ ਚਿਰਾਗ ਸੇ...	120
29	ਸੱਚ ਕਿਨਾਰੇ ਰਹਿ ਗਿਆ!	125
30	ਕੇਂਦਰ ਦੀ 'ਪਾੜੇ ਤੇ ਰਾਜ ਕਰੋ' ਦੀ ਨੀਤੀ ਤੋਂ ਸਚੇਤ ਰਹੋ!	131
31	ਵੈਦਾ! ਪਹਿਲਾਂ ਰੋਗ ਪਛਾਣੁ	136
32	ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਮਸਲਾ ਹੱਲ ਕਿਵੇਂ ਹੋਵੇ?	141
33	ਹਿੰਦੂ-ਸਿੱਖ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਗੁੰਮਰਾਹ ਕਰਨ ਦੀ ਡੂੰਘੀ ਚਾਲ	148
34	ਪਵਿੱਤਰ ਗੁਰਧਾਮਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜਸੀ ਅਖਾੜਾ ਨਾ ਬਣਾਓ	152
35	ਪੰਜਾਬ ਸੋਗੀ ਹੈ!	158
36	ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਮਸਲਾ ਕਿਵੇਂ ਉਲਝਿਆ?	162
37	ਪੰਜਾਬ 'ਚ ਵਾਪਰੇ ਦੁਖਾਂਤ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਅਹਿਮ	169
	ਸ਼ਖਸੀਅਤਾਂ ਨਾਲ ਵਾਰਤਾਲਾਪ	

ਮੁੱਖਬੰਦ

ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿਚ ਇਕ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਕੰਮ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿੱਦਿਆ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਤੇ ਸੰਚਾਰ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੀਹਾਂ 'ਤੇ ਸੋਚਦੇ ਹੋਏ ਆਮ ਧਾਰਨਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਅਧਿਐਨ ਕੇਵਲ ਗ੍ਰੰਥੀਆਂ, ਗਿਆਨੀਆਂ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਹੀ ਕੰਮ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਧਰਮ ਅਧਿਐਨ ਵਿਚ ਕੋਈ ਡਿਗਰੀ ਜਾਂ ਡਿਪਲੋਮਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ। ਪਰ ਇਹ ਗੱਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕੋਈ ਵੀ ਕੰਮ ਕਿਸੇ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਜਾਂ ਜਾਤ ਜਾਂ ਪੇਸ਼ੇ (ਕਿੱਤੇ) ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਅਧਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕੋਈ ਮਨੁੱਖ ਕਿਸੇ ਕਿੱਤੇ ਵਿਚ ਹੋਵੇ, ਆਪਣੀਆਂ ਰੁੱਚੀਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਕਿਸੇ ਗਿਆਨ-ਵਿਗਿਆਨ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਾਮਯਾਬੀ ਨਾਲ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜੇਵਸ ਡੇਵੀ ਕਨਿੰਘਮ ਫ਼ੌਜ ਵਿਚ ਅਜੂਟੈਂਟ ਸੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਪਹਿਲੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਲੜਿਆ ਤੇ ਫੇਰ “ਹਿਸਟ੍ਰੀ ਆਫ਼ ਸਿੱਖਸ” ਇਕ ਵੱਡਮੁੱਲੀ ਕਿਤਾਬ ਲਿਖੀ। ਸਰ ਜਾਦੂ ਨਾਥ ਸਰਕਾਰ ਬਨਾਰਸ ਹਿੰਦੂ ਵਿਸ਼ਵ ਵਿਦਿਆਲੇ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਨ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੁਗਲਾਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖ ਕੇ ਵੱਡਮੁੱਲਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਕੈਮਿਸਟ੍ਰੀ ਦੇ ਵਿਗਿਆਨੀ ਭਾਵ ਸਾਇੰਸਦਾਨ ਸਨ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਥਲੀ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਡਾ. ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਬਹੁ-ਪ੍ਰਕਾਰੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਦੇ ਮਾਲਕ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸੰਸਥਾ ਮੈਡੀਕਲ ਕਾਲਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਰਹੇ ਅਤੇ ਕਈ ਸਾਲ ਡਾਕਟਰੀ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਅੱਖ ਵਿਗਿਆਨ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦੇ ਰਹੇ ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਅਮਰੀਕਾ, ਕੈਨੇਡਾ, ਇੰਗਲੈਂਡ ਅਤੇ ਸਾਰੀ ਉਤਰੀ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਆਪ ਦੇ ਪੜ੍ਹਾਏ ਡਾਕਟਰ ਅੱਖਾਂ ਦਾ ਇਲਾਜ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਆਪ ਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਆਪ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਗੁਰਮਤਿ ਗਿਆਨ ਦੀ ਰੁਚੀ ਵਿਰਸੇ ਵਿਚ ਮਿਲੀ ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਆਪ ਨੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਲਾਭਦਾਇਕ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਆਪ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਮੋਢੀ ਸਾਹਿਬ ਬਾਬਾ ਵਿਆਲ ਜੀ ਦੇ ਖਾਨਦਾਨ ਵਿਚੋਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਗੁਰਬਾਣੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਤੇ ਸੰਚਾਰ ਲਈ ਅਰਪਨ ਕੀਤਾ।

ਬਾਬਾ ਦਿਆਲ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਸਨ। ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਨੇ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਸਿੱਖ ਆਮ ਕਰ ਕੇ ਰਾਜਸੀ ਸ਼ਾਨ ਅਤੇ ਵਡਿਆਈ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਵਿਰਸੇ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਕੇ ਫੇਰ ਬ੍ਰਾਹਮਣੀ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਬੱਲੇ ਹਿੰਦੂ ਕਰਮਕਾਂਡਾਂ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਬ੍ਰਾਹਮਣਵਾਦ ਜਿਸ ਦਾ ਖੰਡਨ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਉਹ ਫੇਰ ਸਿੱਖ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਹਰ ਸਮਾਜਿਕ ਖੁਸ਼ੀ-ਗ਼ਮੀ ਵੇਲੇ ਪੰਡਤ ਸੱਦਿਆ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਵਿਆਹ-ਸ਼ਾਦੀਆਂ ਹਿੰਦੂ ਰਸਮਾਂ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਉਸ ਵਾਤਾਵਰਣ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਦਿਆਲ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀਵਨ ਜਿਉਣ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿਤਾ। ਸੂਤਕ ਆਦਿ ਰਸਮਾਂ ਦਾ ਡੱਟ ਕੇ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ। ਭਾਵੇਂ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਵਿਰੋਧ ਹੋਇਆ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਤਰਾਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੇ ਆਪ ਦੇ ਕੀਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਨੂੰ ਨਿਰੰਤਰ ਜਾਰੀ ਰੱਖਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਲਹਿਰ ਨੇ ਪਿੱਛੋਂ ਆਰੰਭ ਹੋਈ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਦਾ ਰਾਹ ਸਾਫ਼ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਲਹਿਰ ਨੇ ਅਸਲ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਦੇ ਅਸੂਲਾਂ ਨੂੰ ਕਈ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਪ੍ਰਚਾਰਿਆ ਤੇ ਸਿੱਖ ਰਹੁ-ਰੀਤੀ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਮਰਯਾਦਾ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿਚ ਅਹਿਮ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ।

ਡਾ. ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਨੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਤੋਂ ਡਾਕਟਰੀ ਦੀ ਉੱਚ ਵਿੱਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਡੀਕਲ ਸਕੂਲ ਅਤੇ 1947 ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਮੈਡੀਕਲ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨਿਭਾਈ। ਅੰਦਰਲੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਲੱਗੀ ਜਾਗ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਪੂਰੀ ਅੱਧੀ ਸਦੀ (1942-1997) ਦੇ ਵਾਤਾਵਰਣ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਇਸ਼ਨਾਨ ਨੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤਿ ਗਿਆਨ ਭਰਪੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। 1971 ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਮੈਡੀਕਲ ਕਾਲਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਰਿਟਾਇਰ ਹੋ ਕੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਲੱਗ ਪਏ। ਭਗਤ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਬਾਨੀ ਪਿੰਗਲਵਾੜਾ ਕਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਹੈ ਤੇ ਹਰ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਇਸ ਦੇ ਨੇੜੇ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਲ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਖ਼ਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ ਚਲਾ ਗਿਆ ਸਾਂ। ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਗੁਰਮਤਿ 'ਤੇ ਕਈ ਲੇਖ ਲਿਖੇ ਅਤੇ ਨਿਮਨਲਿਖਤ ਕਿਤਾਬਾਂ ਲਿਖੀਆਂ :

1. ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਰਸ਼ਨ ਤੇ ਸੰਸਥਾਵਾਂ।
2. ਗੁਰਬਾਣੀ ਤੱਤਸਾਰ।
3. ਸਾਧ ਜਨਾ ਕੀ ਅਚਰਜ ਕਥਾ।
4. ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਅਤੇ ਵਿਵੇਚਨ।

5. ਕਥਾ-ਕਹਾਣੀ (ਆਪਣੀ ਜੀਵਨੀ)।

6. Baba Dyal Ji,

7. Anand Marriage Act.

8. ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਰਸ਼ਨ ਅਤੇ ਲਹਿਰਾਂ ਉਤੇ ਪੰਛੀ ਝਾਤ।

ਡਾਕਟਰ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਹੁਰਾਂ ਦੀ ਹੱਥਲੀ ਪੁਸਤਕ “ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਘੋਰ ਦੁਖਾਂਤ” ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹਾਨਤਾ ਰੱਖਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਘੋਰ ਦੁਖਾਂਤ (1982-90) ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਦੱਸਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰਾ ਸਮਾਂ ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਹੀ ਰਹੇ। ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਅਹੁਦੇਦਾਰਾਂ ਨਾਲ ਆਪ ਦਾ ਜਾਤੀ ਸੰਪਰਕ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਿਆਨ ਵੀ ਆਪ ਨੇ ਲਏ ਹਨ ਅਤੇ ਲੰਮੀਆਂ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਕਰ ਕੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਇਕ ਰਸਾਲਾ ਗਿਆਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨਿਕਲਦਾ ਸੀ ਜੋ ਗਿਆਨੀ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਸਾਬਕਾ ਜਥੇਦਾਰ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਕੱਢਦੇ ਸਨ। ਵਡੇਰੀ ਉਮਰ ਦੇ ਚਲਦਿਆਂ ਗਿਆਨੀ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਰਸਾਲਾ “ਗਿਆਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤ” ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਆਪ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿਤੀ ਜੋ ਆਪ ਨੇ ਸੰਨ 1982 ਤੋਂ 1989 ਤਕ ਬਾਖ਼ੂਬੀ ਨਿਭਾਈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੌਟਾਂ ਨੂੰ ਲਿਖਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪ ਯਤਨ ਕਰ ਕੇ ਸਮੱਗਰੀ ਇਕੱਠਾ ਕਰਦੇ ਤੇ ਫੇਰ ਨੋਟ ਲਿਖਦੇ। ਹਥਲੀ ਪੁਸਤਕ ਵੀ ਸੱਤ ਅੱਠ ਸਾਲ ਦੇ ਲਿਖੇ ਨੋਟਾਂ 'ਤੇ ਆਧਾਰਤ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਆਪ ਜੀ ਸਾਰੇ ਅਕਾਲੀ ਲੀਡਰਾਂ ਨਾਲ ਜਾਤੀ ਸੰਪਰਕ ਰੱਖਿਆ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਲੀਡਰ ਨੂੰ ਹਸਪਤਾਲ ਦਾ ਕੰਮ ਹੁੰਦਾ, ਉਹ ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਮਿਲਦੇ। ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣੇ ਮਿਲਾਪੜੇ ਸੁਭਾਅ ਅਨੁਸਾਰ ਸੱਭ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰ ਦੇਂਦੇ। ਸਾਕਾ ਨੀਲਾ ਤਾਰਾ ਦੁਖਾਂਤ ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਸਾਰੇ ਪੱਖਾਂ 'ਤੇ ਚਾਨਣਾ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਨੀਲੇ ਤਾਰੇ ਦੇ ਪਿਛੋਕੜ ਵਜੋਂ 1982 ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਰਾਜਸੀ ਹਾਲਾਤ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਦੱਸੇ ਹਨ। ਆਪ ਦੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸਹਿਮਤ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਨਾ ਹੋਵੇ ਇਹ ਵੱਖਰੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਸਾਕਾ ਨੀਲਾ ਤਾਰਾ ਦੇ ਹੰਢਾਏ ਸੰਤਾਪ ਨੂੰ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਬਿਆਨ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹਨ। ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਸਵਰਗਵਾਸੀ ਸ. ਭਾਨ ਸਿੰਘ ਸਕੱਤਰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਬਿਆਨ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਲਾਭਦਾਇਕ ਹੈ। ਨੀਲਾ ਤਾਰਾ ਸਾਕਾ ਪਿੱਛੋਂ ਜੋ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਹੋਇਆ, ਉਸ ਦਾ ਹਾਲ ਆਪ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਕੈਂਪਾਂ ਵਿਚ ਫਿਰ ਕੇ ਲਿਖਿਆ। ਨਿਮਨ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਕਿੰਨਾ ਦੁਖਦਾਈ ਹੈ :

“ਇਕ ਇਸਤ੍ਰੀ ਜੋ ਅਧਖੜ ਉਮਰ ਦੀ ਸੀ ਕਹਿ ਰਹੀ ਸੀ, “ਅਸਾਡੀ ਕੀ ਖਤਾ

ਹੈ। ਅਸਾਡੇ ਬੱਚਿਆਂ ਅਤੇ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਕੋਹਿਆ ਅਤੇ ਸਾੜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਅਸਾਂ ਨੇ ਕੀ ਕੀਤਾ ਹੈ?” ਉੱਤਰ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਨੇ ਆਖਿਆ, “ਮਾਤਾ ਜੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਨੂੰ ਦੋ ਸਿੱਖ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੇ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਬੀਬੀ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਹੋ ਕੇ ਬੋਲੀ, “ਬੀਬੀ ਇੰਦਰਾ ਕੌਣ ਏ? ਸਿੱਖ ਮੁੰਡਿਆਂ ਮਾੜਾ ਕੀਤਾ। ਪਰ ਸਾਡੇ ਆਦਮੀਆਂ ਨੇ ਤਾਂ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ।” (ਸਫ਼ਾ-83)

ਡਾਕਟਰ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਨੇ ਇਹ ਕਿਤਾਬ ਲਿਖ ਕੇ ਮੌਜੂਦਾ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਵਡਮੁੱਲੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਆਸ ਹੈ ਪੁਸਤਕ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਅਤੇ ਆਮ ਜਨਤਾ ਲਈ ਲਾਭਦਾਇਕ ਹੋਵੇਗੀ।

1-9-2007

ਡਾ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ

#1288, ਸੈਕਟਰ-15 ਬੀ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ

ਦੋ ਸ਼ਬਦ

ਮੈਂ “ਗਿਆਨ” ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਕਾਫੀ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਪਾਠਕ ਸਾਂ। ਗਿਆਨੀ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਆਉਂਦੇ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਲੇਖ ਲਿਖਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਦੇ। ਮੈਂ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਉਹ ਲਿਖਦੇ ਜਾਂਦੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਡਾ ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਸਬੰਧ ਬਣਿਆ। 1982 ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਿਹਤ ਜਵਾਬ ਦੇ ਗਈ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਿਨਾਂ ਮੇਰੇ ਪੁਛੇ “ਗਿਆਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤ” ਵਿਚ ਇਹ ਛਾਪ ਦਿਤਾ ਕਿ ਅੱਗੇ ਤੋਂ “ਗਿਆਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤ” ਡਾ. ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਹੇਠ ਛਪਿਆ ਕਰੇਗਾ। ਮੈਨੂੰ ਸੰਪਾਦਨਾ ਦਾ ਕੋਈ ਤਜਰਬਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਰ ਇਕ ਦੋਸਤ ਅਤੇ ਮਹਾਨ ਵਿਦਵਾਨ ਦੇ ਕਹੇ ਮੈਂ ਇਸ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨੂੰ ਕਬੂਲ ਕਰ ਲਿਆ। ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਇਕ ਮਹਾਨ ਵਿਦਵਾਨ ਲਿਖਾਰੀ ਸਨ। ਉਹ ਕੁੱਝ ਸਮਾਂ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਤਖ਼ਤ ਸ੍ਰੀ ਕੇਸਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਵੀ ਰਹੇ। ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਛੇਤੀ ਹੀ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਕੂਚ ਕਰ ਜਾਣਗੇ ਕਿਉਂਕਿ ਅਤਿਵਾਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਗਰ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਸਨ। 1983 ਵਿਚ ਕੁੱਝ ਨੌਜਵਾਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗ੍ਰਹਿ ਪੁਜੇ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, “ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਜਲੰਧਰ ਚਲੋ, ਉਥੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਤੁਹਾਡਾ ਲੈਕਚਰ ਕਰਵਾਉਣਾ ਹੈ।” ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਮੈਂ ਬੀਮਾਰ ਹਾਂ ਇਸ ਲਈ ਜਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਲ-ਪਾਣੀ ਛਕਾਇਆ। ਜਾਂਦੇ ਹੋਏ ਉਹ ਨੌਜਵਾਨ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਨੂੰ ਗੋਲੀਆਂ ਮਾਰ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਗਏ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਮਹਾਨ ਵਿਦਵਾਨ ਜਿਸ ਨੇ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੀ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ, ਸਾਡੇ ਤੋਂ ਸਦਾ ਲਈ ਵਿਛੜ ਗਿਆ।

ਉਸ ਸਮੇਂ ਮਾਹੌਲ ਇਤਨਾ ਡਰ ਵਾਲਾ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਸਿੱਖ ਸੰਸਥਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅੰਤਿਮ ਯਾਤਰਾ 'ਚ ਸ਼ਾਮਲ ਨਾ ਹੋਈ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭੋਗ ਮੌਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੋਈ ਸ਼ਰਧਾਜਲੀ ਭੇਂਟ ਕੀਤੀ। ਮੈਂ ਇਹ ਕਾਰਜ ਇਕੱਲੇ ਨੇ ਨਿਭਾਇਆ। 1982 ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ 1989 ਤਕ ਸਮਾਂ ਪੰਜਾਬ ਮਾਰ-ਧਾੜ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਸੱਚ ਲਿਖਣਾ ਅਤੇ ਸੱਚ ਕਹਿਣਾ ਮੌਤ ਨੂੰ ਬੁਲਾਵਾ ਦੇਣ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਕਈ ਚਿੱਠੀਆਂ ਤੇ ਟੈਲੀਫੋਨ ਆਏ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਨਾ ਲਿਖਿਆ ਕਰੋ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਮਾੜਾ ਨਿਕਲ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਚਿੱਠੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਨੂੰ ਦਿਖਾਈ। ਦੂਜੇ

ਦਿਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤਿੰਨ ਪੁਲਿਸ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਮੇਰੇ ਘਰ ਭੇਜ ਦਿੱਤੇ। ਮੈਂ ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਸਕਿਊਰਟੀ ਲੈਣੀ ਯੋਗ ਨਾ ਸਮਝੀ ਤੇ ਵਾਪਸ ਮੋੜ ਦਿਤਾ। ਅਸੀਂ ਨਿਡਰ ਹੋ ਕੇ ਜੋ ਸੱਚ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ ਉਸ ਦਾ ਵਰਨਣ “ਗਿਆਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤ” ਵਿਚ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਸਾਡੇ ਲੇਖਾਂ ਦੀ ਜਸਟਿਸ ਗੁਰਦੇਵ ਸਿੰਘ, ਡਾ. ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ, ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸ. ਖੁਸ਼ਵੰਤ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਵਰਗੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਭਰਪੂਰ ਸ਼ਲਾਘਾ ਕੀਤੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੇਖਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਸਮੇਂ ਵਾਪਰੇ ਦੁਖਾਂਤ ਦਾ ਨੇੜਿਉਂ ਵਾਚਿਆ ਭਰਪੂਰ ਵੇਰਵਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸੋ ਮੈਂ “ਗਿਆਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤ” ਵਿਚ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਛਪੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵੇਰਵਿਆਂ ਨੂੰ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਛਾਪ ਕੇ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਕਚਹਿਰੀ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਮੁਨਾਸਬ ਸਮਝਿਆ ਹੈ। ਉਮੀਦ ਹੈ ਪਾਠਕ ਇਸ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਕਰਨਗੇ।

6-9-2007

ਡਾ. ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਨਿਰੰਕਾਰੀ

9, ਸੈਕਟਰ-4 ਏ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ

ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ

ਕੋਮਲ ਹਿਰਦੇ ਤੇ ਤੀਖਣ ਬੁੱਧੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਸਰਜਨ ਡਾ. ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਮੁੱਚਾ ਜੀਵਨ ਡਾਕਟਰੀ ਦੇ ਕਿੱਤੇ, ਸਮਾਜਿਕ ਸਰੋਕਾਰ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਚਿੰਤਨ ਵਿਚ ਬਤੀਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਮੌਲਿਕ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਮੋਢੀ ਬਾਬਾ ਦਿਆਲ ਜੀ ਦੇ ਵੰਸ਼ ਵਿਚੋਂ ਡਾ. ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀਆਂ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਪ੍ਰੰਪਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਨਿਭਾਅ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਹ ਸਿੱਖ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰੰਪਰਾਵਾਂ ਨਾਲ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹਨ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਗੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅਟੁੱਟ ਅੰਗ ਬਣ ਗਏ। ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਗੂੜ੍ਹੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਰੱਖਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਨਾਲ ਦਿਲੋਂ ਪ੍ਰੇਮ ਹੈ। ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ (ਹੁਣ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦਾ ਹਿੱਸਾ) ਵਿਚ ਬਿਤਾਏ ਬਚਪਨ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲੇਖਾਂ ਵਿਚ ਫੁੱਲਾਂ ਵਾਂਗ ਸੰਜੋਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਉਹ ਜਵਾਨੀ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਬਟਵਾਰੇ ਦਾ ਦੁਖਾਂਤ ਝੇਲ ਚੁੱਕੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਦੀ ਪੀੜ੍ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲੇਖਾਂ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

ਭਾਰਤ ਦੀ ਵੰਡ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤਾ ਜੀਵਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਬਤੀਤ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਇਕ ਡਾਕਟਰ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸੇਵਕ ਵਜੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਨਾਲ ਗੂੜ੍ਹਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਕਾਇਮ ਹੋ ਗਿਆ। ਉੱਘੇ ਸਿੱਖ ਨੇਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮੁੱਖ ਜਥੇਦਾਰਾਂ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਿੱਜੀ ਨੇੜਤਾ ਰਹੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲੇਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਵਡੇਰੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਡਾ. ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਨੂੰ ਇਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਦੁਖਾਂਤ ਨੂੰ ਵੇਖਣਾ ਪਿਆ। ਇਸ ਯਾਤਨਾ ਦੀ ਪੀੜ੍ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਵਿਚ ਡੂੰਘੀ ਵਸ ਗਈ ਹੈ। 20ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅੱਠਵੇਂ ਅਤੇ ਨੌਵੇਂ ਦਹਾਕੇ ਵਿਚ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋਈ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਕੁਟਿਲ ਰਾਜਨੀਤੀ, ਅਤਿਵਾਦ ਦਾ ਵਾਧਾ, ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਚਾਲਾਂ, 'ਨੀਲਾ ਤਾਰਾ ਅਪ੍ਰੇਸ਼ਨ' (ਜੂਨ 1984) ਅਤੇ ਉਸ ਉਪਰੰਤ ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਜ਼ੋਰ-ਜਬਰਦਸਤੀ ਅਤੇ

ਝੂਠੇ ਮੁਕਾਬਲਿਆਂ ਵਿਚ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਅਤੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਬੇਗੁਨਾਹਾਂ ਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਭੇਜਿਆ ਜਾਣਾ ਇਤਆਦ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੇ ਉਹ ਚਸ਼ਮਦੀਦ ਗਵਾਹ ਹਨ।

‘ਨੀਲਾ ਤਾਰਾ ਆਪ੍ਰੇਸ਼ਨ’ ਦੇ ਹਮਲੇ ਵਜੋਂ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਮਰਿਆਦਾ ਦਾ ਭੰਗ ਹੋਣਾ, ਇਮਾਰਤਾਂ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਅਤੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਿੱਖ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਦੀ ਮੌਤ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਨੂੰ ਡੂੰਘਾ ਹਲੂਣਾ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਰਦਾਸ ਹੈ :

ਜਗਤੁ ਜਲੰਦਾ ਰਖਿ ਲੈ ਆਪਣੀ ਕਿਰਪਾ ਧਾਰਿ॥ (੮੫੩)

ਡਾ. ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਇਕ ਸੁਲਝੇ ਹੋਏ ਇਨਸਾਨ ਹਨ। ਉਹ ਸਰਬੱਤ ਦੇ ਭਲੇ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼-ਉਦਾਰਤਾ, ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਅਤੇ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਟੁੱਟ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ।

ਡਾ. ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਅਤਿਵਾਦ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਉਹ ਰਾਜਨੀਤਕ ਜੋਰ-ਜ਼ਰਬਦਸਤੀ, ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਅਤੇ ਅਤਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਵੀ ਨਿਖੇਧਦੇ ਹਨ। ਹੁਣ ਤਕ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਦੁਖਾਂਤ ਅਤੇ ਮੰਦਭਾਗੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕਈ ਪੁਸਤਕਾਂ ਛਪ ਚੁੱਕੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਡਾ. ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਦੀ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਲੇਖਾਂ ਤੋਂ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਨਿਵੇਕਲਾ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇਗਾ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਲੇਖ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ, ਅਧਿਆਤਮਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਕ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਰਿਪੇਖ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਲੇਖਕ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਨਿਰਪੱਖ ਅਤੇ ਵਿਗਿਆਨਕ ਹੈ। ਆਸ ਹੈ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇਸ ਸੂਝਵਾਨ, ਬਜ਼ੁਰਗ ਅਤੇ ਦੁਰਦਰਸ਼ੀ ਵਿਦਵਾਨ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਦੇ ਝਰੋਖੇ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲੇ ਲੇਖ ਪਾਠਕਾਂ ਲਈ ਲਾਹੇਵੰਦ ਹੋਣਗੇ।

ਡਾ. ਮਦਨਜੀਤ ਕੌਰ

(ਰਿਟਾਇਰਡ) ਪ੍ਰੋ. ਅਤੇ ਚੇਅਰਮੈਨ

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਟੱਡੀਜ਼,

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।

ਮੁਹਾਲੀ, 10-9-2007

ਸਾਡੀਆਂ ਬਚਪਨ ਦੀਆਂ ਅਭੁੱਲ ਯਾਦਾਂ ਤੇ ਅੱਜ ਦਾ ਮਹਾਨ ਦੁਖਾਂਤ

ਇਹ ਵਾਰਤਾ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਤੋਂ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਪੂਜਯ ਪਿਤਾਮਾ ਸ੍ਰੀ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਪਿਤਾ ਸਾਹਿਬ ਹਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਪੁੱਜਦੇ ਸਾਂ। ਸਾਡੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੱਖਣ ਵਾਲੀ ਬਾਹੀ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਦੇ ਸਮੀਪ ਇਕ ਬੁੰਗੇ, ਜਿਸਦਾ ਨਾਮ ਚੰਬਲਾਂ ਵਾਲਾ ਬੁੰਗਾ ਸੀ, ਉਸ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਬੁੰਗੇ ਦੀ ਦੇਖਰੇਖ ਇਕ ਬੜੀ ਪ੍ਰੇਮ ਮੂਰਤ ਮਾਈ ਮਥਰੋ ਜੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਆਤਮਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਾਠੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ 'ਚ ਤੇ ਹੋਰ ਸੰਗਤ ਵਲੋਂ ਰਖਾਏ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਸ਼ਾਇਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਪਜੀਵਕਾ ਦਾ ਸਾਧਨ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਪੁੱਜਣ ਲਈ ਬੁੰਗੇ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਬਾਰੀਆਂ ਉੱਤਰ ਵੱਲ ਖੁਲ੍ਹਦੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਇਥੋਂ ਲੱਕੜ ਦੀ ਉਚਾਵੀਂ ਪਉੜੀ ਦੇ ਰਸਤੇ ਹੇਠਾਂ ਪ੍ਰਕਰਮਾ ਵਿਚ ਉਤਰਦੇ ਸਾਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨਿਵਾਸੀ ਤੇ ਪ੍ਰਦੇਸਾਂ ਵਿਚੋਂ ਆਏ ਸਹਿਜਧਾਰੀ ਤੇ ਹਿੰਦੂ ਸੱਜਣਾਂ ਦੀ ਕਾਫੀ ਸੰਖਿਆ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਦੁਰਗਿਆਣਾ ਮੰਦਿਰ ਅੱਜ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਵਾਲਾ ਉਦੋਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬਣਿਆ। ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਮਿਲਵੀਂ-ਜੁਲਵੀਂ ਸੰਗਤ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਬੜੇ ਪ੍ਰੇਮ ਤੇ ਸਦਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਇਕੱਤਰ ਹੁੰਦੀ। ਸੰਧਿਆ ਵੇਲੇ ਚੌਕੀਆਂ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਹਿਜਧਾਰੀ ਤੇ ਹਿੰਦੂ ਸੱਜਣਾਂ ਦੀ ਕਾਫੀ ਸੰਖਿਆ ਸ਼ਬਦ ਗਾਉਂਦੀ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੀ ਸੀ।

ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਉੱਤਰ ਵਾਲੀ ਪ੍ਰਕਰਮਾਂ ਵੱਲ ਖੁਲ੍ਹੀਆਂ ਪਉੜੀਆਂ ਤੋਂ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਉਪਰ ਇਕ ਚੌਗਾਨ ਸੀ। ਇਥੇ ਗਾਥੀ (ਯੂਰਪ ਦੀ ਨੌਕਦਾਰ ਘਾੜਤ ਕਲਾ) ਘਾੜਤ ਵਾਲਾ ਘੰਟਾ ਘਰ ਸੀ। ਇਸ ਚੌਗਾਨ ਤੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਬਗੈਰ ਕਿਸੇ ਰੁਕਾਵਟ ਦੇ ਹਰ ਸਮੇਂ ਹੋ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਬਾਹਰਲੀ ਘੰਟੇ ਘਰ ਵਾਲੀ ਦਰਸ਼ਨੀ ਡਿਉਢੀ ਸੰਤ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਟਿਆਲੇ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸੁਧਾਰ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਬਣਵਾਈ। ਲੋਕ ਕਬੂਤਰਾਂ ਨੂੰ ਚੌਗਾ ਅਤੇ ਦਾਣੇ ਪਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਮਾਈ ਸੇਵਾਂ ਦੇ

ਬਾਜ਼ਾਰ ਦੇ ਆਰੰਭ ਤੇ ਹੀ ਇਕ ਦੋ ਦੁਕਾਨਾਂ ਹਲਵਾਈਆਂ ਦੀਆਂ ਸਨ। ਜਿਥੋਂ ਸੰਗਤਾਂ ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਦੀ ਦੇਗ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਭੇਟਾ ਕਰਨ ਲਈ ਲੈ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸ਼ੋਭਾ ਅਕਥਨੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਕਰਮਾਂ ਵਿਚ ਰਬਾਬੀ ਰਾਗੀ ਅਤੇ ਕਥਾ ਵਾਚਕ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੀਆਂ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਦੀਵਾਨ ਸਜਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਰਬਾਬੀਆਂ 'ਚੋਂ ਭਾਈ ਅਨਾਇਤ ਤੇ ਪਿਛੋਂ ਭਾਈ ਚਾਂਦ ਆਦਿ ਨੇ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ। ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨੇੜੇ ਇਕ ਗਲੀ ਰਬਾਬੀਆਂ ਸੀ, ਜਿਥੇ ਆਮ ਕਰਕੇ ਰਬਾਬੀ ਨਿਵਾਸ ਰੱਖਦੇ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਭਾਰਤੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦੀ ਏਕਤਾ ਦਾ ਅਨੋਖਾ ਨਮੂਨਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖ ਪੂਰੀ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਯਾਤਰਾ ਕਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਰਬਾਬੀਆਂ ਕੋਲੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਸਰਵਣ ਕਰਕੇ ਮਨ ਦੀ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਅਤੇ ਆਤਮਕ ਆਨੰਦ ਮਾਣਦੇ ਸਨ। ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਇਹ ਧਾਰਮਿਕ ਸੰਗਮ ਅਨੋਖਾ ਸੀ।

ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਦਰ ਦੇਸੀ ਘਿਉ ਦੀ ਜੋਤ ਹਰ ਸਮੇਂ ਪ੍ਰਚੰਡ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਇਹ ਮਨੁੱਖੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਚਾਨਣ ਤੇ ਸਦੀਵੀਂ ਹੋਂਦ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਸੀ। ਇਉਂ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਚਾਨਣ ਗਿਆਨ ਦਾ ਸੋਮਾ ਹੈ, ਇਵੇਂ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਹਰ ਸਮੇਂ ਗਿਆਨ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਅਨੋਖੀ ਘਾੜਤ ਅਤੇ ਕਲਾ ਭਰਪੂਰ ਉਸਾਰੀ ਮੇਰੇ ਬਾਲਕ ਮਨ 'ਤੇ ਇਕ ਸਦੀਵੀ ਮੋਹਰ ਛਾਪ ਲਾ ਗਈ। ਹਰ ਔਖੇ ਸਮੇਂ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਮਨ ਵਿਚ ਬਣੀ ਤਸਵੀਰ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਕੇ ਮਨ ਵਿਚ ਖੇੜਾ, ਉਤਸ਼ਾਹ ਉਮੰਗਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨ ਨੂੰ ਢਹਿੰਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਦਾ ਇਹ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਾਧਨ ਹੈ। ਸਵਰਨ ਮੰਦਰ ਦਰਸ਼ਨੀ ਡਿਉਂਦੀ ਤੱਕ ਸੰਗਮਰਮਰੀ ਪੁਲ ਰਾਹੀਂ ਜੋੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਦਰਸ਼ਨੀ ਡਿਉਂਦੀ ਦੇ ਬਾਹਰ ਇਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਚੌਗਾਨ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਸੰਗਮਰਮਰੀ ਫਰਸ਼ ਇਕ ਅਨੋਖੀ ਦਿੱਖ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਪੱਛਮ ਵੱਲ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਮਹਾਨ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਰਾਜਸੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵਾਲੀ ਬਹੁ ਮੰਜ਼ਲੀ ਉਸਾਰੀ ਅਤਿ ਖੂਬਸੂਰਤ ਤੇ ਅਨੋਖੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵਾਲੀ ਦਿਲ 'ਤੇ ਸਦੀਵੀਂ ਮੋਹਰ ਛਾਪ ਲਾਉਣ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਇਸ ਚੌਗਾਨ ਵਿਚ ਇਕ ਇਮਲੀ ਦਾ ਬੂਟਾ ਅਤੇ ਇਕ ਸੁੰਦਰ ਛੱਬ ਵਾਲਾ ਫੁਹਾਰਾ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਹਰ ਸਮੇਂ ਜਲ ਉਛਾਲੇ ਮਾਰਦਾ ਦਿੱਸਦਾ ਸੀ। ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਜਲ ਵਿਚ ਗੁਲਾਬ ਦਾ ਅਰਕ ਮਿਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ, ਇਵੇਂ ਸੁਗੰਧੀ ਫੈਲਦੀ ਰਹਿੰਦੀ।

ਬਾਬਾ ਅਟੱਲ ਪੱਕੀਆਂ ਪਕਾਈਆਂ ਘੱਲ

ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪ੍ਰਕਰਮਾਂ ਦੀ ਪੂਰਬੀ ਬਾਹੀ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਆਉਣ ਤੇ ਇਕ ਸੁੰਦਰ ਬਗੀਚਾ ਸੀ। ਇਸ ਅਸਥਾਨ ਨੂੰ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਅਸਥਾਨ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਕਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਵੱਡੇ ਦੀਵਾਨ ਅਤੇ ਇਕੱਠ ਇਸ ਥਾਂ 'ਤੇ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ

ਰਾਮਦਾਸ ਸਰਾਂ, ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਸਮੁੰਦਰੀ ਹਾਲ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨਿਵਾਸ ਉਸ ਸਮੇਂ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਏ। ਇਥੋਂ ਲੰਘ ਕੇ ਦੱਖਣ ਵੱਲ ਸ੍ਰੀ ਕੌਲਸਰ ਦਾ ਸਰੋਵਰ ਤੇ ਨਾਲ ਬਾਬਾ ਅਟੱਲ ਜੀ ਦੀ ਅੱਠਾਂ ਨੁਕਰਾਂ ਵਾਲੀ ਨੌ ਮੰਜ਼ਿਲਾਂ ਬੁਰਜ (ਮੀਨਾਰ) ਸ਼ਸੋਭਤ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਹਰ ਵੱਖੀ 19 ਫੁਟ ਚੌੜੀ ਹੈ ਅਤੇ ਮੀਨਾਰ ਦੀ ਉਚਾਈ 150 ਫੁੱਟ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿਚ 6 ਮੰਜ਼ਿਲਾਂ ਵੱਡੀਆਂ ਤੇ ਤਿੰਨ ਛੋਟੀਆਂ ਮੰਜ਼ਿਲਾਂ ਹਨ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਉਪਰ ਸੁਨਹਿਰੀ ਕਲਸ ਅਤੇ ਗੁੰਬਦ ਹੈ।

ਇਸ ਅਸਥਾਨ ਦੀ ਵਚਿੱਤਰ ਕਥਾ ਮੇਰੇ ਬਾਲਕ ਮਨ ਨੂੰ ਬੜੀ ਟੁੰਬਣ ਵਾਲੀ ਲੱਗੀ। ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਹੀ ਮੈਂ ਵੀ ਖੇਡਾਂ ਦਾ ਸ਼ੌਕੀਨ ਸਾਂ ਅਤੇ ਖਿੱਦੇ ਖੁੰਡੀ ਦੀ ਖੇਡ ਜਿਸ ਦਾ ਨਵੀਨ ਰੂਪ ਹਾਕੀ ਹੈ, ਇਸ ਵਾਰਤਾ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਬਾਲਕ ਸ੍ਰੀ ਅਟੱਲ ਰਾਏ ਜੀ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨਾਲ ਖਿੱਦੇ ਖੁੰਡੀ ਖੇਡਦੇ ਸਨ ਕਿ ਸੰਧਿਆ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਤੇ ਖੇਡ ਪਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਜਦੋਂ ਅਟੱਲ ਰਾਏ ਜੀ ਆਪਣੇ ਇਕ ਸਾਥੀ ਮੋਹਣ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਘਰ ਬੁਲਾਉਣ ਲਈ ਗਏ ਤਾਂ ਸੱਪ ਦੇ ਕੱਟਣ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਭੋਲੇ ਭਾ ਖੁੰਡੀ ਉਸੇ ਦੇ ਗਲ 'ਚ ਪਾ ਕੇ ਆਖਣ ਲੱਗੇ, “ਉਠ, ਕਿਉਂ ਮੱਚਲਾ ਬਣ ਕੇ ਲੰਮੇ ਪਿਆ ਏਂ, ਸਾਡੀ ਵਾਰੀ ਦੇ” ਤਾਂ ਬਾਲਕ ਉਠ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋਇਆ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਵਾਰਤਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਤੱਕ ਪੁਜੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਾਦਰ ਦੀ ਕੁਦਰਤ ਵਿਚ ਦਖਲ ਦੇਣ ਨੂੰ ਠੀਕ ਨਾ ਸਮਝਿਆ ਅਤੇ ਬਚਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਕ ਮਿਆਨ ਵਿਚ ਦੋ ਤਲਵਾਰਾਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦੀਆਂ। ਬਾਲਕ ਅਟੱਲ ਰਾਏ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਰੀਰ ਤਿਆਗ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਇਹ ਅਸਥਾਨ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਸ਼ਾਨ ਵਾਲਾ ਉਸਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਸੰਗਤਾਂ 'ਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਕਿ ਬਾਬਾ ਅਟੱਲ ਜੀ ਦੇ ਅਸਥਾਨ 'ਤੇ ਕੋਈ ਵੀ ਗਰੀਬ-ਗੁਰਬਾ ਭੁੱਖਾ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਇਸ ਅਸਥਾਨ 'ਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦੇ ਤੇ ਦਾਲ ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦਿ ਚੜ੍ਹਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਭ ਗਰੀਬ-ਗੁਰਬੇ ਨੂੰ ਇਥੋਂ ਹਰ ਸਮੇਂ ਰੋਟੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।

ਮੇਰੇ ਬਾਲਕ ਮਨ ਤੇ ਇਸ ਅਸਥਾਨ ਦਾ ਅਨੋਖਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਿਆ ਅਤੇ ਖੇਡ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਘੁੰਮਦੀ ਵਾਰਤਾ ਮੈਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਟੁੰਬਦੀ ਰਹੀ ਅਤੇ ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਨੂੰ ਲੰਗਰ ਛਕਾਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰੰਪਰਾ ਦਾ ਡੂੰਘਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਿਆ। ਸਾਡੇ ਆਪਣੇ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਵੀ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਹੀ ਪ੍ਰੰਪਰਾ ਦਾ ਡੂੰਘਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਿਆ। ਸਾਡੇ ਆਪਣੇ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਪ੍ਰਵਾਰ ਦੀ ਵੀ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਹੀ ਪ੍ਰੰਪਰਾ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਪੂਜ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਜੀ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦਿ ਛੱਕਾ ਕੇ ਬੜੀ ਖੁਸ਼ੀ ਤੇ ਤਸੱਲੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ :

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਜਦੋਂ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਰੋਵਰ ਦੀ

ਉਸਾਰੀ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ, ਉਦੋਂ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਖਾਲੀ ਸੀ, ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਝਾੜੀਆਂ ਤੇ ਜੰਗਲ ਸੀ। ਸਰੋਵਰ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਮਿੱਟੀ ਇਕੱਤਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਤੇ ਬਾਲਕ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਬਾਕੀ ਬਾਲਕਾਂ ਸਮੇਤ ਇਸ ਉੱਚੇ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਟਿਲੇ ਤੇ ਜੰਗੀ ਖੇਡਾਂ ਖੇਡਦੇ ਤੇ ਦੀਵਾਨ ਸਜਾਉਂਦੇ। ਕਈ ਵੇਰ ਬਾਲਕ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਇਸ ਟਿੱਬੇ ਨੂੰ ਸੰਕੇਤ ਮਾਤਰ ਅਕਾਲ ਤਖਤ (ਬੁੰਗਾ) ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਪੁਕਾਰਦੇ।

ਬਾਲਕਾਂ ਦਾ ਇਸ ਟਿੱਲੇ ਨਾਲ ਅਤਿ ਸਨੇਹ ਵੇਖਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਥਾਂ 'ਤੇ ਇਕ ਥੜ੍ਹਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਵਾਰਤਾ 1656 ਮੁਤਾਬਕ 1599 ਈ: ਦੀ ਹੈ। ਸੰਮਤ 1663 ਮੁਤਾ: 1606 ਈ: ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾ ਗਏ ਤਾਂ ਛੇਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਗੁਰਿਆਈ ਦੀ ਗੱਦੀ ਦੇਣ ਦੇ ਸਮੇਂ, ਇਸ ਚਬੂਤਰੇ ਤੇ ਦਸਤਾਰ ਬੰਦੀ ਦੀ ਰਸਮ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰੀ ਕੀਤੀ ਗਈ।

ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਛੇਵੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਗੱਦੀ 'ਤੇ ਬਿਠਾ ਕੇ ਪੁਰਾਣੀ ਰਸਮ ਕਰਨੀ ਲੋਚਦੇ ਸਨ। ਤਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੇ ਆਗਿਆ ਕੀਤੀ—“ਮੰਜੀ ਆਦਿ ਪੋਥੀ ਸਾਹਿਬ ਲਈ ਹੀ ਸ਼ੋਭਾ ਦੇਵੇਗੀ ਅਤੇ ਸੇਲੀ ਟੋਪੀ ਬੇਦੀ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਭੇਜ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ।” ਆਪਣੇ ਲਈ ਦਸਤਾਰ ਤੇ ਤਲਵਾਰ ਪਹਿਨਾਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ। ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੇ ਤਲਵਾਰ ਪਹਿਨਾਉਣ ਲੱਗਿਆ ਤਲਵਾਰ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਪਹਿਨਾ ਦਿੱਤੀ ਜੋ ਕਿ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ, ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਪਿਛੋਂ ਇਸ ਤਲਵਾਰ ਨੂੰ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਬਦਲਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋਏ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ—

“ਇਸ ਨੂੰ ਇਸੇ ਪਾਸੇ ਰਹਿਣ ਦਿਉ ਤੇ ਇਕ ਹੋਰ ਤਲਵਾਰ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਪਹਿਨਾ ਦਿਉ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਮੀਰੀ ਅਤੇ ਪੀਰੀ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਨਗੀਆਂ।”

ਇਹ ਆਖ ਕੇ ਦਸਤਾਰ ਤੇ ਕਲਗੀ ਸੀਸ 'ਤੇ ਸਜਾ ਲਈ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਫੁਰਮਾਇਆ, “ਸ਼ਸਤਰਧਾਰੀ ਹੋਵੋ ਤੇ ਘੋੜ ਸਵਾਰੀ ਸਿਖੋ ਤਾਂ ਜੋ ਧਰਮ ਉਤੇ ਹੋ ਰਹੇ ਹਮਲਿਆਂ ਨੂੰ ਠਲ੍ਹ ਪਾਈ ਜਾ ਸਕੇ।”

ਉਸ ਸਮੇਂ ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਦੀ ਹਿੰਦੂ ਜਨਤਾ ਆਪਣਾ ਮਨੋਬਲ ਗੁਆ ਬੈਠੀ ਸੀ। ਹਰ ਦੁੱਖ ਤਕਲੀਫ਼ ਨੂੰ ਕੁਦਰਤ ਵਲੋਂ ਆਈ ਆਫ਼ਤ ਸਮਝ ਕੇ ਸਹਿ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਮੁਗਲ, ਪਠਾਨ ਤੇ ਤੁਰਕਾਂ ਦੇ ਹਥਿਆਬੰਦ ਫੌਜੀ ਚਾਰ ਪੰਜ ਸੌ ਸਾਲ ਤੋਂ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਨੂੰ ਕੁਚਲਣ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਦੀ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਦਰੋਹਾਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੇ ਮੁੱਢ ਬੰਨ੍ਹਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਹੀ ਸ਼ਿਵਾ ਜੀ ਤੇ ਸਤਨਾਮੀ ਸਾਧੂਆਂ ਨੇ ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਹੋ ਕੇ ਬੜੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਜੰਗ ਯੁੱਧ ਕੀਤੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਦਰੋਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਤੋਂ ਹੀ ਹੋਇਆ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਮ ਤੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕਿਸੇ ਮਨੁੱਖੀ ਜਾਮੇਂ ਦਾ ਤਖਤ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਇਹ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ, ਜੋ ਸਮੇਂ ਦੀ ਜਕੜ ਤੋਂ ਅਤੀਤ ਹੈ, ਦਾ ਇਹ ਅਸਥਾਨ ਸ੍ਰੀ ਨਿਰੰਕਾਰ

ਜੀ ਦਾ ਹੀ ਸਦੀਵੀ ਪ੍ਰਤੀਕ ਰੂਪ ਰਾਜ-ਤਖਤ ਮਿਥਿਆ ਗਿਆ।

ਬੜੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਇਹ ਜਗ੍ਹਾ ਚਬੂਤਰੇ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹੀ ਰਹੀ। ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਚੜ੍ਹੇ ਚੜ੍ਹਾਵੇ ਤੋਂ ਹੀ ਮਿਸਲਾਂ ਦੇ ਵਕਤ ਇਸਦੀ ਪਹਿਲੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਹੋਈ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਇਸ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਪੰਜ ਮੰਜ਼ਿਲਾਂ ਹਨ ਅਤੇ ਹਰ ਰੁਤ ਵਿਚ ਆਰਾਮ ਦੇਣ ਵਾਲੀਆਂ ਹਨ। ਬਾਕੀ ਦੀਆਂ ਚਾਰ ਮੰਜ਼ਿਲਾਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਈਆਂ। ਸਭ ਤੋਂ ਉਪਰਲਾ ਬੰਗਲਾ ਤੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਗੁੰਬਦ ਸ. ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲੂਆ ਨੇ ਬਣਵਾਇਆ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੁੰਦਰ ਬਣਿਆ ਵੇਖ ਕੇ ਸ. ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਨੂੰ ਸਿਰ ਤੋਂ ਪੈਰ ਤੱਕ ਸੁਨਹਿਰੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਇਕ ਲੱਖ ਪੰਝੀ ਹਜ਼ਾਰ ਦਾ ਸੋਨਾ ਇਕ ਗਿਆਨੀ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਜੋ ਸਾਰਾ ਮੰਦਰ ਸੁਨਹਿਰੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਉਹ ਗੁਰੂ ਕਾ ਲਾਲ ਗਬਨ ਕਰ ਗਿਆ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਇਕ ਰਿਹਾਇਸ਼ੀ ਮਕਾਨ ਵੀ ਹੈ। ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਇਹ ਖੂਹ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ ਹੈ। ਜਿਸਦਾ ਨਾਮ ਅਕਾਲਸਰ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ।

ਇਹ ਰਾਜ-ਤਖਤ ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਦੇ ਸਾਰੇ ਰਾਜ-ਤਖਤਾਂ ਤੋਂ ਜੋ ਦਿੱਲੀ, ਆਗਰੇ ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਬਣੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਤੋਂ ਸੁੰਦਰ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਹੈ। ਪਹਿਲੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਦੇ ਅੰਦਰ ਇਕ ਬੰਗਲਾ (ਕੋਠਾ ਸਾਹਿਬ) ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਬਣਵਾਇਆ। ਇਸ ਵਿਚ ਛੇਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਸ਼ਸਤਰ ਤੇਗ ਢਾਲ ਆਦਿ ਦਰਸ਼ਨ ਲਈ ਰੱਖੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ, ਹੋਰ ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਸ਼ਸਤਰ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਸਫੈਦ ਸੰਗਮਰਮਰ ਦੇ ਥੰਮ੍ਹਾਂ, ਜੋ ਅਗੇ ਵਧਿਆ ਜਾਲੀਦਾਰ ਹਿੱਸਾ ਹੈ ਇਸੇ ਨੂੰ ਤਖਤ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਬੈਠ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। 1956 ਬਿ: ਨੂੰ (1899 ਈ:) ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਡੀ.ਸੀ. ਨੇ ਉਸ ਸੰਗਮਰਮਰ ਦੀ ਚੌਕੀ ਨੂੰ ਜਿਸ 'ਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਲਾਹੌਰ ਰਾਮਬਾਗ ਵਿਚ ਕਚਹਿਰੀ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਇਥੇ ਲਿਆ ਰਖੀ। ਜਿਸ ਤੇ ਹੁਣ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਹੋਰ ਸਾਮਾਨ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਇਥੇ ਇਕ ਸੋਨੇ ਦਾ ਛੱਤਰ ਵੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਕੀਮਤ ਭਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਡੇਢ ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਦੀਆਂ ਛੇ ਮੰਜ਼ਿਲਾਂ ਗੁੰਬਦ ਤੇ ਤਹਿਖਾਨੇ ਸਣੇ ਹਨ। ਪਹਿਲੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਤਾਂ ਮਿਸਲਾਂ (ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ) ਸਮੇਂ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਤੇ ਬਾਕੀ ਦੀਆਂ ਮੰਜ਼ਿਲਾਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਬਣਵਾਈਆਂ, ਜਿਸ 'ਤੇ 2 ਲੱਖ 15 ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਖਰਚ ਹੋਏ ਸਨ। 1 ਲੱਖ 50 ਹਜ਼ਾਰ ਦਾ ਸੋਨਾ ਲਗਾਉਣ ਦੇ ਕਾਰਜ ਲਈ ਸਿੱਖ ਜਰਨੈਲ ਸ. ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲੂਆ ਨੇ ਖਰਚ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਮੇਂ ਚੌਕੀਆਂ ਚੜ੍ਹਣ ਦਾ ਆਰੰਭ ਹੋਇਆ। ਸਾਡੇ ਬਚਪਨ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹਨ। ਇਥੇ ਸੋਦਰ ਵੇਲੇ ਭਾਈ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਸੂਰਮਾ ਰਾਗੀ ਆਪਣੇ ਸਿਰੰਦੇ ਨਾਲ ਮਧੁਰ ਸੁਰ ਵਿਚ ਇਹ ਸ਼ਬਦ 'ਰਾਮਦਾਸ ਸਰੋਵਰ ਨਾਤੇ' ਗਾਉਂਦੇ, ਜੋ ਅੱਜ ਵੀ ਸਾਡੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਹਰ ਵਕਤ ਗੂੰਜਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਦੇ ਵੀ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਲਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਵਰਤਿਆ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਸ ਅਸਥਾਨ ਨੂੰ ਜੰਗੀ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਮੁਗਲਾਂ ਨਾਲ ਵਿਦਰੋਹ ਸਮੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਕਰਵਾਈ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਹੋਏ ਯੁੱਧ ਇਸ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਹੀ ਲੜੇ ਗਏ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਇਹ ਅਸਥਾਨ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ। ਇਥੇ ਸਵੇਰੇ ਸ਼ਾਮ ਦੀਵਾਨ ਸੱਜਦੇ ਹਨ ਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜਾਈ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਅਸਥਾਨ ਉੱਚੀ ਕੁਰਸੀ ਉੱਤੇ ਬਣਿਆ ਹੈ। ਪਉੜੀਆਂ ਚੜ੍ਹਕੇ ਜਾਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਬਣਤਰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਰਗੀ ਹੈ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਮੇਂ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਅਕਾਲੀ ਬਾਬਾ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਦੇਖ-ਰੇਖ ਹੇਠ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਰਾਜਸੀ ਮਾਮਲੇ ਤਾਂ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਹੀ ਨਜਿੱਠਦੇ ਸਨ। ਧਾਰਮਿਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਤੇ ਰਹਿਤਾ-ਕੁਰਹਿਤਾਂ ਬਾਰੇ ਨਿਰਣਾ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ 'ਤੇ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਧਰਮ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਲਈ ਵੱਖ ਵੱਖ ਕੇਂਦਰ ਮੰਨ ਲਏ। ਲਾਹੌਰ ਸਮੁੱਚੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦਾ ਰਾਜਨੀਤਕ ਕੇਂਦਰ ਸੀ। ਜਿਥੇ ਹਿੰਦੂ, ਮੁਸਲਮਾਨ, ਸਿੱਖ ਅਤੇ ਸਾਰੀ ਪ੍ਰਜਾ ਲਈ ਰਾਜਨੀਤਕ ਫ਼ੈਸਲੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਰਾਜ ਧਰਮ-ਨਿਰਪੇਖਤਾ ਦੀ ਇਕ ਅਦੁੱਤੀ ਉਦਾਹਰਣ ਹੈ।

ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪ੍ਰਕਰਮਾ ਵਿਚ ਦੇਵੀ-ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀਆਂ ਮੂਰਤੀਆਂ ਅਸਥਾਪਤ ਸਨ। ਅਖਾੜਾ ਬ੍ਰਹਮ ਬੂਟਾ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਸ਼ਿਵਲਿੰਗ ਦਾ ਮੰਦਿਰ ਸੀ। ਪ੍ਰਕਰਮਾਂ ਵਿਚ ਇਕ-ਅੱਧੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਪਾਪੜ ਵੇਚਣ ਵਾਲੇ ਦੀ ਛਾਬੜੀ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਇਕ ਥਾਂ 'ਤੇ ਪੰਡਿਤ ਪੱਤਰੀ ਲੈ ਕੇ ਬੈਠਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਜਿਥੇ ਸੰਗਤਾਂ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਆਪਣੇ ਟੇਵੇ ਕਢਵਾਉਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਪੈਰ ਧੋਣ ਦਾ ਕੋਈ ਰਿਵਾਜ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜੁਰਾਬਾਂ ਸਮੇਤ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਜਾਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਸੀ। ਮਗਰੋਂ ਨਵੀਆਂ ਜੁਰਾਬਾਂ ਜਾਂ ਉਥੇ ਰੱਖੀਆਂ ਜੁਰਾਬਾਂ ਪਹਿਨ ਕੇ ਜਾਣ ਦਾ ਵਿਧਾਨ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ। ਜੋੜਾ ਘਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਘੰਟਾ ਘਰ ਵਾਲੀ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ 2 ਰਵਿਦਾਸੀਏ ਸਿੱਖ ਜੋੜੇ ਸੰਭਾਲਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਯਾਦਾਸ਼ਤ ਇਤਨੀ ਪ੍ਰਬਲ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਦੇ ਜੋੜੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਲੱਭ-ਲੁਭਾਅ ਦੇ ਵਾਪਸ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਇਵਜ਼ਾਨੇ ਵਿਚ ਸੰਗਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੈਸਾ-ਦੋ-ਪੈਸੇ ਦੇ ਦਿੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਸੈਂਕੜੇ ਜੋੜਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਭੁਲੇਖੇ ਦੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੋੜੇ ਲੱਭਣਾ ਵਾਕਿਆ ਹੋਰਾਨੀ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਸੀ।

ਪੈਰ ਧੋਣ ਵਾਲੇ ਚੁਬੱਚੇ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਸੁਧਾਰ ਲਹਿਰ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਕਿਸੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਿਕ ਬਿਰਤੀ ਵਾਲੇ ਨੇ ਕਾਇਮ ਕਰਵਾਏ। ਆਮ ਰਿਵਾਜ ਲੱਕੜ ਦੀਆਂ ਖੜਾਵਾਂ ਪਾਉਣ ਦਾ ਸੀ। ਜੁੱਤੀਆਂ ਚਮੜੇ ਦੀਆਂ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਬ੍ਰਾਹਮਣਵਾਦ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਕਿਸੇ ਸੱਜਣ

ਦੇ ਮਨ 'ਚ ਜੁੱਤੀ ਨਾਲ ਪੈਰ ਭਿੱਟ ਜਾਣ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਆਇਆ। ਜਲ ਇਕੋ ਵਾਰੀ ਭਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਜੋ ਵਾਰ ਵਾਰ ਪੈਰ ਧੋਣ ਨਾਲ ਗੰਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਸੰਤ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਸਮੇਂ ਮੈਂ ਕੁੱਝ ਕੁ ਸੁਝਾਅ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਕਾਰਜਵਿਧੀ ਨੂੰ ਦਰੁਸਤ ਕਰਨ ਹਿਤ ਭੇਜੇ। ਮੈਂ ਸੁਝਾਓ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਪੈਰ ਧੋਣ ਲਈ ਚਲਦੇ ਪਾਣੀ ਦਾ ਚੁਬੱਚਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਗਿੱਲੇ ਪੈਰਾਂ ਨਾਲ ਤਿਲਕਣ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਕੋਈ ਹਾਦਸਾ ਵਾਪਰਨ ਦਾ ਖ਼ਤਰਾ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਗਿੱਲੇ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਸੁਕਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਚੁਬੱਚਾ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ ਜਿਸ ਵਿਚ ਥੱਲੇ ਪੱਖਾ ਲੱਗਿਆ ਹੋਵੇ ਜਿਸ ਵਿਚ ਗਰਮੀਆਂ ਵਿਚ ਠੰਡੀ ਅਤੇ ਸਰਦੀਆਂ ਵਿਚ ਗਰਮ ਹਵਾ ਆਵੇ। ਸਾਡਾ ਪਹਿਲਾ ਸੁਝਾਅ ਤਾਂ ਮੰਨ ਲਿਆ ਗਿਆ ਪਰ ਸੰਤ ਜੀ ਦੇ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਜਾਣ ਕਾਰਨ ਦੂਜੇ ਸੁਝਾਅ ਉਤੇ ਅਮਲ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ। ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਾਸਤੇ ਬਿਜਲੀ ਦਾ ਅਲੱਗ ਜਰਨੇਟਰ ਰੱਖਣ ਦਾ ਸੁਝਾਅ ਵੀ ਦਿੱਤਾ, ਜੋ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ।

ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਉਤੇ ਜਥੇਦਾਰ ਦੀ ਕੋਈ ਪ੍ਰਥਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹ ਪ੍ਰਥਾ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਸੁਧਾਰ ਲਹਿਰ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਆਰੰਭ ਹੋਈ। ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਉਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਪੁਜਾਰੀ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਉਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਯੋਧਿਆਂ ਦੇ ਸ਼ਸਤਰ ਰੱਖੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਵਾਏ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਸ਼ਸਤਰਾਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਸ਼ਸਤਰਾਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਦਾ ਵਿਧਾਨ ਸੀ, ਜੋ ਅੱਜ ਤੱਕ ਨਾਂਦੇੜ ਤਖ਼ਤ (ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ) ਵਿਖੇ ਕਾਇਮ ਹੈ।

(ਜੂਨ, ਜੁਲਾਈ, ਅਗਸਤ 1984)

ਭੜਕਾਊ ਰਾਹਾਂ 'ਤੇ ਚੱਲਣ ਨਾਲ ਹਾਨੀ ਹੋਣ ਦਾ ਤੌਖਲਾ

ਵੇਖਣ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ ਕਿ ਅਤਿਵਾਦੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਕਾਰਨ ਡਰ ਦਾ ਮਾਹੌਲ ਬਣ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਿਸਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਮੈਤਰੀ ਸੰਬੰਧਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਤੱਖ ਤਰੇੜਾਂ ਵਖਾਈ ਦੇ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਕਲਿਆਣ ਇਸੇ ਵਿਚ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਇਕ ਮਜ਼ਬੂਤ ਪਾਰਟੀ ਬਣਾਈ ਜਾਵੇ। ਅਸੀਂ ਦੋ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਸੰਤ ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਨੂੰ ਇਹੋ ਸੁਝਾਅ ਲਿਖ ਘੱਲੇ ਸਨ।

ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਦੇਸ਼ ਤੇ ਪੰਥ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਦਾ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਵਿਰਸਾ ਹੈ। ਇਹ ਜਥੇਬੰਦੀ 1920 ਵਿਚ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਸੁਧਾਰ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਬਣੀ ਸੀ। ਇਸ ਮਹਾਨ ਜਥੇਬੰਦੀ ਨੇ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਇਕ ਕੇਂਦਰੀ ਪ੍ਰਜਾਤੰਤਰ ਸਭਾ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੇਠਾਂ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦੀ ਇਕ ਬੇਮਿਸਾਲ ਪ੍ਰਥਾ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿਤਾ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਜੰਗ ਵਿਚ ਭਰਪੂਰ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ।

ਜਦੋਂ ਚਾਬੀਆਂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਦੀ ਫ਼ਤਹਿ ਹੋਈ ਤਾਂ ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਫ਼ਤਹਿ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਇਕ ਲੜਾਈ ਦੀ ਫ਼ਤਹਿ ਦਸਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਾਮਰਾਜ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਲੈਣੀ ਕੋਈ ਸੁਖਾਲਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਹਾਰ ਨਾਲ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਧੱਕਾ ਲਗਦਾ, ਸਰਕਾਰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੁੰਦੀ ਤੇ ਇਵੇਂ ਗੁਲਾਮੀ ਦੀ ਜੰਜੀਰ ਦੀਆਂ ਕੁੱਝ ਕੜੀਆਂ ਤਿੜਕ ਜਾਂਦੀਆਂ। ਗੁਰਧਾਮਾਂ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਲਾਏ ਮੋਰਚਿਆਂ ਦੇ ਹਿੰਦੂ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਤੇ ਬਾਕੀ ਦੇਸ਼ ਵਾਸੀ ਸਮਰਥਕ ਸਨ। ਪੰਡਿਤ ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀ ਦਿਤੀ ਤੇ ਪੰਡਤ ਮਦਨ ਮੋਹਨ ਮਾਲਵੀਆ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਅੰਦੋਲਨ ਦੀ ਡੱਟ ਕੇ ਹਮਾਇਤ ਕੀਤੀ।

ਸਾਨੂੰ ਅੱਜ ਵੀ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਦਾ ਰਸਤਾ ਅਪਨਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਹਿੰਦੂ, ਹਰੀਜਨਾਂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਲਈ ਖੋਲ੍ਹ ਦੇਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।

ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਗੁਰਧਾਮਾਂ 'ਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਕੇ ਧਰਮ ਨਿਰਪੇਖ ਸੰਸਥਾ ਵਜੋਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਪੰਜਾਬ ਨਾਲ ਹੋਏ ਵਿਤਕਰੇ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬੀ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਦੂਰ ਕਰਾਉਣ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਤਾਣ ਲਾ ਸਕਣ। ਸਿੱਖਾਂ ਤੋਂ ਵੱਖਰੀ ਹੋ

ਹਰੀ ਹਿੰਦੂ ਹਰੀਜਨ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਇਹ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਸਭ ਦਾ ਸਾਂਝਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਡਾ ਵਿਰਸਾ ਇਕੋ ਹੈ।

ਹਿੰਦੂਆਂ ਤੇ ਹਰੀਜਨਾਂ ਵਿਚ ਵਿਚ ਫ਼ੈਲੀ ਗਲਤ ਫ਼ਹਿਮੀ ਕਿ ਅਕਾਲੀ ਅੰਦਰਖਾਤੇ ਅਤਿਵਾਦੀਆਂ ਦੀ ਪਿੱਠ ਠੋਕਦੇ ਹਨ, ਨੂੰ ਹਰ ਸੰਭਵ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਦੂਰ ਕਰਨਾ ਅਕਾਲੀ ਲੀਡਰਾਂ ਦਾ ਫਰਜ਼ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਹਰੀਜਨ ਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀਆਂ ਵੋਟਾਂ ਲਏ ਬਿਨਾਂ ਅਕਾਲੀ ਸਰਕਾਰ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕਦੀ। ਹਵਾ ਦਾ ਰੁਖ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਨਹੀਂ। ਕਾਂਗਰਸ ਧਰਮ-ਨਿਰਪੇਖ ਜਮਾਤ ਹੈ ਤੇ ਇਸਦਾ ਬਦਲ ਵੀ ਧਰਮ-ਨਿਰਪੇਖ ਜਮਾਤ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਦੋ ਦੁਖਦਾਈ ਘਟਨਾਵਾਂ 20 ਅਗਸਤ 1982 ਨੂੰ ਵਾਪਰੀਆਂ। ਦੋਵਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਪੁਰਸ਼ ਸਿੱਖ ਦੱਸੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸ. ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨ ਦੀ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਅਣਸਿੱਖੀ ਭਾਵਨਾ ਵਾਲੀ ਤੇ ਸਿੱਖ ਰਵਾਇਤਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹੈ। ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਦੇ ਜਲਸੇ ਵਿਚ ਬੰਬ ਗਰਨੇਡ ਸੁਟਿਆ ਗਿਆ। ਬੇਗੁਨਾਹ ਇਸਤਰੀਆਂ, ਪੁਰਸ਼ ਤੇ ਬੱਚੇ ਫੱਟੜ ਹੋਏ। ਕੀ ਇਹ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਉਚਾਰੀ ਅਰਦਾਸ 'ਤੇਰੇ ਭਾਣੇ ਸਰਬਤ ਦਾ ਭਲਾ' ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦਾ ਹੈ?

ਸਿੰਘ ਯੁੱਧਾਂ ਵਿਚ ਸਨਮੁੱਖ ਹੋ ਕੇ ਲੜਦੇ ਸਨ। ਬੇਗੁਨਾਹ ਬੱਚੇ ਤੇ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੇ ਕਤਲ ਕਰਨ ਦੇ ਭਾਗੀ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਬਣੇ। ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਲਿਖੇ ਪੰਨਿਆਂ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਵਿਰੋਧੀ ਵੀ ਤਾਰੀਫ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਿੱਖ, ਸਿੱਖ ਜਾਂ ਗ਼ੈਰ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨ ਦੀ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਕਰੇ, ਇਹ ਬਹੁਤ ਮਾੜੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ ਵਿਚ ਸਫ਼ਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮੁਸਾਫ਼ਿਰਾਂ ਨੂੰ ਯਰਗਮਾਲ ਬਣਾ ਕੇ ਸ਼ਰਤਾਂ ਮਨਾਉਣ ਲਈ ਧਮਕੀਆਂ ਦੇਣੀਆਂ, ਸਿੱਖੀ ਕਿਰਦਾਰ ਦੇ ਐਨ ਉਲਟ ਹੈ। ਸਿੱਖੀ ਸਿਰਫ਼ ਸੱਚੀਆਂ ਸੁੱਚੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਅਤੇ ਸਵੱਛ ਆਚਰਨ ਕਰਕੇ ਜ਼ਿੰਦਾ ਹੈ। ਧੱਕੇਸ਼ਾਹੀ ਧਰਮ ਤੋਂ ਕੋਹਾਂ ਦੂਰ ਹੈ।

ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਦੂਜਾ ਤੱਬਕਾ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਹੈ। ਕਈ ਵਿਦਵਾਨ ਧਾਰਮਿਕ ਮਸਲਿਆਂ ਬਾਰੇ ਉਲਾਰ ਹੋ ਕੇ ਸੋਚਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਹਰ ਉਸ ਸਿੱਖ ਪੁਰਸ਼ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਧਰਮ 'ਚੋਂ ਖਾਰਜ ਕਰਨ ਦੇ ਫ਼ਤਵੇ ਸਾਦਰ ਕਰਾਉਂਦੇ ਹਨ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ 'ਹਾਂ' ਵਿਚ 'ਹਾਂ' ਨਹੀਂ ਮਿਲਾਉਂਦਾ। ਜੇਕਰ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਕੁੱਝ ਮਤਭੇਦ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਪਰਸਪਰ ਪ੍ਰੇਮ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਸੁਲਝਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਤਰੱਦਦ ਕੌਣ ਕਰੇ?

ਪ੍ਰੇਮ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨੇੜਿਉਂ ਨਹੀਂ ਲੰਘਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਉਮੈ ਦਾ ਕੰਡਾ ਪੁੱਝਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅਤਿਵਾਦੀ ਐਨਕ ਵਿਚੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਭ ਕੁੱਝ ਉਲਟਾ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਗਿਆਨ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਅਜ਼ਾਰੇਦਾਰੀ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਤੇ ਇਸ

ਵਿਹੜੇ 'ਚੋਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੂੰ ਲੰਘਣ ਦੀ ਖੁਲ੍ਹ ਨਹੀਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ 'ਦਾਖਲਾ ਬੰਦ' ਦਾ ਫੱਟਾ ਲਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅਨਮੋਲ ਰਤਨਾਂ ਦਾ ਭੰਡਾਰ ਹਨ, ਇਹ ਅਸਗਾਹ ਸਮੁੰਦਰ ਹੈ। ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਪੁਰਸ਼ ਕਿਨਾਰੇ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹੇ ਗੀਟੇ ਸਿਪੀਆਂ ਆਦਿ ਇਕੱਠੇ ਕਰਕੇ ਖੁਸ਼ ਹਨ। ਜਦ ਅਨਮੋਲ ਰਤਨਾਂ ਦੇ ਕੋਈ ਵਿਰਲੇ ਅਨੁਭਵੀ ਮਰਜੀਵੜੇ ਹੀ ਉਥੇ ਪੁੱਜਦੇ ਹਨ। ਸਿੱਖ ਰਾਜਨੀਤੀ ਤੇ ਧਰਮ ਵਿਚ ਵੜੇ ਅਤਿਵਾਦੀਆਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਕਰਨੀ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਸੁਚੇਤ ਰਹਿਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਇਸੇ ਵਿਚ ਸਾਡਾ ਭਲਾ ਹੈ।

(ਸਤੰਬਰ 1982)

ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਰਾਜਨੀਤੀ

ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਅੰਦਰਲੀ ਕਸ਼ਮਕਸ਼ ਕਾਰਨ 1980 ਵਿਚ ਦੋ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ। ਇਕ ਗਰੁਪ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸੰਤ ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲੌਗੋਵਾਲ ਤੇ ਦੂਜੇ ਜੱਥੇ ਦੇ ਮੁੱਖੀ ਸ. ਜਗਦੇਵ ਸਿੰਘ ਤਲਵੰਡੀ ਬਣੇ। ਦੋਵੇਂ ਗਰੁਪ ਆਪਣੇ ਜੱਥੇ ਨੂੰ ਅਸਲੀ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਹੋਣ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜਥੇਦਾਰ ਤਲਵੰਡੀ ਨੇ ਬੰਦੂਕਾਂ ਤੇ ਅਸਲੇ ਦੇ ਬਲਬੂਤੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਜਮਾਈ ਰੱਖਿਆ ਤੇ ਸੰਤ ਜੀ ਦੇ ਅਨੁਯਾਈਆਂ ਨੇ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਵਿਖਾਈ ਤੇ ਲਹੂ ਦੀਆਂ ਨਦੀਆਂ ਵਗਣ ਦਾ ਜੋ ਤੌਖਲਾ ਸੀ, ਉਹ ਹਟ ਗਿਆ ਤੇ ਇਵੇਂ ਮੁੜ ਜਲ੍ਹਿਆਂ ਵਾਲੇ ਬਾਗ ਦਾ ਦੁਖਾਂਤ ਵਾਪਰਨ ਨੂੰ ਠਲ੍ਹ ਪੈ ਗਈ।

ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਹਾਲਾਤ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਅਸੀਂ ਦੋ ਸੁਝਾਅ ਸੰਤ ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਲੌਗੋਵਾਲ ਨੂੰ ਲਿਖ ਘਲੇ ਸਨ ਤਾਂ ਜੋ ਭਵਿੱਖ ਵਿਚ ਪਵਿੱਤਰ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਮਾਣ ਮਰਜ਼ਾਦਾ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਸਕੇ।

1. ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਦਫ਼ਤਰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਕਿਸੇ ਯੋਗ ਥਾਂ 'ਤੇ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਹੋਰ ਰਾਜਨੀਤਕ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਕਾਇਮ ਹਨ।

2. ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਸਰਬ ਸਾਂਝੀ ਪਾਰਟੀ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਜਿਵੇਂ ਜੰਮੂ ਕਸ਼ਮੀਰ 'ਚ ਨੈਸ਼ਨਲ ਕਾਨਫਰੰਸ ਤੇ ਮਦਰਾਸ ਵਿਚ ਡੀ. ਐਮ. ਕੇ. ਪਾਰਟੀ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖ ਪਾਰਟੀਆਂ ਹੋ ਕੇ ਵਿਚਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਬਹੁਤ ਹੱਦ ਤੱਕ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਬਦਲ ਸਮਝੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ।

4 ਅਗਸਤ 1982 ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਲੌਗੋਵਾਲ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਤੇ ਤਿੰਨ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਾਰਮਿਕ ਮੰਗਾਂ ਨੂੰ ਮਨਾਉਣ ਲਈ 'ਧਰਮ ਯੁੱਧ' ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਮੋਰਚਾ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਮੋਰਚਾ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਹੀ ਭੱਖ ਪਿਆ। ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਵਲੰਟੀਅਰਾਂ ਅਤੇ ਉਘੇ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਭਰ ਦਿੱਤੀਆਂ।

ਜਥੇਦਾਰ ਤਲਵੰਡੀ ਨੇ ਜੋ ਮੋਰਚਾ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਲਾਇਆ ਸੀ, ਉਹ ਸਮਾਪਤ ਕਰਕੇ ਸੰਤ ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਲੌਗੋਵਾਲ ਜੀ ਦੀ ਜਥੇਦਾਰੀ ਮੰਨ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਇਵੇਂ ਹੀ ਸ. ਸੁਖਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ (ਪੁਲਿਸ ਦਾ ਉੱਚ

ਅਧਿਕਾਰੀ) ਵੀ ਆ ਰਲਿਆ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਮੁੜ ਇਕ ਲੀਡਰ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠਾਂ ਮੋਰਚਾ ਚਲਾਉਣ ਲਗ ਪਿਆ। ਸਿਆਸੀ ਕੈਦੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ 25000 ਤੋਂ ਉਪਰ ਟੱਪ ਗਈ, ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਵੱਧ ਰਹੀ ਗਿਣਤੀ ਦੀ ਸਮਾਈ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਲਈ ਬੇਅੰਤ ਕਠਿਨਾਈਆਂ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਲਈ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਠੀਕ ਰੱਖ ਸਕਣਾ ਇਕ ਕਠਿਨ ਸਮੱਸਿਆ ਬਣ ਗਈ।

ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਿਆਣਪ ਭਰੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲਿਆ। ਸਦਭਾਵਨਾ ਦੀ ਆੜ ਵਿਚ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਸਾਰੇ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਰਿਹਾਅ ਕਰਨ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਜੋ ਸ਼ਾਂਤੀ ਭਰੇ ਵਾਤਾਵਰਣ ਵਿਚ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਸ. ਸਵਰਨ ਸਿੰਘ (ਵਿਦੇਸ਼ ਮੰਤਰੀ) ਅਕਾਲੀ ਲੀਡਰਸ਼ਿਪ ਨਾਲ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਕਰ ਸਕਣ। ਇਵੇਂ ਇਕੋ ਤੀਰ ਨਾਲ ਦੋ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਫੁੰਡ ਲਏ ਗਏ। ਸਦਭਾਵਨਾ ਵੀ ਬਣ ਗਈ ਤੇ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਜੋ ਆਫਰ ਗਈਆਂ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬੋਝ ਵੀ ਘਟ ਗਿਆ। ਮੋਰਚਾ ਜੋ ਆਪਣੇ ਪੂਰੇ ਜੋਬਨ ਤੇ ਸੀ, ਹੇਠਾਂ ਵੱਲ ਲੁੜਕ ਗਿਆ।

ਸ. ਸਵਰਨ ਸਿੰਘ ਵਰਗੇ ਦਾਨੇ ਪੁਰਸ਼ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੇ ਉੱਚ-ਪੱਧਰੇ ਲੀਡਰਾਂ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆ ਕੇ ਮਿਲੇ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸੰਤ ਲੌਗੋਵਾਲ ਤੇ ਸੰਤ ਭਿੰਡਰਾਂਵਾਲੇ ਸਨ। ਸੰਤ ਲੌਗੋਵਾਲ ਨੇ ਪੰਜ ਮੈਂਬਰੀ 'ਸਪੱਸ਼ਟੀਕਰਨ' ਕਮੇਟੀ ਕਾਇਮ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਸ. ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਬਾਦਲ, ਸ. ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ, ਜਥੇਦਾਰ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਟੌਹੜਾ, ਜ. ਜਗਦੇਵ ਸਿੰਘ ਤਲਵੰਡੀ ਤੇ ਸ. ਸੁਖਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਬੈਠਕਾਂ ਹੋਈਆਂ ਤੇ ਆਸ ਬੱਝ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਛੇਤੀ ਹੀ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਹੱਲ ਲੱਭ ਕੇ ਫ਼ੈਸਲੇ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ, ਪਰ ਹੋਇਆ ਇਸਦੇ ਉਲਟ। ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਮੋਰਚੇ ਨੂੰ ਭੱਖਦੇ ਰੱਖਣ ਨੂੰ ਮਹਾਨਤਾ ਦਿੱਤੀ। ਜਦ ਕਿ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਵਾਰ ਵਾਰ ਕਹਿ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਕਿਸੇ ਦਬਾਅ ਹੇਠਾਂ ਉਹ ਕੋਈ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕਰਨ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਬਾਅ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੰਦੂਕ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕਰਾਉਣ ਨਾਲ ਤਸ਼ਬੀਹ ਦਿੱਤੀ।

ਇਕ ਗ਼ਲਤ ਕਦਮ-ਏਸ਼ੀਆਡ ਖੇਡਾਂ ਤੇ ਅਕਾਲੀ : ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਮੁੜ ਮੋਰਚਾ ਭਖਾਉਣ ਲਈ 'ਏਸ਼ੀਆਡ ਖੇਡਾਂ' ਜੋ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਵੱਲ ਮੋਰਚੇ ਦਾ ਮੂੰਹ ਮੋੜ ਦਿੱਤਾ। ਅਕਾਲੀਆਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੋਰਚੇ ਦੀ ਸੰਸਾਰ ਭਰ ਵਿਚ ਮਸ਼ਹੂਰੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਪਰ ਇਸਦਾ ਦੂਜਾ ਪੱਖ ਜੋ ਵਿਚਾਰਨਯੋਗ ਸੀ, ਉਸਨੂੰ ਅੱਖੋਂ-ਪਰੋਖੇ ਕੀਤਾ। 15 ਸਾਲ ਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਉਪਰ ਦੀ ਆਯੂ ਦੇ ਯੁੱਵਕ ਤੇ ਯੁੱਵਕੀਆਂ ਖੇਡਾਂ ਵਿਚ ਭਾਗ ਲੈ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਖੇਡਾਂ ਵਿਚ ਮੱਲਾਂ ਮਾਰਨ ਲਈ ਖਿਡਾਰੀਆਂ ਨੇ ਕਾਫ਼ੀ ਅਰਸੇ ਤੋਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਆਰੰਭੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਲਈ ਵੀ ਆਪਣੇ ਕਰਤੱਵ ਵਿਖਾਉਣ ਦਾ ਇਹ ਮਹਾਨ ਅਵਸਰ ਸੀ। ਖੇਡਾਂ ਵੇਖਣ ਦੀ ਸ਼ੌਕੀਨ ਜਨਤਾ ਦੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਖੇਡਾਂ ਵੱਲ ਨਿਗਾਹ ਗੱਡੀ ਹੋਈ ਸੀ।

ਜੇਕਰ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਸੋਚਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਖੇਡਾਂ ਵਿਚ ਦਖਲ ਦੇਣ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਅਕਾਲੀ ਮੁੱਲ ਲੈ ਰਹੇ ਸਨ। ਏਸ਼ੀਆਡ ਖੇਡਾਂ ਦਾ ਉਦਘਾਟਨ ਰਸਮ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਗਿਆਨੀ ਜ਼ੈਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕੀਤੀ। ਸ. ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਖੇਡਾਂ ਕਾਰਜ ਕਰਤਾ ਮੰਤਰੀ ਸਨ ਤੇ ਭਾਰਤੀ ਓਲੰਪਿਕ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ ਅਤੇ ਏਸ਼ੀਆਈ ਖੇਡਾਂ ਦੀ ਫ਼ੈਡਰੇਸ਼ਨ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਰਾਜਾ ਭਾਲਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸਨ। ਇਵੇਂ ਏਸ਼ੀਆਡ ਖੇਡਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹਾਨਤਾ ਮਿਲੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਭਾਰਤ ਤੇ ਏਸ਼ੀਆ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਖੇਡਾਂ ਦੀ ਬੜੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਬੇਸਬਰੀ ਨਾਲ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਕਰੋੜਾਂ ਰੁਪਏ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਫਲਾਈ-ਓਵਰ ਤੇ ਖਿਡਾਰੀਆਂ ਲਈ ਖੇਡਾਂ ਦੇ ਅਖਾੜੇ ਤੇ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਲਈ ਉਚੇਚਾ ਪਿੰਡ (ਵਿਲੇਜ਼) ਦਾ ਉਸਾਰਨ ਕੀਤਾ, ਜੋ ਇਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਤੇ ਮਾਰਕੇ ਦਾ ਕਾਰਜ ਸੀ। ਇੰਜੀਨੀਅਰਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਨੇ ਪੂਰੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਤਿਆਰ ਕਰ ਨਾਮਣਾ ਖੱਟਿਆ ਸੀ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਖੇਡਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਸਭ ਕੁੱਝ ਦਾ ਮੁੱਲ ਪੈਣਾ ਸੀ। ਖਿਡਾਰੀਆਂ ਤੇ ਨੌਜਵਾਨ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਦਾ ਰਾਜਨੀਤੀ ਨਾਲ ਕੋਈ ਮੱਸ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ 'ਚੋਂ ਜਥੇ ਭੇਜ ਕੇ ਖੇਡਾਂ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਦੇ ਸਮੀਪ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨੀ ਕਰਨੀ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੁਆਉਣਾ ਕਿ ਖੇਡਾਂ ਵਿਚ ਵਿਘਨ ਪਾਉਣ ਦਾ ਕੋਈ ਵਿਚਾਰ ਨਹੀਂ ਕਿਥੋਂ ਤੱਕ ਸਾਰਥਕ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਏਸ਼ੀਆਡ ਖੇਡਾਂ ਦਾ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਹੋਣਾ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤੀਆਂ ਦਾ ਮਾਣ ਵਧਾਉਣ ਵਾਲਾ ਅਵਸਰ ਸੀ ਤੇ ਸਾਡੇ ਸਭ ਲਈ ਫ਼ਖ਼ਰ ਦਾ ਕਾਰਨ ਸੀ।

ਖੇਡਾਂ ਦੇ ਆਰੰਭਕ ਸਮਾਗਮ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਕੁਝ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੇ ਨਾਅਰੇ ਲਾਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਘੱਟ-ਗਿਣਤੀ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਕੋਈ ਅਣਸੁਖਾਵੀਂ ਘਟਨਾ ਨਹੀਂ ਵਾਪਰੀ। 75000 ਦੇ ਇਕੱਠ ਵਿਚ ਇਸ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨੀ ਦਾ ਕੋਈ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈ ਸਕਣਾ ਅਸੰਭਵ ਸੀ।

ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਡਾ. ਫਾਰੂਕ ਅਦਬੁਲਾ ਨੇ ਵੀ ਅਕਾਲੀ ਲੀਡਰਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਉਹ ਖੇਡਾਂ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਮੋਰਚੇ ਨੂੰ ਮੁਲਤਵੀ ਕਰ ਦੇਣ। ਅਸੀਂ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਇਸ ਸੁਝਾਅ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਸਾਂ, ਇਉਂ ਕਰਨ ਨਾਲ ਅਕਾਲੀਆਂ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਵੱਕਾਰ ਬਹੁਤ ਵੱਧ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਨਾਲੇ ਸਦਭਾਵਨਾ ਵਿਖਾਉਣ ਕਾਰਨ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀ ਯੁੱਵਕਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਥਾਂ ਬਣ ਜਾਣੀ ਸੀ, ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੀ ਸੋਚਣੀ ਬਦਲਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋਣਾ ਪੈਣਾ ਸੀ। ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਮਿਲਿਆ ਅਵਸਰ ਗੁਆ ਲਿਆ ਹੈ। ਖੇਡਾਂ ਨਾਲ ਰਾਜਨੀਤੀ ਜੋੜਨੀ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਉਚਿੱਤ ਨਹੀਂ।

ਪ੍ਰਾਦੇਸ਼ਕ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਦਿੱਲੀ ਜਾਣ 'ਤੇ ਕਰੜੀ ਨਜ਼ਰ ਰੱਖੀ। ਸਿੱਖ ਯਾਤਰੂਆਂ ਦਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨੀ ਨਾਲ ਦੂਰ ਦਾ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਨੂੰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਕਠਿਨਾਈਆਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ। ਹਰ ਸਿੱਖ ਯਾਤਰੂ ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨਕਾਰੀ ਗਿਣਿਆ ਗਿਆ। ਕਣਕ ਨਾਲ ਘੁਣ ਵੀ ਪੀਸਿਆ

ਗਿਆ, ਇਵੇਂ ਸ਼ਹਿਰੀ ਹੱਕਾਂ ਨੂੰ ਜੋ ਵਿਧਾਨ ਮੁਤਾਬਕ ਬਣਦੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਰੁਕਾਵਟ ਪਾ ਕੇ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਜਗਤ ਨੂੰ ਸੋਚਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਵਿਧਾਨਕ ਹੱਕ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਪਾਸੋਂ ਖੋਹ ਲਏ ਗਏ ਹਨ। ਦੋਵੇਂ ਧਿਰਾਂ ਅਯੋਗ ਹੋਈਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਠਹਿਰਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਸ਼ਾਹ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦਾ ਗਠਨ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨਾਲ ਧੌਰ

ਗੁਲਜ਼ਾਰੀ ਲਾਲ ਨੰਦਾ ਨੇ ਦੁਧ ਵਿਚ ਕਾਂਜੀ ਘੋਲੀ ਤੇ ਆਪਣੇ ਮਿੱਤਰ ਸ਼ਾਹ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਪਾਸੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਦੇ ਇਲਾਕੇ ਜੋ ਰਿਜਨਲ ਤੇ ਸਚਰ ਫਾਰਮੂਲੇ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਮਿਲਣੇ ਸਨ, ਉਹ ਦੂਜੇ ਸੂਬਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਦਿੱਤੇ, ਖਰੜ ਤਹਿਸੀਲ ਤੇ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਵੀ ਹਰਿਆਣੇ ਨੂੰ ਦੁਆ ਦਿੱਤਾ। ਮਗਰੋਂ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਖਰੜ ਤਹਿਸੀਲ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਦਿਵਾ ਦਿਤੀ ਤੇ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੇਠਾ ਲੈ ਲਿਆ। ਇਹ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਇਕ ਸਿਆਸੀ ਚਾਲ ਸੀ ਤਾਂ ਜੋ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਹਰਿਆਣਾ ਆਪਸ ਵਿਚ ਲੜਦੇ ਰਹਿਣ ਤੇ ਉਸਦੇ (ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ) ਦੇ ਤਾਬਿਆਦਾਰ ਰਹਿਣ। ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਇਸ ਮਸਲੇ ਦੇ ਹੱਲ ਲਈ ਫਾਜ਼ਿਲਕਾ, ਅਬੋਹਰ ਹਰਿਆਣਾ ਨੂੰ ਦੇਣ ਜਾਂ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਨੂੰ ਦੋ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡਣ ਦਾ ਸੁਝਾਅ ਰੱਖਿਆ, ਜੋ ਕਦੇ ਵੀ ਮੰਨਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾ ਸਕਦਾ।

ਅਕਾਲੀ ਲੀਡਰਸ਼ਿਪ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਕਾਰਨ ਮਹਾਨ ਸ਼ਹੀਦ ਸ. ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਫੇਰੂਮਾਨ ਦੀ ਮਹਾਨ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦਾ ਸਮੇਂ ਦੀ ਅਕਾਲੀ ਸਰਕਾਰ ਕੋਈ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੀ। ਸਰਦਾਰ ਫੇਰੂਮਾਨ ਦੇ ਮਰਨ ਵਰਤ ਸਮੇਂ ਮੈਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਹਸਪਤਾਲ ਦਾ ਮੈਡੀਕਲ ਸੁਪਰਡੈਂਟ ਸੀ ਤੇ ਕਈ ਅੰਦਰਲੀਆਂ ਤੇ ਖੁਫੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੈ, ਜਿਸਨੂੰ ਲੇਖ ਵਿਚ ਫਰੋਲਣ ਦਾ ਕੋਈ ਲਾਭ ਨਹੀਂ। ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੀ ਮੇਰਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਜਥੇਦਾਰ ਫੇਰੂਮਾਨ ਨਾਲ ਵੀ ਮੇਰੀ ਬੜੀ ਨੇੜਤਾ ਸੀ। ਜਥੇਦਾਰ ਫੇਰੂਮਾਨ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਅਕਾਲੀ ਲੀਡਰਸ਼ਿਪ ਨੇ ਭੰਗ ਦੇ ਭਾਅ ਰੋਲ ਦਿੱਤੀ।

ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸ਼ਾਹੀ ਇਮਾਮ ਅਬਦੁਲਾ ਬੁਖਾਰੀ ਨੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਠੀਕ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਕਿ ਕੇਂਦਰ ਵਿਚ ਵਜ਼ਾਰਤਾਂ ਦੇ ਬਦਲੇ ਆਪਣੀ ਕੌਮ ਲਈ ਕੁੱਝ ਲਵੋ। ਇਹ ਵਾਰਤਾ ਮੁਰਾਰਜੀ ਡੀਸਾਈ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਹੈ।

ਇਕ ਵੇਰ ਮੁਰਾਰਜੀ ਡੀਸਾਈ ਨੂੰ ਮਰਹੂਮ ਜਥੇਦਾਰ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਮਿਲੇ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਨਾਲ ਹੋਏ ਧੱਕੇ ਦੀ ਗੱਲ ਛਿੱੜ ਪਈ ਤਾਂ ਮੁਰਾਰਜੀ ਬੋਲੇ :

‘ਜੇਕਰ ਮੈਂ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਹੋਤਾ ਤੋ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਕਭੀ ਨਾ ਬਣਨੇ ਦੇਤਾ।’

ਜਥੇਦਾਰ ਜੀ ਨੇ ਤੁਰੰਤ ਨਿਝਕ ਹੋ ਕੇ ਉਤਰ ਦਿੱਤਾ : ‘ਸਾਹਬ ਆਪ ਪ੍ਰਧਾਨ

ਮੰਤਰੀ ਹੋਤੇ ਹੀ ਕਿਉਂ?” (ਇਹ ਵਾਰਤਾ ਸਾਨੂੰ ਹਮਦਰਦ ਜੀ ਨੇ ਸੁਣਾਈ ਸੀ।)

ਸੋ ਮੁਰਾਰਜੀ ਡਿਸਾਈ ਜਿਸਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਐਮਰਜੈਂਸੀ ਦੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਕੇ ਰਾਜ ਗੱਦੀ ਦੁਆਈ, ਉਸਦੇ ਪੰਜਾਬ ਲਈ ਜੋ ਵਿਚਾਰ ਹਨ ਉਹ ਪਾਠਕਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤੇ ਹਨ।

ਇਥੇ ਇਕ ਹੋਰ ਵਾਰਤਾ ਦੱਸਣੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਐਮਰਜੈਂਸੀ ਸਮੇਂ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਜਥੇਦਾਰ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੱਥ ਸਿੱਖ ਆਗੂਆਂ ਵੱਲ ਸੁਨੇਹਿਆ ਭੇਜਿਆ ਕਿ “ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਸਮੇਤ ਸਾਰੀਆਂ ਮੰਗਾਂ ਮੰਨ ਲੈਂਦੀ ਹਾਂ ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਐਮਰਜੈਂਸੀ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਆਪਣਾ ਮੋਰਚਾ ਵਾਪਸ ਲੈ ਲਵੋ।” ਪਰ ਸਾਡੇ ਸਿੱਖ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਨਾ-ਸਮਝੀ ਕਾਰਨ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਵੱਲ ਸੁਨੇਹਾ ਭੇਜਿਆ ਕਿ ਅਸੀਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀਆਂ ਬਾਕੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨੂੰ ਪਿੱਠ ਨਹੀਂ ਦਿਖਾ ਸਕਦੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਐਮਰਜੈਂਸੀ ਵਿਰੁੱਧ ਮੋਰਚਾ ਲਾ ਕੇ ਇਹ ਇਕ ਸੁਨਹਿਰੀ ਮੌਕਾ ਹੱਥੋਂ ਗੁਆ ਲਿਆ।

ਇਵੇਂ ਹੀ ਜਾਣ ਲਵੋ ਕਿ ਪਿਛੇ ਜਿਹੇ ਚੌਧਰੀ ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਨੂੰ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਕਿ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀਆਂ ਮੰਗਾਂ ਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਨਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਵੇ।

ਸਾਡੀਆਂ ਧਾਰਮਿਕ ਮੰਗਾਂ ਤਾਂ ਮੰਨੀਆਂ ਹੀ ਗਈਆਂ ਹਨ ਤੇ ਬਾਕੀ ਦੀਆਂ ਕੁੱਝ ਮੰਗਾਂ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਦੂਜੇ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਅਵੱਸ਼ ਗੱਲਬਾਤ ਰਾਹੀਂ ਤੇ ਸਦਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਗੱਲ ਮੁੱਕਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਸਭ ਕੁੱਝ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਨਾਲ ਮਿੱਤਰਤਾ ਦਾ ਹੱਥ ਵਧਾਉਣ ਨਾਲ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੈ।

ਇਸ ਸਮੇਂ ਤਿੰਨ ਮਸਲੇ ਦਰਪੇਸ਼ ਹਨ : (1) ਸਰਬ ਹਿੰਦ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਿੱਲ। (2) ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੂੰ ਪਵਿੱਤਰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਦੇਣੀ। (3) ਅਕਾਸ਼ ਵਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਸਿੱਧੇ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ 'ਚੋਂ ਕੀਰਤਨ ਦਾ (ਬਰਾਡਕਾਸਟ) ਪ੍ਰਸਾਰਨ।

ਦੋ ਤੇ ਤਿੰਨ ਨੰਬਰ ਦੀਆਂ ਮੰਗਾਂ ਤਾਂ ਬਿਲਕੁਲ ਸਾਧਾਰਨ ਹਨ ਤੇ ਮੰਨਣ ਵਿਚ ਕੋਈ ਔਕੜ ਨਹੀਂ। ਸਰਬ ਹਿੰਦ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਐਕਟ ਬਾਰੇ ਅਸੀਂ ਮੁੱਝ ਅਕਾਲੀ ਲੀਡਰਾਂ ਆਗੂਆਂ ਅੱਗੇ ਬਿਨੈ ਕਰਾਂਗੇ ਕਿ ਉਹ ‘ਸਿੱਖ’ ਸ਼ਬਦ ਦੀ (ਪ੍ਰੀਭਾਸ਼ਾ) ਵਿਆਖਿਆ ਨੂੰ ਨਾ ਬਦਲਣ।

ਜਿਹੜੀ 1925 ਤੋਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਐਕਟ ਵਿਚ ਵਿਆਖਿਆ ਦਿੱਤੀ ਹੈ, ਜਿਸਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਸਹਿਜਧਾਰੀ ਸਿੱਖ ਵੀ ਵੋਟ ਪਾਉਣ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀ ਹਨ। ਇਹ ਅਧਿਕਾਰ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਬਣੇ ਰਹਿਣ। ਜੇਕਰ ਸਹਿਜਧਾਰੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਇਕ ਦੋ ਹਿੰਦੂ ਚਤੁਰਾਈ ਨਾਲ ਸਰਬ ਹਿੰਦ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬੋਰਡ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਬਣ ਵੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਦੀਆਂ ਰਹੁਰੀਤਾਂ ਅਪਨਾਉਣੀਆਂ ਪੈਣਗੀਆਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਨੇੜਤਾ ਨਾਲ ਸਿੱਖੀ ਚੰਗੀ ਤੇ ਪਿਆਰੀ ਜਾਪੇਗੀ ਤੇ ਉਹ ਗੁਰੂ ਦਾ ਹੀ ਜਸ ਗਾਉਣਗੇ।

ਜੇਕਰ ਨਵੀਂ ਵਿਆਖਿਆ ਪ੍ਰੀਭਾਸ਼ਾ ਕਾਰਨ ਸਹਿਜਧਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਵਿਚ ਵੋਟ ਦੇਣ ਤੋਂ ਖਾਰਜ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਇਸਦੇ ਸਿੱਟੇ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਲਈ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਣਗੇ ਤੇ ਨਾਲੇ ਅਸੀਂ ਪੂਰਵ ਵਿਚ ਹੋ ਚੁਕੇ ਮਹਾਨ ਸਹਿਜਧਾਰੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਅਪਮਾਨ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਾਂਗੇ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਬਾਬਾ ਕਲਾਧਾਰੀ ਜੀ, ਭਾਈ ਸੇਵਾ ਰਾਮ ਜੀ, ਭਾਈ ਅੱਡਣ ਸ਼ਾਹ ਜੀ, ਭਾਈ ਘਨੀਆ ਸਾਹਿਬ ਜੀ, ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ, ਭਾਈ ਦੇਸ ਰਾਜ ਜੀ ਸੁਰਸਿੰਘ ਵਾਲੇ (ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਲਈ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ), ਸ੍ਰੀ ਸਾਹਿਬ ਬਾਬਾ ਦਿਆਲ ਜੀ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਤੇ ਸਾਹਿਬ ਰੱਤਾ ਜੀ ਆਦਿ।

ਭਾਈ ਸੇਵਾ ਰਾਮ ਜੀ ਵਿਦਵਾਨ ਸੰਤ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨਾਮ ਤੇ ਸੇਵਾ ਪੰਥੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਚਲੀ। ਸ੍ਰੀ ਸਾਹਿਬ ਦਿਆਲ ਜੀ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਬਾਨੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਰਹੁ-ਰੀਤਾਂ ਨੂੰ ਨਵੀਂ ਸੇਧ ਦੇ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਬ੍ਰਾਹਮਣਵਾਦ ਦੇ ਜਾਲ ਤੋਂ ਸੁਤੰਤਰ ਕਰਵਾਇਆ।

ਸਰੋਵਰ ਨਿਰਬਾਣ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦਾਸ, ਸੰਤੋਖ ਦਾਸ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਤਲਾ ਲਈ ਹੰਸਲੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਬਾਵਾ ਸਰੂਪ ਦਾਸ ਭੱਲਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਵਿਰਸੇ ਨੂੰ ਸਾਂਭ ਰਖਿਆ।

ਦੂਜੀ ਸਮੱਸਿਆ ਧਰਮ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੀ ਬਹੁਤ ਨੇੜਤਾ ਦਾ ਧਰਮ ਤੇ ਅਸਰ। ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿਚ ਕਈ ਭਾਂਤ ਦੀਆਂ ਰਾਜਨੀਤਕ ਚਾਲਾਂ ਚਲਣੀਆਂ ਅਵੱਸ਼ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਇਸ ਲਈ ਸਾਡੀ ਬਿਨੈ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਧਾਮਾਂ ਦੇ ਚੁਣੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਰਾਜ ਸਭਾ, ਲੋਕ ਸਭਾ ਤੇ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੀਆਂ ਮੈਂਬਰੀਆਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹਿਣ। ਜਿਵੇਂ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸੰਤ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਸਭ ਕੁਝ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਲੋਕ ਸਭਾ, ਰਾਜ ਸਭਾ ਤੇ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੇ ਕਦੇ ਮੈਂਬਰ ਨਹੀਂ ਸਨ ਬਣੇ।

ਧਰਮ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦਾ ਕੋਈ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਤਵਾਜ਼ਨ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਧਰਮ ਸਿੱਖ ਰਾਜਨੀਤੀ ਤੇ ਹਾਵੀ ਰਹੇ। ਧਰਮ ਨੂੰ ਰਾਜਸੀ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਉਂਗਲ ਫੜ ਕੇ ਚੱਲਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਮਹਿਸੂਸ ਨਾ ਹੋਵੇ।

ਧਰਮ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਤੇ ਹਾਵੀ ਹੋਣੇ ਰਾਜਸੀ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਖਰਮਸਤੀਆਂ ਤੇ ਧਰਮ ਦਾ ਅੰਕਸ਼ ਰਾਜਸੀ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਰੱਖ ਕੇ ਸਿੱਧੇ ਰਾਹ ਅਤੇ ਤੌਰ ਸਕੇ। ਇਸੇ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਤੇ ਸਵੱਛਤਾ ਦਾ ਰਾਜ ਲੁਕਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

(ਦਸੰਬਰ 1982)

ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਮਸਲਾ ਛੇਤੀ ਹੱਲ ਕਰੋ

ਸਾਡੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਬੰਗਲਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਧਾਰਮਿਕ ਮੰਗਾਂ ਮੰਨ ਕੇ ਹੱਕੀ ਮੰਗਾਂ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕਰਨ ਦਾ ਇਕਰਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਲਈ ਉਹ ਵਧਾਈ ਦੇ ਪਾਤਰ ਹਨ। ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਇੰਦਰਾ ਜੀ ਨੂੰ ਧਰਮ ਨਿਰਪੇਖਤਾ ਦੀ ਦਾਤ ਵਿਰਸੇ ਵਿਚ ਮਿਲੀ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਦਾਦਾ ਮੋਤੀ ਲਾਲ ਜੀ ਅਤੇ ਪਿਤਾ ਪੰਡਤ ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ ਜੀ ਦਾ ਵੱਡਾ ਗੁਣ ਤੇ ਸ਼ੋਹਰਤ ਧਰਮ ਨਿਰਪੇਖਤਾ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਵੀ ਸੀ।

ਇੰਦਰਾ ਜੀ ਦੀ ਰਾਜਸੀ ਕਾਰਜ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਸੂਝ ਬੂਝ ਸਿਖਰਾਂ ਛੋਂਹਦੀ ਏ। ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਦੀਆਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦੀ ਹਰ ਔਕੜ ਸਮੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਸਲੇ ਹੱਲ ਕਰਦਿਆਂ ਜਸ ਖਟਿਆ ਅਤੇ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਦੀਆਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਜਿੱਤਿਆ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਉਲਝੀ ਤਾਣੀ ਨੂੰ ਸੁਲਝਾਉਣ ਵਲ ਆਪ ਨੂੰ ਫੌਰੀ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਦੀ ਵਧੇਰੇ ਲੋੜ ਹੈ। ਇਸ ਮਸਲੇ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਲਮਕਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ? ਇਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦੇ ਉਤਰ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨਾ ਸਮੇਂ ਦੀ ਮੰਗ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਸਰਹੱਦਾਂ ਦਾ ਸਦੀਵੀਂ ਰਾਖਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅੱਜ ਵੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਭਾਰਤ ਦਾ ਅੰਨ ਭੰਡਾਰ ਹੈ ਅਤੇ ਕਈ ਸਦੀਆਂ ਮਗਰੋਂ ਅੰਨ ਬਹੁਲਤਾ ਦਾ ਕਾਰਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਹੀਕਾਰਾਂ ਦੀ ਇਸ ਕਰਮ ਖੇਤਰ ਦੀ ਕਰਾਮਾਤ ਹੈ। ਅੱਜ ਸਾਡੇ ਅੰਨ ਦੇ ਭੰਡਾਰ ਨੱਕੋ ਨੱਕ ਭਰੇ ਪਏ ਹਨ। ਅੰਨ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਸਾਡੀ ਆਤਮ ਨਿਰਭਰਤਾ ਇਕ ਉਦਾਹਰਣ ਬਣ ਗਈ ਹੈ ਤੇ ਭਾਰਤ ਲਈ ਇਹ ਗੌਰਵ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿਫਤਾਂ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮਸਲੇ ਹੱਲ ਕਰਨ ਵਿਚ ਫਿਰ ਅੜਿੱਕਾ ਕਿਉਂ?

ਇੰਦਰਾ ਜੀ ਆਖਦੇ ਸਨ ਕਿ ਦਬਾਉ ਹੇਠਾਂ ਮਸਲਿਆਂ ਦੇ ਹੱਲ ਨਹੀਂ ਲਭਦੇ, ਪਰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮਸਲੇ ਅਣਗੌਲੇ ਹੀ ਬਹੁਤ ਸਮਾਂ ਕਿਉਂ ਰਹੇ? ਕਈ ਡੈਪੂਟੇਸ਼ਨ ਤੇ ਮੋਰਚੇ ਲਗੇ। ਛੇਤੀ ਹੱਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮਸਲੇ ਲਟਕਦੇ ਰਹੇ। ਅਕਾਲੀ ਪਾਰਟੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀਆਂ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਕਾਰਨ ਹੁਣ ਵੀ ਕੁੱਝ ਸਿਰੇ ਨਾ ਚੜ੍ਹਿਆ। ਬਾਕੀ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਹੋ ਗਈ ਪਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਹੇ ਦਾ ਤਕਲਾ ਟੰਗਿਆ

ਰਿਹਾ। ਬਹੁਤੇ ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਦਲਿਤ ਜਾਤੀਆਂ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਤੋਂ ਬੇਮੁੱਖ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਅਕਾਲੀ ਰਾਜਸੀ ਸੂਝ-ਬੂਝ ਦੀ ਘਾਟ ਕਾਰਨ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਮੰਗਾਂ ਮਨਾਉਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਗੁਆ ਬੈਠੇ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਸਿੱਖ ਲੀਡਰ ਕੇਂਦਰੀ ਲੀਡਰਾਂ ਦੇ ਦਬੇਲ ਬਣੇ ਰਹੇ। ਕਾਰਨ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੀ, ਕੇਂਦਰੀ ਲੀਡਰਾਂ ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੀਡਰਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਚ ਕੱਦ ਕਾਠ ਢੇਰ ਉੱਚਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਹੱਕੀ ਮੰਗ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਖਟਾਈ ਵਿਚ ਪਈ ਰਹੀ।

ਅਕਾਲੀ ਲੀਡਰ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਬਣ ਨਾ ਸਕਿਆ। ਇੰਦਰਾ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਮੁੜ ਮਰਨ ਵਰਤ ਰੱਖ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਮੰਗ ਭਖਾ ਦਿਤੀ, ਜੋ ਅਸੂਲਣ ਮੰਨੀ ਵੀ ਗਈ। ਪਰ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਬਦਕਿਸਮਤੀ ਸੀ ਕਿ ਇਥੋਂ ਦਾ ਜਮਪਲ ਤੇ ਫਿਰਕਾਪ੍ਰਸਤ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਲਜ਼ਾਰੀ ਲਾਲ ਨੰਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਗ੍ਰਹਿ ਮੰਤਰੀ ਦੀ ਕੁਰਸੀ ਮੱਲੀ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੇ ਹੁਣ ਵੀ ਬਹੁਤੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਤੇ ਕੁਝ ਕੁ ਪੰਜਾਬੀ ਹਿੰਦੂ ਆਗੂ ਬਾਹਰੋਂ ਤਾਂ ਧਰਮ ਨਿਰਪੇਖਤਾ ਦਾ ਦਮ ਭਰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਅੰਦਰੋਂ ਜ਼ਹਿਰੀਲੇ ਭਾਂਤ ਦੇ ਫਿਰਕਾਪ੍ਰਸਤ ਹਨ। ਇਹ ਹਿੰਦੂ ਰਾਸ਼ਟਰ ਦੇ ਹਾਮੀ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਆਏ ਦਿਨ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਨੂੰ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠ ਲਤਾੜਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਲਜ਼ਾਰੀ ਲਾਲ ਨੰਦਾ ਜਿਸ ਨੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦੀ ਸਹਿਮਤੀ ਨਾਲ ਜਲੰਧਰ ਦੇ ਕੁੱਝ ਕੁ ਕਟੜਪੰਥੀ ਸੰਪਾਦਕਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਤਰਜਮਾਨੀ ਕਰਦਿਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਯਕੀਨ ਦਿਵਾਇਆ ਕਿ ਉਹ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੀ ਦੇਣਗੇ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੇ ਵੱਡੇ ਮੁਦਈ ਸਿੱਖ ਇਸ ਸੂਬੇ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਭੱਜ ਉਠਣਗੇ। ਸ਼ਾਹ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨਾਲ ਮਿਲੀਭੁਗਤ ਕਾਰਨ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਦੇ ਵਧੇਰੀ ਹਿੰਦੂ ਵਸੋਂ ਵਾਲੇ ਇਲਾਕੇ ਹਰਿਆਣਾ ਤੇ ਹਿਮਾਚਲ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿਤੇ। ਇਸ ਸਿੱਖ ਬਹੁ-ਗਿਣਤੀ ਦਾ ਸੂਬਾ ਬਣਾ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸੀਮਤ ਬੁੱਧੀ ਦਾ ਵਿਖਾਵਾ ਹੀ ਕੀਤਾ।

ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦਾ ਸਿਰ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਧੌੜ ਤੋਂ ਕੱਟ ਕਰ ਕੇ ਹਰਿਆਣੇ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿਤਾ। ਅਕਾਲੀ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਨੇ ਇਹ ਤਾਂ ਹੋਣ ਨਾ ਦਿਤਾ ਤੇ ਕਮਿਸ਼ਨ ਵਲੋਂ ਖਰੜ ਦੀ ਤਹਿਸੀਲ ਜੋ ਹਰਿਆਣਾ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੇ ਮੋੜ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਹੇਠਾਂ ਆ ਗਿਆ। ਗੁਲਜ਼ਾਰੀ ਲਾਲ ਨੰਦਾ ਨੇ ਇਹ ਅਨਰਥ ਲੋਕ ਸਭਾ ਦੀ ਸੀਟ ਆਪਣੇ ਲਈ ਹਰਿਆਣੇ ਤੋਂ ਲੈਣ ਖਾਤਰ ਕੀਤਾ।

ਜਨਵਰੀ 1973 ਦੀ ਵਾਰਤਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਬੰਗਲੌਰ ਦੇ ਰਾਜਪਾਲ ਸ੍ਰੀ ਸੁਖਾਡੀਆ ਜੀ ਦੇ ਮਹਿਮਾਨ ਘਰ ਵਿਚ ਠਹਿਰੇ ਹੋਏ ਸੀ ਤੇ ਉਥੇ ਹੀ ਨੰਦਾ ਜੀ ਵੀ ਕਿਆਮ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਥੇ ਸਾਡੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਭੇਟ ਹੋ ਗਈ। ਨੰਦਾ ਜੀ ਬੜੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਮਿਲੇ। ਅਸੀਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਗੱਲਬਾਤ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਹੈਰਾਨੀ ਹੋਈ ਜਦੋਂ

ਉਹ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਠੇਠ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਕਰਨ ਲਗ ਪਏ। ਨੰਦਾ ਜੀ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਗੁਜਰਾਤ (ਪਾਕਿਸਤਾਨ) ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਸੱਜਣ ਹਨ। ਪਰ ਕੁੱਝ ਰਾਜਸੀ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰ ਕੇ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਲੋਂ ਮੂੰਹ ਫੇਰ ਲਿਆ। ਸਾਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਕਿ ਜਨਗਣਨਾ ਵਿਚ ਨੰਦਾ ਜੀ ਨੇ ਕੁਝ ਕੁ ਕੱਟੜ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਾਂਗ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਹਿੰਦੀ ਲਿਖਵਾ ਕੇ ਕੋਰਾ ਝੂਠ ਬੋਲਿਆ ਹੋਣਾ ਹੈ।

ਬਹੁਤ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਮਸਲਾ ਸੁਲਗ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜੇ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਤੋਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਨਾਲ ਮੁੜ ਭਖ ਪਿਆ। ਅੱਸੀ ਹਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਵੱਧ ਅਕਾਲੀ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਗਏ ਤੇ ਸੌ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਜਾਨਾਂ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਈਆਂ। ਇਹ ਸਭ ਕੁੱਝ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ, ਦਲੇਰੀ ਤੇ ਉੱਚੇ ਆਦਰਸ਼ ਦਾ ਸਬੂਤ ਹੈ। ਪਰ ਫੇਰ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਉਠਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਲੋਕ ਦਲ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਕੇਂਦਰ ਵਿਚ ਬਣੀ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਉਸ ਵਿਚ ਬਰਾਬਰ ਦੇ ਹਿੱਸੇਦਾਰ ਸਨ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮਸਲੇ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਨਜਿਠੇ, ਜੇਕਰ ਭੋਲਾ ਭਾਈ ਡੀਸਾਈ ਜੀ ਨੇ ਨਾਂਹ ਨੁਕਰ ਕੀਤੀ ਸੀ ਤਾਂ ਅਕਾਲੀ ਕੁਰਸੀਆਂ ਨਾਲ ਕਿਉਂ ਚਿਮੜੇ ਰਹੇ?

ਦੂਜਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਇਹ ਵੀ ਉਠਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਸ. ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਫੇਰੂਮਾਨ ਨੇ ਵੀ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਹੱਕੀ ਮੰਗਾਂ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਆਰੰਭਿਆ ਤੇ ਮਰਨ ਵਰਤ ਰਖਿਆ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਅਕਾਲੀ ਸਰਕਾਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸੱਤਾ ਵਿਚ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਫੇਰੂਮਾਨ ਦੇ ਵਰਤ ਸਮੇਂ ਮੈਡੀਕਲ ਬੋਰਡ ਦੇ ਚੇਅਰਮੈਨ ਸਾਂ, ਜੋ ਹਰ ਸਮੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਿਹਤ ਦਾ ਨਿਰੀਖਣ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰੈਸ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਿਹਤ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਂਦੇ ਸਾਂ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਿਹਤ ਦਿਨੋਂ-ਦਿਨ ਵਿਗੜ ਰਹੀ ਸੀ ਤੇ ਅਸੀਂ ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੰਤ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਕਈ ਸੁਨੇਹੇ ਭੇਜੇ ਕਿ ਉਹ ਫੈਮਿਲੀ ਵਾਰਡ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਫੇਰੂਮਾਨ ਜੀ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਕੋਈ ਸਾਂਝੀ ਯੋਜਨਾ ਉਲੀਕਣ ਤਾਂ ਜੋ ਫੇਰੂਮਾਨ ਜੀ ਦੇ ਮਰਨ ਵਰਤ ਨੂੰ ਹੋਰ ਬੱਲ ਮਿਲੇ ਤੇ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ 'ਤੇ ਪੂਰਾ ਦਬਾਅ ਪੈ ਸਕੇ। ਪਰ ਸੰਤ ਜੀ ਨੇ ਸਾਡੀ ਇਸ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਵੱਲ ਪੂਰਾ ਧਿਆਨ ਨਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਉਹ ਉਸ ਸਮੇਂ ਫੇਰੂਮਾਨ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਏ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਬੇਹੋਸ਼ ਪਏ ਹੋਏ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅੰਤਮ ਸਮਾਂ ਨੇੜੇ ਸੀ। ਅਕਾਲੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਡਰ ਸੀ ਕਿ ਫੇਰੂਮਾਨ ਅਕਾਲੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਤੋੜਨ ਲਈ ਇਹ ਸਾਰਾ ਕਾਰਜ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਫੇਰੂਮਾਨ ਦੀ ਮਹਾਨ ਸ਼ਹੀਦੀ ਨੂੰ ਭੰਗ ਦੇ ਭਾਅ ਰੋਲਣ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਅਕਾਲੀ ਸਰਕਾਰ 'ਤੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਵਕਤ ਅਕਾਲੀ ਸਰਕਾਰ ਟੱਸ ਤੋਂ ਮੱਸ ਨਾ ਹੋਈ। ਸ਼ਹੀਦ ਦੇ ਸਰਾਪ ਦਾ ਫਲ ਅੱਜ ਭੁਗਤ ਰਹੇ ਹਾਂ।

ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਵਿਦਵਾਨ ਮਿੱਤਰ ਸ. ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰੀਤਲੜੀ ਦੇ ਉਹ ਵਿਚਾਰ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਕਤੂਬਰ 1969 ਦੀ 'ਪ੍ਰੀਤ ਲੜੀ' ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਇਥੇ ਦੇਣੇ ਉਚਿਤ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ। ਉਹ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੀ ਗੁੰਝਲ ਬਾਰੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

“ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਨੂੰ ਉਜਾੜ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ। ਤਿੰਨ ਵਰ੍ਹੇ ਹੋਏ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਹਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕਰਨ ਦਾ ਖਿਆਲ ਦੱਸਿਆ ਸੀ, ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਸਾਲਸ ਵੀ ਬਣੇ ਸਨ, ਪਰ ਕਾਂਗਰਸ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਸੌੜੇ ਧੜੇਬੰਦਕ ਹਿੱਤਾਂ ਲਈ ਇਹਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਏਨੀ ਦੇਰ ਲਟਕਦਾ ਰਖਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਇਸ ਆਪ ਬਣਾਈ ਗੁੰਝਲ ਦੁਆਲੇ ਬੜਾ ਫਿਰਕੂ ਪਰਚਾਰ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ, ਨਫਰਤ ਦੇ ਵਰੋਲੇ ਵਗਦੇ ਰਹੇ, ਤੁਅਸਬਾਂ ਦੇ ਝੱਖੜ ਝੁਲਦੇ ਰਹੇ। ਅਜਿਹਾ ਗਲਤ ਵਾਤਾਵਰਣ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਵੱਡੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਕੇਂਦਰ ਦੀ ਕਾਂਗਰਸ ਸਰਕਾਰ ਉਤੇ ਹੈ।

ਹੁਣ 41 ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਫੇਰੂਮਾਨ ਜੀ ਤੇ 21 ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਮਾਨ ਜੀ ਮਰਨ ਵਰਤ ਉੱਤੇ ਬੈਠੇ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਅੰਤਰ-ਰਾਜਸੀ ਝਗੜਿਆਂ ਦੇ ਨਿਪਟਾਰੇ ਲਈ ਮਰਨ ਵਰਤ ਦੇ ਸਖਤ ਖਿਲਾਫ਼ ਹਾਂ। ਫੇਰੂਮਾਨ ਜੀ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੀ ਸਪਿਰਿਟ ਤੇ ਸਿਰੜ ਬਾਰੇ ਸਾਨੂੰ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਪਰ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਸ ਕਦਮ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਖਾਸ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜਿਹੜਾ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਅਰਦਾਸ ਦੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਨੂੰ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੀ ਮੰਗ ਨਾਲ ਰਲ-ਗਡ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਇਹ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਲਈ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਮੰਗ ਵਿਚ ਤਕੜੀ ਦਰਾੜ ਪਾਂਦੀ ਹੈ।

ਓਧਰ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਸ ਵਰਤ ਨੂੰ ‘ਸਟੇਟ’ ਤੇ ਆਪਣੀ ਲੀਡਰੀ ਖੋਹਣ ਦਾ ਜਤਨ ਆਖ ਕੇ ਆਪਣੀ ਦਾਨਾਈ ਨੂੰ ਦਾਗੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੀ ਮੰਗ ਦੇ ਅਜ਼ਾਰੇਦਾਰ ਸੰਤ ਜੀ ਜਾਂ ਅਕਾਲੀ ਪਾਰਟੀ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਮੰਗ ਹੈ।

ਜਨਸੰਘ, ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਵਜ਼ਾਰਤੀ ਭਿਆਲਾਂ ਦਾ ਵਤੀਰਾ ਇਹ ਮੰਗ ਬਾਰੇ ਬੜਾ ‘ਚਮਤਕਾਰੀ’ ਹੈ, ਹਰਿਆਣੇ ਦੇ ਜਨਸੰਘੀ ਐਮ.ਐਲ.ਏ. ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਨੂੰ ਹਰਿਆਣੇ ਲਈ ਮੰਗਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਇਸ ਲਈ ਅਸੈਂਬਲੀ ਤੋਂ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇਣ ਨੂੰ ਵੀ ਤਿਆਰ ਹਨ। ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਤੋਂ ਚੁਣਿਆ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਦਾ ਜਨਸੰਘੀ ਮੈਂਬਰ ਇਹਨੂੰ ਕੇਂਦਰ ਥਲੇ ਰਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਜਨਸੰਘੀ ਐਮ.ਐਲ.ਏ., ਕਾਂਗਰਸੀ ਤੌਰ ‘ਤੇ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਮੰਨਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਘੁੰਗਣੀਆਂ ਪਾਈ ਬੈਠੇ ਹਨ, ਆਪਣੇ ਕੇਂਦਰ ਨੂੰ ਵੀ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦੇ। ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਹਰਿਆਣੇ, ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੱਖਰੀ ਵੱਖਰੀ ਬੋਲੀ ਬੋਲਦੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦਾ ਅਸਲਾ ਤੇ ਮੌਕਾ-ਤਾੜੂਪੁਣਾ ਇਸ ਤੋਂ ਸਾਫ਼ ਹੋ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਇਹ ਮੰਗ ਮਨਵਾਣੀ ਕਿਸੇ ਇਕ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਨਹੀਂ, ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਵੀ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਇਲਾਕੇ ਪਿਆਰੇ ਹਨ, ਉਹਨੂੰ ਇਹ ਸਵਾਲ ਆਪਣੀ ਪਾਰਟੀ ਤੱਕ ਮਹਿਦੂਦ ਨਹੀਂ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਪੰਜਾਬ

ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਸਭਨਾਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨੂੰ ਰਲ ਕੇ ਇਸ ਸਾਂਝੇ ਸੰਗਰਾਮ ਲਈ ਸਾਂਝੀ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾਈ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਤੇ ਸਰਬ-ਪਾਰਟੀ ਲੋਕ ਲਹਿਰ ਉਸਾਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

ਇਹ ਬੜਾ ਨਾਜ਼ਕ ਪਰ ਅਹਿਮ ਵਕਤ ਹੈ। ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਹਿੱਤਾਂ ਲਈ ਅਸੂਲੀ ਏਕਤਾ ਕਾਇਮ ਕਰ ਕੇ ਅੱਗੇ ਵਧਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਸੌੜੀਆਂ ਸੋਚਾਂ, ਧੜੇਬੰਧਕ ਗੱਦਾਂ ਤੇ ਸਿਆਸੀ ਤਾਕਤ ਲਈ ਚਾਲਾਂ ਨੂੰ ਤਿਲਾਂਜਲੀ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

ਅਸੀਂ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਤੇ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਵੀ ਇਹ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਵਜ਼ਾਰਤ ਦੇ ਸੌੜੇ ਹਿਤ ਛੱਡ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਹੱਕੀ ਮੰਗ ਨੂੰ ਮੰਨ ਕੇ ਭੱਲ ਖੱਟੇ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸੁਖਾਵਾਂ, ਉਸਾਰੂ ਵਾਤਾਵਰਣ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸਹਾਈ ਹੋਵੇ।”

ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀਆਂ ਕੁੱਝ ਰਾਜਨੀਤਕ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਉਭਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਈਆਂ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇੰਦਰਾ ਜੀ ਦੇ ਮਨ 'ਤੇ ਅਵਸ਼ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੈ।

ਏਸ਼ੀਆਡ ਖੇਡਾਂ ਵਿਚ ਦਖ਼ਲ ਦੇਣ ਦੀ ਨਿਰਮੂਲ ਪਾਲਸੀ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਸਿੱਖ ਜਨਤਾ ਦੀ ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਹਾਸਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਲਾਇਆ ਮੋਰਚਾ ਫੇਲ੍ਹ ਹੋਇਆ।

ਅਸੀਂ ਜਥੇਦਾਰ ਹਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਗੁਡਿਆਰਾ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਮੋਰਚੇ ਦੇ ਡਿਕਟੇਟਰ ਸੰਤ ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਲੌਗੋਵਾਲ ਨੂੰ ਭੇਜੇ, ਪਰ ਉਸਦਾ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਾ ਹੋਇਆ। ਖਾਲਸਾ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਸੁਚੱਜੀ ਜੰਗ ਲੜਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕਮਰਬੰਦ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਦੇ ਭਾਗ 'ਤੇ ਵਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਇਹ ਚਾਨਣ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਵਸਦੇ ਸਿੱਖਾਂ 'ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਆਗੂਆਂ ਦਾ ਬਹੁਤਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ। ਅਕਾਲੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਦੀਆਂ ਤਰੇੜਾਂ ਤੋਂ ਸਰਕਾਰ ਭਲੀ ਭਾਂਤ ਜਾਣੂ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਇਸਦੇ ਸੀਮਤ ਬਲ ਤੋਂ ਕਾਂਗਰਸ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਲਾਭ ਉਠਾਇਆ ਹੈ।

ਦਿੱਲੀ ਦੀਆਂ ਨਗਰ ਨਿਗਮ ਤੇ ਮਹਾਂ ਨਗਰ ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਬਾਈਕਾਟ ਦਾ ਨਾਹਰਾ ਵੀ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫੇਲ੍ਹ ਹੋਇਆ। ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸਿੱਖ ਆਗੂਆਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਤੁਰਨਾ ਬਣਦਾ ਸੀ। ਬਾਈਕਾਟ ਦੀ ਨੈਗੇਟਿਵ (ਮਨਫ਼ੀ) ਪਾਲਸੀ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਮਨ 'ਤੇ ਕੋਈ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਪਿਆ।

ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਵਸਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮਸਲਿਆਂ ਨਾਲ ਜੋੜਨਾ ਉਚਿਤ ਨਹੀਂ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਅਸੀਂ ਸਰਬ ਹਿੰਦ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਵਾ ਕੇ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰੀ ਕਰਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ ਤੇ ਇਸਦੇ ਵਿਪਰੀਤ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਪਾਸੋਂ ਪ੍ਰਾਦੇਸ਼ਕ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਅਟਾਨਮੀ ਦੁਆਉਣ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਇਹ ਦੋਗਲੀ ਪਾਲਸੀ ਕਿਥੋਂ ਤਕ ਮੇਲ ਖਾਂਦੀ ਹੈ?

ਧਾਰਾ 85 ਦੀਆਂ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਕਮੇਟੀਆਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਬਹਾਲ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਧਾਰਾ 85 ਨੂੰ ਮੁੜ ਲਾਗੂ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਲੋਕਲ ਸੰਗਤ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਠੀਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਚਲਾ ਸਕੇ।

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮਸਲੇ ਹੱਲ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਸੰਗਠਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ਤੇ ਇਕ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਰੂਪ ਸੰਘਰਸ਼ ਨੂੰ ਦੇਣਾ ਬਣਦਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਸਰਕਾਰ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਜਨਸੰਘ ਸਾਂਵੇਂ ਦਾ ਹਿੱਸੇਦਾਰ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਸੰਘਰਸ਼ ਤੇ ਜਾਨਾਂ ਵਾਰਨ ਲਈ ਸਿੱਖ ਹੀ ਅੱਗੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਯੋਗ ਮਸਲੇ ਛੇਤੀ ਹੱਲ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਵਿਚ ਸਭ ਦਾ ਭਲਾ ਹੈ। ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਲਮਕਾਉਣ ਨਾਲ ਕਈ ਹੋਰ ਉਲਝਣਾਂ ਖੜੀਆਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਅਸੀਂ ਸੁਹਿਰਦ ਅਕਾਲੀ ਨੇਤਾ ਸੰਤ ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਲੌਗੋਵਾਲ, ਸ. ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਬਾਦਲ ਤੇ ਜਥੇਦਾਰ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਟੌਹੜਾ ਅਗੇ ਬੇਨਤੀ ਕਰਾਂਗੇ ਕਿ ਉਹ ਉਤੇਜਤ ਨਾ ਹੋਣ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਦਾ ਹੀ ਰਾਹ ਅਪਨਾਉਣ, ਮਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਨਜਿੱਠਣ ਲਈ ਆਪਸੀ ਏਕਤਾ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ।

ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਤਰਾਣ ਨਾਲ ਬਿਨੈ ਕਰਾਂਗੇ ਕਿ ਉਹ ਛੋਟੀਆਂ ਮੋਟੀਆਂ ਰੜਕਾਂ ਨੂੰ ਮਨੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮਸਲਿਆਂ ਦਾ ਛੇਤੀ ਨਿਪਟਾਰਾ ਕਰਨ। ਸਿੱਖਾਂ ਵਰਗੀ ਮਹਾਨ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਕੌਮ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਜਿੱਤਣਾ ਲਾਹੇਵੰਦ ਹੈ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਅਕਾਰਣ ਨਾਰਾਜ਼ ਕਰਨਾ ਦੇਸ਼ ਲਈ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਸਿੱਧ ਹੋਵੇਗਾ।

(ਮਾਰਚ 1983)

ਸ. ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਅਟਵਾਲ ਡੀ.ਆਈ.ਜੀ. ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਹਿਰਦੇਵੇਦਕ ਹਤਿਆ

ਸ. ਅਟਵਾਲ ਦੀ ਹਤਿਆ ਨੇ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਜਗਤ ਨੂੰ ਝੰਜੋੜ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਉਹ ਸ਼ਰਧਾ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਭਗਤੀ 'ਚ ਲੀਨ ਹੋਣ ਲਈ 25 ਅਪ੍ਰੈਲ 1983 ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਪੁੱਜੇ। ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਦੀ ਦੇਗ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਰਪਨ ਕੀਤੀ। ਸ਼ਬਦ ਕੀਰਤਨ ਦਾ ਰਸ ਮਾਣਿਆ ਤੇ ਮੁੜ ਵਾਪਸੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਸਰਦਲ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਘੰਟਾ ਘਰ ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਸਿਹਰੇ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਗੋਲੀਆਂ ਨਾਲ ਢਹਿ ਢੇਰੀ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਇਕ ਹੋਰ ਅਣਭੋਲ 11 ਸਾਲਾ ਦਾ ਬੱਚਾ ਜੋ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਵਿਚੋਂ ਪਹਿਲੇ ਨੰਬਰ 'ਤੇ ਆਇਆ ਸੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰਾਨਾ ਕਰਨ ਤੇ ਅੱਗੋਂ ਲਈ ਅਸੀਸ ਲੈਣ ਪੁਜਾ ਸੀ, ਉਹ ਵੀ ਗੋਲੀਆਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਹ ਤਿੰਨਾਂ ਪਰਵਾਰਾਂ ਦਾ ਇਕਲੌਤਾ ਬੱਚਾ ਸੀ। ਅਟਵਾਲ ਜੀ ਦੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਵਲ ਸ਼ਰਧਾ ਇਸ ਸਿਖਰ ਤੱਕ ਅਪੜੀ ਹੋਈ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਆਉਣ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿਤੀ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਅਵਸ਼ ਪੰਜ-ਦਸ ਚਿੱਟ ਕੱਪੜੀਏ ਅੰਗ ਰਖਸ਼ਕ ਬਿਨਾਂ ਅਟਵਾਲ ਜੀ ਤੋਂ ਪੁੱਛੇ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਨੇ ਭੇਜ ਦੇਣੇ ਸਨ।

ਸੰਤ ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਭਿੰਡਰਾਂਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਇਸ ਕਾਰੇ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ ਕੀਤੀ ਹੈ ਤੇ ਟੋਹੜਾ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਕਾਰੇ ਨੂੰ ਮਾੜਾ ਆਖਿਆ—ਪਰ ਇਸ ਨਾਲ ਅਟਵਾਲ ਜੀ ਦੇ ਪਰਵਾਰ ਨੂੰ ਕੋਈ ਰਾਹਤ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕਦੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਮਨ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਪੂਜਨੀਕ ਅਸਥਾਨ, ਜਿਸ ਦੀ ਸ਼ੋਭਾ ਅਤੱਕਥਨੀ ਹੈ, 'ਡਿਠੇ ਸਭੇ ਥਾਵ ਨਹੀਂ ਤੁਧਿ ਜੇਹਾ' ਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਮਹਾਂਵਾਕ ਹੈ 'ਜੋ ਸ਼ਰਨ ਆਇ ਦੀ ਲਜ, ਪਤ ਪਾਲਣ ਦੀ ਜ਼ਾਮਨੀ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਹੈ'—ਪਰ ਇਸ ਵਾਰ ਘਟਨਾ ਵਿਚ ਸਭ ਕੁਝ ਉਲਟ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਸ਼ਰਨ ਆਏ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹਤਿਆਰੇ ਨੇ ਗੋਲੀਆਂ ਨਾਲ ਭੁੰਨ ਦਿਤਾ। ਅਟਵਾਲ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੋਈ ਰੰਜਿਸ਼ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਮਾਸੂਮ ਬੱਚੇ ਨੇ ਕੀ ਅਵਗਿਆ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਉਸ ਨੂੰ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪਰਵਾਰ ਨੂੰ ਮਿਲੀ।

ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਅਟਵਾਲ ਜੀ ਦਾ ਇਕ ਛੋਟਾ ਸਪੁੱਤਰ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਆਪ ਵੀ ਕੋਈ 30 ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਹੋਣਗੇ। ਜਦੋਂ ਅਟਵਾਲ ਜੀ ਸ਼੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਸੀਨੀਅਰ ਸੁਪਰਡੈਂਟ ਪੁਲਿਸ ਸਨ ਤਦ ਵੀ ਉਹ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਸ਼੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਅਟਵਾਲ ਜੀ ਦੀ ਧਰਮਪਤਨੀ ਤੇ ਪਰਵਾਰ ਜਦੋਂ ਕੀਰਤਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਭੁੱਲ ਤਾਰਨ ਗਏ ਤਾਂ ਪਰਵਾਰ ਦੇ ਵਡੇਰਿਆਂ ਨੇ ਸਰਦਾਰਨੀ ਅਟਵਾਲ ਨੂੰ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਖ਼ਤ ਹਿਰਦੇ ਨਾਲ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ। 'ਮੇਰਾ ਪਤੀ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਜਾ ਕੇ ਵਾਪਸ ਜੀਉਂਦਾ ਨਹੀਂ ਪਰਤਿਆ—ਮੈਂ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਜਾ ਕੇ ਕੀ ਸਵਾਰਨਾ ਹੈ'! ਇਹ ਦੁੱਖ ਭਿੱਜੇ ਸ਼ਬਦ ਤਿਖੇ ਤੀਰ ਵਾਂਗੂੰ ਮਨ ਨੂੰ ਵੱਢਦੇ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸਾਡਾ ਸਿਰ ਨੀਵਾਂ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤੇ ਸਿੱਖੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਕਰਾਰੀ ਸੱਟ ਵੱਜੀ ਹੈ।

ਮਿਸਲਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ, ਮਾਰੂ ਹਥਿਆਰਾਂ ਨੂੰ ਬੁੰਗਿਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਰੱਖ ਕੇ ਮਿਸਲਾਂ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਤੇ ਕਰਮਚਾਰੀ ਸ਼੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਕੀ ਅਸੀਂ ਕੋਈ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਆਪਣੇ 'ਤੇ ਪਾਬੰਦੀ ਲਾ ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਜਿਵੇਂ ਫ਼ੋਟੋ ਕੈਮਰੇ ਸ਼੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਦਰ ਲੈ ਜਾਣ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਹੈ।

ਕੀ ਸਾਡੇ ਸ਼੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹੌਡ ਗ੍ਰੰਥੀ ਤੇ ਸ਼੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਧਰਮ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸੇਵਾਦਾਰ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਫ਼ਰਜ਼ ਨਹੀਂ ਬਣਦਾ ਕਿ ਉਹ ਸਰਦਾਰਨੀ ਅਟਵਾਲ ਕੋਲ ਪੁੱਜ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੁੱਖ ਵਿਚ ਸ਼ਰੀਕ ਹੋਂਦੇ ਤੇ ਗੁਰਧਾਮਾਂ ਦੇ ਮਹਾਨ ਅਪਮਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਾਕੇ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਸੰਗਤਾਂ ਨਾਲ ਸਾਂਝੇ ਕਰਦੇ? ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨਾਲ ਸਨੇਹ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ ਹਰ ਹਿਰਦਾ ਵਿਨ੍ਹਿਆਂ ਗਿਆ ਹੈ—ਧਰਮ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੀ ਨੇੜਤਾ ਨੇ ਸਾਡੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਇਕ ਹੋਰ ਕਰਾਰੀ ਚੋਟ ਮਾਰੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਅਦਾਰਾ 'ਗਿਆਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤ' ਵਲੋਂ ਸਰਦਾਰਨੀ ਅਟਵਾਲ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਰਵਾਰ ਨਾਲ ਦਿਲੋਂ ਹਮਦਰਦੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਅੱਗੇ ਸਨਿਮਰ ਬੇਨਤੀ ਹੈ ਕਿ ਅਟਵਾਲ ਪਰਵਾਰ ਨੂੰ ਇਹ ਅਕੱਹਿ ਤੇ ਅਸਿੱਹ ਦੁੱਖ ਜਰਨ ਦਾ ਬਲ ਬਖਸ਼ਣ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਸਭ ਨੂੰ ਸੁਮੱਤ ਬਖਸ਼ਣ ਤਾਂ ਜੋ ਅਸੀਂ ਗੁਰ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੇ ਅਪਮਾਨ ਦੇ ਭਾਰੀ ਨਾ ਬਣੀਏ।

(ਮਈ-ਜੂਨ 1983)

ਖੂਨ ਕੇ ਸੋਹਿਲੇ ਗਾਵੀਅਹਿ...

ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਬਾਬਰ ਦੇ ਹਮਲੇ ਸਮੇਂ ਬੜੇ ਦੁੱਖ ਭਰੇ ਹਿਰਦੇ 'ਚੋਂ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਬਾਬਰ ਜਰਵਾਣਾ ਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸੀ ਤੇ ਉਸਨੇ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਪੱਤ ਲੁਟੀ ਤੇ ਘਲੂਘਾਰਾ ਕੀਤਾ।

ਅੱਜ ਮਨ ਉਦਾਸ ਤੇ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਅੱਖਾਂ ਸੇਜਲ ਹਨ। ਜੋ ਕਾਂਡ ਢਿੱਲਵਾਂ ਲਾਗੇ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਉਸਦੀ ਭਰਪੂਰ ਨਿਖੇਧੀ, ਸੰਤ ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲੌਗੋਵਾਲ ਤੇ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਿੰਡਰਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਵੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਨਿਹੱਥੇ ਬੇਗੁਨਾਹਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨਾ ਧਰਮ ਵਿਰੋਧੀ ਕਾਰਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਦੀ ਅਰਦਾਸ ਹਰ ਸਮੇਂ 'ਮਨ ਨੀਵਾਂ ਮਤ ਉਚੀ' ਦੀ ਲੋਚਨਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਅੱਜ ਸਾਡੀ ਮੱਤ ਅਤਿ ਦਰਜੇ ਦੀ ਨੀਵੀਂ ਹੋ ਗਈ ਜਾਪਦੀ ਹੈ। ਸਾਡਾ ਮਨ ਇਹ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ ਕਿ ਇਹ ਕਾਰਾ ਕਿਸੇ ਸਿੱਖ ਨੇ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਛੇ ਨਿਰਦੋਸ਼ੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਅੱਜ ਕੀ ਸੋਚਦੇ ਹੋਣਗੇ? ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਈ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ ਤੇ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਚਲਣ ਦੇ ਯਤਨ ਵੀ ਕਰਦੇ ਹੋਣਗੇ। ਕੀ ਕੇਸ ਹੀ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਇਕੋ ਇੱਕ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਰਹਿ ਗਈ ਹੈ? ਜੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੋਚੀਏ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਭੇਖੀ ਸਿੱਖ ਹਾਂ। ਧਰਮ ਯੁਧ ਵਿਚ ਖ਼ਾਲਸੇ ਦਾ ਜਥੇਬੰਦ ਹੋ ਕੇ ਵੈਰੀ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰ ਕੇ ਲੋਹਾ ਲੈਣਾ ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਪਰੰਪਰਾ ਹੈ ਪਰ ਘਾਤ ਲਾ ਕੇ ਨਿਹੱਥਿਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨਾ ਸਿੱਖੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਹੈ :

ਜੇ ਸਕਤਾ ਸਕਤੇ ਕਉ ਮਾਰੇ ਤਾਂ ਮਨਿ ਰੋਸੁ ਨ ਹੋਈ॥

ਬਲਵਾਨ ਬੱਲ ਵਾਲੇ ਨਾਲ ਭਿੜੇ ਤਾਂ ਸਮਝ ਆ ਸਕਦੀ ਹੈ ਪਰ ਨਿਰਦੋਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨਾ ਘੋਰ ਅਪਰਾਧ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਅਰਦਾਸ ਵਿਚ ਰੋਜ਼ ਕਾਮਨਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ :

ਨਾਨਕ ਨਾਮ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਤੇਰੇ ਭਾਣੇ ਸਰਬਤ ਦਾ ਭਲਾ॥

ਸਰਬਤ ਦਾ ਭਲਾ ਮੰਗਣ ਵਾਲੇ ਪਾਸੋਂ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਘ੍ਰਿਣਾਜਨਕ ਕਾਰੇ ਦੀ ਆਸ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਇਹ ਸ਼ਬਦ :

ਖੂਨ ਕੇ ਸੋਹਿਲੇ ਗਾਵੀਅਹਿ ਨਾਨਕ ਰਤੁ ਨਾ ਕੁੰਗੁ ਪਾਇ ਵੇ ਲਾਲੋ॥(522)

ਅੱਜ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਮੁੱੜ ਉਹੀ ਦੁਰਦਸ਼ਾ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਹਥੋਂ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਨਿਰੂਪਣ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਰਾਜ ਲਾਗੂ ਕਰਕੇ ਬਹੁਤ ਚੰਗਾ ਕਦਮ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਕਦਮ ਕੁੱਝ ਚਿਰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਉਠਾਣਾ ਯੋਗ ਸੀ। ਸ. ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਕਾਨੂੰਨ ਤੇ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਵਿਚ ਫੇਲ੍ਹ ਹੋਈ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਜੋ ਅੱਜ ਤਿਆਗ ਪੱਤਰ ਦਿਤਾ ਹੈ, ਜੇ ਉਹ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਐਸਾ ਕਰਦੇ ਤਾਂ ਕਈ ਦੁੱਖਾਂਤ ਬਚ ਸਕਦੇ ਸਨ।

ਪਰ ਰਾਜਸੀ ਆਗੂਆਂ ਨੂੰ ਰਾਜਸੀ ਕੁਰਸੀਆਂ ਨਾਲ ਅਥਾਹ ਪ੍ਰੇਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਪਾਸੋਂ ਸਾਡੀ ਪੁਰਜ਼ੋਰ ਮੰਗ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਉਲਝੀ ਤਾਣੀ ਨੂੰ ਛੇਤੀ ਤੋਂ ਛੇਤੀ ਸੁਲਝਾਏ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀਆਂ ਯੋਗ ਮੰਗਾਂ ਮੰਨ ਕੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰੇ। ਅਸੀਂ ਚਾਹਾਂਗੇ ਕਿ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਨੂੰ ਭੰਗ ਕਰ ਕੇ ਨਵੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਕਰਾਈਆਂ ਜਾਣ ਤੇ ਇਹ ਚੋਣਾਂ ਇਕ ਭਾਂਤ ਦਾ (Referendum) ਲੋਕ ਨਿਰਣਾ, ਜਨਤਕ ਫ਼ੈਸਲਾ ਸਮਝ ਕੇ ਦਿਤੇ ਫ਼ੈਸਲੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਇਹ ਸਰਬਤ ਦੇ ਭਲੇ ਲਈ ਹੋਵੇਗਾ।

ਅਸੀਂ ਨਿਹੱਕੇ ਮਾਰੇ ਗਏ ਮ੍ਰਿਤਕਾਂ ਤੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨਾਲ ਡੂੰਘੀ ਹਮਦਰਦੀ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਪਾਸੋਂ ਪੁਰਜ਼ੋਰ ਮੰਗ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਘਟੋ-ਘੱਟ 50-50 ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੁਖੀ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ ਤੇ ਜਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਵੱਡੇ ਅਧਿਕਾਰੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਤਮ ਭੋਗ ਜਾਂ ਕਿਰਿਆ ਕਰਮ ਸਮੇਂ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋ ਕੇ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਵਲੋਂ ਹਮਦਰਦੀ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਰਨ।

ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੇ ਨੇਤਾਵਾਂ ਤੇ ਖਾਸ ਕਰ ਕੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਮੁੱਖੀ ਜ਼ਰੂਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨਾਲ ਹਮਦਰਦੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ ਇਸ ਸਮੇਂ 'ਤੇ ਪੁੱਜਣ। ਇਹ ਸਾਡਾ ਇਖ਼ਲਾਕੀ ਫ਼ਰਜ਼ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਮੁੱਖੀ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਅਕਤੀ, ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮੁੱਖ ਗ੍ਰੰਥੀ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੀ ਖੁਲ੍ਹੇਆਮ ਨਿਖੇਧੀ ਕਰਨ ਤੇ ਇਵੇਂ ਉਹ ਆਪਣਾ ਧਾਰਮਿਕ ਫ਼ਰਜ਼ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਤੇ ਅਸ਼ਾਂਤ ਵਾਧੂ ਮੰਡਲ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਮ ਭਾਵਨਾ ਵਿਚ ਬਦਲਣ ਵਿਚ ਸਹਿਯੋਗ ਦੇਣ।

(ਅਕਤੂਬਰ 1983)

ਮਾਰੂਥਲ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਸੋਮਾ

ਬਾਬਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨਿਹੰਗ ਨੇ ਕੱਪੜੇ ਦੇ ਵਿਉਪਾਰੀ ਸ੍ਰੀ ਹਰਬੰਸ ਲਾਲ ਭਾਟੀਆ ਮੱਖੂ ਦੇ ਨਿਵਾਸੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਖਤਰੇ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਜਿਵੇਂ ਬਚਾਇਆ ਇਹ ਇਕ ਮਹਾਨ ਵੀਰ ਗਾਥਾ ਹੈ। ਵਾਪਰੀ ਹਿਰਦੇ-ਵੇਦਿਕ ਘਟਨਾ ਵਿਚ ਇਕ ਆਸ ਦੀ ਕਿਰਨ ਜਗਮਗਾ ਉਠੀ ਜਿਸਨੂੰ 'ਮਾਰੂਥਲ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਸੋਮਾ' ਆਖਣਾ ਅਤਿ ਸਾਰਥਕ ਹੈ।

ਰਾਤ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਕੌਮੀ ਮਾਰਗ 'ਤੇ ਚਲਦੀ ਬੱਸ, ਨੁਸ਼ਹਿਰਾ ਪੰਨੂਆਂ ਕੋਲ 18 ਨਵੰਬਰ ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਅਗਵਾ ਕਰ ਲਈ ਗਈ ਤੇ ਚਾਰ ਇਕ ਧਰਮ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਹਤਿਆ ਕਰ ਦਿਤੀ ਗਈ। ਸ੍ਰੀ ਹਰਬੰਸ ਲਾਲ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕਲਾਵੇ ਵਿਚ ਲੈ ਕੇ ਆਖਿਆ-

‘ਹਰਬੰਸ ਲਾਲ ਉਸ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਹੈ, ਜਿਸਨੇ ਕੇਸ ਕਟਾਏ ਹੋਏ ਹਨ।’

ਘਾਤਕਾਂ ਨੇ ਹਰਬੰਸ ਲਾਲ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਲਾਵੇ ਵਿਚੋਂ ਛੁੱਡਾ ਕੇ ਮਾਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਪਰ ਬਾਬੇ ਨੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਨਾਲ ਆਖਿਆ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਤਾਂ ਹੀ ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਉਹ ਹੱਤਿਆ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਹਰਬੰਸ ਲਾਲ ਦੇ ਸਿਰ ਨੂੰ ਪਿਸਤੌਲ ਦੇ ਬੱਟ ਨਾਲ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਪਰ ਬਾਬੇ ਦੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਉਸ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਵਿਚ ਸਹਾਈ ਹੋਈ।

ਜੇਕਰ ਇਹ ਮੰਨ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਕਿ ਮਾਰਨ ਵਾਲੇ ਭੇਖੀ ਸਿੱਖ ਸਨ ਤਾਂ ਵੀ ਬਚਾਉਣ ਵਾਲਾ ਸੱਚਾ ਸਿੱਖ ਵੀ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਆਪ ਭੇਜਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸੱਚੇ ਤੇ ਸੁੱਚੇ ਕਿਰਦਾਰ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੇ ਸਕੇ ਕਿ ਸੱਚੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਿੱਖ ਸੰਸਾਰ ਤੇ ਬੇਗੁਨਾਹਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਲਈ ਨਹੀਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਵਜੂਦ ਵਿਚ ਆਏ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਪੁਰਸ਼ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਸਹੀ ਅਮਲਾਂ ਕਾਰਨ ਹੀ ਸਿੱਖ, ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋਣ ਦਾ ਫ਼ਖ਼ਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਬੇਅਮਲ ਮਨੁੱਖ ਤਾਂ ਮਾੜੇ ਪਸ਼ੂ ਤੋਂ ਵੀ ਮਾੜਾ ਹੈ। ਉਹ ਨਾ ਸਿੱਖ ਹੈ, ਨਾ ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਨਾ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੈ, ਉਹ ਸ਼ੈਤਾਨ ਹੈ। ਜੋ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਕਰਮ ਤੋਂ ਬੇਮੁੱਖ ਹੈ।

ਹਰਬੰਸ ਲਾਲ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਤਾਂ ਇਵੇਂ ਕੀਤੀ ਜਿਵੇਂ ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਬੰਸੂ ਪਾੜ ਕੇ ਨਰਸਿੰਗ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਆਪ

ਆਇਆ ਸੀ। ਬਾਬੇ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਇਉਂ ਨਾ ਘੋਲ ਘੁਮਾਈ ਤੇ ਵਾਰਨੇ ਜਾਇਆ ਜਾਵੇ? ਉਹ ਸੱਚਾ ਬਾ-ਅਮਲ ਸਿੱਖ ਹੈ। ਅਮਲੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਕ ਹੋਰ ਸੁਨਹਿਰੀ ਵਰਕਾ ਜੜ੍ਹਿਆ ਹੈ।

ਸੰਤ ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲੌਗੋਵਾਲ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬਿਆਨ ਵਿਚ ਇਸ ਕਾਰੇ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ ਕਰਦਿਆਂ ਆਖਿਆ ਹੈ

“ਨਿਹੱਥੇ ਤੇ ਮਜ਼ਲੂਮਾਂ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਿੱਖ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀਓ! ਨੁਸ਼ਹਿਰਾ ਪਨੂੰਆਂ ਘਟਨਾ ਵਰਗੇ ਜ਼ੁਲਮ ਕਿਉਂ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰਦੇ ਹੋ?”

ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਿੰਡਰਾਂਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਕਾਰੇ ਦੀ ਭਰਪੂਰ ਨਿਖੇਧੀ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਪੁਲਿਸ ਇਸ ਕਾਰੇ ਦੀ ਤਹਿਤ ਤੱਕ ਪੁੱਜਣ ਲਈ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਬਲ ਖਰਚ ਕਰੇਗੀ। ਅੱਗੇ ਹੁਣ ਤਕ ਪੁਲਿਸ ਅਸਫਲ ਰਹੀ ਹੈ। ਸਮੁੱਚੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਮੰਗ ਸੀ ਕਿ ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਬਰਤਰਫ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਉਹ ਮੰਗ ਮੰਨੀ ਗਈ ਤੇ ਹੁਣ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਰਾਜ ਵੀ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਹੱਥ ਹੈ। ਕੀ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਮਾਰ-ਧਾੜ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਵਿਚ ਸਫਲ ਹੋਈ ਹੈ? ਜੇ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਪਹਿਲੀ ਮੰਗ ਨੂੰ ਦੁਹਰਾਇਆ ਜਾਣਾ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਨਵੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਕਰਾ ਕੇ ਨਵੀਂ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰੀ ਉਥਲ-ਪੁਥਲ ਵਿਚ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਵੀ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਨਿਭਾ ਸਕੀ।

ਇਸ ਸਾਰੇ ਕਾਰੇ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸਹੀ ਮੰਗਾਂ ਨੂੰ ਅੱਖੋਂ ਪਰੋਖੇ ਕਰੀ ਰੱਖਣਾ ਹੈ। ਮੰਗਾਂ ਮੰਨਣ ਵਿਚ ਬੇਅੰਤ ਢਿੱਲ ਪਾਈ ਜਾਣੀ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਹੱਲ ਨਹੀਂ। ਸਮੱਸਿਆ ਦੇ ਜੰਦਰੇ ਦੀ ਕੁੰਜੀ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਹੱਥ ਹੈ। ਸਮੂਹ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਰੱਲ ਕੇ ਆਪਣੀ ਆਵਾਜ਼ ਬੁਲੰਦ ਕਰਨ ਤਾਂ ਜੋ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਇਸ ਜੰਦਰੇ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋ ਜਾਵੇ।

ਕਈਆਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਆ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਜਥੇਦਾਰ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਜਾਰੀ ਕਰਨ ਤੇ ਕਾਤਲਾਂ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ ਕਰਨ।

ਅਸੀਂ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਦਰਜ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਸੁਣਦੇ ਹਾਂ। ਜੇਕਰ ਇਵੇਂ ਹੈ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਦੀਵੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੈ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਵੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਸਾਦਰ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਹੁਕਮ ਦਰਜ ਹੈ :

ਧੋਲੁ ਧਰਮੁ ਦਿਆ ਕਾ ਪੂਤੁ॥

ਸੰਤੋਖੁ ਬਾਪਿ ਰਖਿਆ ਜਿਨਿ ਸੁਤਿ॥

ਧਰਮ ਦੀ ਚੂਲ ਦਇਆ ਹੈ। ਧਰਮ ਦਇਆ ਦੀ ਅੰਸ਼ ਹੈ। ਦਇਆ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਅਸੀਂ ਕਿਵੇਂ ਧਰਮੀ ਅਖਵਾਉਣ ਦੇ ਹੱਕਦਾਰ ਹਾਂ।

ਬਾਬਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੂਰੇ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਵਾਂਗ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕੀਤੀ ਹੈ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਹਿੰਦੂ-ਸਿੱਖ ਏਕਤਾ ਵਿਚ ਭਰਪੂਰ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਰਖ ਵਖਾਈ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਮਜ਼ਲੂਮਾਂ ਦੀ ਰਖਿਆ ਲਈ ਕੀਤੀ ਸੀ ਤੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਇਸ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਭਰਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਪੰਡਤਾਂ ਦੀ ਪੁਕਾਰ ਸੁਣ ਕੇ ਆਪਣਾ ਆਤਮ ਬਲੀਦਾਨ ਕੀਤਾ, ਜੋ ਕਿ ਸਮੁੱਚੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਇਕ ਸੁਨਹਿਰੀ ਪੱਤਰਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਾਏ ਪੂਰਨਿਆਂ 'ਤੇ ਚਲਣ ਨਾਲ ਹੀ ਅਸੀਂ ਸੱਚੇ ਗੁਰਸਿੱਖ ਤੇ ਭਾਰਤੀ ਅਖਵਾਉਣ ਦੇ ਹੱਕਦਾਰ ਬਣਾਂਗੇ। ਇਸੇ ਵਿਚ ਹੀ ਭਾਰਤ ਦੀ ਤਰੱਕੀ ਦਾ ਰਾਜ ਲੁੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਪ੍ਰੀਤਲੜੀ ਸੰਪਾਦਕ ਸੁਮੀਤ ਦੀ ਹੱਤਿਆ

‘ਸੁਮੀ’ ਦੇ ਭੋਗ ਸਮੇਂ ਇਕੱਠੀ ਹੋਈ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਪੂਨਮ ਬੇਟੀ ਨੇ ਪੁਕਾਰ ਕੇ ਆਖਿਆ—

‘ਧਰਮ ਦਾ ਲਹੂ ਭਿੱਜਾ ਚਿੱਤਰ ਵੇਖੋ। ਕੀ ਧਰਮ ਇਹੋ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਘੁਰੀ ਵਾਂਗ ਨਪੀੜਕੇ ਖਤਮ ਕਰ ਦੇਣਾ?’

ਉਸ ਨੇ ਲਹੂ ਭਿੱਜਾ ਸੁਮੀਤ ਦਾ ਸਵੈਰ ਹਿਲਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਇਹ ਗੱਲ ਆਖੀ।

ਅੱਜ ਇਹ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਉਤਰ ਮੰਗਦਾ ਹੈ। ਕੀ ਨਿਹੱਕੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੀ ਖੂਨ ਨਾਲ ਹੋਲੀ ਖੇਡਣਾ ਹੀ ਧਰਮੀ ਅਖਵਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਕਰਤੱਵ ਹੈ?

ਧਰਮ ਤਾਂ ਦਇਆ ਤੋਂ ਉਤਪੰਨ ਹੋਈ ਮਨੋਭਾਵਨਾ ਹੈ ਤੇ ਦਇਆ ਨਾਲ ਭਿੱਜਿਆ ਕਿਰਦਾਰ ਹੈ। ਦਿਆਲੂ ਹੋਣਾ ਰਬੀ ਖ਼ਸਲਤ ਹੈ। ਨਿਰਦਈ ਪੁਰਸ਼ ਤਾਂ ਹੋਵਾਨ ਕੋਲੋਂ ਵੀ ਮਾੜਾ ਹੈ।

ਅੱਜ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਹਰਿਆਣੇ ਵਿਚ ਅੱਗ ਲਗੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਨਿਹੱਥੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਘਾਤ ਲਾ ਕੇ ਕੋਹਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ :

ਹੰਸ ਹੇਤ ਲੋਭ ਕੋਪ ਚਾਰੇ ਨਦੀਆ ਅਗਿ

ਪਵੈ ਦਝੈ ਨਾਨਕਾ ਤਰੀਐ ਕਰਮੀ ਲਗਿ॥

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਹਿੰਸਾ, ਕਰੋਧ, ਲੋਭ ਤੇ ਮੋਹ ਨੂੰ ਅੱਗ ਦੀਆਂ ਨਦੀਆਂ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਜਾਤੀ ਸੜ ਰਹੀ ਦਸੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਚਣਾ ਹੀ ਸੱਚਾ ਧਰਮੀ ਹੋਣਾ ਹੈ।

ਅੱਜ ਪੂਨਮ ਕੋਲੋਂ ਪੁਛੋਂ ਜਿਸ ਦੇ ਸਿਰ ਦਾ ਸਾਈਂ ਕਸਾਈਆਂ ਨੇ ਗੋਲੀਆਂ ਮਾਰ ਕੇ ਭੁੰਨ ਦਿਤਾ। ਉਸਦਾ ਸੁਹਾਗ ਲੁਟ ਲਿਆ।

ਗੋਲੀ ਦਾ ਕੋਈ ਧਰਮ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਜ਼ਾਤ ਕੁਜ਼ਾਤ ਨਹੀਂ ਪਰਖਦੀ। ਇਹ ਤਾਂ ਇਕ ਘਾਤਕ ਵਸਤੂ ਹੈ।

ਸੁਮੀਤ ਦੇ ਕਤਲ ਹੋਣ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ, ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਤੇ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਅਸਹਿ ਸੱਟ ਵੱਜੀ ਹੈ। ਉਹ ਇਕ ਉਭਰਦਾ ਲੇਖਕ ਤੇ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਮਹਾਨ ਪਿਤਾਮਾ ਸ. ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰੀਤ ਲੜੀ ਤੇ ਪਿਤਾ ਸ. ਨਵਤੇਜ ਸਿੰਘ ਦਾ

ਕਲਮਆਤਮਿਕ ਦਾ ਮਿਸ਼ਰਣ ਸੀ। ਦਾਰ ਜੀ ਤੇ ਨਵਤੇਜ ਦੀਆਂ ਆਤਮਾਵਾਂ ਦਾ ਸੰਗਮ ਸੀ। ਸਮਾਂ ਪਾ ਕੇ ਟੈਗੋਰ ਬਣਨ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਦਿਸ ਰਹੀ ਸੀ। ਲਿਖਾਰੀ ਕੌਮਾਂ ਦੇ ਪਦ-ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਉਲਟੇ ਰਾਹ ਫੜੇ ਹੋਏ ਹਨ ਤੇ ਪਦ-ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਕਾਂ ਦੀ ਨਾ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਕਦਰ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲੋੜ।

‘ਸ਼ਮੀ’ ਇਕ ਅੱਧ ਖਿੜੀ ਕਲੀ ਸੀ। ਵਹਿਸ਼ੀਆਂ ਨੇ ਉਸ ਕਲੀ ਨੂੰ ਮਧੋਲ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿਤਾ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਵੀਰ ਰਿਤੂ ਰਤੀ ਕੰਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਕੂਟਰ ਪਿਛੇ ਸਵਾਰ ਸੀ। ਰੱਤੀ ਕੰਤ ਨੇ ਬਥੇਰੇ ਤਰਲੇ ਤੇ ਹਾੜੇ ਕੱਢੇ ਕਿ ਸੁਮੀਤ ਉਸਦਾ ਸਕਾ ਵੀਰ ਹੈ। ਰਤੀ ਕੰਤ ਸਿੱਖੀ ਸਰੂਪ ਵਾਲਾ ਸੀ ਤੇ ਸਿਰ ’ਤੇ ਪੱਗ ਸਜਾਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਪੁਕਾਰ ਨਾ ਸੁਣੀ। ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਵਾਸਤਾ ਸੁਮੀਤ ਦਾ ਕੜਾ ਦਿਖਾ ਕੇ ਪਾਇਆ। ਪਰ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਤਾਂ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸ਼ਿਕਾਰ ਮਾਰਨ ਲਈ ਘਰੋਂ ਤੁਰਦਾ ਹੈ। ਬਟੋਰੇ ਤੇ ਤਿੱਤਰਾਂ ਵਾਂਗ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸ਼ਿਕਾਰ ਮਾਰਨ ਲਈ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

ਸ਼ਮੀ ਨੂੰ ਗਦਾਰ ਗਰਦਾਨਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਮੁੱੜ ਉਸ ਨੂੰ ਗੋਲੀਆਂ ਮਾਰ ਕੇ ਮੂਧਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਕਾਰੇ ਨੇ ਭਾਈ ਘਨੱਈਆ ਜੀ ਦੀ ਸਹਿਜਧਾਰੀ ਪ੍ਰਥਾ ਨੂੰ ਭਾਰੀ ਸੱਟ ਮਾਰੀ ਹੈ। ਭਾਈ ਘਨੱਈਆ ਜੀ ਸਿੰਘ ਨਹੀਂ ਸਨ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਧਾਰੀ ਸਨ। ਉਹ ਮੁਗਲਾਂ ਤੇ ਸਿੱਖ ਫੱਟੜ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ‘ਸਭੇ ਸਾਂਝੀਵਾਲ ਸਦਾਇਨਿ ਤੂੰ ਕਿਸੈ ਨ ਦਿਸਹਿ ਬਾਹਰਾ ਜੀਉ॥’ ਸਮਝ ਕੇ ਜਲ ਛਕਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਉਸ ਨੂੰ ਵੈਰੀਆਂ ਦਾ ਸਾਥੀ ਸਮਝ ਕੇ ਕੁਝ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਭਾਈ ਘਨੱਈਆ ਜੀ ਤੇ ਇਹ ਦੂਸ਼ਣ ਲਾਇਆ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਵੈਰੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਜਲ ਛਕਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜ ਅੱਗੇ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ :

“ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਸਭ ਵਿਚ ਆਪ ਦਾ ਹੀ ਨੂਰ ਦਿਸਦਾ ਹੈ।

ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਨਿਵੇਕਲੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਹੈ। ਦੁੱਖੀ ਮਨੁੱਖ ਤੇ ਪੀੜਤ ਮਨੁੱਖਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡੀਆਂ ਨਹੀਂ ਪਾਈਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ।”

ਮਹਾਰਾਜ ਉਸਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਏ ਤੇ ਭਾਈ ਘਨੱਈਆ ਜੀ ਨੂੰ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਲਾ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲਗੇ-

“ਭਾਈ ਘਨੱਈਆ ਜੀ, ਤੁਸੀਂ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ ਨੂੰ ਸੱਚੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਸਮਝਿਆ ਹੈ।” ਜ਼ਖ਼ਮੀਆਂ ਲਈ ਮਲੂਮ ਪੱਟੀ ਵੀ ਦਿਤੀ।

ਸਿੰਘ ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਸੱਜਣ ਹੈ। ਉਹ ਜ਼ੁਲਮ ਦਾ ਵੈਰੀ ਹੈ ਨਾ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਜਾਤੀ ਦਾ। ਜ਼ਾਲਮ ਨਾ ਹਿੰਦੂ, ਨਾ ਮੁਸਲਮਾਨ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸਿੱਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜ਼ਾਲਮ ਦਾ ਕੋਈ ਧਰਮ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਤਾਂ ਸ਼ੈਤਾਨ ਹੈ।

ਪਿੰਡਾਂ ਦੀ ਸਿੱਖ ਨੌਜਵਾਨ ਪੀੜ੍ਹੀ ਬਹੁ-ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਸੁਮੀਤ ਵਰਗੀ ਹੈ। ਜੇ

ਪੱਗ ਨੂੰ ਹੀ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਸਮਝਿਆ ਜਾਏ ਤਾਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਪੇਂਡੂ ਸਿੱਖ ਬੱਚੇ ਇਸ ਘ੍ਰਿਣਾ ਦੀ ਬਲੀ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਜਾਣਗੇ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਰਹਿਤ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਨਹੀਂ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਸੁਮੀਤ ਦੀ ਪ੍ਰਿਅ ਪਤਨੀ ਪੂਨਮ ਲਹੂ ਭਿੱਜੇ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਗੀਤ ਦੀ ਕੰਨਸੋ ਕਾਰਨ ਬੇਹਬਲ ਹੋ ਉਠੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਦੀ ਮਾਂਗ ਵਿਚ ਸੰਪੂਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਖੂਨ ਭਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਜਿਵੇਂ ਬਾਬਰ ਦੇ ਹਮਲੇ ਸਮੇਂ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਬਹੂ-ਬੇਟੀਆਂ ਤੇ ਮਾਵਾਂ ਨਾਲ ਬੀਤੀ ਤੇ ਜਿਸਦਾ ਦੁਖਾਂਤ ਚਿੱਤਰਨ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਵਿਅੰਗ ਸਹਿਤ ਇਵੇਂ ਚਿਤਾਰਿਆ :

ਖੂਨ ਕੇ ਸੋਹਿਲੇ ਗਾਵੀਐ ਨਾਨਕ

ਰਤ ਕਾ ਕੁੰਗੁ ਪਾਇ ਵੇ ਲਾਲੋ॥

ਬੀਬੀ ਮਹਿੰਦਰ ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦਾ ਸ਼ਮੀ ਰੋਸ਼ਨ ਚਿਰਾਗ ਸੀ, ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੀ ਉਹ ਜੋਤ ਸੀ। ਅੱਜ ਉਹ ਜੋਤ ਸਦਾ ਲਈ ਬੁਝ ਗਈ। ਉਹ ਸਾਰੇ 'ਪ੍ਰੀਤ ਲੜੀ' ਪ੍ਰਵਾਰ ਦਾ ਰਖਵਾਲਾ ਤੇ ਸਿਰਕੱਢ ਵਿਅਕਤੀ ਸੀ। ਉਸ ਤੋਂ ਆਸਾਂ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀਆਂ ਮਾਇਕੀ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਔਕੜਾਂ ਤੇ ਠੱਲ੍ਹ ਪਾ ਲਵੇਗਾ। ਅੱਜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਆਸਾਂ 'ਤੇ ਪਾਣੀ ਫਿਰ ਗਿਆ ਸੀ।

ਮਹਿੰਦਰ ਜੀ ਨੂੰ ਨਵਤੇਜ ਜੀ ਦੇ ਵਿਛੋੜੇ ਦਾ ਸੱਲ੍ਹ ਹਾਲੀਂ ਤਾਜ਼ਾ ਸੀ। ਇਸ ਕਾਰੇ ਨੇ ਸਾਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਝੰਜੋੜ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਤਿੰਨਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਦੀ ਉਹ ਵੱਡੀ ਬਾਂਹ ਸੀ, ਜੋ ਕੱਟੀ ਗਈ। ਅੱਜ ਪ੍ਰੀਤ ਨਗਰ ਮੁੱੜ ਯਤੀਮ ਹੋ ਗਿਆ। ਪ੍ਰੀਤ ਲੜੀ ਇਕ ਸੰਸਥਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸੁਮੀਤ ਨਵੀਂ ਰੂਹ ਫੂਕ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪ੍ਰੀਤ ਲੜੀ ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਹੋਣਹਾਰ ਸੰਪਾਦਕ ਤੋਂ ਵਾਂਝਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਪੂਨਮ 'ਚ ਉਹ ਗੁਣ ਹਨ ਜੋ ਇਕ ਚੰਗੇ ਸੰਪਾਦਕ ਵਿਚ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਨੂੰ ਫਲ ਲਗਣ ਤਕ ਸਮੇਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਸੁਮੀਤ ਦੀ ਮਾਤਾ ਮਹਿੰਦਰ ਨੇ ਚਿੱਖਾ ਦੇ ਕੋਲ ਖੜੇ ਹੋ ਕੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਆਖੇ-

‘ਜੇਕਰ ਸੁਮੀਤ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਨਾਲ ਮਾਰ ਧਾੜ ਦੀ ਹਨੇਰੀ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਸਕੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਇਸ ਕੁਰਬਾਨੀ ਨੂੰ ਅਜਾਈਂ ਨਹੀਂ ਸਮਝਾਂਗੀ।’ ਇਹ ਕਿੰਨੀ ਮਹਾਨ ਸੋਚਣੀ ਹੈ।

ਇਕ ਅਧਿਆਪਕ ਜੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਆਯੂ ਇਲਾਕੇ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਵਿਦਿਆ ਨੂੰ ਫੈਲਾਉਣ ਵਿਚ ਗੁਜ਼ਾਰੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦੁਖਾਂਤ ਵੀ ਕੁੱਝ ਘਟ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਸਪੁੱਤਰ ਸੁਮੀਤ ਨਾਲ ਹੀ ਫਿਰਕੂ ਜਵਾਲਾ ਦੀ ਅਗਨ ਦੀ ਲਪੇਟ ਵਿਚ ਆ ਗਏ। ਅਧਿਆਪਕ ਜੀ ਦੀ ਬੁਢਾਪੇ ਦੀ ਡੰਗੋਰੀ ਨੂੰ ਭੰਨ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਬੁਢਾਪੇ ਦੇ ਆਸਰੇ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਇਹ ਇਕ ਘ੍ਰਿਣਾਯੋਗ ਕਾਰਾ ਸੀ।

ਸੁਮੀਤ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਸਮਾਗਮ ਦੇ ਇਕੱਠ ਵਿਚ ਇਹ ਬਦਨਸੀਬ ਅਧਿਆਪਕ ਵੀ ਹਾਜ਼ਰ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਦਿਲ ਕੰਬਾਊ ਆਪਣੀ ਵਿਥਿਆ ਬਿਆਨੀ। ਉਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ

ਹਰਿਆਣੇ ਦੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਅੱਗੇ ਪੁਰਜ਼ੋਰ ਬਿਨੇ ਕੀਤੀ ਕਿ ਇਸ ਜਵਾਲਾ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰਨ ਤੇ ਮੁੱਢ ਕਦੀਮ ਤੋਂ ਚਲੀ ਆ ਰਹੀ ਹਿੰਦੂ-ਸਿੱਖ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਪ੍ਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰਖਣ ਲਈ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਣ। ਇਸ ਵਿਚ ਹੀ ਸਰਬੱਤ ਦਾ ਭਲਾ ਹੈ।

ਅਸੀਂ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਫ਼ਰਜ਼ ਪਛਾਨਣ ਲਈ ਪੁਰਜ਼ੋਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਆਖਾਂਗੇ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਹੱਕੀ ਮੰਗਾਂ ਮੰਨ ਕੇ ਲਗੀ ਹੋਈ ਅੱਗ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰੇ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕਈ ਹਿੱਸਿਆਂ ਨੂੰ ਗੜਬੜ ਵਾਲਾ ਇਲਾਕਾ ਘੋਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਅਰਬਾਂ ਰੁਪਿਆਂ ਦੀ ਜੋ ਆਰਥਿਕ ਹਾਨੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਸਿੱਧੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸਾਡੇ ਰਾਜਸੀ ਆਗੂਆਂ 'ਤੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਡੇ ਹਿੰਦ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਤੇ ਨਾ ਮੁਆਫ਼ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕਲੰਕ ਹਮੇਸ਼ਾ ਰਹੇਗਾ।

(ਮਾਰਚ 1984)

ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਟੋਟੇ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਚਾਓ

ਸਾਨੂੰ ਕੋਈ ਰਾਜਸੀ ਲਾਲਸਾ ਨਹੀਂ, ਅਸੀਂ ਸਮਾਜ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਵਰਗ ਵਿਚੋਂ ਹਾਂ, ਜਿਹੜਾ ਰਾਜਸੀ ਮਾਮਲਿਆਂ 'ਤੇ ਟਿੱਪਣੀ ਕਰਨ ਤੋਂ ਵੀ ਸੰਕੋਚ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਅਜੋਕੇ ਰਾਜਸੀ ਰਸਾਤਲਤਾ ਅਤੇ ਘਟੀਆਪਨ ਨੂੰ ਵੇਖਦਿਆਂ ਇਸ ਬਾਰੇ ਚੁਪ ਸਾਧ ਲੈਣਾ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਰੁਧ ਆਵਾਜ਼ ਚੁੱਕਣ ਦਾ ਹੀਆ ਨਾ ਕਰਨਾ ਕਾਇਰਤਾ ਤੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਆਪਾ-ਧਾਪੀ ਦੇ ਮੰਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਨਾਗਰਿਕ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਨਹੀਂ।

ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵੰਡ ਸਮੇਂ ਅਨੇਕ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਮਰਦ, ਇਸਤਰੀਆਂ ਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋਈ। ਅਜਿਹੇ ਦੁਖਦਾਈ ਕਾਰੇ ਸਾਡੇ ਇਤਿਹਾਸ 'ਤੇ ਬੱਦਨੁਮਾ ਧੱਬਾ ਬਣੇ ਰਹਿਣਗੇ। ਫੇਰ ਵੀ ਅਸੀਂ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਆਗਮਨ ਨੂੰ ਬੜੇ ਸ਼ੌਕ ਅਤੇ ਮਾਣ ਨਾਲ ਯਾਦ ਕਰਦੇ ਰਹਾਂਗੇ।

ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਮਹਾਨ ਨੇਤਾ ਗਾਂਧੀ, ਨਹਿਰੂ, ਸੁਭਾਸ਼, ਮੌਲਾਨਾ ਆਜ਼ਾਦ, ਖੜਕ ਸਿੰਘ, ਰਾਜਾ ਗੋਪਾਲ ਆਚਾਰੀਆ ਤੇ ਸਰੋਜਨੀ ਨੈਠੂ (ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਈਆਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਸੁਣਨ ਦਾ ਸੁਭਾਗ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਹੈ) ਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਮਰਦ ਇਸਤਰੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਸਦਕਾ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦੀ ਮਿਲੀ, ਨੂੰ ਕਦੀ ਭੁਲਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ।

ਅਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਵਾਸੀਆਂ ਦੀਆਂ ਉਮੰਗਾਂ ਜਿਹੜੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਉਪਰੰਤ ਮਾਤ-ਭੂਮੀ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਉਠਦਿਆਂ ਤੇ ਮਹਾਨ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਿਆਂ ਦੇਖਣ ਦੀ ਆਸ ਰਖਦੇ ਸਨ ਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਰਾਜਸੀ, ਆਰਥਿਕ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ ਕਾਫ਼ੀ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਮੰਦੇ ਭਾਗ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਤੁਰੰਤ ਬਾਅਦ ਹਰੇਕ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਮੰਦ ਤੇ ਕੋਝੀਆਂ ਰੁਚੀਆਂ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰ ਗਈਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਭਿਆਨਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਰਾਜਸੀ ਖੇਤਰ 'ਤੇ ਪਿਆ ਜਿਹੜਾ ਸਿਆਸੀ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ, ਨਿੱਜੀ ਮੁਫ਼ਾਦ, ਦਲ ਬਦਲੀ ਆਦਿ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਰੂਪਮਾਨ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਛੂਤ ਦੀ ਬਿਮਾਰੀ ਹੈ, ਜਿਸਦਾ ਮੰਦ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਮੁੱਚੇ ਕੌਮੀ ਜੀਵਨ 'ਤੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਸਿਆਸਤ ਵਿਚ ਚੰਗੇ ਦੇਸ਼ ਪਿਆਰ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਵੀ ਹਨ ਪਰ

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਆਟੇ ਵਿਚ ਲੂਣ ਜਿੰਨੀ ਹੈ। ਦੁੱਖ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਗੈਰ-ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਅਨਸਰ ਮੌਜ ਵਿਚ ਹਨ। ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਪਕੜ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕੀਤੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਲਈ ਸਜ਼ਾ ਦਾ ਸਵਾਲ ਹੀ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਸਿਟੇ ਵਜੋਂ ਵਰਤਮਾਨ ਹਾਲਾਤ ਸੁਭਾਵਕ ਹਨ। ਲੋੜ ਹੈ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਵਾਸੀ ਇਸ ਵੰਗਾਰ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨ।

ਅਸੀਂ ਕੇਵਲ ਅਜਿਹੀ ਚਿਤਾਵਨੀ ਦੇਣ ਲਈ ਹੀ ਆਵਾਜ਼ ਪੈਦਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਵੰਗਾਰ ਬੜੀ ਗੰਭੀਰ ਹੈ। ਆਓ! ਜ਼ਰਾ ਆਪਣੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਅੰਗਾਂ ਵਿਚ ਅਨੁਸਾਸ਼ਨਹੀਣਤਾ ਵੱਲ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰੀਏ। ਆਮ ਜਨਤਾ ਦਾ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਬਣ ਚੁੱਕਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕੰਮ ਨੂੰ ਕਰਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਹੜਤਾਲਾਂ ਤੇ ਅੰਦੋਲਨ ਹੀ ਸਾਧਨ ਰਹਿ ਗਏ ਹਨ। ਜੇ ਇਹ ਹਿੰਸਾਤਮਕ ਹੋਣ ਤਾਂ ਹੋਰ ਵੀ ਚੰਗਾ ਹੈ।

ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦੁਖਦਾਈ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਸਿਆਸਤਦਾਨਾਂ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਪ੍ਰਤੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਨਾ ਸਤਿਕਾਰ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਡਰ। ਇਸਦਾ ਸਿੱਟਾ ਕੀ ਹੋਵੇਗਾ, ਇਸ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਹੀ ਲਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਾਲਾਤਾਂ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖਦਿਆਂ ਅਸੀਂ ਹੇਠ ਦਿਤੇ ਸੁਝਾਅ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਆਸ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸਾਡੇ ਸੁਹਿਰਦ ਪਾਠਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਤੇ ਕ੍ਰਿਆਤਮਕ ਰੂਪ ਦੇਣ ਦੀ ਖੋਚਲ ਕਰਨਗੇ।

1. ਸਿਆਸੀ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਨੂੰ ਜੜ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਉਖੇੜਣ ਹਿੱਤ ਸਾਧਨ ਸੋਚੇ ਜਾਣ। ਦੋਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਕੜੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿਤੀ ਜਾਵੇ।

2. ਬੁੱਢੇ ਅਤੇ ਉਮਰ ਖਾਈ ਬੈਠੇ ਸਿਆਸਤਦਾਨ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਸਿਆਸਤ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨ ਤਾਂ ਜੋ ਨੌਜਵਾਨ ਪੀੜ੍ਹੀ ਅੱਗੇ ਆ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਾਰਜ ਭਾਰ ਸੰਭਾਲਣ, ਕਿਉਂਕਿ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਭਵਿੱਖ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਹੈ।

3. ਹਰੇਕ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਸਿਆਸਤ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਸ਼ਹਿਰੀਆਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰੇ ਲਈ ਕੇਂਦਰ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਤਾਂ ਜੋ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਲਈ ਦੇਸ਼ ਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਸੁਚੱਜੀ ਅਗਵਾਈ ਦੇ ਸਾਧਨ ਪੈਦਾ ਹੋ ਸਕਣ।

4. ਅਸੀਂ ਚਾਹਾਂਗੇ ਕਿ ਪਾਰਟੀ ਲੇਬਲਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਦੇਸ਼ ਵਾਸੀ ਅਜਿਹੇ ਉਮੀਦਵਾਰ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਵੋਟ ਪਾਉਣ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੀ ਉਂਗਲ ਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕੇ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਿਰਦਾਰ ਸਾਫ਼ ਸੁਥਰਾ ਹੋਵੇ।

5. ਅੰਤ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਇਹ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਵਿਧਾਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਾਫ਼ ਸੁਥਰੀ ਤੇ ਸੁਚੱਜੀ ਸਰਕਾਰ ਮਿਲ ਸਕੇ। ਅਜਿਹਾ ਸਮਾਂ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਰਤਮਾਨ ਵਿਧਾਨ ਵਿਚ ਅਜਿਹੀ ਤਰਮੀਮ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਜੋ ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਸਾਂਝ ਬਣੇ, ਜਿਸ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤ ਹੋ ਸਕਣ। ਸਰਕਾਰਾਂ ਮੰਤਰੀ ਮੰਡਲਾਂ ਵਿਚ ਨੇਕ ਕਿਰਦਾਰ,

ਸੋਝੀਵਾਨ ਤੇ ਪ੍ਰਪੱਕ ਚਰਿੱਤਰ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਲੈ ਸਕਣ। ਸਿਆਸਤਦਾਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਦਖਲ ਨਾ ਦੇਣ। ਸਾਡੀ ਆਮ ਜਨਤਾ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਵਾਪਰ ਰਹੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਭਲੀ ਭਾਂਤ ਜਾਣੂ ਹੈ। 1977 ਵਿਚ ਹੋਈਆਂ ਆਮ ਚੋਣਾਂ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਇਸ ਦੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਮਿਸਾਲ ਹਨ।

ਆਖਰੀ ਨੁਕਤਾ ਜਿਸ ਤੇ ਅਸੀਂ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਬਲ ਦੇਂਦੇ ਹਾਂ, ਉਹ ਹੈ ਸਾਡਾ ਵਿਰਸਾ ਤੇ ਸਾਡਾ ਸਭਿਆਚਾਰ ਜਿਹੜਾ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਸਤਿਕਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨੀ ਹੈ। ਜਿਸਦੇ ਹਾਲਾਤ ਦਾ ਸਾਡੇ ਜੀਵਨ 'ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਣਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੁਭਾਗਾ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ। ਇਸ ਰਾਜ ਦੇ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀ ਸੁਚੱਜੀ ਕਿਰਤ ਕਾਰਨ ਜਗਤ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਨ।

ਹਰੇਕ ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਕੌਮ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਅਜਿਹੀਆਂ ਮਾੜੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਾਪਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਵੰਗਾਰ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਜੇ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਹਾਵੀ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਕੌਮ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਉੱਚਾ ਉਠਦੇ ਹਨ, ਨਹੀਂ ਤੇ ਸਿੱਟੇ ਮਾੜੇ ਨਿਕਲਦੇ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਅਜਿਹਾ ਵੇਖਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ। ਸਾਡਾ ਦੇਸ਼ ਇਕ ਮਹਾਨ ਦੇਸ਼ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਜਨਸੰਖਿਆ ਤੇ ਸਰੋਤ ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ ਹਨ। ਸਾਡੀ ਸੈਨਾ ਨਿਪੁੰਨ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਹਰੇਕ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਸਿਖਿਅਤ ਤੇ ਮਾਹਿਰ ਵਿਅਕਤੀ ਹਨ। ਸਾਡੇ ਸ਼ਾਸ਼ਕ ਬੜੇ ਪ੍ਰਬੀਨ, ਅਨੁਭਵੀ ਤੇ ਤਜਰਬੇਕਾਰ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਸ਼ਾਸ਼ਨ ਦਾ ਪੱਧਰ ਉੱਚਾ ਕਰਨ ਯੋਗ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਹਾਂ, ਜਿਸ ਦਾ ਜਲਵਾਯੂ ਸ਼ਕਤੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਇਹ ਰਾਜ ਕੌਮ ਦਾ ਅੱਗੇ ਵਧੂ ਅੰਗ ਹੈ। ਇਸ 'ਤੇ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਲੋਕ ਮਾਣ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਸਾਨੂੰ ਮਾਣ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਸਿੱਖ ਹਾਂ, ਪੰਜਾਬੀ ਹਾਂ ਤੇ ਭਾਰਤਵਾਸੀ ਹਾਂ। ਇਹ ਅਵਸਥਾਵਾਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੀਆਂ ਸਹਾਇਕ ਹਨ, ਵਿਰੋਧੀ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਰਾਜ ਸਿੱਖ ਧਰਮ, ਸਿੱਖ ਮਰਯਾਦਾ, ਸਿੱਖ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਜਨਮਦਾਤਾ ਹੈ। ਇਵੇਂ ਇਹ ਪੰਜਾਬੀ ਮਰਯਾਦਾ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਸੋਮਾ ਵੀ ਹੈ। ਇਹ ਅਵਸਥਾਵਾਂ ਵੀ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਬਲ ਦੇਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਫ਼ਿਰਕਾਦਾਰੀ ਦੀ ਕਦਾਚਿਤ ਕੋਈ ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਨਹੀਂ। ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖ ਏਕਤਾ, ਪਿਆਰ, ਮਿਲਵਰਤਨ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਅਵੱਸ਼ ਹੈ। ਫ਼ਿਰਕਾਦਾਰੀ ਤਾਂ ਇਕ ਲਾਹਨਤ ਹੈ।

ਇਹ ਕਾਰਾ ਸਾਡੇ ਗੁਰੂਆਂ, ਅਵਤਾਰਾਂ, ਪੈਗੰਬਰਾਂ ਤੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਅਸੂਲਾਂ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ ਹੈ। ਰਾਜ ਦੀ ਉੱਚਤਾ, ਉੱਨਤੀ ਤੇ ਨਿਰਮਾਣ ਲਈ ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖ ਏਕਤਾ ਅਤਿ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਆਗੂ ਨੂੰ ਇਹ ਹਕੀਕਤ ਅੱਖੋਂ ਓਹਲੇ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ। ਸਾਡਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਆਪਣੇ ਹਰੀਜਨ ਭਰਾਵਾਂ ਵੱਲ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਫ਼ਿਰਕਾਦਾਰੀ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਚਾਲਾਕ

ਸਿਆਸਤਦਾਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਜ਼ਾਇਜ਼ ਲਾਭ ਉਠਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਗ਼ਰੀਬੀ ਵਿਰੁੱਧ ਹੈ।

ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਹਿ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਇਕ ਅਗਾਂਹਵਧੂ ਰਾਜ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ 1947 ਤੋਂ ਹੁਣ ਤਕ ਦੇ ਰੀਕਾਰਡ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਦੇ ਆਪਣੇ ਹਿੰਦੂ ਵੀਰਾਂ ਨੂੰ ਅਪੀਲ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਭਾਰੀ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਰਖਦੇ ਹੋ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦਾ ਕੋਈ ਡਰ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਤੁਹਾਡਾ ਸਭਿਆਚਾਰ ਜਗਤ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ। ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਸਭਨਾ ਪ੍ਰਤੀ ਭਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਰੁੱਚੀ ਇਸ ਦੇ ਅੰਗ ਹਨ।

ਤੁਹਾਡਾ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਫ਼ਿਰਕਾਦਾਰੀ ਦਾ ਨਾਅਰਾ ਮਾਰਨਾ ਢੁੱਕਦਾ ਨਹੀਂ। ਭਾਵੇਂ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਬਹੁ-ਗਿਣਤੀ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਵਸਦੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤੁਰੰਤ ਉੱਨਤੀ ਤੇ ਵਿਕਾਸ ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਆਬਾਦੀ ਦੇ ਭਲੇ ਲਈ ਅਤਿ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਜੇ ਦੋਵੇਂ ਖੇਤਰ ਇਕਸਾਰ ਉੱਨਤ ਹੋਣ ਤਾਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਸਹਾਇਕ ਸਿੱਧ ਹੋਣਗੇ।

ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਦਾ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਜਾਂ ਲੋਕ ਸਭਾ ਦੀਆਂ ਅਗਲੀਆਂ ਜਾਂ ਪਿਛਲੀਆਂ ਸੀਟਾਂ 'ਤੇ ਬੈਠਣਾ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਜਿਹੀ ਧਾਰਮਿਕ ਸੰਸਥਾ ਦੀ ਘੋਰ ਨਿਰਾਦਰੀ ਹੈ। ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਵੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਤੋਂ ਸੁਤੰਤਰ ਹੋਣ ਤੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਸਿਆਸਤ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਉਠ ਕੇ ਆਚਰਨ ਦਾ ਵਧੀਆ ਨਮੂਨਾ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ। ਜੇਕਰ ਅਜਿਹਾ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਪੱਖੋਂ ਕੋਈ ਡਰ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਜੇ ਇਹ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਸਹੁੰ ਚੁੱਕਣ ਉਪਰੰਤ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਂਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਕੋਈ ਮਾੜਾ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਰੁਧ ਘੋਰ ਅਪਰਾਧ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਚੋਣ ਵਿਧੀ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੋਵੇ ਜਿਸ ਨਾਲ ਕੇਵਲ ਪਵਿੱਤਰ ਤੇ ਆਚਰਣ ਵਾਲੇ ਸਿੱਖ ਹੀ ਇਸ ਸੰਸਥਾ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਬਣ ਸਕਣ।

ਸਾਡਾ ਇਹ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਪੱਕ ਹੋਵਾਂਗੇ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦਾ ਕੋਈ ਡਰ ਨਹੀਂ। ਇਸਦੇ ਉਲਟ ਜੇ ਅਸੀਂ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਪ੍ਰਪੱਕਤਾ ਲਈ ਉਦਮ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਬਣਾਉਣ ਵਿਚ ਸਹਾਈ ਹੁੰਦੇ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਮੰਨਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੈਨਿਕ ਵਿਹਾਰ ਧਰਮ ਤੋਂ ਅੱਡ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ। ਪਰ ਗੁਰੂ ਆਸ਼ੇ ਅਨੁਸਾਰ ਧਰਮ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੈ, ਇਸ ਦੇ ਵਿਪ੍ਰੀਤ ਜੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਧਰਮ ਦੀ ਕੁਵਰਤੋਂ ਕਰੇ ਤਾਂ ਉਹ ਸਿੱਖੀ ਅਸੂਲਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਸਿੱਖ ਵੀਰਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਹੇਠ ਲਿਖੀ ਅਪੀਲ ਕਰਦੇ ਹਾਂ :

ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਵਾਜਬੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਧਾਰਮਿਕ ਸੰਸਥਾ ਹੈ। ਇਹ ਸੁਤੰਤਰ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਤੋਂ ਉਪਰ।

ਇਸਨੂੰ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਰਾਜਨੀਤੀ ਅਤੇ ਦੁਨਿਆਵੀ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿਚ ਮਤਭੇਦ, ਵਾਦ-ਵਿਵਾਦ ਅਤੇ ਵਿਰੋਧਤਾ ਹੋ ਜਾਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ, ਪਰ ਧਰਮ ਦਾ ਲੋੜੀਂਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਿੱਖ ਜਾਤੀ ਦਾ ਸਰਵੋਤਮ ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਸਿੱਖ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਈਸਾਈ ਮਤ ਦੇ ਪੋਪ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕੇ। ਅਸੀਂ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਸਹਿਮਤ ਹਾਂ ਕਿ ਵਰਤਮਾਨ ਤੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ 'ਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਹੋਂਦ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਜਾਇਜ਼ ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਅਕਾਲੀ ਹਲਕਿਆਂ ਵਿਚ ਵਰਤਮਾਨ ਕਸ਼ਮਕਸ਼, ਝਗੜਾ ਤੇ ਵਾਦ-ਵਿਵਾਦ ਹੁਣ ਤੱਕ ਆਪਣੀ ਕਿਸਮ ਦਾ ਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਵੀ ਨਜ਼ਿਠਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਦੇ ਮੰਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣ ਲਈ ਸਾਡੀ ਬੁੱਧੀ ਅਨੁਸਾਰ ਇਕ ਪੱਕੀ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾਈ ਜਾਵੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ ਉੱਚਾ ਤੇ ਸੁੱਚਾ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ। ਅਜਿਹੀ ਕਮੇਟੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਸਲਾਹ ਦੇਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਰੱਖਦੀ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਬੁਧੀਜੀਵੀਆਂ, ਆਮ ਜਨਤਾ ਵਲੋਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਸਹਾਇਤਾ ਮਿਲੇਗੀ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਕਾਰਜ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਮੁਖ ਪ੍ਰਬੰਧਕੀ ਦਫ਼ਤਰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਕਿਸੇ ਯੋਗ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅਹਾਤੇ ਵਿਚ ਰੱਖਣ ਦੇ ਭਿਆਨਕ ਸਿੱਟੇ ਨਿਕਲ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਅੰਤ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖ ਭਰਾਵਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਬਿਨੈ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਜਿਥੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਯੋਗਤਾ ਬਖਸ਼ੀ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਜਗਤ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਜ਼ਿੰਮੀਂਦਾਰ, ਸੈਨਿਕ, ਟੈਕਨੀਸ਼ੀਅਨ ਤੇ ਵਪਾਰੀ ਹੋਣ ਦਾ ਨਾਮਣਾ ਖੱਟਿਆ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਇਹ ਵੀ ਸਿੱਧ ਕਰਨਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਸ਼ਨ ਕਲਾ ਸਮੂਹਕ ਅਗਵਾਈ ਦੇਣ ਦੀ ਵੀ ਅਸੀਂ ਸਮਰੱਥਾ ਰੱਖਦੇ ਹਾਂ। ਅਜਿਹੀ ਅਗਵਾਈ ਜਿਹੜੀ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਹਿੱਤਾਂ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹੋਵੇ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਅਸੂਲ ਸਾਨੂੰ ਸਰਬੱਤ ਦਾ ਭਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਅਰਦਾਸ ਸਰਬੱਤ ਦਾ ਭਲਾ ਮੰਗਦੇ ਹਾਂ। ਇਸੇ ਵਿਚ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਏਕਤਾ ਦਾ ਰਾਜ ਲੁਕਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮਸਲੇ ਵੀ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੇ ਰੱਲ ਕੇ ਹੀ ਨਜ਼ਿਠਣੇ ਹਨ।

(ਮਾਰਚ 1984)

ਸਰਦਾਰ ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਾਡੀ ਸਲਾਹ

9 ਜੂਨ ਦੀਆਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਸ. ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਭਰੀ ਸਮੀਖਿਆ ਹੋਈ। ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਜੋ ਔਕੜਾਂ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚਰਚਾ ਵੀ ਅਖਬਾਰਾਂ ਨੇ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਚੰਗੇ ਸਿੱਖ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਿਰਦਾਰ ਸਵੱਛ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਵੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਆਪਣੇ ਬਿਆਨਾਂ ਵਿਚ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ 'ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹੱਕ ਨੂੰ ਸਹੀ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਕਾਂਗਰਸ ਵੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਹਾਮੀ ਭਰਦੀ ਹੈ।

ਪਾਣੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ 'ਤੇ ਸ. ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਦਬਾਅ ਪਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹੱਕ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਦਸਤਖਤ ਕਰਵਾ ਲਏ ਹਨ। ਚਾਹੀਦਾ ਤਾਂ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਵਿਚ ਜੋ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਚਲਣ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਫ਼ੈਸਲੇ ਨੂੰ ਸਭ ਧਿਰਾਂ ਮੰਨ ਲੈਂਦੀਆਂ। ਸ. ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਡੱਟ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਪਾਰਟੀ ਹਿਤਾਂ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਤਰਜੀਹ ਦੇ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹਿੱਤਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਜਿਸ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਤਕਰੀਬਨ ਇਕ ਸਾਲ ਤੋਂ ਅਕਾਲੀ ਮੋਰਚਾ ਚਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਚੈਨ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦਾ ਅਵਸਰ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕਿਆ।

ਸਾਡੀ ਰਾਇ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਰਹਿ ਚੁੱਕੀਆਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਕਾਂਗਰਸੀ ਸਨ, ਭਾਵੇਂ ਅਕਾਲੀ ਨੇ ਸਿਆਣਪ ਭਰੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਤੋਂ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਲਿਆ ਤੇ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣ ਤੋਂ ਉੱਕ ਗਏ। 1955 ਵਿਚ ਹੀ ਪਾਣੀ ਦਾ ਹੱਕ ਰਾਜਸਥਾਨ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਜਿਸਨੂੰ ਇਕ ਵਾਰ ਪੈਰ ਰੱਖਣ ਦੀ ਥਾਂ ਦਿਤੀ ਜਾਵੇ, ਉਹ ਮਾਲਕ ਬਣ ਬੈਠਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਮਸਲੇ ਦਾ ਯੋਗ ਹੱਲ ਤਾਂ ਅਕਾਲੀ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਤੋਂ ਫ਼ੈਸਲਾ ਲੈਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦਿਤੀ ਸੀ, ਜੋ ਹੱਕੀ ਅਤੇ ਠੀਕ ਹੈ। ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਉੱਚਨਿਆਲਿਆ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਮੰਨਣ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਧਿਰ ਨੂੰ ਵਿਰੋਧਤਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ। ਬੋਲੀ ਦੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਹੱਦਬੰਦੀ ਕਮਿਸ਼ਨ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਦਾ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਜੋ ਪਿੰਡਾਂ ਨੂੰ ਇਕਾਈ ਮੰਨ ਕੇ ਹੱਦਬੰਦੀ ਵਿਚ ਜੋ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਕਰਨੀਆਂ ਹਨ, ਉਸਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਦੇਵੇ। ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਦੇ ਇਲਾਕੇ ਹਰਿਆਣੇ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਦਿਤੇ ਜਾਣ? ਸਦਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਸਭ ਕਾਜ ਨਜਿੱਠੇ ਜਾਣ। ਗੁਆਂਢੀ ਰਾਜਾਂ ਵਿਚ

ਕੁੜੱਤਣ ਹੋਣੀ ਦੇਸ਼ ਲਈ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਸਾਬਤ ਹੋਵੇਗੀ।

ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਕੁੱਝ ਸਮਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕਈ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕੀਤਾ। ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ, ਲੁਧਿਆਣਾ ਤੇ ਨਾਭਾ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਭਾਸ਼ਨਾਂ ਵਿਚ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੀ ਵੰਡ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਦਿਤਾ। ਆਸ ਤਾਂ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਉਲਝੀ ਹੋਈ ਗੁੱਥੀ ਨੂੰ ਸੁਲਝਾਉਣ ਲਈ ਕਿਸੇ ਯੋਗ ਹੱਲ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰਨਗੇ ਪਰ ਇਵੇਂ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ।

ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਨੇਤਾ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੀ ਵੰਡ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਕਈ ਵੇਰ ਬਿਆਨ ਦੇ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਤਾਂ ਹੋਰ ਬੋਲੀ ਬੋਲ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕਾਂਗਰਸੀ ਇਸ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਬੋਲ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਰਿਆਣੇ ਦੀ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਖੁਸ਼ ਰੱਖਣ ਲਈ ਇਹ ਬਿਆਨ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਹਰਿਆਣੇ ਦਾ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਤੇ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਯੋਗ ਹੱਕ ਨਹੀਂ ਬਣਦਾ। ਚੋਣਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਪੁਜ਼ੀਸ਼ਨ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰੱਖਣ ਲਈ ਦੋ ਭਾਂਤ ਦੀ ਬੋਲੀ ਬੋਲੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਹੋਰ ਤੇ ਹਰਿਆਣੇ ਵਿਚ ਹੋਰ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਵੋਟਰ ਉਸ ਪੁਰਸ਼ ਜਾਂ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਵੋਟ ਨਹੀਂ ਦੇਣਗੇ ਜੋ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਸਾਡੀ ਸਮਝ ਵਿਚ ਇਹ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਕਿ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੀ ਵੰਡ ਕਿਵੇਂ ਸੋਚੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ? ਇਸ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੀਰ ਦੇ ਟੁੱਕੜੇ ਕਰਨ ਨਾਲ ਦਿਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸੋਚ ਵੱਖਵਾਦੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿ ਦੇਵੇਗੀ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਟੁਕੜੇ-ਟੁਕੜੇ ਕਰਨ ਵੱਲ ਇਹ ਪਹਿਲਾ ਕਦਮ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੋਚ ਦੀ ਜ਼ਿੰਨੀ ਨਿਖੇਧੀ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਥੋੜੀ ਹੈ।

ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੇ ਟੁੱਕੜੇ ਕਰਨ ਨਾਲ ਕਈ ਨਵੀਆਂ ਉਲਝਣਾਂ ਖੜ੍ਹੀਆਂ ਹੋਣ ਦਾ ਡਰ ਹੈ। ਬਰਲਨ ਵਰਗੇ ਮਹਾਨ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਹਣ ਕਾਰਨ ਕਈ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਖੜ੍ਹੀਆਂ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਜਿਸਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਸਾਰੀ ਜਰਮਨ ਕੌਮ ਲਈ ਮਾੜਾ ਸਿੱਧ ਹੋਇਆ। ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਇਕ ਅਕਾਈ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਲੀਕਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਨਵੇਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਲਈ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਨਗਰ ਦੀ ਰੂਪ-ਰੇਖਾ ਉਲੀਕਣ ਵਾਲੇ ਮਹਾਨ ਆਰਚੀਟੈਕਟ ਕਾਰਬੂਜ਼ੇ ਤੇ ਜੈਨਰੇ ਨੇ ਬੜੀ ਘਾਲਣਾ ਘਾਲ ਕੇ ਇਸ ਨਗਰ ਨੂੰ ਇਕ ਇਕਾਈ ਵਜੋਂ ਉਸਾਰਿਆ। ਉਹ ਹੁਣ ਸਾਡੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹਨ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਖੇਦ ਹੋਵੇਗਾ ਜੇ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਨੂੰ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ।

ਸਾਡੇ ਅਕਾਲੀ ਵੀਰਾਂ ਨੇ ਰੇਲ ਰੋਕੋ ਦਾ ਨਾਅਰਾ 17 ਜੂਨ ਨੂੰ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਸਰਕਾਰ ਤੇ ਰੇਲਵੇ ਮੰਤਰਾਲੇ ਨੇ ਗੱਡੀਆਂ ਬੰਦ ਰੱਖਣ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕਰ ਕੇ ਕਈ ਜਾਨਾਂ ਜੋ ਅਜਾਈਂ ਜਾਣੀਆਂ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾ ਲਿਆ। ਅਕਾਲੀ ਖੁਸ਼ ਹਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੋਰਚਾ ਜਿੱਤ ਲਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਅਸੀਂ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਸੁਚੱਜੀ ਸੂਝਬੂਝ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦੇ। ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ 'ਚ ਆਪਣੀ ਸਰਕਾਰ ਹੈ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਹਰ ਨਾਗਰਿਕ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਪਿਆਰੀ ਹੈ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਉਹ ਹਥਿਆਰ ਨਹੀਂ ਵਰਤਣੇ ਚਾਹੀਦੇ

ਜਿਸ ਨਾਲ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਨੂੰ ਹਾਨੀ ਪਹੁੰਚੇ ਤੇ ਆਮ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਖਾਹਮਖਾਹ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨੀ ਦਾ ਮੂੰਹ ਦੇਖਣਾ ਪਵੇ।

ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਲੜਾਈ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਹੈ। ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਭਾਂਤ ਦੀ ਆਮ ਜਨਤਾ ਦਾ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਤੇ ਆਮ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਨਾਰਾਜ਼ ਕਰਨ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਸਹੀ ਮੰਗਾਂ ਨੂੰ ਅਵੱਸ਼ ਠੇਸ ਪੁੱਜਦੀ ਹੈ। ਰੇਲ ਸਫ਼ਰ ਇਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੇਵਾਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੈ। ਇਸਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦੀ ਥਾਂ ਪ੍ਰੋਟੈਸਟ ਦੇ ਕਈ ਹੋਰ ਤਰੀਕੇ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਸਾਡੀ ਅਕਾਲੀ ਨੇਤਾਵਾਂ ਅਗੇ ਪੁਰਜ਼ੋਰ ਅਪੀਲ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਕੋਈ ਕਦਮ ਨਾ ਚੁੱਕਣ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਖਾਹਮਖਾਹ ਤਕਲੀਫ਼ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਵੇ।

ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਸਲਾਹ ਦੇਵਾਂਗੇ ਕਿ ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਹੱਕੀ ਮੰਗਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾਰੀਆਂ ਵਿਰੋਧੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਵੀ ਸਮਰਥਨ ਹਾਸਲ ਹੈ, ਛੇਤੀ ਤੋਂ ਛੇਤੀ ਮੰਨ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਨੂੰ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਤੇ ਸਰਹੱਦੀ ਸੂਬੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਭਲਾ ਹੈ।

(ਜੁਲਾਈ 1983)

ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਸਾਡੇ ਵਲੋਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਚਿਤਾਵਨੀਆਂ

ਜਦੋਂ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਗਿਆਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਾਸੀਆਂ ਅਤੇ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸੂਚੇਤ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਟੂਕ ਮਾਤਰ ਕੁਝ ਸਤਰਾਂ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਮੁੜ-ਗਿਆਤ ਲਈ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ।

ਮਈ, 1982, ਪੰਨਾ 19 : ਸਾਡੇ ਵੈਰੀ ਇਸ ਤਾਕ ਵਿਚ ਹਨ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਇਸ ਖਿੱਤੇ ਵਿਚ ਸੁਖ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦਾ ਵਾਤਾਵਰਣ ਖਤਮ ਹੋਵੇ ਤੇ ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਗਲੇ ਪੈਣ। ਹਿੰਦੂ-ਸਿੱਖ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਲੰਮੀਆਂ ਅਤੇ ਸਾਂਝੀਆਂ ਹਨ। ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖ ਇਕ ਬੂਟੇ ਦੇ ਦੋ ਟਾਹਣ ਹਨ। ਗਊ-ਹਤਿਆ ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਵਿਵਰਜਤ ਹੈ। ਵੈਰ-ਭਾਵਨਾ ਕਦੀ ਵੀ ਚੰਗੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਭਰਾਵਾਂ ਵਾਂਗ ਰਹਿਣਾ ਹੈ। ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਨਾ ਸਾਡਾ ਕਰਤੱਵ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਤਿਲਕ ਜਨੇਊ ਅਤੇ ਗਊ ਗਰੀਬ ਦੀ ਰਖਿਆ ਲਈ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਦੀ ਅਹੁਤੀ ਦਿਤੀ। ਗਊ-ਕਸ਼ੀ ਕਰਨੀ ਕਿਸੇ ਸਿੱਖ ਦਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਹਿੰਦੂ ਵੀਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸੰਕੋਚ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਭੜਕਾਹਟ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਹੋਰ ਨਾ ਵਿਗਾੜਨ। ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਾਲ ਸੋਚ ਕੇ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਨ। ਸਾਡੀ ਇਹੀ ਬਿਨੈ ਹੈ।

(ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਜਨਤ ਸਥਿਤੀ ਹੈ ਤੇ ਸਾਡਾ ਮੁਖ ਕਰਤੱਵ ਵਿਚੋਂ)

ਜੂਨ, 1982, ਪੰਨਾ 3 : ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਖਾਸ ਕਰ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਰਾਜਸੀ ਵਿਤਕਰੇ ਭਰੇ ਵਰਤਾਓ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ। ਅੰਦਰ ਧੁਖਦੀ ਬਿਮਾਰੀ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਰਾਜਸੀ ਸੰਸਥਾ ਨੇ ਬੁਝਾਉਣ ਦਾ ਉੱਦਮ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਸ. ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਫੇਰੂਮਾਨ ਵਰਗੇ ਮਹਾਂਬਲੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਾਣ ਭੋਰਾ ਭੋਰਾ ਕਰ ਕੇ ਖੋਰੇ। ਅੰਤ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾ ਕੇ ਇਕ ਅਮਰ ਗਾਥਾ ਲਿਖ ਗਏ। ਪਰ ਸਰਕਾਰ ਟੱਸ ਤੋਂ ਮੱਸ ਨਾ ਹੋਈ। ਮੁੱੜ ਆਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਦਲ ਖ਼ਾਲਸਾ ਦੇ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨੇ 'ਖ਼ਾਲਿਸਤਾਨ' ਦਾ ਨਕਸ਼ ਕਾਨਫਰੰਸ ਰੱਖ ਕੇ ਖਿੱਤੇ ਵਿਚ ਖ਼ਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਦਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਖ਼ਾਲਿਸਤਾਨ ਦੀ ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਵਿਚ ਆਵਾਜ਼ ਬੁਲੰਦ ਕੀਤੀ।

ਅਸੀਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਵੀ ਚਿਤਾਵਨੀ ਦਿਤੀ ਸੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਤੇ ਖਾਸ ਕਰ ਕੇ

ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਵਿਤਕਰੇ ਦੀ ਨੀਤੀ (ਜਾਣੇ ਜਾਂ ਅਣਜਾਣੇ) ਵੱਲ ਛੇਤੀ ਧਿਆਨ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ ਤੇ ਯੋਗ ਮੰਗਾਂ, ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਢਿਲ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਈਆਂ ਜਾਣ।

ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਤਮਾਕੂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਘਿਰਣਾਜਨਕ ਵਸਤੂ ਹੈ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨੇੜੇ ਕਈ ਦੁਕਾਨਾਂ, ਤੰਮਾਕੂ ਸਿਗਰੇਟ ਤੇ ਬੀੜੀ ਦੀਆਂ ਕੁੱਝ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਚਲੀਆਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਸੂਝਵਾਨ ਦੇ ਸੂਚੱਜੇ ਹਿੰਦੂ ਆਗੂਆਂ ਦਾ ਇਹ ਇਖਲਾਕੀ ਫਰਜ਼ ਸੀ ਕਿ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਨੂੰ ਇਥੋਂ ਹਟਾਅ ਕੇ ਮਾਹੌਲ ਨੂੰ ਵਿਗੜਨ ਤੋਂ ਬਚਾਅ ਲੈਂਦੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਚਰਚਾ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਮੋਟੇ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕਰਨ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਮਾਹੌਲ ਵਿਗੜਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ-ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਭਰਾਤਰੀ ਸਬੰਧਾਂ ਵਿਚ ਵਿੱਸ ਘੁਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਹੁਣ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਮਾਹੌਲ ਸ਼ਾਂਤ ਹੈ, ਆਓ ਅਸੀਂ ਇਸ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨੂੰ ਸਦੀਵੀਂ ਬਣਾਈ ਰੱਖੀਏ। ਜੋ ਮਸਲੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਨਾਲ ਹਨ, ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਹਿੰਦੂ-ਸਿੱਖ ਮਿਲ ਕੇ ਕੇਂਦਰ ਪਾਸੋਂ ਹਲ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਸਾਂਝਾ ਮੁਹਾਜ਼ ਕਾਇਮ ਕਰਨ।

(‘ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਵਾਰਤਾ’ ਵਿਚੋਂ)

ਅਗਸਤ, 1982, ਪੰਨਾ 31 : ਸਾਰਾ ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਦੇਸ਼ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਬਾਕੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦਾ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਅਤਿ ਭੜਕਾਊ ਰਾਹਾਂ ‘ਤੇ ਤੁਰਨਾ ਸਿੱਖ ਹਿਤਾਂ ਲਈ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਹੈ। ਕੁੱਝ ਸਵਾਰਥੀ ਤੇ ਸ਼ਰਾਰਤੀ ਪੁਰਸ਼ ਭਲੀ ਭਾਂਤ ਜਾਣਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਖਤਰਨਾਕ ਰਸਤਿਆਂ ਨੂੰ ਅਪਨਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਕਾਰੇ ਪਿਛੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਾਜਸੀ ਤਾਕਤਾਂ ਦਾ ਹੱਥ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਲਈ ਮਾੜੇ ਇਰਾਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਹਫੜਾ-ਦਫੜੀ ਫੈਲਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਸਿੱਖ ਵਿਦਿਅਕ ਕਾਨਫਰੰਸ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਵਿਚ ਹੋਈ, ਇਕ ਅਮਰੀਕਨ ਸਿੱਖ ਨਾਗਰਿਕ ਨੇ ‘ਸਿੱਖ ਵੱਖਰੀ ਨੇਸ਼ਨ’ ਦਾ ਖ਼ਿਆਲ ਦਿਤਾ। ਜਿਸ ਦੀ ਮਗਰੋਂ ਚੀਫ਼ ਖ਼ਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਨੇ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਤੇ ਰਾਹੀਂ ਨਿਖੇਧੀ ਕੀਤੀ। ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਇਸ ਮਤੇ ਕਾਰਨ ਕਈ ਭਾਂਤ ਦੇ ਭਰਮ ਭੁਲੇਖਿਆਂ ਨੇ ਜਨਮ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਹਫੜਾ-ਦਫੜੀ ਵਿਚ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਨੇ ‘ਸਿੱਖ ਵੱਖਰੀ ਨੇਸ਼ਨ’ ਦਾ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਮਗਰੋਂ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਵੀ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਮਤਾ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਨਾਲ ਗੁੰਝਲਾਂ ਵੱਧ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਵੱਸਦੇ ਕੁੱਝ ਕੁ ਵੱਖਵਾਦੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਖ਼ਾਲਿਸਤਾਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਯੂਨਾਈਟਿਡ ਨੇਸ਼ਨ ਦੇ ਸਹਾਇਕ ਮੈਂਬਰਸ਼ਿਪ ਬਨਾਉਣ ਦੀ ਮੰਗ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਆਰੰਭਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਅਤਿਵਾਦੀਆਂ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਤਾਕਤਾਂ ਦੀ ਮਿਲੀਭੁਗਤ ਦਾ ਸਹਿਜੇ ਅਨੁਮਾਨ ਲਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਦੋ ਨੇਸ਼ਨ ਥਿਊਰੀ ਦੇ ਹਾਮੀ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਨੇ ਵੱਖਰਾ ਰਾਹ ਅਪਣਾਇਆ। ਜੇਕਰ ਸਿੱਖ ਦੋ ਨੇਸ਼ਨ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਹਾਮੀ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਜੋ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦਿਤੀਆਂ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਪਾਣੀ ਫਿਰ ਜਾਂਦਾ। ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਹਿਜ਼ਰਤ ਕਰਨਾ ਉਸ ਗੱਲ

ਦਾ ਅਕੱਟ ਸਬੂਤ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਉਲੀਕੇ ਧਰਮ-ਨਿਰਪੇਖਤਾ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਅਤੇ ਲੋਕਤੰਤਰ ਵਾਲੇ ਰਾਹ ਨੂੰ ਅਪਨਾਇਆ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਗੌਰਵ-ਮਈ ਇਤਿਹਾਸ ਤੇ ਸੱਚੇ ਸੁੱਚੇ ਵਿਰਸੇ ਤੇ ਧੱਬਾ ਲਾਉਣ ਦੇ ਭਾਗੀ ਬਣਾਂਗੇ, ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਇਕ ਹਿੰਦੀ ਨੇਸ਼ਨ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਵਿਪਰੀਤ 'ਸਿੱਖ ਵੱਖਰੀ ਨੇਸ਼ਨ' ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਰਾਹ 'ਤੇ ਚੱਲਣ-ਚਲਾਉਣ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦੇਵਾਂਗੇ।

(‘ਅਤਿ ਭੜਕਾਊ ਰਾਹਾਂ ’ਤੇ ਚਲਣ ਨਾਲ ਹਾਨੀ ਹੋਣ ਦਾ ਤੌਖਲਾ ਵਿਚੋਂ)

ਨਵੰਬਰ 1982 ਪੰਨਾ 4 : ਕੋਈ ਸਮਾਂ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਸਹਿਜਧਾਰੀ ਗੁਰ-ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰੀ ਭਰਦੇ ਸਨ। ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਸੁਖਾਵਾਂ ਤੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਮਾਹੌਲ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਇਹ ਬਚਨ, “ਸਭੇ ਸਾਝੀਵਾਲ ਸਦਾਇਨਿ ਤੂੰ ਕਿਸੇ ਨ ਦਿਸਹਿ ਬਾਹਰਾ ਜੀਉ॥ (97) ਸਾਕਾਰ ਹੋ ਨਿਬੜੇ।

ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਅਸਲੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਅਨੂਪ ਰਾਮਦਾਸਪੁਰ ਬਣ ਜਾਏ। ਜਿਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਬਿਨਾਂ ਵਿਤਕਰੇ ਦੇ 52 ਜਾਤੀਆਂ ਨੂੰ ਵਸਾਇਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਤੇ ਚਲਣ ਦੀ ਗੁਰੂ ਘਰ ਵਲੋਂ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਮਿਲਦੀ ਸੀ।

ਮਨਾਂ ਨੂੰ ਸੁਧ ਤੇ ਪਾਕ ਬਣਾਈਏ। ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਕੁੱਝ ਦੁਕਾਨਾਂ ਲੁੱਟੀਆਂ ਅਤੇ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਜੋ ਫੜੇ ਫੜੀ ਕੀਤੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਵਧੇਰੇ ਸਿੰਘ ਨਾਮ ਵਾਲੇ ਪੁਰਸ਼ ਸਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਥ ਦਾ ਵਕਾਰ ਘਟਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਸੱਭ ਦਾ ਸਿਰ ਸ਼ਰਮ ਨਾਲ ਨੀਵਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। (ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਆਚਰਣ ਵਿਚੋਂ)

ਮਾਰਚ, 1983, ਪੰਨਾ 3 : ਇੰਦਰਾ ਜੀ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਦਬਾਓ ਹੇਠਾਂ ਮਸਲਿਆਂ ਦਾ ਯੋਗ ਹੱਲ ਨਹੀਂ ਲਭਦੇ ਪਰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮਸਲੇ ਅਣਗੌਲੇ ਹੀ ਬਹੁਤ ਸਮਾਂ ਕਿਉਂ ਰਹੇ? ਕਈ ਡੋਪੂਟੇਸ਼ਨ ਤੇ ਮੋਰਚੇ ਲਗੇ। ਛੇਤੀ ਹੱਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮਸਲੇ ਭਟਕਦੇ ਰਹੇ। ਅਕਾਲੀ ਪਾਰਟੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀਆਂ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਕਾਰਨ ਹੁਣ ਤੱਕ ਕੁਝ ਵੀ ਸਿਰੇ ਨਾ ਚੜ੍ਹਿਆ। ਬਾਕੀ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਹੋ ਗਈ, ਪਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਹੇ ਦਾ ਤੱਕੜਾ ਟੰਗਿਆ ਰਿਹਾ। ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਦਲਿਤ ਜਾਤੀਆਂ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਤੋਂ ਬੇਮੁੱਖ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਅਕਾਲੀ ਰਾਜਸੀ ਸੂਝ-ਬੂਝ ਦੀ ਘਾਟ ਕਾਰਨ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਮੰਗਾਂ ਮਨਵਾਉਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਗੁਆ ਬੈਠੇ। ਕਾਂਗਰਸੀ ਸਿੱਖ ਲੀਡਰ ਕੇਂਦਰੀ ਲੀਡਰਾਂ ਦੇ ਦੁਬੇਲ ਬਣੇ ਰਹੇ। ਬਹੁਤ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਮਸਲਾ ਸੁੱਲਗ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜੋ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਤੋਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਨਾਲ ਹੁਣ ਭੱਖਿਆ ਹੈ। 80 ਹਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਵੱਧ ਅਕਾਲੀ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਗਏ। 100 ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਜਾਨਾਂ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਈਆਂ। ਇਹ ਸਭ ਕੁੱਝ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ, ਦਲੇਰੀ ਅਤੇ ਉੱਚੇ ਆਦਰਸ਼ ਦਾ ਸਬੂਤ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਬੜੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਜੋ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਬਦਲ ਬਣਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਰਖ ਸਕੇਗੀ। 1980 ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਲਿਖਤੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸੰਤ

ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਲੌਗੋਵਾਲ ਵੱਲ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖ* ਪਾਰਟੀ ਬਨਾਉਣ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਘਲੇ ਸਨ ਪਰ ਉਸ 'ਤੇ ਕੋਈ ਅਮਲ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਸੰਤ ਜੀ ਵੱਲ ਭੁਪਾਲ ਤੋਂ 28 ਅਗਸਤ 1980 ਨੂੰ ਲਿਖੀ ਪੱਤਰਕਾ ਦੀ ਕਾਪੀ ਦਾ ਉਤਾਰਾ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ :

“ਮੇਰੇ ਪਿਆਰੇ ਸੰਤ ਜੀ, ਆਪਨੂੰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਚੁਣੇ ਜਾਣ ਤੇ ਹਾਰਦਿਕ ਵਧਾਈਆਂ। ਮੈਨੂੰ ਪੂਰਨ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਕਿ ਤੁਹਾਡੀ ਸੁਚੱਜੀ ਦੇਖ-ਰੇਖ ਹੇਠਾਂ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਸਿੱਖਰਾਂ ਛੂਹਵੇਗਾ। ਮੇਰਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਘੇਰਾ ਹੋਰ ਮੋਕਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਬਹੁਤ ਲੋੜ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਇਹ ਜਥੇਬੰਦੀ, ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਸਰਬ-ਸਾਂਝੀ ਪਾਰਟੀ ਵਲੋਂ ਉਭਰੇ। ਜਾਤ-ਪਾਤ, ਸ਼ਰੇਣੀ-ਵਾਦ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੇ ਵਿਖੇਵਿਆਂ ਤੋਂ ਉਠ ਕੇ ਹਰ ਪੰਜਾਬੀ ਇਸ ਪਾਰਟੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਕੇ ਗੌਰਵ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰੇ। ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਕੇਂਦਰੀ ਦਫ਼ਤਰ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅਹਾਤੇ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਲੈ ਜਾਣ ਲਈ ਦੀਰਘ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਦਫ਼ਤਰ ਦੇ ਬਾਹਰ ਹੋਣ ਨਾਲ ਕਈ ਭਾਂਤ ਦੀਆਂ ਅੱਣਸੁਖਾਵੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਜੋ ਰਾਜਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਵਿਚ ਵਾਪਰ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਨ ਅਵੱਸ਼ ਹੀ ਸਵਰਨ ਮੰਦਰ ਦੀ ਮਾਣ ਮਰਯਾਦਾ ਨੂੰ ਠੇਸ ਪੁਜ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਇਵੇਂ ਕਰਨ ਨਾਲ ਇਸ ਤੋਂ ਬਚਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਇਕ ਵਾਰੀ ਮੁੜ ਮੇਰੀਆਂ ਹਾਰਦਿਕ ਸ਼ੁਭ ਇਛਾਵਾਂ ਸੱਚੇ ਦਿਲ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲੀਆਂ ਕਬੂਲ ਕਰੋ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਾਪਸੀ ਤੇ ਆਪ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਕੇ ਆਪ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਵਟਾਂਦਰਾ ਕਰਾਂਗਾ।”

ਇਸੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਵਲੋਂ ਟੈਗੜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਲਿਖੀ ਚਿੱਠੀ ਦਾ ਉੱਤਰ ਪੱਤਰ ਨੰ: 1378DO ਮਿਤੀ ਦਸੰਬਰ 8, 1983 ਰਾਹੀਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਿਲਿਆ :

ਆਪ ਦਾ ਪੱਤਰ ਮਿਤੀ 1.12.83 ਪੁੱਜਾ।...ਆਪ ਦੇ ਸੁਝਾਉ ਸੰਬੰਧੀ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਸਾਰ ਲਈ ਆਪ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਦਾ ਸਦਾ ਇਛੁੱਕ ਹਾਂ। ਆਪ ਜੋ ਵੀ ਸੁਝਾਉ ਭੇਜੋਗੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਪਣਾਕੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਖੁਸ਼ੀ ਲਵਾਂਗਾ।—**ਜਥੇਦਾਰ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਟੈਗੜਾ**

---

* ਸਾਡੇ ਵਲੋਂ ਦਿੱਤੇ ਸੁਝਾਓ ਅਨੁਸਾਰ ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਿਚ ਹਰ ਫਿਰਕੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਹਾਸਲ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਸਰਬਸਾਂਝੀ ਪਾਰਟੀ ਕਹਿਣਾ ਅਤਿਕਥਨੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ। ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਦਫ਼ਤਰ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਕੰਪਲੈਕਸ ਵਿਚੋਂ ਬਦਲ ਕੇ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਸ਼ਲਾਘਾਯੋਗ ਕਦਮ ਹੈ।

ਮਈ-ਜੂਨ, 1983, ਪੰਨਾ 59 : ਅਟਵਾਲ ਜੀ ਦੀ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਤੇ ਪਰਵਾਰ ਜਦੋਂ ਕੀਰਤਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਫੁੱਲ ਤਾਰਨ ਗਏ ਤਾਂ ਪਰਵਾਰ ਦੇ ਵਡੇਰਿਆਂ ਨੇ ਸਰਦਾਰਨੀ ਅਟਵਾਲ ਨੂੰ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੁੱਖਦ ਹਿਰਦੇ ਨਾਲ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ, 'ਮੇਰਾ ਪਤੀ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਜਾ ਕੇ ਵਾਪਸ ਜੀਉਂਦਾ ਨਹੀਂ ਪਰਤਿਆ—ਮੈਂ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਜਾ ਕੇ ਕੀ ਸਵਾਰਨਾ ਹੈ।' ਇਹ ਦੁੱਖ ਭਿੱਜੇ ਸ਼ਬਦ ਤਿੱਖੇ ਤੀਰ ਵਾਗੂੰ ਮਨ ਨੂੰ ਵੱਢਦੇ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸਾਡਾ ਸਿਰ ਨੀਵਾਂ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤੇ ਸਿੱਖੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਕਰਾਰੀ ਸੱਟ ਵੱਜੀ ਹੈ। ਮਿਸਲਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਮਾਰੂ ਹਥਿਆਰਾਂ ਨੂੰ ਬੁੰਗਿਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਰੱਖ ਕੇ ਮਿਸਲਾਂ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਤੇ ਕਰਮਚਾਰੀ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਕੀ ਅਸੀਂ ਕੋਈ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਪਾਬੰਦੀ ਆਪਣੇ 'ਤੇ ਵੀ ਲਾ ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਜਿਵੇਂ ਫੋਟੋ ਕੈਮਰੇ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਦਰ ਲੈ ਜਾਣ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਹੈ।

(ਸਰਦਾਰ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਅਟਵਾਲ, ਡੀ.ਆਈ.ਜੀ. ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਹਿਰਦੇ ਵੇਦਿਕ ਹਤਿਆ ਵਿਚੋਂ)

ਅਕਤੂਬਰ, 1983 ਸਫ਼ਾ 3 : ਅੱਜ ਮਨ ਉਦਾਸ ਤੇ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅੱਖਾਂ ਸੋਜਲ ਹਨ। ਢਿੱਲਵਾਂ ਲਾਗੇ ਨਿਹੱਥੇ ਬੇ-ਗੁਨਾਹਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨਾ ਧਰਮ ਵਿਰੋਧੀ ਕਾਰਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਦੀ ਅਰਦਾਸ ਹਰ ਸਮੇਂ ਮਨ ਨੀਵਾਂ, ਮਤ ਉਚੀ ਦੀ ਲੋਚਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅੱਜ ਸਾਡੀ ਮਤਿ ਅਤਿ ਦਰਜੇ ਦੀ ਨੀਵੀਂ ਹੋ ਗਈ ਜਾਪਦੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਛੇ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਅੱਜ ਕੀ ਸੋਚਦੇ ਹੋਣਗੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਈ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਚਲਣ ਦੇ ਯਤਨ ਵੀ ਕਰਦੇ ਹੋਣਗੇ। ਕੀ ਕੇਸ ਹੀ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਇਕੋ ਇਕ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਰਹਿ ਗਈ ਹੈ? ਜੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੋਚੀਏ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਭੇਖੀ ਸਿੱਖ ਹਾਂ। ਧਰਮ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਜਥੇਬੰਦ ਹੋ ਕੇ ਵੈਰੀ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰ ਕੇ ਲੋਹਾ ਲੈਣ ਦੀ ਪ੍ਰੰਪਰਾ ਹੈ ਪਰ ਘਾਤ ਲਾ ਕੇ ਨਿਹੱਥਿਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨਾ ਸਿੱਖੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹੈ।

(ਖੂਨ ਕੇ ਸੋਹਿਲੇ ਗਾਵੀਅਹਿ ਨਾਨਕ ਵਿਚੋਂ)

ਜਨਵਰੀ-ਫ਼ਰਵਰੀ 1984 ਪੰਨਾ : 59 : ਗੁਰਧਾਮਾਂ 'ਤੇ ਕਾਬਜ਼ ਹੋਣ ਲਈ ਘਟੀਆ ਭਾਂਤ ਦੇ ਹਰਬੇ ਵਰਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਕੀ ਇਹ ਅਵੱਗਿਆ ਮੁਆਫ਼ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ? ਕਦੇ ਨਹੀਂ।

ਨੋਟ : ਸ. ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਟੌਹੜਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੁੜ ਪ੍ਰਧਾਨ ਚੁਣੇ ਜਾਣ ਸਮੇਂ ਸਾਡੇ ਵਲੋਂ ਟੌਹੜਾ ਜੀ ਵੱਲ ਪੱਤਰ ਭੇਜਿਆ ਅਤੇ ਸੁਝਾਓ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਦਫ਼ਤਰ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕੰਪਲੈਕਸ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਉੱਤਰ ਕੇਵਲ ਉੱਤਰ ਹੀ ਰਿਹਾ, ਮਗਰ ਇਸਨੂੰ ਕੋਈ ਅਮਲੀ ਰੂਪ ਨਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।—**ਲੇਖਕ**

ਉਹ ਜੋ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੋਚਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਸਤਿਕਾਰ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਤੋਂ ਸੱਖਣੇ ਹਨ। ਉਹ ਭੇਖੀ ਤੇ ਮੂਰਖ ਹਨ। 10 ਜਨਵਰੀ 1984 ਨੂੰ ਜੋ ਕੁੱਝ ਰਕਾਬ ਗੰਜ ਵਿਚ ਹੋਇਆ, ਉਸ ਦੀ ਜਿਤਨੀ ਨਿਖੇਧੀ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ, ਉਹ ਥੋੜ੍ਹੀ ਹੈ। ਮਨਚੰਦਾ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਕਰਮਚਾਰੀ ਜੋ ਸਮੇਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਹਨ, ਉਹ ਸਟੇਜ 'ਤੇ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਕੁੱਝ ਸਮੇਂ ਮਗਰੋਂ ਵਿਰੋਧੀ ਧੜੇ ਨੇ ਸਟੇਜ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਲਈ ਹੱਲਾ ਬੋਲ ਦਿਤਾ। ਫਿਰ ਕੀ ਸੀ? ਡਾਂਗ ਸੋਟਾ ਅਤੇ ਤੇਜ਼ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦਾ ਖੁਲ੍ਹਾ ਕੇ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇੱਟਾਂ ਵੱਟੇ ਮਾਰੇ ਗਏ। ਪੁਲਿਸ ਨੂੰ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਬੁਲਾਇਆ ਗਿਆ। ਫ਼ਾਇਰ ਬ੍ਰਿਗੇਡ ਵੀ ਪੁੱਜੇ ਤੇ ਠੰਡੇ ਪਾਣੀ ਦੀਆਂ ਪਿੱਚਕਾਰੀਆਂ ਮਾਰ ਕੇ ਦੋਵੇਂ ਧੜਿਆਂ ਨੂੰ ਭੱਜਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਗੁਰੂ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਵਰ ਦਾ ਕੋਈ ਡਰ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ। ਮੈਂਬਰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਜੁੱਤੀਆਂ ਨਾਲ ਕੁੱਟਦੇ ਹਨ ਤੇ ਇਹੀ ਪ੍ਰਥਾ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਸਿੱਖ ਲੈ ਗਏ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਦੀ ਗੋਲਕ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ ਹਰ ਮਾੜਾ ਹਥਿਆਰ ਵਰਤਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪੰਥ ਨੂੰ ਖ਼ਤਰਾ ਬਾਹਰਲੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਤੋਂ ਘਟ ਹੈ, ਸਾਡੀਆਂ ਅੰਦਰਲੀਆਂ ਤਰੇੜਾਂ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਹੈ। ਸਹੀ ਸਿੱਖੀ ਮਾਰਗ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਭਟਕ ਗਏ ਹਾਂ।

(ਗੁਰਧਾਮਾਂ ਵਿਚ ਦੰਗੇ ਫ਼ਸਾਦ ਇਕ ਘੋਰ ਅਪਰਾਧ)

ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਝਰੋਖੇ 'ਚੋਂ ਸਾਕਾ 'ਨੀਲੇ ਤਾਰਾ' ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ

1 ਜੂਨ, ਸ਼ੁੱਕਰਵਾਰ ਨੂੰ ਸੀ.ਆਰ.ਪੀ. ਅਤੇ ਬੀ.ਐਸ.ਐਫ. ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਕੰਪਲੈਕਸ 'ਤੇ ਗੋਲੀਆਂ ਚਲਾਈਆਂ ਤੇ ਅੰਦਰੋਂ ਜਵਾਬੀ ਕਾਰਵਾਈ ਹੋਈ।

2 ਜੂਨ, ਕਿਸੇ ਸੱਜਣ ਨੇ ਆ ਕੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ 'ਤੇ ਗੋਲੀਆਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਉਹ ਆਪ ਵੇਖ ਕੇ ਆਇਆ ਹੈ। ਇਸੇ ਦਿਨ ਸਾਡੇ ਇਕ ਮਿੱਤਰ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਮ੍ਰਿਤੂ ਹੋ ਗਈ। ਸਸਕਾਰ ਲਈ ਅਸੀਂ ਕਾਰ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਹੋਏ ਜਾ ਰਹੇ ਸਾਂ ਤਾਂ ਸ਼ਿਵਾਲਾ ਭਾਈਆ ਦਾ ਰੇਲਵੇ ਫਾਟਕ ਬੰਦ ਸੀ ਅਤੇ ਬੀ.ਐਸ.ਐਫ. ਨੇ ਰੋਕ ਲਗਾਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਭੰਡਾਰੀ ਪੁਲ ਵਲੋਂ ਹੋ ਕੇ ਚਾਟੀਵਿੰਡ ਦੇ ਸ਼ਮਸ਼ਾਨ ਭੂਮੀ ਵਲ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਾਂ। ਕਰਫਿਊ ਲਗ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਬੱਸ ਸਟੇਂਡ ਦੇ ਕੋਲ ਚੈਕਿੰਗ ਹੋਈ। ਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਦਸਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਅਸੀਂ ਸਸਕਾਰ ਲਈ ਜਾ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਉਥੋਂ ਲੰਘ ਕੇ ਸਰਕੂਲਰ ਰੋਡ 'ਤੇ ਫਿਰ ਚੈਕਿੰਗ ਹੋਈ ਅਤੇ ਇਥੋਂ ਅਸੀਂ ਸ਼ਮਸ਼ਾਨ ਭੂਮੀ ਪੁੱਜ ਸਕੇ।

3 ਜੂਨ, ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪੁਰਬ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਰਾਤ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ, ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦਾ ਦੂਰਦਰਸ਼ਨ 'ਤੇ ਭਾਸ਼ਨ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਭਾਸ਼ਨ ਵਿਚ ਕੌਮ ਦੇ ਨਾਂ ਸੰਦੇਸ਼ ਦੇਂਦੇ ਹੋਏ ਆਖਿਆ ਕਿ ਲਹੂ ਨਾ ਡੋਲੋ, ਨਫਰਤ ਡੋਲੋ। ਸਾਰਾ ਪੰਜਾਬ ਮਿਲਟਰੀ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਗੱਡੀਆਂ, ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਤੇ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੰਚਾਰ ਸਾਧਨ 'ਤੇ ਰੋਕ ਲਾ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਨੂੰ ਸੀਲ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। 3 ਜੂਨ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਸੱਜਣ ਦੇ ਘਰੋਂ ਵਾਪਸ ਦੁਪਹਿਰ ਨੂੰ ਆ ਰਹੇ ਸਾਂ ਤਾਂ ਮਜੀਠਾ ਰੋਡ ਤੇ ਕੱਚੀ ਲੱਸੀ ਦੀਆਂ ਛਬੀਲਾਂ ਲਗੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਲਾਊਡ ਸਪੀਕਰ ਤੇ ਕਥਾ ਤੇ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਡੇ ਸਪੁੱਤਰ ਵਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਟੈਲੀਫੋਨ ਯੂ.ਐਸ.ਏ. ਤੋਂ ਆਇਆ। ਆਪ ਫਰਾਂਸ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਸਟੇਟ ਵਿਚ ਇਕ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪੁੱਜੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾਡੀ ਚਿੰਤਾ ਸੀ। ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਰਾਜਿੰਦਰ ਜੀ ਦਾ ਟੈਲੀਫੋਨ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਆਇਆ। ਸ. ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਵੀ ਟੈਲੀਫੋਨ 'ਤੇ ਗੱਲਬਾਤ ਹੋਈ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਟੈਲੀਫੋਨ ਬੰਦ

ਹੋ ਗਏ। ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਆਖਰੀ ਟੈਲੀਫੋਨ ਮਿਲਿਆ। ਮਿਲਟਰੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਲੈ ਲਿਆ ਅਤੇ ਸਿਵਲ ਲਾਈਨਜ਼ ਵਿਚ ਵੀ ਕਰਫਿਊ ਲਗ ਗਿਆ। ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਤੋਪਾਂ ਦੇ ਗੋਲਿਆਂ ਦੀ ਭਿਆਨਕ ਧੱਕ ਧੱਕ ਤੇ ਤੜ-ਤੜ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਆਉਂਦੀ ਰਹੀ। ਨਾਲ ਹੀ ਗੋਲੀਆਂ ਦੀਆਂ ਲਗਾਤਾਰ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ।

4, 5 ਅਤੇ 6 ਜੂਨ ਤਕ ਇਹੋ ਹਾਲਤ ਰਹੀ। ਸੁਣਨ 'ਚ ਆਇਆ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਿਜਲੀ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਕੱਟ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

6 ਜੂਨ, ਸ਼ਾਮ ਦੇ 3 ਤੋਂ 5 ਵਜੇ ਤਕ ਕਰਫਿਊ ਵਿਚ ਢਿੱਲ ਦਿਤੀ ਗਈ। ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਗਿ. ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਸੁਖ ਸ਼ਾਂਤ ਪੁੱਛਣ ਲਈ ਆਏ। ਇਹ ਆਮ ਅਫ਼ਵਾਹ ਫੈਲ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਕੱਟਾ ਵੱਢੀ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ ਤੇ ਤੁੰਗ ਬਾਲਾ ਬਾਰੇ ਵੀ ਅਫ਼ਵਾਹਾਂ ਗਰਮ ਸਨ ਕਿ ਉਥੇ ਵੀ ਕੱਟਾ ਵੱਢੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਅਫ਼ਵਾਹ ਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਖੰਡਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਤੁੰਗ ਬਾਲਾ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹਿੰਦੂ ਦਾ ਘਾਤ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਉਹ ਆਪ ਤੁੰਗ ਬਾਲਾ ਤੋਂ ਹੋ ਕੇ ਆਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤੁੰਗ ਬਾਲਾ ਵਿਚ ਸਭ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਾਈਚਾਰਿਆਂ ਵਿਚ ਮੁਕੰਮਲ ਸਦਭਾਵਨਾ ਅਤੇ ਏਕੇ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਦਿਤੀ। ਇਸ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਸਦਭਾਵਨਾ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਵੀ ਚਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। 5 ਜੂਨ ਨੂੰ ਰਾਤ ਦੇ ਤਕਰੀਬਨ ਸਾਢੇ ਅੱਠ ਵਜੇ ਮਿਲਟਰੀ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਾਖ਼ਲ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਘਮਸਾਨ ਦੀ ਲੜਾਈ ਹੋਈ। ਦਸਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਸਵੇਰ ਤੱਕ ਅਤਿਵਾਦੀਆਂ ਦੀ ਕਮਰ ਟੁੱਟ ਗਈ ਸੀ।

6 ਜੂਨ ਨੂੰ ਹੀ ਸੰਤ ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਲੌਗੋਵਾਲ ਪ੍ਰਧਾਨ ਅਕਾਲੀ ਦਲ, ਸ. ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਟੌਹੜਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਬੰਦੀ ਬਣਾ ਲਿਆ ਗਿਆ।

7 ਜੂਨ ਸਵੇਰੇ ਰੇਡੀਓ 'ਤੇ ਖ਼ਬਰ ਆਈ ਕਿ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਭਿੰਡਰਾਂਵਾਲੇ, ਭਾਈ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਤੇ ਗੀਟਾਇਰਡ ਲੈਫ਼ਟੀਨੈਂਟ ਜਨਰਲ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਮਿਲ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਦਿਨ ਟਰੱਕਾਂ ਦੇ ਟਰੱਕ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦੇ ਭਰੇ ਹੋਏ ਪੋਸਟ ਮਾਰਟਮ ਵਾਸਤੇ ਮਜੀਠਾ ਰੋਡ ਤੋਂ ਲੰਘੇ। ਲਾਸ਼ਾਂ ਬਦਬੋ ਮਾਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਆਸਪਾਸ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਦਬੋ ਫੈਲ ਗਈ ਸੀ। ਸੁਣਨ ਵਿਚ ਆਇਆ ਕਿ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਕੰਪਲੈਕਸ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਇਮਾਰਤਾਂ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਪੁੱਜਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਪੁੱਲ ਵੀ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸਵੇਰੇ 10 ਵਜੇ ਦੇ ਕਰੀਬ ਹੀ ਗੋਲਾਬਾਰੀ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਬੰਦ ਹੋਈ। ਜਨਰਲ ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ ਬਰਾੜ ਨੇ ਅਤਿਵਾਦੀਆਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ ਅਸਲੇ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਦੇਂਦੇ ਹੋਏ ਦੂਰਦਰਸ਼ਨ ਤੋਂ ਦਸਿਆ ਕਿ 60 ਸਟੇਨਗੰਨਾਂ, 200 ਰਾਈਫ਼ਲਾਂ, ਪੰਜ ਦਰਮਿਆਨਾ ਮਸ਼ੀਨ ਗਨਾਂ, 25 ਛੋਟੀਆਂ ਮਸ਼ੀਨਗੰਨਾਂ, ਅਨੇਕਾਂ ਹੱਥ ਗੋਲੇ, ਰਾਕਟ ਲਾਂਚਰ ਅਤੇ ਕਈਆਂ ਉਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ

ਅਤੇ ਚੀਨ ਦੀਆਂ ਮੋਹਰਾਂ ਦਾ ਅਸਲਾ ਮਿਲਿਆ ਅਤੇ ਹੱਥ ਗੋਲੇ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਫੈਕਟਰੀ ਮਿਲੀ ਹੈ।

8 ਜੂਨ, ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਪੰਜ ਵਜੇ ਤੋਂ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਧੁੰਨੀ ਆ ਰਹੀ ਸੀ।

“ਕਿਆ ਤੂ ਸੋਇਆ ਜਾਗ ਇਆਨਾ॥

ਤੇ ਜੀਵਨ ਜਗ ਸਚ ਕਰ ਜਾਨਾ॥”

“ਤਾਤੀ ਵਾਉ ਨਾ ਲਗਈ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਸਰਣਾਈ॥”

“ਤੇਰਾ ਕੀਆ ਮੀਠਾ ਲਾਗੈ॥”

ਦੇ ਵਾਰ ਕੀਰਤਨ 'ਚ ਗੋਲੀਆਂ ਚੱਲਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਗਿ. ਜ਼ੈਲ ਸਿੰਘ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਆਏ। ਗਿ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਹੋਂਡ ਗ੍ਰੰਥੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸਨ। ਦਰਸ਼ਨੀ ਡਿਊਢੀ ਤੋਂ ਜਦੋਂ ਵਾਪਸੀ ਤੇ ਬਾਹਰ ਆਏ ਤਾਂ ਇਕ ਵੱਡੀ ਕਾਰ ਵਿਚ ਉਹ ਬੈਠ ਗਏ। ਖ਼ਬਰ ਮਿਲੀ ਕਿ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ ਨੇ ਆਤਮ ਸਮਰਪਣ ਕਰ ਦਿਤਾ।

9 ਜੂਨ ਸਵੇਰੇ 5 ਤੋਂ 6 ਵਜੇ ਤੱਕ ਕੀਰਤਨ ਸੁਣਿਆ। 5 ਵਜੇ ਵੀ ਗੋਲੀਆਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੁੱਖ ਵਾਕ ਗਿ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਲਿਆ।

ਬਿਲਾ ਵਲ ਮ: 5॥ ਭੁਲੇ ਮਾਰਗ ਜਿਨਹੇ ਬਤਾਇਆ॥

ਐਸਾ ਗੁਰ ਬਡਭਾਰੀ ਪਾਇਆ॥ (803)

ਅੱਜ ਸਵੇਰੇ 8 ਵਜੇ ਤੋਂ ਗੋਲਾਬਾਰੀ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਆਉਂਦੀ ਰਹੀ ਜੋ ਸਾਢੇ ਯਾਰਾਂ ਵਜੇ ਖ਼ਤਮ ਹੋਈ। ਸ਼ਾਮ ਦੇ 5 ਤੋਂ ਸਾਢੇ ਪੰਜ ਵਜੇ ਤੱਕ ਕੀਰਤਨ ਰਿਲੇਅ ਹੋਇਆ। ਕੀਰਤਨ ਵੀ ਸੁਣਿਆ, ਇਕ ਸੀ.ਆਈ.ਡੀ. ਦੇ ਅਫ਼ਸਰ ਨੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਸੰਤ ਭਿੰਡਰਾਂਵਾਲੇ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਦੇ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਵੱਲ ਮੂੰਹ ਉਡਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਸੱਜੀ ਲੱਤ ਦੀਆਂ ਹੱਡੀਆਂ ਵੀ ਚੂਰ ਚੂਰ ਹੋਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਭਾਈ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਦੀ ਗਰਦਨ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਕਾਫ਼ੀ ਸੱਟਾਂ ਲਗੀਆਂ ਵੇਖੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਇਸ ਦਿਨ ਕਰਫ਼ਿਊ ਵਿਚ 3 ਤੋਂ 5 ਵਜੇ ਤੱਕ ਛੋਟ ਦਿਤੀ ਗਈ। ਦੂਰਦਰਸ਼ਨ ਵਲੋਂ ਇਕ ਫ਼ਿਲਮ ਵਿਖਾਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮੇਜਰ ਜਨਰਲ ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ ਬਰਾੜ ਨੇ ਅਤਿਵਾਦੀਆਂ ਵਲੋਂ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਗੋਲੀਆਂ ਚਲਾਉਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਫ਼ੌਜ ਵਲੋਂ ਸੰਜਮ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲਿਆ ਦਸਿਆ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਵਲੋਂ ਆਈਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਦਾ ਜਵਾਬ ਨਾ ਦਿਤਾ। ਸੀਵਰੇਜ ਵਿਚੋਂ ਵੀ ਗੋਲੀਆਂ ਚਲੀਆਂ।

10 ਜੂਨ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਸਵੇਰੇ ਸਾਢੇ ਚਾਰ ਵਜੇ ਕੀਰਤਨ ਆਰੰਭ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਮਨ ਭਰ ਗਿਆ ਅਤੇ ਅੱਖਾਂ ਸੇਜਲ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਤੇ ਘੋਰ ਸੰਕਟ ਦਾ ਸਮਾਂ ਆਇਆ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਇਆ।

(ਜੂਨ-ਅਗਸਤ 1984)

ਪੰਜਾਬ ਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਅਪੀਲਾਂ

ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਗਿ: ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ

(ਜਥੇਦਾਰ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ)

“ਸਤਿਕਾਰ ਯੋਗ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਜੀ,

ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕਾ ਖਾਲਸਾ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕਾ ਫਤਹਿ!

ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਪਿਛਲੇ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਜੋ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਾਪਰੀਆਂ ਹਨ ਉਹ ਦੁੱਖਦਾਈ ਅਤੇ ਅਫਸੋਸਨਾਕ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਹਰ ਹਿਰਦਾ ਦੁੱਖੀ ਹੈ ਪਰ ਕੌਮਾਂ ਮਹਾਨ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਅਤੇ ਵਡੇਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਸਿਖਿਆਵਾਂ ਧਰਨ ਕਰਕੇ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਬਿਪਤਾ ਦੇ ਸੰਕਟ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸਕ ਤੋਸ਼ਾਖਾਨਾ ਠੀਕ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਸਾਡੇ ਰਾਹੀਂ ਸੀਲ ਕਰ ਕੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਪਾਵਨ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਜੋ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਉਸਦਾ ਸਾਨੂੰ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਭਾਰੀ ਦੁੱਖ ਹੈ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਕੋਠਾ ਸਾਹਿਬ ਠੀਕ ਹੈ। ਆਪਾਂ ਹਿੰਦੂ-ਸਿੱਖ ਸਭ ਭਰਾ-ਭਰਾ ਹਾਂ ਤੇ ਇਹ ਸਾਂਝ ਸਦੀਆਂ ਪੁਰਾਣੀ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਸਾਂਝ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸੰਗਤਾਂ ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਸੱਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਇਸ਼ਨਾਨ ਤੋਂ ਵਾਂਝੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਭਰਪੂਰ ਯਤਨ ਜਾਰੀ ਹਨ ਅਤੇ ਆਸ਼ਾ ਹੈ ਕਿ ਸੰਗਤਾਂ ਛੇਤੀ ਹੀ ਇਸ ਅਸਥਾਨ ਦੀ ਪੂੜੀ ਮਸਤਕ ਨੂੰ ਲਾ ਸਕਣਗੀਆਂ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕਾ ਖਾਲਸਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਫਤਹਿ।”

ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਗਿ: ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ

(ਹੈਂਡ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ)

“ਸੋਢੀ ਸੁਲਤਾਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦਾ ਇਹ ਪਵਿੱਤਰ ਸਥਾਨ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਸਾਰੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦਾ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਮਹਾਨ ਕੇਂਦਰ ਹੈ, ਜਿਥੋਂ ਸਾਰੀ ਸ਼੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸੱਚ, ਹੱਕ, ਪ੍ਰੇਮ, ਪਿਆਰ ਦਾ ਸੁੰਦਰ ਉਪਦੇਸ਼ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦਾ ਮਹਾਨ ਇਤਿਹਾਸ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਸਭ ਸਿੱਖ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਇਸ ਸਥਾਨ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਇਸ਼ਨਾਨ ਲਈ ਅਰਦਾਸ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਬਾਨੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੈ ਕਿ ਸੱਚਖੰਡ ਦੇ ਚਾਰੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਸਾਰੀ ਮਨੁੱਖ ਜਾਤੀ ਲਈ ਖੁਲ੍ਹੇ ਹਨ। ਇਥੋਂ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦਾ ਮਹਾਨ ਇਤਿਹਾਸ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸਭ ਸਿੱਖ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਇਸ ਸਥਾਨ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਇਸ਼ਨਾਨ ਲਈ ਅਰਦਾਸ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਬਾਨੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੈ ਕਿ ਸੱਚਖੰਡ ਦੇ ਚਾਰੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਸਾਰੀ ਮਨੁੱਖ ਜਾਤੀ ਲਈ ਖੁਲ੍ਹੇ ਹਨ। ਇਥੋਂ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੈ, “ਖਤਰੀ, ਬ੍ਰਾਹਮਣ, ਸੂਦਰ, ਵੈਸ਼, ਉਪਦੇਸ਼ ਚਹੁੰ ਵਰਣਾਂ ਕਉ ਸਾਂਝਾ।” ਪਿਛਲੇ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਜੋ ਹਿਰਦੇਵੇਧਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਇਥੇ ਵਾਪਰੀਆਂ ਹਨ, ਉਹ ਸਾਡੇ ਸਭ ਲਈ ਅਤਿ ਦੁਖਦਾਈ ਹਨ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਗੁਰੂ ਪਿਆਰੇ ਦੁੱਖੀ ਹਾਂ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੈ। ਅਕਾਸ਼ਵਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਕੀਰਤਨ ਰੀਲੇਅ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਅੱਗੇ ਅਰਦਾਸ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਾਵਨ ਸਥਾਨ ਦੇ ਛੇਤੀ ਤੋਂ ਛੇਤੀ ਦਰਸ਼ਨ ਦੀਦਾਰ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨ।

ਸੰਦੇਸ਼ : “ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਰਹੀਏ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ ਕਰੀਏ।”

ਪੰਜਾਬੀ ਭਰਾਵਾਂ ਅੱਗੇ ਸਾਡੀ ਬਿਨੈ

ਆਓ ਭੁਲਾਂ ਬਖਸ਼ ਦੀਏ।

ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਜੋ ਘਟਨਾਵਾਂ ਕੁਝ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਤੋਂ ਚੱਲ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਇਸ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ, ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਸਿਰ ਉਪਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਕਿਸ ਨੇ ਪਹਿਲ ਕੀਤੀ ਜਾਂ ਇਸ ਦੇ ਕੀ ਕਾਰਨ ਸਨ? ਇਸ ਦੀ ਤਹਿ ਤਕ ਜਾਣ ਨਾਲ ਵਾਦ-ਵਿਵਾਦ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕੁਝ ਹਾਸਲ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਭੁੱਲ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕਦੀ ਭੁਲ ਮੰਨਣ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਇਹ ਦਸਿਆ ਜਾਏ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਭੁੱਲ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਕਾਰਨ ਹੀ ਦੂਜਿਆਂ ਨੇ ਵੀ ਭੁੱਲ ਕੀਤੀ। ਮਨੁੱਖ ਭੁੱਲਣਹਾਰ ਹੈ ਅਤੇ ਸਦੀਵੀਂ ਭੁਲਾਂ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਹਨ। ਗੁਰਵਾਕ :

ਭੁਲਣ ਅੰਦਰ ਸਭ ਕੋ ਅਭੁਲ ਗੁਰੂ ਕਰਤਾਰ॥

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਵਸਾਈ ਪਵਿੱਤਰ ਨਗਰੀ ਵਿਚ ਅਸਥਾਪਨ ਸੱਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਏਕਤਾ, ਪ੍ਰੇਮ ਅਤੇ ਸੱਚ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ਾਂ ਮਨੁੱਖ ਜਾਤੀ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਦਿੰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੇਂਦਾ ਰਹੇਗਾ। ਗੁਰੂ ਘਰ ਸਭ ਦਾ ਸਾਂਝਾ ਹੈ।

ਸਭੇ ਸਾਂਝੀਵਾਲ ਸਦਾਇਨ ਤੂੰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਦਿਸੈ ਬਾਹਰਾ ਜੀਓ॥

ਆਓ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਂਝਾਂ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰਖੀਏ। ਜੋ ਅਵੱਗਿਆ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਤੋਂ ਹੋਈ ਹੈ, ਉਸ ਹੋਏ ਅਪਰਾਧ ਲਈ ਖਿਮਾਂ ਦੀ ਯਾਚਨਾ ਮੰਗਣੀ ਅਤਿ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਸਦਾ ਬਖਸ਼ਿੰਦ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਸਦਕਾ ਹੀ ਅਸੀਂ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤ ਹਾਂ। ਇਕ 'ਪ੍ਰਸਚਾਤਾਪ ਦਿਵਸ' ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ, ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂ ਅਤੇ ਬੁਧੀਜੀਵੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਨਾਗਰਿਕ, ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਆ ਕੇ ਸਾਂਝੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਕਰਮਾਂ ਕਰਦੇ ਬੇਨਤੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਪੜ੍ਹਦੇ ਆਪਣੀਆਂ ਭੁੱਲਾਂ ਬਖਸ਼ਾਉਣ। ਇਹ ਵਾਤਾਵਰਣ ਨਿਰੋਲ ਧਾਰਮਿਕ ਤੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਹੋਣਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਸਮਾਗਮ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੀ ਪੁੱਠ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜਥਿਆਂ ਦੇ ਜਥੇ ਬਣਾ ਕੇ ਹਰ ਰੋਜ਼, ਘਟੋ ਘੱਟ ਇਕ ਹਫ਼ਤਾ, ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹਰ ਸ਼ਹਿਰ ਅਤੇ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਭੁੱਲ ਬਖਸ਼ਾਉਣ ਲਈ ਪੁਜਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।

ਸਾਨੂੰ ਆਸ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਭ ਫ਼ਿਰਕਿਆਂ ਦੇ ਬੁਧੀਜੀਵੀ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਹਸਤੀਆਂ ਮੇਰੇ ਇਸ ਸੁਝਾਅ ਤੇ ਤੀਰਘ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਕੇ ਕੋਈ ਸਾਂਝਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਤਿਆਰ ਕਰਨਗੇ।

ਵਾਈਟ ਪੇਪਰ ਜਾਂ ਪੋਚਾ ਫੇਰੂ ਕਾਗਜ਼

ਬੜੀ ਉਡੀਕ ਪਿਛੋਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਕ ਵਾਈਟ ਪੇਪਰ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਫ਼ੌਜ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਚਾਰਜ ਪਹਿਲੀ ਜੂਨ ਤੋਂ ਹੀ ਸਾਂਭ ਲਿਆ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਆਵਾਜਾਈ ਅਤੇ ਸੰਚਾਰ ਦੇ ਸਾਧਨ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤੇ ਗਏ। ਰੇਡੀਓ ਤੇ ਦੂਰਦਰਸ਼ਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਾ ਸਾਧਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਸਾਰਾ ਪੰਜਾਬ, ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਅਲੱਗ ਥਲੱਗ ਹੋ ਗਿਆ। ਅਖੀਰ 10 ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਵਾਈਟ ਪੇਪਰ ਰਾਹੀਂ ਕੁੱਝ ਅਧੂਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਕਈ ਲੋਕ ਵਾਈਟ ਪੇਪਰ ਨੂੰ ਪੋਚਾ ਫੇਰਨ ਵਾਲਾ ਦਸਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਇਸ ਨੂੰ ਕੋਰਾ ਕਾਗਜ਼ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਲੋਕ ਮੰਗ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ 3 ਜੂਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਕਿੰਨੇ ਕੁ ਬੁਧੀਜੀਵੀ, ਪੱਤਰਕਾਰ ਪੁਲਿਸ ਤੇ ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀ ਅਤੇ ਅਤਿਵਾਦੀ ਮਾਰੇ ਗਏ ਜਾਂ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋਏ। ਕੀ ਅਤਿਵਾਦੀਆਂ ਨੂੰ ਸਵਰਨ ਮੰਦਰ ਵਿਚੋਂ ਘੇਰਾ ਪਾ ਕੇ ਨਹੀਂ ਕੱਢਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ? ਜਿਵੇਂ ਮੋਗੇ ਦੇ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਦਾ ਘੇਰਾ ਪਾ ਕੇ ਇਹ ਕਾਰਜ ਨਜਿੱਠਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਕੀ ਇਤਨੀ ਤਾਕਤ, ਜਿਤਨੀ ਕਿ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਕੰਪਲੈਕਸ 'ਚ ਵਰਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਇਸ ਤੋਂ ਘਟ ਤਾਕਤ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਨਿਪਟਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ?

ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਇਹ ਨਵਾਂ ਵਾਈਟ ਪੇਪਰ ਹੈ, ਜਿਸ 'ਚ 20 ਮਾਰਚ, 1981 ਤੋਂ 2 ਜੂਨ, 1984 ਤਕ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਹੋਈਆਂ ਹਿੰਸਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਵੀ ਦਿਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਕੁਲ 1200 ਘਟਨਾਵਾਂ ਇਸ ਅਰਸੇ ਵਿਚ ਹੋਈਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ 1410 ਆਦਮੀ ਮਾਰੇ ਗਏ ਅਤੇ 1180 ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋਏ। ਫ਼ੌਜੀ ਕਾਰਵਾਈ ਸਮੇਂ 92 ਫ਼ੌਜੀ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਸਮੇਤ 646 ਜਾਨਾਂ ਨਸ਼ਟ ਹੋਈਆਂ। ਇਹ ਦਰੁਸਤ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦੇ। ਸਿਰਫ਼ ਚਾਟੀਵਿੰਡ ਸ਼ਮਸ਼ਾਨ ਭੂਮੀ 'ਤੇ ਹੀ 800 ਦੇ ਲਗਭਗ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਹੋਇਆ। ਵਾਈਟ ਪੇਪਰ ਵਿਚ ਦਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਵਿਚ 9 ਗੁਪਤ ਮੀਟਿੰਗਾਂ ਸਮੇਤ 16 ਮੀਟਿੰਗਾਂ ਹੋਈਆਂ। 10 ਮੀਟਿੰਗਾਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਵੀ ਹੋਈਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਵਿਰੋਧੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੇ ਲੀਡਰ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਵਾਈਟ ਪੇਪਰ ਵਿਚ ਦਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਨਤੀਜੇ 'ਤੇ ਨਾ ਪੁੱਜਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਲੋਂ ਸਖ਼ਤ ਰਵੱਈਆ ਅਪਨਾਉਣਾ ਸੀ। ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਹਰਿਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਸੁਰਜੀਤ ਨੇ ਆਪਣੇ ਇਕ ਲੇਖ ਵਿਚ ਫ਼ੈਸਲਾ ਨਾ ਹੋਣ ਦੀ ਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸਰਕਾਰ

ਦੇ ਸਿਰ ਪਾਈ ਹੈ। ਇਹ ਆਮ ਚਰਚਾ ਹੈ ਕਿ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਸ. ਸਵਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਤਜਵੀਜ਼ਾਂ ਲਗਭਗ ਮੰਨ ਲਈਆਂ ਸਨ। ਪਰ ਸ. ਸਵਰਨ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸਰਕਾਰ ਕੋਲੋਂ ਉਹ ਫੈਸਲਾ ਲਾਗੂ ਨਾ ਕਰਾ ਸਕੇ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਦਿਤੀ ਕਿ ਅਤਿਵਾਦੀ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਕੀ ਸਬੰਧ ਸਨ?

ਗਿ: ਜ਼ੈਲ ਸਿੰਘ ਜਦੋਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਸਨ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ ਭਿੰਡਰਾਂ ਦੇ ਜਥੇ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਡੂੰਘਾ ਸਬੰਧ ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸ. ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਇਹ ਸੰਪਰਕ ਕਾਇਮ ਰੱਖਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਅਟਵਾਲ ਦੀ ਹੱਤਿਆ ਸਮੇਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਦਾ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਦੋਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਫੜਨ ਲਈ ਛੇਤੀ ਹੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨਿਵਾਸ ਤੇ ਬਾਕੀ ਲਗਦੀਆਂ ਇਮਾਰਤਾਂ 'ਤੇ ਪੁਲਿਸ ਭੇਜੇਗੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਗ੍ਰਹਿ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਮੰਤਰੀ ਸ੍ਰੀ ਸੇਠੀ ਨੇ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਬਿਆਨ ਵੀ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਪਰ ਅੰਤ ਵਿਚ ਦਿਤੇ ਬਿਆਨ ਤੋਂ ਮੁੱਕਰ ਹੋ ਗਏ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਵੇਰਵਿਆਂ ਦਾ ਵਾਈਟ ਪੇਪਰ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵਿਸਥਾਰ ਜਾਂ ਸੰਕੇਤ ਨਹੀਂ ਦਿਤਾ। ਲਾਲਾ ਜਗਤ ਨਰਾਇਣ ਦੇ ਕਤਲ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਭਿੰਡਰਾਂਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਫੜਨ ਲਈ ਚੰਦੇ ਕਲਾਂ ਵਿਚ ਛਾਪਾ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਪਰ ਹੁਣ ਸੁਣਨ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰੇ 'ਤੇ ਭਿੰਡਰਾਂਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਬੱਚ ਕੇ ਨਿਕਲਣ ਵਿਚ ਸਹਾਇਤਾ ਦਿਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਉਹ ਚੌਕ ਮਹਿਤਾ ਆ ਪੁੱਜੇ। ਜਦੋਂ ਚੌਕ ਮਹਿਤਾ ਵਿਖੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਗੱਲ ਚਲੀ ਤਾਂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਦੇਣ ਦੀ ਤਾਰੀਖ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਨਹੀਂ ਭਿੰਡਰਾਂਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਮਿਥੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਰੋਵਰ ਵਿਚ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਵੀ ਮਿਲ ਗਈ। ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਸਮੇਂ ਜੋ ਦੀਵਾਨ ਸਜਿਆ, ਉਸ ਵਿਚ ਜਥੇਦਾਰ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ (ਜੋ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਬਹੁਤ ਨੇੜੇ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ) ਨੇ ਸਭ ਬੁਲਾਰਿਆਂ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਉਤੇਜਨਾ ਭਰਪੂਰ ਤਕਰੀਰ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਵਾਰਤਾ ਸਾਡੇ ਵੇਖਣ ਵਿਚ ਆਈ, ਅਸੀਂ ਆਪ ਚੌਕ ਮਹਿਤੇ ਪੁੱਜੇ ਸਾਂ। ਭਿੰਡਰਾਂਵਾਲੇ ਬੜੀ ਸ਼ਾਨ ਨਾਲ ਜਥੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਗੁਰਦਰਸ਼ਨ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਮਹਿਤਾ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲੇ ਅਤੇ ਸੜਕ ਤੱਕ ਜਲੂਸ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਪੁੱਜੇ। ਫਿਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਰੈਸਟ ਹਾਊਸਾਂ ਵਿਚ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਕੀਲ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸੇਵਾਦਾਰ ਹਰ ਸਮੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਰਹਿੰਦੇ। ਵਾਈਟ ਪੇਪਰ ਵਿਚ ਦਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਦਹਿਸ਼ਤਪਸੰਦੀ ਪਿਛੋਂ ਬਾਹਰਲੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਹੱਥ ਹੈ ਪਰ ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਨਾਂ ਨਹੀਂ ਦਸਿਆ ਗਿਆ।

ਉਪਰ ਦਿਤੇ ਵੇਰਵਿਆਂ ਤੋਂ ਸ਼ੱਕ ਪੈਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਤਿਵਾਦੀਆਂ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਢਿੱਲੀ ਪਾਲਿਸੀ ਕਾਰਨ ਉਤਸ਼ਾਹ ਮਿਲਦਾ ਰਿਹਾ। ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਵੀ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਅਸੀਂ ਇਸ ਨਤੀਜੇ 'ਤੇ ਪੁੱਜੇ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਅਤਿਵਾਦੀਆਂ ਦੀ ਜਕੜ ਵਿਚ ਆ ਚੁੱਕੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵੀ

ਅਤਿਵਾਦ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦਾ ਕੋਈ ਉਪਰਾਲਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਇਵੇਂ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਦੀਆਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਬਦ-ਕਿਸਮਤੀ ਕਾਰਨ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਅਤੇ ਬਾਹਰਲੀਆਂ ਤਾਕਤਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਆਪਣੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਅਤਿਵਾਦੀਆਂ ਦੀ ਕਾਰਜਵਿਧੀ ਨੂੰ ਸਹਿਮਨ ਜਾਂ ਜਾਣਬੁੱਝ ਕੇ ਉਤਸ਼ਾਹਤ ਕੀਤਾ ਹੈ।

(ਜੂਨ-ਜੁਲਾਈ-ਅਗਸਤ 1984)

ਚਾਰ ਛੀਕੇ :

ਛੇਵੇਂ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਛੇ ਤਾਰੀਖ ਨੂੰ ਛੇਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਾਜੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦ ਭਾਰਤ ਦੇ ਛੇਵੇਂ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਫੌਜ ਦੁਆਰਾ ਜੋ ਤਬਾਹੀ ਹੋਈ, ਉਹ ਇਤਿਹਾਸਕ ਹੈ।

ਬਲੂ-ਸਟਾਰ ਤੋਂ ਨਿਕਲੇ ਸਿੱਟੇ

ਕਈ ਮਾਹਿਰਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਬਲੂ-ਸਟਾਰ ਸੈਨਿਕ ਕਾਰਵਾਈ ਕਰ ਕੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਕੋ ਤੀਰ ਨਾਲ ਹੇਠਾਂ ਦਿਤੇ ਪੰਜ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਫੁੰਡੇ ਹਨ :

1. ਭਿੰਡਰਾਂਵਾਲਾ ਤੇ ਉਸਦੇ ਅਤਿਵਾਦੀ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ।
2. ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਇਕ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਮਾਰ ਮਾਰੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਇਹ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਅਧਮੋਇਆ ਕਰਕੇ ਰੱਖ ਦਿਤਾ ਗਿਆ, ਇਵੇਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚਲੀ ਇਕ ਤਗੜੀ ਵਿਰੋਧੀ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਤੱਕ ਉਠਣ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਦਿਤਾ।
3. ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖਾਂ 'ਚ ਪਏ ਪਾੜੇ ਨੂੰ ਹੋਰ ਡੂੰਘਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਿ ਰਾਜਨੀਤਕ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।
4. ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਹ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਅਪਣੀ ਥਾਂ ਪਛਾਨਣ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਭਸੱਤਾ ਨੂੰ ਕਰਾਰੀ ਸੱਟ ਮਾਰੀ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਵੈ-ਸਨਮਾਨ ਵਿਚ ਫ਼ਰਕ ਪਿਆ ਹੈ।
5. ਧਰਮ-ਅਸਥਾਨਾਂ ਅੰਦਰ ਫ਼ੌਜ ਤੇ ਪੁਲਿਸ ਨਾ ਦਾਖ਼ਲ ਹੋਣ ਦੀ ਪੁਰਾਣੀ ਬਣੀ ਪ੍ਰਥਾ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਇਸਦੇ ਉਲਟ ਜੋ ਮਾਰੂ ਸਿੱਟੇ ਨਿਕਲੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਆਪਣੇ ਹੀ ਅੰਗ-ਰੱਖਿਅਕਾਂ ਹੱਥੋਂ ਹੱਤਿਆ ਹੋ ਗਈ। ਧਰਮੀ ਫ਼ੌਜੀਆਂ ਨੇ ਬਗ਼ਾਵਤ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਸੰਸਾਰ ਭਰ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਸਾਖ਼ ਨੂੰ ਭਾਰੀ ਧੱਕਾ ਲੱਗਾ। ਦਿੱਲੀ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਹੋਰ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਬੇਗੁਨਾਹ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ ਹੋਇਆ। ਚੌਰਾਸੀ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਕੇ ਹਰ ਸਿੱਖ ਹਿਤੈਸ਼ੀ ਦਾ ਮਨ ਕੁਰਲਾ ਉਠਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਹੀ ਮਨੋਵੇਗ ਵਿਚੋਂ ਉਪਜੇ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਕੁਝ ਬੰਦ ਇਥੇ ਦੇਣੇ ਯੋਗ ਹੋਣਗੇ :

ਚੌਰਾਸੀ ਦੇ ਦੰਗੇ ਹੋਏ ਨੰਗੇ :

ਕੀ ਆਖਾ ਕੁਝ ਕਿਹਾ ਨਾ ਜਾਏ, ਪਰ ਆਖਣ ਬਾਜ਼ੋਂ ਰਿਹਾ ਨਾ ਜਾਏ।

ਇੰਦਰਾ 'ਤੇ ਗੋਲੀ ਜਦ ਚੱਲੀ, ਰਾਜ ਗੱਦੀ ਰਾਜੀਵ ਨੇ ਮੱਲੀ।

ਰਾਜੀਵ ਨੇ ਬੋਲੇ ਐਸੇ ਬੋਲ, ਦੰਗਿਆਂ ਦੀ ਘੁੰਡੀ ਦਿੱਤੀ ਖੋਲ।

ਆਖਿਆ : “ਵੱਡਾ ਪੇੜ ਜਦੋਂ ਹੈ ਗਿਰਦਾ, ਹਿੱਲ ਜਾਂਦੇ ਧਰਤੀ ਦਾ ਹਿਰਦਾ।”

ਕਾਂਗਰਸੀਆਂ ਨੇ ਨਾਅਰਾ ਲਾਇਆ, ਖੂਨ ਦਾ ਬਦਲਾ ਖੂਨ ਐਲਾਇਆ।

ਖੂਨੋਂ-ਖੂਨ ਹੋਇਆ ਜਦ ਸਾਰੇ, ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਪਾਪੀ ਹਤਿਆਰੇ।

ਜਨਤਾ ਦੇ ਜੋ ਸਨ ਰਖਵਾਲੇ, ਪਾਪੀ ਬਣ ਗਏ ਉਹ ਵੀ ਨਾਲੇ।

ਸਾੜ, ਫੂਕ ਤੇ ਹੋਈ ਤਬਾਹੀ, ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਬਣ ਆਫਤ ਆਈ।

ਹਿੰਦ ਵਿਚ ਮਚਿਆ ਇਹ ਘਮਸਾਣ, ਟੁੱਟਾ ਇਵੇਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਮਾਣ।

ਰਾਜੇ ਬਣ ਗਏ ਸਭ ਹਤਿਆਰੇ, ਬੁਜ਼ਦਿਲ ਪਾਪੀ ਬਣ ਗਏ ਸਾਰੇ।

ਬਾਪੂ ਗਾਂਧੀ ਜੋ ਸੀ ਕੁੰਡਾ, ਮਾਰ ਕੇ, ਹਾਥੀ ਫਿਰਦਾ ਲੁੰਡਾ।

ਸਤਿਆਗ੍ਰਹਿ ਨੂੰ ਦਿਲੋਂ ਭੁਲਾਇਆ, ਮੱਤ ਮਾਰੀ ਗਈ, ਪਾਪ ਕਮਾਇਆ।

ਔਰਤਾਂ, ਬੱਚੇ ਸਭ ਕੁਰਲਾਣ, ਪਾਪੀ ਮਾਰਨ ਤੇ ਮੁਸਕਾਣ।

ਸਾੜ ਫੂਕ ਕੇ ਹੋਈ ਬਰਬਾਦੀ, ਨੇਤਾ ਆਖਣ, ਮਿਲੀ ਆਜ਼ਾਦੀ।

ਰਾਜਨੀਤਕ ਮਾਮਲਿਆਂ ਦਾ ਹੱਲ ਫੌਜੀ ਹਮਲਿਆਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਹੱਕੀ ਮੰਗਾਂ ਬਾਰੇ, ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਵੰਡ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ ਵਾਦ-ਵਿਵਾਦ ਚਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਰ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਇਸ ਮਸਲੇ ਨੂੰ ਲਮਕਾ ਕੇ ਤੇ ਗੁਆਂਢੀ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਆਪਸ ਵਿਚ ਉਲਝਾ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸਰਕਾਰਾਂ ਤਾਂ ‘ਪਾੜੋ ਤੇ ਰਾਜ ਕਰੋ’ ਦੀ ਨੀਤੀ ਨੂੰ ਅਪਨਾਉਂਦੀਆਂ ਹੀ ਆਈਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਜੇਕਰ ਆਪਣੀ ਸਰਕਾਰ ਹੀ ਇਹੋ ਪਾਲਿਸੀ ਵਰਤੇ ਤਾਂ ਇਹ ਬੜੇ ਦੁੱਖ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਫੌਜੀ ਕਾਰਵਾਈ ਕਾਰਨ ਕਈ ਨਵੇਂ ਮਸਲਿਆਂ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ ਹੈ। ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਕੰਪਲੈਕਸ 'ਚ ਹੋਈ ਬਰਬਾਦੀ ਨੂੰ ਕਦੀ ਭੁਲਾਇਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਘਾਉ ਡੂੰਘੇ ਹਨ, ਸ਼ਾਇਦ ਸਮੇਂ ਨਾਲ ਭਰੇ ਜਾਣ ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਦਾਗ਼ ਤਾਂ ਅਮਿੱਟ ਹੀ ਰਹੇਗਾ। ਕੇਂਦਰੀ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਵਿਚਲਾ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਮਹਾਨ ਵਿਰਸਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਅਨਮੋਲ ਹੱਥ-ਲਿਖਤ ਗ੍ਰੰਥ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਵਲੋਂ ਸਮੇਂ-2 ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਆਦਿ ਸਭ ਸੜ ਕੇ ਸੁਆਹ ਹੋ ਗਏ। ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਘਾਟਾ ਤਾਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਣਨ ਸਮੇਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਿਆ। ਭਾਵੇਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਾੜ ਫੂਕ ਛੇ ਤੋਂ ਨੌਂ ਮਹੀਨੇ ਤਕ ਚਲਦੀ ਰਹੀ। ਫੌਜੀ ਚੜ੍ਹਾਈ ਨੇ ਦੋ ਤਿੰਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਕੁੱਝ ਬਰਬਾਦ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਬਹੁਦ ਹੱਦ ਤੱਕ ਅਤਿਵਾਦੀਆਂ ਤੇ ਫੌਜ ਨੂੰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਫੌਜ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਭੇਜਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਕੋਈ ਵਿਉਂਤ ਉਲੀਕਣੀ ਬੜੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ।

ਸੈਤ ਭਿੰਡਰਾਂਵਾਲੇ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ : ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਚਰਚਾ ਚਲ ਨਿਕਲੀ ਹੈ ਕਿ ਭਿੰਡਰਾਂਵਾਲੇ ਕੁੱਝ ਸਮਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਤੋਂ ਨਿਕਲ ਗਏ ਸਨ। 16-17 ਜੁਲਾਈ 1984 ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਵਿਚ ਸਾਂ ਅਤੇ ਉਥੇ ਸਾਡੇ ਇਕ ਮਿੱਤਰ ਦੀ ਪਤਨੀ ਜੋ ਕਿ ਵਿਦਿਆ ਵਿਭਾਗ ਵਿਚ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਪਦ ਤੋਂ ਸੇਵਾ-ਮੁਕਤ ਹੋਈ ਸੀ, ਉਹ ਬੜੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾਲ ਇਹ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਭਿੰਡਰਾਂਵਾਲੇ ਕਿਸੇ ਸਰਕਾਰੀ ਅਫ਼ਸਰ ਦੀ ਗੱਡੀ (ਜੋ ਸ਼ਾਇਦ ਇਸ ਕਾਰਜ ਲਈ ਚੋਰੀ ਕੀਤੀ ਸੀ) ਵਿਚ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਸਰਹੱਦ ਪਾਰ ਕਰ ਕੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਚਲੇ ਗਏ ਸਨ ਅਤੇ ਉਥੋਂ ਜਹਾਜ਼ ਰਾਹੀਂ ਕੈਨੇਡਾ ਪੁੱਜ ਗਏ ਹਨ।

ਸਾਡੇ ਦੇਸ ਦੀ ਇਹ ਪੁਰਾਣੀ ਪ੍ਰਥਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਲੋਕ ਪ੍ਰਿਅ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਦੇ ਖ਼ਤਮ ਹੋਣ ਉਪਰੰਤ ਉਸ ਦੇ ਚਾਹੁਣ ਵਾਲੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਨਿਰਾਸ਼ਤਾ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਕਲਪਨਿਕ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਾਰੇ ਨਾਮਧਾਰੀ ਵੀਰਾਂ ਨੇ ਇਹ ਮਸ਼ਹੂਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਦਸਮ ਪਿਤਾ ਨਾਦੇੜ ਤੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਨਾਭੇ ਦੀ ਝਿੜੀ ਵਿਚ ਗੁਪਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਮਾਂ ਟਿੱਕੇ ਰਹੇ ਤੇ ਇਸ ਸਮੇਂ 'ਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਾਬਾ ਬਾਲਕ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ ਯਾਰਵਾਂ ਗੁਰੂ ਬਾਪਿਆ। ਨਾਮਧਾਰੀ ਵੀਰ ਪੂਜ ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਵੀ ਅੱਜ ਤੱਕ ਜੀਵਤ ਸਮਝੀ ਬੈਠੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਜਰਮਨੀ ਦੇ ਕੁੱਝ ਲੋਕ ਹਿਟਲਰ ਨੂੰ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਕੁੱਝ ਸੱਜਣ ਨੇਤਾ ਸੁਭਾਸ਼ ਚੰਦਰ ਬੋਸ ਨੂੰ ਵੀ ਮਰਿਆ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ।

(ਜੂਨ-ਜੁਲਾਈ-ਅਗਸਤ 1984)

ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਚਿੰਤਾਜਨਕ ਸਥਿਤੀ

ਇਕ ਸਮਾਂ ਸੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਭਾਰਤ ਮਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਦਾ ਸੁੰਦਰ ਮੁੱਕਟ ਸੀ। ਅੱਜ ਇਸ ਮੁੱਕਟ ਦੇ ਕਈ ਟੋਟੇ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਸੀਮਾਂ ਤਿੱਬਤ, ਚੀਨ, ਦੱਰਾ ਖੈਬਰ, ਮੁਲਤਾਨ, ਡੇਹਰਾਜ਼ਾਤ ਤੋਂ ਸਤਲੁਜ ਤਕ ਫੈਲੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਢੇਰ ਸਮਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਅਨੰਗਪਾਲ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵੀ ਪੰਜਾਬ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਤੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਦੇਸ਼ ਸੀ। ਭਾਰਤ ਦੀ ਵੰਡ ਮਗਰੋਂ ਵੀ ਪੰਜਾਬ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਖਿੱਤਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬ ਗ਼ਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਕਢਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਅਤੇ ਅੰਬਾਲਾ ਵਿਚ ਫ਼ੈਲੇ ਖਿੱਤੇ ਦਾ ਨਾਮ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਸਫ਼ਰ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਘੰਟਿਆਂ ਵਿਚ ਮੁਕੰਮਲ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹਿੰਦੂ-ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਆਪਸੀ ਖਿੱਚੋਤਾਣ ਹੈ। ਵੱਡਾ ਭਾਈ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਫ਼ਰਜ਼ ਬਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਛੋਟੇ ਭਾਈ ਸਿੱਖ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਫ਼ਰਜ਼ ਸਮਝਦਾ ਤੇ ਛੋਟਾ ਵੀਰ ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਵੀਰ ਹਿੰਦੂ ਨੂੰ ਵੱਡੇ ਵੀਰ ਵਾਲਾ ਮਾਣ ਦੇਂਦਾ। ਕਿਧਰੇ ਉਕਾਈ ਜ਼ਰੂਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਵਾਤਾਵਰਣ ਵਿਚ ਕੁੜੱਤਣ ਤੇ ਜ਼ਹਿਰ ਫੈਲ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਬੇੜੀ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਸਵਾਰ ਹਾਂ ਉਸੇ ਵਿਚ ਛੇਕ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਗੁਆਂਢੀ ਤੇ ਸਾਮਰਾਜੀ ਦੇਸ਼ ਇਸੇ ਤਾੜ ਵਿਚ ਹਨ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਸੀਮਤ ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖ ਕਰ ਕੇ, ਭਾਰਤ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਅੰਨ ਭੰਡਾਰ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਵੇ। ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਭੁੱਖਾ ਰੱਖ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਗੋਡੇ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਲਾਏ ਜਾਣ। ਕਈ ਪੰਜਾਬੀ ਜੋ ਬਾਹਰਲੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਤੇ ਨਾਗਰਿਕ ਹਨ, ਸਾਨੂੰ ਬੁੱਧੂ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ 'ਖ਼ਾਲਿਸਤਾਨ ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ' ਵਰਗੇ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਨਾਹਰੇ ਲਾ ਕੇ ਆਪ ਦੂਜੀ ਫ਼ਲਾਈਟ ਵਿਚ ਅਮਰੀਕਾ ਜਾ ਪੁੱਜਦੇ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਨਾਲ ਸਹੀ ਹਿੱਤ ਤੇ ਸੱਚਾ ਪਿਆਰ ਹੈ ਤਾਂ ਅਮਰੀਕਾ ਜਾਂ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿਚ ਸੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਗੁਜ਼ਾਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਵੱਸ ਕੇ ਇਥੋਂ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਹਲ ਕਰਨ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਭਰਪੂਰ ਹਿੱਸਾ ਪਾਉਣ। ਉਹ ਪੜ੍ਹੇ-ਲਿਖੇ, ਧਨਾਢ ਤੇ ਚਤੁਰ ਪੁਰਸ਼ ਹਨ। ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਵਸ ਕੇ ਕਿਉਂ ਉਸ ਘਰ ਨੂੰ ਬਰਬਾਦ ਕਰਨ ਦੀ ਸੋਚ ਰਹੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਥਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ ਤੇ ਜਿਸ ਦੇ ਜਲਵਾਯੂ ਤੇ ਮਿੱਟੀ ਤੋਂ ਉਹ ਘੜੇ ਗਏ। ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਭਾਰਤ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਖੇਡ ਰਹੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਸਿਧੇ ਸਾਦੇ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਸ

ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਖੇਡ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਬਣ ਰਹੇ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਇਸ ਰਾਜ ਨੂੰ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਨਹੀਂ ਸਮਝਾਂਗੇ ਤਾਂ ਬਰਬਾਦੀ ਅਵੱਸ਼ ਹੈ : “**ਤੇਰੀ ਬਰਬਾਦੀਓਂ ਕੇ ਮਸ਼ਵਰੇ ਹੈਂ ਆਸਮਾਨੋਂ ਮੇਂ**”।

ਤਸ਼ੱਦਦ ਦਾ ਮਾਹੌਲ ਬਣ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਭਾਈ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਲਹੂ ਦੇ ਪਿਆਸੇ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਸ੍ਰ. ਲਾਲਾ ਜਗਤ ਨਰਾਇਣ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੇ ਅਸੀਂ ਕਦੀ ਹਾਮੀ ਨਹੀਂ ਸਾਂ। ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਲਿਪੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਹਾਮੀ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਲਾਲਾ ਜੀ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਲਈ ਬੜੇ ਚੰਗੇ ਤੇ ਨੇਕ ਕੰਮ ਵੀ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਸਮੇਂ ਦੇ ਮਹਾਨ ਨੇਤਾ ਵੀ ਸਨ ਤੇ ਮਿਲਣਸਾਰ ਤੇ ਚੰਗੇ ਇਖਲਾਕ ਵਾਲੇ ਚੰਦ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਨ। ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੈਤਰੀ ਮੇਲ-ਜੋਲ ਵੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦੁਖਦਾਈ ਹੱਤਿਆ ਨੇ ਕਈ ਹੋਰ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਜੋ ਸਾਡੇ ਸਾਂਝੇ ਹਿਤਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਭਿਆਨਕ ਨਤੀਜੇ ਜਿਊਂਦਿਆਂ ਨੂੰ ਭੁਗਤਣੇ ਪੈਣੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੱਤਿਆ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਦੀਵੀਂ ਅਮਰ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦਾ ਹੈ। ਹਿੰਦੂ, ਸਿੱਖ, ਈਸਾਈ, ਹਰੀਜਨ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਵੀਰ ਇਸ ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਮਾਲਕ ਹਨ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਜਨਸੰਖਿਆ 53 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹੈ ਤੇ ਬਾਕੀ 47 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਰਾਜਨੀਤਕ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲ ਬੈਠ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਲਈ ਸੋਚਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜਿਹੜੀ ਪਾਰਟੀ ਪੰਜਾਬ, ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਆਦਰ ਮਾਣ ਵਧਾਉਣ ਦਾ ਉਦਮ ਕਰੇਗੀ ਉਸੇ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਸੁਲਝੇ ਵੋਟਰ ਵੋਟਾਂ ਪਾਉਣਗੇ। ਰਾਜ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਅੱਗੇ ਬਿਨੈ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਨਿਰਪੱਖ ਤੇ ਸੇਵਾ ਭਾਵ ਨਾਲ ਪ੍ਰਬੰਧ ਚਲਾਉਣ ਕਿਉਂਕਿ ਪਰਜਾ ਰਾਜੇ ਦੇ ਹਰ ਕਰਤੱਵ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਜੇਕਰ ਰਾਜੇ ਕਾਨੂੰਨ ਤੇ ਇਨਸਾਫ਼ ਤੇ ਨਹੀਂ ਚੱਲਣਗੇ ਤਾਂ ਜਨਤਾ ਤੋਂ ਕੀ ਆਸ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਸਿਆਣਿਆਂ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ ‘**ਯਥਾ ਰਾਜਾ ਤਥਾ ਪਰਜਾ**’ ਪਰਜਾ ਨੂੰ ਕੋਸਣਾ ਉਚਿੱਤ ਨਹੀਂ। ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਆਪ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਝਾਤੀ ਮਾਰਨੀ ਲੋੜਦੀ ਹੈ। ਫ਼ਰੀਦ ਜੀ ਆਖਦੇ ਹਨ ‘**ਆਪਨੜੇ ਗਿਰੀਬਾਨ ਮੇਂ ਸਿਰ ਨੀਵਾਂ ਕਰ ਦੇਖ**’। (425)

(ਜੂਨ-ਅਗਸਤ 1984)

ਕੇਂਦਰੀ ਸਿੱਖ ਰੈਫਰੈਂਸ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਜਵਾਲਾ ਦੀ ਭੇਟ

ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਸਿੱਖ ਰੈਫਰੈਂਸ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਬਾਰੇ ਗਿ. ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਾਬਕਾ ਸਕੱਤਰ ਸ਼੍ਰੋ. ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਸ. ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਅਸ਼ੋਕ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਇਸ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਸਮਾਂ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸ. ਜਸਬੀਰ ਸਿੰਘ 'ਸਾਬਰ' ਦੇ ਲੇਖਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮਿਲੀ ਨੂੰ ਪਾਠਕਾਂ ਨਾਲ ਸਾਂਝਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ।

ਸਿੱਖ ਰੈਫਰੈਂਸ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਮਹਾਨ ਵਿਰਸੇ ਦਾ ਇਕ ਅਥਾਹ ਸਾਗਰ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਨਸ਼ਟ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਪੁਰਾਣੇ ਵਿਰਸੇ ਅਤੇ ਖੋਜ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਖੋਜੀਆਂ ਲਈ ਇਹ ਇਕ ਅਮੁਕ ਸੋਮਾ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਮਨ ਚਿੰਤਾਤੁਰ ਅਤੇ ਦੁਖ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਪਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਬਦਲ ਮਿਲ ਸਕਣਾ ਜੇ ਅਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਕਠਿਨ ਹੈ।—
ਸੰਪਾਦਕ

ਗਿ. ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

ਪ੍ਰੋ. ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਪ੍ਰੋ. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਬਾਬਾ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੋਤੀ ਮਰਦਾਨ ਆਦਿ ਨੇ ਮਿਲ ਕੇ ਸਾਲ 1945 ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਸਿੱਖ ਹਿਸਟਰੀ ਸੁਸਾਇਟੀ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖੀ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸੰਨ 1930 ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਗਿਆਨੀ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ 'ਦਰਦ' ਅਤੇ ਸ. ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਿਸਟੋਰੀਅਨ ਆਦਿ ਨੇ ਸਿੱਖ ਹਿਸਟਰੀ ਸੁਸਾਇਟੀ ਦਾ ਉੱਦਮ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਵਿਕਸਿਤ ਰੂਪ ਅਪ੍ਰੈਲ 1945 ਵਿਚ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਮਾਲੀ ਮਦਦ ਦੇ ਕੇ ਅਤੇ ਇਕ ਕਮੇਟੀ ਬਣਨ ਤੇ ਹੀ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ। ਪਹਿਲਾਂ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੇ ਫੇਰ ਗੁਰੂ ਰਮਦਾਸ ਨਿਵਾਸ ਵਿਚ ਦਫਤਰ ਰੱਖ ਕੇ ਕੰਮ ਆਰੰਭ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਉਪਰੰਤ ਆਟਾ ਮੰਡੀ ਵੱਲ ਪਰਕਰਮਾ ਸਕੀਮ ਦੀ ਡਿਊਢੀ ਮੁਕੰਮਲ ਹੋਣ ਪਿਛੋਂ ਸਾਰੀ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਉਥੇ ਲਿਜਾਈ ਗਈ।

ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਸਿੱਖ ਰੈਫਰੈਂਸ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਆਰੰਭ ਕਰਨ ਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਡਾ. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਭਾਈ ਰੰਧੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰੀਸਰਚ ਸਕਾਲਰ ਅਤੇ ਪਿਛੋਂ ਸ. ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਸ਼ੋਕ ਨੇ ਆਪਣਾ ਕੀਮਤੀ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ। ਸਾਲ 1958 ਤੋਂ 1979 ਤੀਕ ਅਤੇ ਉਪਰੰਤ ਸਾਲ 1974 ਤੋਂ 1979 ਤੀਕ ਅਤੇ ਉਪਰੰਤ ਸਾਲ 1984 ਤਕ ਇਸ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਵਿਚ ਵਾਧੇ ਹੋਏ। ਇਸ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਵਿਖੇ 15000 ਦੁਰਲੱਭ ਗ੍ਰੰਥ ਤੇ

ਪੁਸਤਕਾਂ, 600 ਹੱਥ ਲਿਖਤਾਂ, ਅਨੇਕਾਂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਗ੍ਰੰਥ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸੈਂਕੜੇ ਹੱਥ ਲਿਖਤੀ ਦੁਰਲੱਭ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਾਵਨ ਸਰੂਪ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਖੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਭਾਈ ਹਰਿਦਾਸ ਜੀ ਵਰਗੇ ਮਹਾਨ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਦਸਤਖਤੀ ਨਿਸ਼ਾਨ ਵਾਲੀਆਂ ਪਵਿੱਤਰ ਬੀੜਾਂ ਸਨ, ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਿੱਖ ਸਾਹਿਤ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਵੱਡਮੁੱਲਾ ਜਮ੍ਹਾਂ ਖਜ਼ਾਨਾ ਸਦਾ-ਸਦਾ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕੰਪਲੈਕਸ ਪੁਰ ਮਿਲਟਰੀ ਐਕਸ਼ਨ ਸਮੇਂ 7 ਅਤੇ 8 ਜੂਨ, 1984 ਨੂੰ ਫੌਜੀਆਂ ਵਲੋਂ ਜਾਣਬੁਝ ਕੇ ਨਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੌਮ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਵਾਂਝਿਆਂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਹੁਣ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੇਗਾ। ਜਿਥੇ ਮਿਲਟਰੀ ਘਲੂਘਾਰੇ ਕਾਰਨ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਤੋਸ਼ਾਖਾਨਾ ਦੇ ਹਿਰਦੇਵੇਧਕ ਹਾਨੀ ਤੇ ਕੀਮਤੀ ਜਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦਾ ਕੌਮ ਨੂੰ ਅਸਹਿ ਦੇ ਅਕਹਿ ਦੁੱਖ ਹੈ, ਉਥੇ ਅਰਬਾਂ ਖਰਬਾਂ ਰੁਪਏ ਖਰਚ ਕੇ ਵੀ ਹੁਣ ਇਹ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਵਾਲਾ ਨੁਕਸਾਨ ਕਦੇ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਹਾਨੀ ਪੁਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵੀ ਖੇਦ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਥੋੜ੍ਹਾ ਹੋਵੇਗਾ।

ਸ. ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ 'ਅਸ਼ੋਕ' ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਅਦੁੱਤੀ ਸਿੱਖ ਰੈਫਰੈਂਸ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਜੋ 4 ਜੂਨ ਤੋਂ 7 ਜੂਨ 1984 ਦੇ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਉਤੇ ਭਾਰਤੀ ਫੌਜ ਦੇ ਹਮਲੇ ਕਾਰਨ ਸਮੁੱਚੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਖਤਮ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ, ਜੇ ਸਿੱਖ ਸਾਹਿਤ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਬਾਰੇ ਖੋਜ ਦੇ ਪੱਖ ਨੂੰ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਦੋ ਵਿਸ਼ੇਵਾਰ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਪਹਿਲਾ ਹਿੱਸਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਦੀਆਂ ਪਵਿੱਤਰ ਹੱਥ-ਲਿਖਤ ਬੀੜਾਂ ਦਾ ਜਿਸ ਵਿਚ 1500 ਦੁਰਲੱਭ ਹੱਥ-ਲਿਖਤ ਨੁਸਖੇ ਪੰਜਾਬੀ (ਗੁਰਮੁਖੀ) ਦੇ ਲਿਖਣ ਢੰਗ ਦੇ ਸਦੀਵਾਰ ਉਤਮ ਤੋਂ ਉਤਮ ਵੱਖੋ ਵੱਖ ਨਮੂਨੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਦੂਜਾ ਹਿੱਸਾ 15000 ਦੇ ਲਗਭਗ ਗੁਰਮੁੱਖੀ, ਪੰਜਾਬੀ, ਉਰਦੂ, ਫ਼ਾਰਸੀ, ਅਰਬੀ ਤੇ ਤਿੱਬਤੀ ਜ਼ਬਾਨ ਦੇ ਅਨੂਪਮ ਗ੍ਰੰਥ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਨੋਹਰ ਜਿਹੀ ਯਾਦ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਅਜੇ ਵੀ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀਆਂ ਅਨੂਪਮ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਦੀਆਂ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਬੀੜਾਂ ਦੇ ਕੁਝ ਅਨੂਪਮ ਉਤਾਰੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਮਾਂਗਟਾਂ ਵਾਲੀ ਖਾਰੀ ਬੀੜ ਦੀਆਂ ਸੰਨ-ਸੰਮਤ ਵਾਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਦੁਰਲੱਭ ਹੱਥ ਲਿਖੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਆਂ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਦੀਆਂ ਦਮਦਮੀ ਬੀੜ ਦੇ ਦੋ ਅਜਿਹੇ ਨਾਯਾਬ ਨੁਸਖੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਤਾਂ ਸੰਮਤ 1739 ਬਿਕਰਮੀ ਦਾ ਉਹ ਹੱਥਲਿਖਤ ਨੁਸਖਾ ਸੀ, ਜੋ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਸਿੰਘਾਸਨ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ (ਆਨੰਦਪੁਰ) ਦੇ ਸਥਾਨ ਪਰ ਆਪਣੇ ਪੂਜ ਪਿਤਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਤੋਂ ਪੂਰੇ ਪੰਜ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਚਾੜ੍ਹ ਕੇ

ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਇਆ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਬੀੜ ਉਤੇ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮੈਂ ਦੇਖਿਆ, ਤਤਕਰੇ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸ ਦੇ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਦਾ ਸੰਮਤ 1739 ਬਿ: ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਦੂਜਾ ਦਮਦਮੀ ਬੀੜ ਦਾ ਉਹ ਨੁਸਖਾ ਸੀ ਜੋ ਸੰਨ 1948-49 ਈ: ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਤਰੱਦਦ ਕਰਕੇ ਹਾਸਲ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਰਾਗਮਾਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰੀ ਭਾਈ ਹਰਦਾਸ ਲਿਖਾਰੀ ਦੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਇਕ ਹੋਰ ਵੀ ਅਨੂਪਮ ਨਮੂਨਾ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੱਥ ਲਿਖਤ ਬੀੜਾਂ ਦੇ ਮੁਕੰਮਲ ਵੇਰਵੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ 500 ਤੋਂ ਕੁਝ ਉਪਰ ਹੱਥ ਲਿਖੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਦੇ ਹੋਰ ਵੇਰਵੇ ਵੀ ਸਨ।

ਮੈਂ ਖ਼ੁਦ ਜਦ 1964 ਤੋਂ 1981 ਈ: ਤੱਕ ਲਗਾਤਾਰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਅੰਤਿਸਰ ਦੀ ਖੋਜ ਸੰਬੰਧੀ ਸਰਵਿਸ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀਆਂ ਹੱਥ ਲਿਖਤਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਲਗਭਗ 450 ਸਫ਼ਿਆਂ ਦੇ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਮੇਰੀ ਇਹ ਖੋਜ ਪੁਸਤਕ ਜਿਸ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਸੰਨ 1983 ਈ: ਵਿਚ ਛਪੀ ਮੇਰੀ ਪੁਸਤਕ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਪੰਜਾਹ ਸਾਲਾ ਇਤਿਹਾਸ (1920-1976 ਈ.) ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਛਪਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸੀ, ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਹੱਥ ਲਿਖਤ ਖਰੜਾ ਵੀ ਹੋਰ ਹੱਥ ਲਿਖਤਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ 4 ਜੂਨ ਤੋਂ 7 ਜੂਨ, 1984 ਦੇ ਫ਼ੌਜੀ ਹਮਲੇ ਸਮੇਂ ਬੰਬਾਂ ਦੀ ਭੇਟ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਬਾਰੇ ਇਸ ਦੁੱਖਦਾਈ ਯਾਦ ਤੋਂ ਸਿਵਾਇ ਹੋਰ ਬਾਕੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਗਿਆ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀਆਂ ਹੱਥ ਲਿਖਤ ਬੀੜਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਦੀਆਂ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਬੀੜਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਬਾਣੀਆਂ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਇਕ ਦੂਜੀ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਿਲਦੀ ਤੇ ਆਪਸ ਵਿਚ ਪਾਠਾਂ ਦੇ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਫਰਕ ਸਨ, ਇਸੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਮੇਰੀ ਪੁਸਤਕ ਸੂਚੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮੈਂ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਪਟਿਆਲਾ ਵਲੋਂ 1961-63 ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਹੱਥ ਲਿਖਤਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਵਾਂਗ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਇਕ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਛਾਪ ਕੇ ਫੇਰ ਤਜਵੀਜ਼ ਸੀ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਹੀ ਬੀੜਾਂ ਦਾ ਇਕ ਵੱਖ ਵਿਸ਼ਾਲ ਅਜਾਇਬ ਘਰ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮਾਨਯੋਗ ਪ੍ਰਧਾਨ ਟੋਹੜਾ ਸਾਹਿਬ ਵੀ ਇਸ ਵਾਰ ਲਿਖਤ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਸਰਮਾਏ ਦੇ ਸਦੀਵੀਂ ਰਖਵਾਲੀ ਬਾਰੇ ਵੀ ਕੁਝ ਉਸਾਰੂ ਤਜਵੀਜ਼ਾਂ ਸੋਚ ਹੀ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਉਪਰੋਂ ਚਾਣਚੱਕ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਕੰਪਲੈਕਸ ਉਤੇ ਫ਼ੌਜੀ ਹਮਲੇ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਝੰਖੜ ਝੁਲਿਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਾਰੀਆਂ ਤਜਵੀਜ਼ਾਂ ਅਧਵਾਟੇ ਹੀ ਰਹਿ ਗਈਆਂ ਤੇ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਗਿਆ।

ਪੰਜਾਬੀ ਹੱਥ ਲਿਖਤ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵੇਰਵੇ ਸਹਿਤ ਸਾਡਾ ਹੱਥ ਲਿਖਤ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਨਾ ਹੇਠ ਮੈਂ ਸੰਨ 1960 ਈ: ਵਿਚ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਕਮੇਟੀ ਵਲੋਂ ਛਪਵਾਈ ਸੀ, 518 ਦੁਰਲੱਭ ਸਾਹਿਤਕ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੀ ਮੁਫਸਲ

ਰਿਪੋਰਟ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੱਥ ਲਿਖਤ ਪੁਸਤਕਾਂ 'ਚ ਸ਼੍ਰੁਤੀ, ਸ਼ਿਸ਼੍ਰੁਤੀ, ਪੁਰਾਣ, ਰਾਮ ਸਾਹਿਤ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ-ਸਾਹਿਤ, ਭਾਰਤੀ ਦਰਸ਼ਨ, ਮਹਾਂ ਭਾਰਤ ਤੇ ਵ੍ਰਸਦੇ ਪਰਬ, ਸੰਤ-ਸਾਹਿਤ, ਨਿਰੰਕਾਰੀ-ਸਾਹਿਤ, ਸਿੱਖ ਸਾਹਿਤ, ਉਦਾਸੀ ਸਾਹਿਤ, ਨਿਰਮਲ-ਸਾਹਿਤ, ਗੁਰਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ, ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮ ਸਾਖੀਆਂ, ਸੋਢੀ ਮਿਹਰਨਵਾਨ ਦੀਆਂ ਦੁਰਲੱਭ ਰਚਨਾਵਾਂ-ਜਪੁ ਟੀਕਾ, ਗੋਸ਼ਟਾ ਆਦਿ, ਮੰਤ੍ਰ ਜੰਤ੍ਰ ਤੇ ਤੰਤ੍ਰ-ਸਾਹਿਤ, ਕਾਵਯ-ਗ੍ਰੰਥ, ਗੀਤਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਅਲੋਕਾਰ, ਨਾਟਕ, ਨੀਤਿ ਸਾਹਿਤ, ਸਿਖਿਆ, ਸ਼ਬਦ ਕੋਸ਼ (ਵਿਆਕਰਣ), ਭੂਗੋਲ (ਜੁਗਰਾਫੀਆ, ਚਿਕਿਤਸਾ ਨਿਦਾਨ ਗ੍ਰੰਥ, ਨਿਰੁਕਤ, ਆਯੁਰਵੇਦ, ਇਲਮਿ ਹਿਕਮਤ (ਤਿੱਬ ਯੂਨਾਨੀ), ਅਨੇਕ ਹੱਥ ਲਿਖਤ ਕਿੱਸੇ-ਕਹਾਣੀਆਂ ਆਦਿ ਕੁਲ ਕਿਤਾਬਾਂ 390 ਜਿਲਦਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ, ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਹੁਣ ਕਿਸੇ ਕੀਮਤ ਤੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕਦੀਆਂ। ਗੁਰ ਬਿਲਾਸ, ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ, ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਆਦਿ ਕਿਤਨੇ ਹੀ ਹੋਰ ਅਦਭੁਤ ਗ੍ਰੰਥ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰੇ, ਹੁਣ ਇਸ ਨਸ਼ਟ ਹੋਏ ਸਰਮਾਏ ਦੀ ਮੁੜ ਨਵੇਂ ਸਿਰਿਓਂ ਖੋਜ ਕਰਨੀ ਪਵੇਗੀ, ਜੋ ਔਖੀ ਗੱਲ ਹੈ।

ਸ. ਜਸਬੀਰ ਸਿੰਘ ਸਾਬਰ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

8 ਅਪ੍ਰੈਲ 1946 ਨੂੰ ਸੁਸਾਇਟੀ ਦੇ ਬੋਰਡ ਆਫ ਕੰਟਰੋਲ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਅਨੁਸਾਰ ਪ੍ਰੋ. ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ, ਸ. ਈਸ਼ਰ ਸਿੰਘ ਮਝੈਲ, ਸ. ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਹੈਂਡ ਲਾਇਬਰੇਰੀਅਨ ਨੇ ਇਕ ਸਭ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ 10 ਅਪ੍ਰੈਲ 1946 ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਜਥੇਦਾਰ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਨਾਗੋਕੇ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਕੀਤੀ। ਸਿਟੇ ਵਜੋਂ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮਤਾ ਨੰ: 822 ਮਿਤੀ 27-4-1946 ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪੱਤਰ ਨੰ: 16659/20 ਮਿਤੀ 3-5-46 ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਸੁਸਾਇਟੀ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਇਕ ਹਿੱਸਾ ਬਣਕੇ ਆਪਣਾ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਲਗੀ। ਇਸ ਮੰਤਵਸਿਧੀ ਲਈ ਸਿੱਖ ਹਿਸਟਰੀ ਸੁਸਾਇਟੀ ਨੇ 12 ਜਨਵਰੀ 1944 ਦੀ ਆਪਣੀ ਇਕੱਤਰਤਾ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਸੈਂਟਰਲ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਖੋਲ੍ਹਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਸੁਸਾਇਟੀ ਦਾ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਇਕ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਜਾਣ ਨਾਲ 9 ਫਰਵਰੀ 1947 ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਰੈਫਰੈਂਸ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਬਕਾਇਦਾ ਕਾਇਮ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਸਾਰਾ ਖਰਚਾ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜ਼ਿੰਮੇ ਲੈ ਲਿਆ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਨਿਵਾਸ ਦਾ ਇਕ ਵੱਡਾ ਹਾਲ ਨੰ: 4 ਰਾਖਵਾਂ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਸਿੱਖ ਹਿਸਟਰੀ ਸੁਸਾਇਟੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਲੋਂ 1950 ਵਿਚ ਛਾਪੇ ਆਪਣੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪੱਤਰ ਸੈਂਚੀ ਅੰਕ 4 ਅਨੁਸਾਰ ਸਿੱਖ ਰੈਫਰੈਂਸ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਵਿਚ 2335 ਪੰਜਾਬੀ ਪੁਸਤਕਾਂ ਅਤੇ ਹੱਥ ਲਿਖਤਾਂ, 10 ਆਸਾਮੀ, ਦੋ ਬੰਗਾਲੀ ਅਤੇ ਦੋ ਸਿੰਧੀ ਪੁਸਤਕਾਂ ਉਪਲੱਬਧ ਸਨ। ਇਤਿਹਾਸਕ ਪੱਤਰ 1950 ਸੈਂਚੀ 2 ਅੰਕ 3 ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਵਿਚ 1048 ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਪੁਸਤਕਾਂ ਸਮੇਤ ਗਜ਼ਟੀਅਰ ਅਤੇ ਸਨਦਾਂ ਅਤੇ ਇਕ ਫਰੈਂਚ ਪੁਸਤਕ ਹੋਰ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਇਤਿਹਾਸਕ ਪੱਤਰ

1951 ਸੈਂਚੀ 3 ਅੰਕ 2 ਅਨੁਸਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੀਆਂ ਲਗਪਗ 400 ਅਤੇ ਫਰੈਂਚ ਦੀ ਇਕ ਹੋਰ ਪੁਸਤਕ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਲਈ ਗਈ।

ਸ. ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਅਸ਼ੋਕ ਵਲੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ 'ਸਾਡਾ ਹੱਥ ਲਿਖਤ ਸਾਹਿਤ' ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਵਿਚ 383 ਹੱਥ ਲਿਖਤ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ 2500 ਹੱਥ ਲਿਖਤ ਬੀੜਾਂ ਮੌਜੂਦ ਸਨ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸੁਚਿੱਤਰ ਬੀੜਾਂ, ਜਨਮ ਸਾਖੀਆਂ ਤੇ ਬਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਇਸ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਦਾ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਸਨ। ਇਹ ਦੁਰਲੱਭ ਖਜ਼ਾਨਾ ਫੌਜੀ ਐਕਸ਼ਨ ਸਮੇਂ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।

(ਨਵੰਬਰ 1984)

ਦਿੱਲੀ ਅਤੇ ਉੱਤਰੀ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਹੋਏ ਘੋਰ ਅਪਰਾਧਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਕੌਣ?

ਭਾਰਤ ਦਾ ਵਿਧਾਨ ਲੋਕਤੰਤਰੀ, ਧਰਮ-ਨਿਰਪੇਖਤਾ ਅਤੇ ਸਮਾਜਵਾਦ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਇਹ ਤਿੰਨੋਂ ਹੀ ਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਸੱਖਣਾ ਸਾਬਤ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਲੋਕਤੰਤਰ ਸਿਰਫ਼ ਵੋਟਾਂ ਸਮੇਂ ਹੀ ਪ੍ਰਤੱਖ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਲੋਕਤੰਤਰ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ।

31 ਅਕਤੂਬਰ 1984 ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਸ੍ਰੀਮਤੀ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੱਗ-ਰਖਿਅਕਾਂ ਜੋ ਜ਼ਾਹਰਾ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਿੱਖ ਵਰਗ ਵਿਚੋਂ ਸਨ, ਨੇ ਗੋਲੀਆਂ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾ ਕੇ ਹੱਤਿਆ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਘ੍ਰਿਣਾ ਭਰੇ ਕਾਰੇ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਵਜੋਂ ਇਕ ਸੋਚੀ ਸਮਝੀ ਯੋਜਨਾ ਜੋ ਪੂਰਵ ਵਿਚ ਚਿਤਰੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਉਹ ਭਾਰਤ ਦੇ ਉੱਤਰੀ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਉੱਤੇ ਲਾਗੂ ਹੋ ਗਈ। ਉਸ ਦੁਪਹਿਰ ਨੂੰ ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਆਫ਼ ਮੈਡੀਕਲ ਸਾਇੰਸ ਦੇ ਬਾਹਰ ਅਵੈੜਾ ਭੀੜ ਨੇ ਆਉਂਦੇ ਜਾਂਦੇ ਸਿੱਖ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਨੂੰ ਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਬੱਸਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੇਪੱਤੀ ਤੇ ਮਾਰਕੁਟ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੇ ਜੁੰਡਾਂ ਦੇ ਜੁੰਡ ਬੱਸਾਂ ਟਰੱਕਾਂ ਉੱਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਪੁੱਜ ਗਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਰਾਜਸੀ ਜਾਣੇ ਪਛਾਣੇ ਵਿਅਕਤੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਚਲਦੇ ਕਾਰੋਬਾਰ ਦੇ ਕੇਂਦਰਾਂ ਦੇ ਸਥਾਨ ਦਾ ਥੋਹ ਪਤਾ ਸੀ। ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਤੇਲ ਦੇ ਪੀਪੇ, ਪੈਟਰੋਲ ਦੀਆਂ ਕੈਨੀਆਂ ਅਤੇ ਇਕ ਚਿੱਟਾ ਪਾਊਡਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਮੌਜੂਦ ਸਨ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਭੜਕੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਜੁੰਡਲੀਆਂ ਨੇ ਵਿਉਂਤਬੰਦ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਵਹਿਸ਼ੀਪੁਣੇ ਦਾ ਉਹ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕੀਤਾ, ਜਿਸਦੀ ਪੂਰਵ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਉਦਾਹਰਣ ਮਿਲਣੀ ਅਸੰਭਵ ਹੈ। ਚੰਗੇਜ਼ਖਾਨ, ਹਲਾਕੂ ਅਤੇ ਨਾਦਰਸ਼ਾਹ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਹਿਟਲਰ ਅਤੇ ਮਸੋਲੀਨੀ ਦੇ ਕੀਤੇ ਕਾਲੇ ਕਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਮਾਤ ਪਾ ਗਈ।

ਸ਼ੁਦਾ, ਜਨੂੰਨ ਅਤੇ ਸਮੂਹਕ ਝੱਲ ਦਾ ਇਹ ਵਿਖਾਲਾ ਧਰਮ ਨਿਰਪੇਖਤਾ ਦੇ ਢੰਡੋਰਚੀਆਂ ਨੂੰ ਛੂਣੀ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਡੁੱਬ ਮਰਨ ਲਈ ਵੰਗਾਰਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਣਖ ਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿਰਾਂ ਦੀ ਚੁਣੌਤੀ ਹੈ।

ਮਹਾਂਵੀਰ ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ, ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਅਹਿੰਸਾ ਅਤੇ ਸੱਤ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੀ ਜੋ ਖਿਲੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਇਕ ਵਰਗ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਉਡਾਈ, ਉਹ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਦੇ ਮੱਥੇ ਉੱਤੇ ਇਕ ਕਾਲਾ ਕਲੰਕ ਹੈ। ਭਵਿੱਡੀ ਵਾਂਗ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਘਰਾਂ, ਗੱਡੀਆਂ, ਦੁਕਾਨਾਂ, ਕਾਰਾਂ, ਬੱਸਾਂ ਆਦਿ ਤੋਂ ਧੂਹ ਕੇ ਲੋਹੇ ਦੇ ਡੰਡੇ ਮਾਰਨੇ ਅਤੇ ਮਗਰੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਤੇਲ ਛਿੜਕ ਕੇ ਅੱਗ ਲਾਉਣੀ ਅਤੇ ਖਿੱਲੀ ਉਡਾਣੀ, ਇਹ ਨਿਰਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖਰਾਂ ਛੂੰਹਦੀ ਇਕ ਘਿਨਾਉਣੀ ਮਿਸਾਲ ਹੈ। ਦਿੱਲੀ ਦੀਆਂ ਸੜਕਾਂ ਅਤੇ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿਚ ਜ਼ਿੰਦਾ ਪੁਰਸ਼ ਮਿਸ਼ਾਲ ਵਾਂਗ ਬਲ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਕੁਝ ਕੁ ਸਮਾਂ ਇਹ ਮਨੁੱਖੀ ਮਿਸਾਲਾਂ ਦੌੜਦੀਆਂ ਅਤੇ ਫਿਰ ਸੜਕ 'ਤੇ ਢਹਿ ਢੇਰੀ ਹੋ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਚਿੱਤਾ ਬਲਦੀਆਂ। ਸਹਿਮੇ ਤੇ ਡਰੇ ਹੋਏ ਆਸ ਪਾਸ ਦੇ ਘਰਾਂ ਦੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਨੇ ਇਹ ਭਿਆਨਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਵੇਖੇ। ਇਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਪੁਰਸ਼ਾਂ, ਬੱਚਿਆਂ, ਬੱਚੀਆਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਉਤੇ ਇਹ ਕਾਰਾ ਡਰ ਅਤੇ ਸਹਿਮ ਦੀ ਇਕ ਅਮਿੱਟ ਛਾਪ ਛੱਡ ਗਿਆ ਹੈ। ਬੇਕਿਰਕ, ਨਿਰਦਈ, ਠੰਢੀ ਅਤੇ ਚਿੱਟੀ ਰੱਤ ਵਾਲੇ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦਾ ਇਹ ਖੇਲ ਤਮਾਸ਼ਾ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਤਿੰਨ-ਚਾਰ ਦਿਨ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ।

ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਭਵਨ, ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਅਤੇ ਰਾਜ ਸਭਾ ਦੇ ਝਰੋਖਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਹ ਸਭ ਕਾਰੇ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਸਰਕਾਰ ਨਾਮ ਦੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸੰਸਥਾ ਦੀ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਰਾਤਾਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਅਣਹੋਂਦ ਸੀ।

ਸਰਬਤ ਹਿੰਦ ਚਕਿਸਤਾ ਭਵਨ ਜਿਥੇ ਪੂਰਵ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਮ੍ਰਿਤਕ ਦੇਹੀ ਪਈ ਸੀ, ਦੇ ਲਾਗੇ ਹੀ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਘਿਨਾਉਣੇ ਉਪਧਰਵ ਦਾ ਆਰੰਭ ਹੋਇਆ। ਜਿਥੇ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਵਜ਼ੀਰ ਅਤੇ ਉੱਚ ਅਧਿਕਾਰੀ ਮੌਜੂਦ ਸਨ। ਭਾਵੇਂ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦੀ ਸੈਂਹ ਤਾਂ 31 ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਹੀ ਚੁੱਕਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਪਰ ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਾਤਾ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਸੰਸਕਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਖਚਿੱਤ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜੋ ਕਹਿਰ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਜਾਤੀ ਉਤੇ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਸ ਵੱਲ ਉਚੇਚੀ ਤਵੱਜੋ 2 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਹੀ ਦੇ ਸਕੇ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਉਪ-ਰਾਜਪਾਲ ਹੱਥ 'ਤੇ ਹੱਥ ਧਰ ਕੇ ਬੈਠੇ ਰਹੇ, ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਰਤਰਫ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਦਵੀ ਉਤੇ ਸ੍ਰੀ ਵਲੀ ਨੂੰ ਉਪ-ਰਾਜਪਾਲ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਹਨੇਰ ਸਾਂਈ ਦਾ ਧਾੜਾਂ ਦੀਆਂ ਧਾੜਾਂ ਉੱਚ ਸਿਵਲ ਅਤੇ ਪੁਲਿਸ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਦੀਆਂ ਜਿਸ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਹੋਣ, ਉਥੇ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਘਿਨਾਉਣੇ ਕਾਰੇ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਅਤੇ ਇਹ ਸਾਰੇ ਅਫ਼ਸਰ ਹੱਥ ਉਤੇ ਹੱਥ ਧਰ ਕੇ ਬੈਠਣ ਅਤੇ ਕੁਝ ਨਾ ਕਰਨ, ਇਸ ਤੋਂ ਤਾਂ ਇਹ ਸਾਫ਼ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਾਰਾ ਕਾਰਾ ਤਾਂ ਮਿਲੀਭੁਗਤ ਨਾਲ ਹੀ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅਸਾਨੂੰ ਆਪਣੀ ਛੋਟੀ ਭੈਣ ਰਾਜ ਜੀ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਭੋਗ ਉਤੇ 19 ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਜਾਣ ਦਾ ਅਵਸਰ ਮਿਲਿਆ। ਅਸੀਂ ਨਿਊ ਫਰੈਂਡਜ਼ ਕਾਲੋਨੀ, ਕਨਾਟ ਸਰਕਸ ਅਤੇ ਅਜ਼ਮਲ ਖਾਂ ਰੋਡ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਦੇ ਚੱਕਰ ਕੱਟੇ। ਸੜੇ ਹੋਏ ਘਰ, ਦੁਕਾਨਾਂ, ਟਰੱਕ ਅਤੇ ਕਾਰਾਂ ਚਾਰੋਂ ਤਰਫ਼ ਖਿਲਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਇਹ ਅਰਬਾਂ ਰੁਪਿਆਂ ਦਾ

ਨੁਕਸਾਨ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਹੋਰ ਗਰੀਬੀ ਵੱਲ ਧਕੇਲਦਾ ਹੈ।

170 ਤੋਂ ਵਧ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਸਾੜੇ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਹਰਿਕਿਸ਼ਨ ਪਬਲਿਕ ਸਕੂਲ ਵੀ ਨਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਤ੍ਰਿਲੋਕਪੁਰੀ ਅਤੇ ਮੁਗਲਪੁਰੀ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਸਮਰਥਕ ਸਿੱਖ ਹੀ ਵਸਦੇ ਸਨ। ਸ. ਚਰਨਜੀਤ ਸਿੰਘ (ਕੋਕਾ ਕੋਲਾ) ਵੀ ਕਾਂਗਰਸ ਸਮਰਥਕ ਹਨ ਅਤੇ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਕਾਂਗਰਸ ਟਿਕਟ ਉਤੇ ਚੁਣੇ ਗਏ ਸਨ। ਜਿਥੇ ਤ੍ਰਿਲੋਕਪੁਰੀ ਅਤੇ ਮੁਗਲਪੁਰੀ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਕਾਂਗਰਸੀ ਸਮਰਥਕਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਾ ਅਗਨ ਭੇਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਉਥੇ ਸ. ਚਰਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਰੋੜਾਂ ਰੁਪਏ ਦੀ ਫੈਕਟਰੀ ਸਾੜ ਕੇ ਸੁਆਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ।

ਬਾਬਾ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਛਿਆਨਵੇਂ ਕਰੋੜੀ ਜਥੇਦਾਰ ਬੁੱਢਾ ਦਲ ਦੇ ਸਹਾਇਕ ਬਾਬਾ ਰਣਜੋਧ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੋਰ ਕਈ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਭੀ ਮੌਤ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਦਸਤਾਰ ਨਾਲ ਵੈਰ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਾਂਗਰਸ ਪੱਖੀ ਸਿੱਖਾਂ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਸਮਰਥਕਾਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਵਿਤਕਰਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਨਾਮਧਾਰੀ ਜੋ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਪੱਖ ਪੂਰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵੀ ਭਾਰੀ ਜਾਨੀ ਅਤੇ ਮਾਲੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਅਫਵਾਹਾਂ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਲੀਡਰਾਂ ਵਲੋਂ ਫੈਲਾਈਆਂ ਗਈਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਲਦੀ ਉੱਤੇ ਤੇਲ ਦਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ।

1. ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਮਠਿਆਈਆਂ ਵੰਡੀਆਂ ਅਤੇ ਭੰਗੜੇ ਪਾਏ। ਕੁਝ ਕੁ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਜ਼ਰੂਰ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਕਾਰਾ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਪਰ ਤ੍ਰਿਲੋਕਪੁਰੀ ਅਤੇ ਮੁਗਲਪੁਰੀ ਦੇ ਕਿਸੇ ਸਿੱਖ ਨੇ ਇਹ ਅਵੱਗਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਵੀ ਸੁਣਨ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ ਕਿ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਹੱਤਿਆ ਉਤੇ ਕੁਝ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਵੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕੀਤਾ ਸੀ।
2. ਸਿੱਖ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਵਿਚ ਹਥਿਆਰ ਲੈ ਕੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹ ਛੇਤੀ ਹੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਉਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨਗੇ।
3. ਪੰਜਾਬ ਵਲੋਂ ਆਈਆਂ ਗੱਡੀਆਂ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀਆਂ ਮ੍ਰਿਤਕ ਲਾਸ਼ਾਂ ਪੁਰਾਣੀ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸਟੇਸ਼ਨ 'ਤੇ ਪੁੱਜ ਰਹੀਆਂ ਹਨ।
4. ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਪੀਣ ਵਾਲੇ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਜ਼ਹਿਰ ਮਿਲਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਆਦਿ।

ਅਮੇਠੀ ਦੇ ਹਲਕੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਆਪਣੀ ਭਰਜਾਈ ਮੇਨਕਾ ਗਾਂਧੀ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਥੇ ਇਹ ਨਾਹਰਾ ਸੁਣਿਆ ਗਿਆ :

“ਬੇਟੀ ਹੈ ਸਰਦਾਰ ਕੀ,
ਦੇਸ ਕੇ ਗਦਾਰ ਕੀ।”

ਬੜੀ ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਸਮੇਂ ਸਰਦਾਰ ਹੋਣਾ ਗਦਾਰ ਹੋਣ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਗਿਣਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਬੇਸਮਝਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਕਿ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਨੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਘੋਲ ਵਿਚ ਅਦੁੱਤੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ। ਇਕ ਮਿਸਾਲੀ ਪਰੰਪਰਾ ਚਲਾਈ ਸੀ, ਜਾਨ ਨਿਛਾਵਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਵਾਨਿਆਂ ਦੀ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸ. ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਗਦਰੀ ਬਾਬਾ ਵਸਾਖਾ ਸਿੰਘ, ਬਾਬਾ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਭਕਣਾ, ਸ. ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਸਰਾਭਾ, ਡਾ. ਮਥਰਾ ਸਿੰਘ, ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਕਾਮਾ ਗਾਟਾ ਮਾਰੂ, ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ, ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸ. ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਵਰਗੇ ਕਈ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇ ਪੁੰਜ ਹੋਏ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਯੋਧਿਆਂ ਦੇ ਸਦਕੇ ਹੀ ਦੇਸ਼ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋਇਆ। ਪਰ ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨ ਉਭਰ ਰਹੇ ਨਵੇਂ ਲੀਡਰ ਉਸੇ ਕੌਮ ਦੇ ਅਨੁਯਾਈਆਂ ਦੇ ਲਹੂ ਨਾਲ ਹੋਲੀ ਖੇਡ ਕੇ ਖੁਸ਼ੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਮੇਂ ਦੀ ਸਿਤਮ-ਜ਼ਰੀਫ਼ੀ ਕਹੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

‘ਦੇਲੀ ਮੇਂ, ਕਿਸ ਨੇ ਆਗ ਲਗਾਈ,

ਗੁੰਡੇ, ਪੁਲੀਸ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਆਈ।

ਕੁਝ ਦਿਨ ਹੋਏ ਬੀਬੀ ਰਾਜਿੰਦਰ ਕੌਰ ਜੀ ਨੇ ਕੁਝ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਨਾਮ-ਕਰਨ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਰੱਖਣ ਦਾ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਸੁਝਾਅ ਦੇ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨਾ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਕੋਈ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਬੇਬੱਢੀਆਂ ਦਲੀਲਾਂ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਕਾਰਨ ਅਗੇ ਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਘੋਰ ਔਕੜਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਜੜੇ-ਪੁਜੜੇ ਪੁਰਸ਼ਾਂ, ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਵਿਧਵਾਵਾਂ ਅਤੇ ਯਤੀਮ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸੰਭਾਲ ਲਈ ਹੀ ਸਾਨੂੰ ਸੋਚਣਾ ਅਤੇ ਸਭ ਕੁਝ ਕਰਨਾ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਫੋਕੇ ਲਫਜ਼ੀ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਨੂੰ ਮਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਛੇਤੀ ਕੱਢ ਦੇਣਾ, ਇਸੇ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਵਾਸੀਆਂ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਭਲਾ ਹੈ।

ਦੂਜੀ ਗੱਲ ਬੀਬੀ ਜੀ ਨੇ ਸਤਿਕਾਰਤ ਜਥੇਦਾਰਾਂ ਅਤੇ ਗ੍ਰੰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਕੇ ਆਖੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿਚ ਦਖਲ ਨਾ ਦੇਣ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਖੇਤਰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰਖਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਹ ਗੱਲ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਧਰਮ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੋ ਵੱਖ ਵੱਖ ਵਿਸ਼ੇ ਹਨ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੇ ਆਗੂਆਂ ਨੂੰ ਰਾਜਨੀਤਕ ਉਲਝਣਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਪੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ।

ਆਪਦੇ ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਸਹਿਮਤ ਹਾਂ।

ਬਲਿਊ ਸਟਾਰ ਧਾਵੇ ਮਗਰੋਂ ਅਕਾਲੀ ਆਗੂਆਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਸਾਰਥਕ ਕਾਰਜਵਿਧੀ ਚਿਤਰਣੀ ਬਣਦੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚਲ ਰਹੀ ਨੀਤੀ ਦੀਆਂ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਉਤੇ ਦੀਰਘ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨੀ ਲੋੜੀਂਦੀ ਸੀ। ਪਰ ਹੋਇਆ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ। ਜਦੋਂ ਸਹਿਮ ਦਾ ਸਮਾਂ ਬੀਤ ਗਿਆ ਤਾਂ ਸਤਿਕਾਰਤ ਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਉਤੇਜਨਾ ਦੀ ਸਿਖਰ ਉਤੇ ਖੜਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਨਵਾਂ ਮੋਰਚਾ ਆਰੰਭ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਵਿਦਵਾਨ

ਵਿਆਖਿਆਕਾਰ ਵੀ ਚਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਮਗਰ ਟੁਰ ਪਏ ਅਤੇ ਰਾਗੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀਆਂ ਧੁਨਾਂ ਉਚੀਆਂ ਗਾਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਭੜਕਾਉਣ ਦੀ ਕੋਈ ਕਸਰ ਨਾ ਛੱਡੀ। ਕੰਨੀ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਪੈਣ ਲਗੀਆਂ—ਕੁੱਤਾ ਰਾਜ ਬਹਾਲੀਏ—ਆਪਣੀ ਜੜ੍ਹ ਆਪ ਅਪਟੇ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਇਸ ਪਉੜੀ ਨੂੰ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਕੀਰਤਨੀਆਂ ਨੇ ਕੀਰਤਨ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਵੇਂ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੀ ਦੁਕਾਨਦਾਰੀ ਵੀ ਖੂਬ ਚਲੀ। ਤਸਵੀਰਾਂ ਅਤੇ ਟੇਪਾਂ ਖਰੀਦਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਤਾਂਤਾ ਬੱਝ ਗਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਦੇ ਦੁਕਾਨਦਾਰਾਂ ਦੀ ਵਿਕਰੀ ਵਿਚ ਸਿਖਰਾਂ ਦਾ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ। ਸਿੱਖ ਰਸਾਲਿਆਂ ਨੇ ਪਹਿਲੇ ਪੰਨੇ ਉਤੇ ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਦਰਸਾ ਕੇ ਤਸਵੀਰਾਂ ਛਾਪ ਲਈਆਂ। ਰੋਚਕ ਸਿਰਲੇਖ ਦਿੱਤੇ। ਜਿਵੇਂ “ਕੀ ਸੰਤ ਭਿੰਡਰਾਂਵਾਲੇ ਜੀਵਤ ਹਨ?”

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਸਾਲਿਆਂ ਦੀ ਵਿਕਰੀ ਦਾ ਨਵਾਂ ਰਿਕਾਰਡ ਕਾਇਮ ਕਰ ਲਿਆ।

ਸਤਿਕਾਰਤ ਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ ਬਲਿਊ ਸਟਾਰ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜੋ ਮੋਨਵਰਤ ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਉਹ ਟੁੱਟ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਿਆਨਾ ਦੀ ਛਹਿਬਰ ਲਾ ਦਿਤੀ। ਸਤਿਕਾਰਤ ਗਿਆਨੀਆਂ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਨਿਰੋਲ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਹਨ। ਰਾਜਸੀ ਮਸਲਿਆਂ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦੂਰ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ ਰਾਜਸੀ ਆਗੂਆਂ ਦੇ ਇਕ ਧੜੇ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਜੋੜ ਲਿਆ। ਇਵੇਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਏਕਤਾ ਦੇ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਕਰਦੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਤੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਦੋ ਫਾੜ ਕਰ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿਤਾ।

ਜੁਲਾਈ ਦੇ ਸੱਚਖੰਡ ਪੱਤਰ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪੰਜ ਗ੍ਰੰਥੀਆਂ ਨੇ ਤਖਤ ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਗਿ: ਜ਼ੈਲ ਸਿੰਘ, ਸੰਤ ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਲੌਗੋਵਾਲ, ਸ. ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਟੌਹੜਾ ਨੂੰ ਤਨਖਾਹੀਆਂ ਕਰਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਪਰ ਸਤਿਕਾਰਤ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥੀਆਂ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਕੋਈ ਨੋਟਿਸ ਨਾ ਲਿਆ। ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਸਿੱਖ ਜਗਤ ਦੁਬਿਧਾ ਵਿਚ ਫਸ ਗਈ।

ਰਾਜਸੀ ਆਗੂਆਂ ਦੇ ਫੋਕੇ ਨਾਹਰੇ “ਗਰੀਬੀ ਹਟਾਉ” ਵੋਟਾਂ ਖਰੀਆਂ ਕਰਨ ਦਾ ਹੀ ਸਾਧਨ ਹੈ।

ਅਸੀਂ ਦਿੱਲੀ 'ਚ ਤਿੰਨ ਕੈਂਪਾਂ ਦਾ ਵੀ ਦੌਰਾ ਕੀਤਾ। ਇਕ ਕੈਂਪ ਤਾਂ ਅਜ਼ਮਲ ਖਾਂ ਰੋਡ ਉੱਤੇ ਸਾਡੇ ਮਿੱਤਰ ਸ. ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਜਸਬੀਰ ਜੀ ਬੜੀ ਯੋਗਤਾ ਨਾਲ ਚਲਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਥੇ ਕਈ ਲੂਸੇ ਹੋਏ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦਾ ਅਵਸਰ ਮਿਲਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਹੋਈਆਂ ਹਿਰਦੇਵੇਦਿਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਦਿਲ ਕੰਬ ਜਾਂਦਾ ਅਤੇ ਆਪ ਮੁਹਾਰੇ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਅੱਥਰੂ ਵਹਿ ਤੁਰਦੇ।

ਇਕ ਇਸਤ੍ਰੀ ਜੋ ਅਧਖੜ ਉਮਰ ਦੀ ਸੀ ਕਹਿ ਰਹੀ ਸੀ, “ਅਸਾੜੀ ਕੈ ਖਤਾ ਹੈ।

ਅਸਾਡੇ ਬੱਚਿਆਂ ਅਤੇ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਕੋਹਿਆ ਅਤੇ ਸਾੜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਸਾਂ ਕੇ ਕੀਤਾ ਹੈ।”

ਉੱਤਰ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਨੇ ਆਖਿਆ, “ਮਾਤਾ ਜੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਨੂੰ ਦੋ ਸਿੱਖ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੇ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।”

ਬੀਬੀ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਹੋ ਕੇ ਬੋਲੀ, “ਬੀਬੀ ਇੰਦਰਾ ਕੌਣ ਏ? ਸਿੱਖ ਮੁੰਡਿਆਂ ਮਾੜਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਪਰ ਅਸਾਡੇ ਆਦਮੀਆਂ ਤਾਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ?”

ਸੋ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਮਾਸੂਮ ਪੁਰਸ਼ਾਂ, ਇਸਤਰੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦਾ ਨਾਮ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸੁਣਿਆ ਹੋਇਆ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਕੱਟ ਵੱਢ ਕਰ ਕੇ ਫੂਕਿਆ ਗਿਆ। ਕਈ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ, ਨੱਕ, ਕੰਨ ਕੱਟ, ਜੀਭ ਕੱਟ ਅਤੇ ਸਿਰ ਦੇ ਕੇਸ ਕੱਟ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ‘ਮੋਨਾ ਮੋਨਾ’ ਆਖ ਕੇ ਤੇਲ ਪਾ ਕੇ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਕੁਝ ਦਿਨ ਗੁੰਡਿਆਂ ਅਤੇ ਲਫੰਗਿਆਂ ਦਾ ਰਾਜ ਸੀ। ਲੁਚਿਆਂ ਦੀ ਜੁੰਡਲੀ ਨੱਚਦੀ ਟੱਪਦੀ ਅਤੇ ਨਾਹਰੇ ਮਾਰਦੀ, ਕਾਲੀਆਂ ਕਰਤੂਤਾਂ ਕਰਦੀ ਦੌੜ ਭੱਜ ਰਹੀ ਸੀ।

ਇਸ ਸਾਰੇ ਕਾਰੇ ਪਿੱਛੇ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਚੱਲ ਰਹੀ ਅਕਾਲੀ ਮੋਰਚੇ ਦੀ ਸੂਝ-ਬੂਝ ਤੋਂ ਖਾਲੀ ਦੀ ਲੀਡਰਸ਼ਿਪ ਦਾ ਉਤਨਾ ਹੀ ਹੱਥ ਹੈ ਜਿਤਨਾ ਕਿ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਹੈ। ਅਤਿਵਾਦੀ ਸ਼੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ (ਕੰਪਲੈਕਸ) ਸਮੂਹ ਨੂੰ ਮੱਲੀ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਥੇ ਹੋਂਦ ਇਹ ਸੁਭਾ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਕਰਤਾ-ਧਰਤਾ ਨੇ ਜਾਂ ਤਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਮੂੰਦੀਆਂ ਸਨ ਜਾਂ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਉਂਤਬੰਦੀ ਨਾਲ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਵੀ ਇਹੋ ਕੁਝ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਉਕਾਈਆਂ ਕਰੇ। ਮੋਰਚੇ ਦੇ ਡਿਕਟੇਟਰ ਸੰਤ ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਹੱਦੋਂ ਵੱਧ ਸ਼ਰੀਫ ਹਨ। ਪਰ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਮੋਰਚੇ ਨੂੰ ਕੰਟਰੋਲ ਕਰਨ ਦੇ ਉਹ ਸਮਰੱਥ ਨਹੀਂ ਸਾਬਤ ਹੋਏ। ਜਦੋਂ ਪਰਸਪਰ ਵਿਰਧੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ ਹਾਲ ਤੋਂ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਸੰਤ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਉਤੇ ਡੱਟ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਅਤਿਵਾਦ ਨਾਲ ਨਾ ਜੋੜਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਜਾਂ ਮੋਰਚਾ ਸਮਾਪਤ ਕਰਕੇ ਆਪ ਵੱਖਰੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ। ਦੋਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਗੱਲ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨਾ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਢਿੱਲ ਮੱਠ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ‘ਬਲਿਊ ਸਟਾਰ’ ਵਰਗਾ ਕਾਰਾ ਹੀ ਹੋਣਾ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਬੁਧੀਜੀਵੀ ਆਗੂਆਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਆਖਣਾ ਚਾਹਵਾਂਗੇ :

1. ਸਿੱਖ ਵੱਖਰੀ ਨੇਸ਼ਨ ਦਾ ਨਾਹਰਾ ਸਮਾਪਤ ਕਰਾਉਣ।
2. ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਸਿੱਖਾਂ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਲਈ ਘਾਤਕ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ

ਮਤੇ ਪਾਸ ਕਰ ਕੇ ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਮਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕਰਵਾਏ ਜਾਣ।

3. ਧਰਮ ਅਤੇ ਸਿਆਸਤ ਦੀ ਅਣਸੁਖਾਵੀਂ ਸੰਧੀ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਸਮੂਹ (ਕੰਪਲੈਕਸ) 'ਚੋਂ ਰਾਜਸੀਆਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਬਾਹਰ ਲੈ ਜਾਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।

4. ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਅਤੇ ਗ੍ਰੰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਰਾਜਸੀ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿਚ ਦਖਲ ਨਹੀਂ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਉਹ ਧਰਮ ਦੇ ਨਿਰੋਲ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਤੇ ਆਧਾਰ ਵਲ ਆਪਣੀਆਂ ਯੋਗਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰਤ ਕਰਨ।

5. ਉਜੜੇ ਹੋਏ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ, ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੁੱਢ ਵਸਾਉਣ ਦਾ ਭਰਪੂਰ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਕਾਰਜਾਂ ਨਾਲੋਂ ਇਸਨੂੰ ਪਹਿਲ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਾਰੇ ਕਾਰਜ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਨਿਪਟਾਏ ਜਾਣ।

ਅਜ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਘਰ ਫੂਕ ਤਮਾਸ਼ਾ ਵੇਖ ਵਾਲੀ ਸਥਿਤੀ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ।

(ਦਸੰਬਰ-84, ਜਨਵਰੀ 85)

ਪੰਜਾਬ ਮਸਲੇ ਦਾ ਸਹੀ ਹੱਲ

ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਸਮਾਂ ਬੀਤਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮਸਲੇ ਦੀ ਤਾਣੀ ਵਿਚ ਵਧੇਰੇ ਉਲਝਣਾਂ ਪੈ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਪਈਆਂ ਗੰਢਾਂ ਹੁਣ ਤਾਂ ਦੰਦਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਖੋਲ੍ਹਣੀਆਂ ਪੈਣਗੀਆਂ। ਇਸ ਮਸਲੇ ਦਾ ਮੂਲ ਕਾਰਨ ਪੰਜਾਬ ਨਾਲ ਅਨਿਆਇ ਭਰਿਆ ਵਿਤਕਰਾ ਹੈ। ਇਸ ਮਸਲੇ ਦੇ ਉਲਝੇ ਹੋਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਸੱਤਾਧਾਰੀ ਪਾਰਟੀ ਅਤੇ ਸੱਤਾ ਤੋਂ ਵਾਂਝੇ ਰਹਿ ਰਹੀ ਅਕਾਲੀ ਪਾਰਟੀ। ਦੋਵੇਂ ਧਿਰਾਂ ਇਸ ਮਸਲੇ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕਰਨ ਦੀ ਬਜਾਏ ਉਲਝਾਉਣ ਵਿਚ ਵਧੇਰੇ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਦੋਵੇਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਆਪਣੀ ਅੰਦਰਲੀ ਜੰਗਬੰਦੀ ਕਾਰਨ ਉਲਝੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਸੁਣਨ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਸਾਬਕਾ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਸ. ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਗਿਆਨੀ ਜ਼ੈਲ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਗੁਟਬੰਦੀਆਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਨੀਵਾਂ ਦਿਖਾਉਣ ਦੇ ਯਤਨ ਵਿਚ ਹਰ ਸਮੇਂ ਰੁਝੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਇਸੇ ਉਲਝਣ ਕਾਰਨ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਰਾਜਸੀ ਵਾਯੂਮੰਡਲ ਗੰਦਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਅਕਾਲੀ ਧੜੇ, ਲੋਗੋਵਾਲ ਅਤੇ ਤਲਵੰਡੀ ਗਰੁਪ ਦਾ ਵੀ ਇਹੋ ਹਾਲ ਹੈ ਅਤੇ ਇਕ ਤੀਜਾ ਧੜਾ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮੁੱਠੀ ਵਿਚ ਰਖਦਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਮਸਲਾ ਇਤਨਾ ਗੰਭੀਰ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਮਸਲਾ ਕੌਮੀ ਪੱਧਰ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਵਾਲਾ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਮਸਲਾ ਦੋ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ਾਂ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਹਰਿਆਣੇ ਦੀ ਸੀਮਾ ਪਾਰ ਕਰ ਚੁੱਕਾ ਹੈ।

ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਦੁਬਿਧਾ ਵਿਚ ਫਸੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਜੋ ਉਹ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀ ਇਕ ਧਿਰ ਦੀ ਗੱਲ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਅਤਿਵਾਦੀ ਅਤੇ ਉਗਰਵਾਦੀ ਹਤਿਆ ਦੇ ਦੁਖਦਾਈ ਕਾਰੇ ਕਰ ਕੇ ਇਸ ਮਸਲੇ ਨੂੰ ਹੋਰ ਉਲਝਾ ਦੇਂਦੇ ਹਨ।

ਸ੍ਰੀ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਕੋਲੋਂ ਇਹ ਆਸ ਬੱਝ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਮਸਲੇ ਨੂੰ ਛੇਤੀ ਹੱਲ ਕਰਾਉਣ ਵਿਚ ਸਮਰੱਥ ਹੋਣਗੇ। ਪਰ ਇਹ ਆਸ ਹੁਣ ਬੁਝ ਰਹੇ ਦੀਵੇ ਵਾਂਗ ਟਿਮ-ਟਿਮਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਵਧੇਰੇ ਫ਼ਿਕਰ ਹੈ। ਪਾਰਟੀ ਵਿਚਲੀ ਪਾਟੋਧਾੜ ਨੂੰ ਨਜ਼ਿੱਠਣ ਵਿਚ ਵਧੇਰੇ ਫ਼ਿਕਰਮੰਦ ਹਨ।

ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੋ ਹੀ ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਅਸਰ ਰਖਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਕ ਇੰਦਰਾ ਕਾਂਗਰਸ ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਲੋਗੋਵਾਲ। ਜੇ ਇਸਦੇ ਕਾਰਜ

ਕਰਤਾ ਆਪਸ ਵਿਚ ਮਿਲ ਬੈਠਣ ਤਾਂ ਕੁੱਝ ਆਸ ਮਸਲੇ ਦੇ ਹੱਲ ਹੋਣ ਦੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹਿੰਦੂ ਵੀਰ ਇਸ ਸਮੇਂ ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੀ ਪਿੱਠ 'ਤੇ ਹਨ। ਜਨਸੰਘ ਦਾ ਜੋ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਪਹਿਲੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸੀ, ਉਹ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਪਾੜੇ ਅਤੇ ਰਾਜ ਕਰੋ ਦੀ ਨੀਤੀ ਨਾਲ ਬਿਲਕੁਲ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਵੀ ਹਿੰਦੂ ਵੀਰ ਨਾਲ ਸਾਡੀ ਗੱਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਕਿ 90 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀਆਂ ਵੋਟਾਂ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੀ ਜੇਬ ਵਿਚ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਕਾਂਗਰਸ ਵੋਟਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਮਸਲਾ ਨਜ਼ਿੱਠਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਸਮਰਥਕਾਂ ਦੀਆਂ ਵੋਟਾਂ ਘੱਟ ਜਾਣ ਦਾ ਅੰਦੇਸ਼ਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਚੋਣਾਂ ਕਰਾਉਣ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮਸਲੇ ਨੂੰ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਸੁਲਝਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰੇਗੀ, ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਨਹੀਂ।

ਇਹ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਬਦਕਿਸਮਤੀ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਵੰਡਣ ਲਗਿਆ ਇਸਨੂੰ ਛੋਟੇ ਤੋਂ ਛੋਟਾ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਕਈ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਦੇ ਇਲਾਕੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਜਨ-ਸੰਖਿਆ ਵਧੇਰੇ ਸੀ, ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਘੇਰੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਰਖੇ ਗਏ। ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਜਿਸਦੀ ਤਿੰਨ ਚੌਥਾਈ ਆਬਾਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਦੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਹੈ, ਇਸਨੂੰ ਵੀ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅਧੀਨ ਰਖ ਲਿਆ। ਇਹ ਆਮ ਵੇਖਣ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਂਝੇ ਵਪਾਰ ਨੂੰ ਵੰਡਣ ਵੇਲੇ ਜੇ ਚੌਕਸੀ ਤੋਂ ਕੰਮ ਨਾ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਪਿਛੋਂ ਉਸ ਵਿਚ ਕਈ ਉਲਝਣਾਂ ਨੂੰ ਸੁਲਝਾਉਣਾ ਜੇਕਰ ਅਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕਠਿਨ ਜ਼ਰੂਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਹਿੱਸੇਦਾਰ ਨੂੰ ਫ਼ਰਮ 'ਚੋਂ ਬਹੁਤਾ ਹਿੱਸਾ ਦਿਤਾ ਜਾਏਗਾ ਉਹ ਉਸ ਬਹੁਤੇ ਹਿੱਸੇ ਉਤੇ ਆਪਣਾ ਜਾਇਜ਼ ਹੱਕ ਸਮਝਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਕੁੱਝ ਸਥਿਤੀ ਹਰਿਆਣੇ ਦੀ ਵੀ ਹੈ।

ਹਰਿਆਣੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੱਕ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹਿੱਸਾ ਮੁਢ ਵਿਚ ਹੀ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਉਹ ਹੁਣ ਦਸਤਬਰਦਾਰ ਹੋਣ ਲਈ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਕਦੀ ਵੀ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਇਹੋ ਹੀ ਤੌਖਲਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਫ਼ੈਸਲੇ ਵਿਚ ਹਰਿਆਣੇ ਨੂੰ ਕੁੱਝ ਠੋਸ ਪਹੁੰਚਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਅਵੱਸ਼ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਰੋਸ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰੇਗਾ ਤੇ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਥੇ ਦੀ ਕਾਂਗਰਸ ਸਰਕਾਰ ਉਸ ਰੋਸ ਨੂੰ ਨਾ ਸੰਭਾਲ ਸਕੇ। ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਦੁਬਿਧਾ ਤਾਂ ਇਹੋ ਹੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਉਸਦੇ ਜਾਇਜ਼ ਹੱਕ ਮੰਨੇ ਜਾਣ ਤਾਂ ਹਰਿਆਣੇ ਦੀ ਕਾਂਗਰਸ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਵਿਰੋਧੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦਾ ਸ਼ਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ। ਜੇਕਰ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਹੱਕੀ ਮੰਗਾਂ ਮੰਨ ਲਈਆਂ ਜਾਣ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਅਸਰ ਹਰਿਆਣੇ ਦੀ ਕਾਂਗਰਸ ਸਰਕਾਰ 'ਤੇ ਅਵੱਸ਼ ਪਵੇਗਾ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਰਿਆਣੇ ਵਿਚ ਵਿਰੋਧੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਕਾਬਜ਼ ਹੋ ਜਾਣ।

ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਤਾਂ ਅਗੇ ਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਵੱਕਾਰ ਨਾ ਹੋਣ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਇਹ ਦੁਬਿਧਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮਸਲੇ ਨੂੰ ਹੱਲ

ਕਰਨ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੋਹਾਂ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਹਾਰ ਦਾ ਮੂੰਹ ਵੇਖਣਾ ਅਵੱਸ਼ਕ ਹੈ।

ਇਸਦਾ ਦੂਜਾ ਪਹਿਲੂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਇਕ ਸਰਹੱਦੀ ਸੂਬਾ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਦੇ ਅੰਨ ਭੰਡਾਰ ਵਿਚ ਇਸਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਤਮ ਅਸਥਾਨ ਹੈ। ਸਰਹੱਦਾਂ 'ਤੇ ਹਰ ਸਮੇਂ ਤਨਾਓ ਦਾ ਵਾਤਾਵਰਨ ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਦੀ ਅਖੰਡਤਾ ਅਤੇ ਏਕਤਾ ਲਈ ਇਕ ਵੱਡਾ ਖ਼ਤਰਾ ਹੈ। ਇਸਨੂੰ ਵਿਚਾਰਦੇ ਹੋਏ ਅਸੀਂ ਸ੍ਰੀ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਨੂੰ ਸਲਾਹ ਦਿਆਂਗੇ ਕਿ ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਹਰਿਆਣੇ ਦੀਆਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਬੇਸ਼ੱਕ ਵਿਰੋਧੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੇ ਹੱਥ 'ਚ ਕੁੱਝ ਸਮੇਂ ਲਈ ਚਲੀਆਂ ਜਾਣ, ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਾ ਕਰਨ। ਵੱਡਾ ਜਿਗਰਾ ਕਰ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮਸਲੇ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕਰਨ ਤਾਂ ਜੋ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਖੰਡਤਾ, ਏਕਤਾ ਕਾਇਮ ਰਹਿ ਸਕੇ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ, ਸਿੱਖ ਏਕਤਾ ਵੀ ਮੁੜ ਬਹਾਲ ਹੋ ਸਕੇ।

ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਨੂੰ ਇਹ ਖ਼ਤਰਾ ਮੁੱਲ ਲੈਣਾ ਹੀ ਪੈਣਾ ਹੈ। ਜੇ ਉਹ ਸੱਚੇ ਦਿਲ ਨਾਲ ਇਸ ਮਸਲੇ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕਰਨਾ ਲੋਚਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਚਾਰਾ ਨਹੀਂ। ਮਸਲੇ ਦੇ ਹੱਲ ਹੋਣ ਤੋਂ ਉਪਜੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਕਾਰਨ ਕਾਂਗਰਸ ਦਾ ਦੋਹਾਂ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸੱਚੇ ਹਿਤੈਸ਼ੀਆਂ ਵਿਚ ਵੱਕਾਰ ਵਧੇਗਾ। ਆਸ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਹਿਤਾਂ ਨੂੰ ਜੋ ਵਕਤੀ ਧੱਕਾ ਲੱਗਣ ਦਾ ਅੰਦੇਸ਼ਾ ਹੈ, ਉਹ ਕੁੱਝ ਸਮੇਂ ਮਗਰੋਂ ਕਾਂਗਰਸ ਲਈ ਵਰਦਾਨ ਸਾਬਤ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਦੀ ਟੀਸੀ 'ਤੇ ਲਿਆ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰੇਗਾ। ਇਸ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਨੇਪਰੇ ਚਾੜ੍ਹਨ ਲਈ ਵੱਡੀ ਦਲੇਰੀ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

(ਜੂਨ 1985)

ਪੰਜਾਬ ਮਸਲੇ ਦੇ ਹੱਲ ਲਈ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਨਿਯੁਕਤੀ

1984 ਦੇ ਬਲਿਊ ਸਟਾਰ ਅਪ੍ਰੇਸ਼ਨ ਤੋਂ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਮਗਰੋਂ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਹੱਤਿਆ ਹੋ ਗਈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ ਸ਼੍ਰੀ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਨੂੰ ਬਾਕੀ ਰਾਜਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨਾਲ ਸਲਾਹ-ਮਸ਼ਵਰਾ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦੇ ਅਹੁਦੇ ਦੀ ਗਿਆਨੀ ਜ਼ੈਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਹੁੰ ਚੁੱਕਾ ਦਿੱਤੀ। ਇਕ ਸੋਚੀ-ਸਮਝੀ ਯੋਜਨਾ ਅਧੀਨ ਰਾਜਧਾਨੀ ਦਿੱਲੀ ਤੇ ਉੱਤਰੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਹੋਰ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਝੱਕ ਪੁਲਿਸ ਤੇ ਫੌਜ ਨੇ ਇਸ ਘੱਲੂਘਾਰੇ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਕੋਈ ਕਾਰਵਾਈ ਨਾ ਕੀਤੀ। ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਬੇਗੁਨਾਹ ਸਿੱਖ ਮਾਰੇ ਗਏ। ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਇਕ ਭਾਸ਼ਨ ਵਿਚ ਕਿਹਾ, “ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਵੱਡਾ ਦਰੱਖਤ ਡਿੱਗਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਆਸੇ-ਪਾਸੇ ਦੀ ਖੇਮੀਨ ਦਾ ਹਿਲਣਾ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੈ।” ਇਹ ਬਿਆਨ ਦੇ ਕੇ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਬੇਗੁਨਾਹਾਂ ਦੀ ਕਤਲੋਗਾਰਤ ਨੂੰ ਜਾਇਜ਼ ਠਹਿਰਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ। ਬੇਗੁਨਾਹਾਂ ਦੇ ਕਤਲ ਕਾਰਨ ਦੇਸ਼ ਭਰ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਨਰਾਜ਼ਗੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ। ਨਾਰਾਜ਼ਗੀ ਕਾਰਨ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਣਾ ਸੁਭਾਵਿਕ ਸੀ। ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਸਮਝ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲੈਂਦਿਆਂ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਇਕ ਵੱਡੇ ਲੀਡਰ ਸ਼੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਨਿਯੁਕਤ ਕਰਕੇ ਭੇਜਿਆ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਸਿੱਖ ਭਾਈਚਾਰੇ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰ ਸਕੇ। ਸ਼੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਭਰ ਦੇ ਸਿਰਕੱਢ ਰਾਜਸੀ ਆਗੂਆਂ ਦੀ ਇਕ ਮੀਟਿੰਗ ਰਾਜ ਭਵਨ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਵਿਖੇ ਬੁਲਾਈ। ਇਸ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਸ. ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਸ. ਸਵਰਨ ਸਿੰਘ, ਸ. ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਢਿਲੌਂ, ਸ. ਬੇਅੰਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸਤਪਾਲ ਡਾਂਗ ਆਦਿ ਨੇ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਇਸ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਲਈ ਸੱਦਾ-ਪੱਤਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਆਪੋ-ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਰੱਖੇ। ਰਾਜਪਾਲ ਜੀ ਨੇ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਕੇ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਡਾਕਟਰ ਜੀ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ 'ਤੇ ਕੀ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੋਗੇ? ਮੈਂ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ, “ਇਸ ਮਸਲੇ 'ਤੇ ਮੈਂ ਇਹ ਹੀ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹਾਂਗਾ ਮਸਲਾ ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੇ ਵਖਰੇਵੇਂ ਦਾ ਨਹੀਂ ਨਾ ਹੀ ਇਹ ਅਕਾਲੀ-ਕਾਂਗਰਸ ਮਸਲਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਇਸ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਮਸਲੇ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਸ ਮਸਲੇ ਦਾ ਹੱਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਜਾਵੇਗਾ।” ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਹਿੰਦੂ-ਸਿੱਖ ਜਨਤਾ ਵਿਚ ਕਾਫੀ ਤਣਾਅ ਸੀ। ਰਾਜਪਾਲ ਜੀ

ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਪਬਲਿਕ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਸਾਂਝੇ ਕਰਨ ਜਾਣ ਲਈ ਆਖਿਆ। ਮਗਰੋਂ ਪਟਿਆਲੇ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਨੇ ਇਕ ਪਬਲਿਕ ਮੀਟਿੰਗ ਸੱਦੀ, ਮੈਂ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਭਾਈਚਾਰਕ ਸਾਂਝ ਪਕੇਰੀ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਰੱਖੇ ਤੇ ਇਸਦੇ ਕਾਰਨ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਲਾਭਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਦਿੱਤਾ।

ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਮਗਰੋਂ ਸ੍ਰੀ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਲੀਡਰ ਸੰਤ ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਬੁਲਾ ਭੇਜਿਆ। ਸੰਤ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਦੇ ਸਲਾਹਕਾਰ ਵਜੋਂ ਸ. ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸ. ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਬਰਨਾਲਾ ਜੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਪਸੀ ਗੱਲਬਾਤ ਦੌਰਾਨ ਰਾਜੀਵ-ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਨੇਪਰੇ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ ਜੋ ਇਕ ਵੱਡੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਸੀ। ਇਸ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਮੈਂ ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਅਮਰੀਕਾ ਪਰਤਣ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ 29 ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਇਕ ਪੱਤਰ ਲਿਖਿਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹੋਏ ਫੈਸਲੇ ਦੀ ਵਧਾਈ ਦਿੰਦਿਆਂ ਸੰਤ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਜੀ ਨੂੰ “ਭਾਰਤ ਰਤਨ” ਦੀ ਉਪਾਧੀ ਨਾਲ ਨਿਵਾਜਣ ਦਾ ਸੁਝਾਅ ਦਿਤਾ। ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਲੋਂ ਪੁੱਜੇ ਉੱਤਰ ਦੀ ਕਾਧੀ ਹੇਠਾਂ ਛਾਪ ਰਹੇ ਹਾਂ :

GOVERNOR

No. 17622

RAJ BHAVAN, PUNJA
CHANDIGARH-16001

November 2, 1985.

Dear Mr. Man Singh

Thank you for your letter of 29th October, 1985. Every achievement in Punjab flows out of the statesmanship of our young Prime Minister Shri Rajiv Gandhi. I certainly feel honoured to be his humble instrument during these historic times. With the peaceful elections and restoration of a popularly elected Government, Punjab is now set on the road to peace and prosperity along with rest of the country.

Yours Sincerely,
Arjun Singh

(Arjun Singh)

Dr. Man Singh Nirankari,
"Rattan" 14, Doctors' Avenue,
Sahib Nara Singh, 01 Nirankari Marg,
Amritsar-143001.

ਰਾਜਪਾਲ ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਅਮਰੀਕਾ ਪਰਤਣ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ 29 ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਇਕ ਪੱਤਰ ਲਿਖਿਆ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹੋਏ ਫੈਸਲੇ ਬਾਰੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵਧਾਈ ਦਿਤੀ ਗਈ ਤੇ ਨਾਤ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬਲਾਘਾ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਸੂਰਾਸ਼ ਨੂੰ ਸੁਝਾਅ ਦਿਤਾ ਕਿ ਸੰਤ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਜੀ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਰਤਨ ਦੀ ਉਪਾਧੀ ਨਾਲ ਸਨਮਾਨਿਆ ਜਾਵੇ। ਸੁਣਨ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਸੂਰਾਸ਼ ਤੇ ਅਮਲ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਲੋਂ ਜੋ ਉੱਤਰ ਪੁਜਾ; ਉਹ ਛਾਪ ਰਹੇ ਹਾਂ।

ਉਸ ਸਮੇਂ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦਾ ਆਪਸ ਵਿਚ ਦੁਵੇੜ ਪਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸ. ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਬਾਦਲ ਅਤੇ ਜਥੇਦਾਰ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਟੌਹੜਾ ਦੀ ਸੁਰ ਵੀ ਸੰਤ ਲੌਗੋਵਾਲ ਤੋਂ ਅਲੱਗ ਸੀ। ਸੰਤ ਲੌਗੋਵਾਲ ਤੇ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਦਰਮਿਆਨ ਸਮਝੌਤਾ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਹੱਲ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀ ਆਪੋ-ਧਾਪੀ ਕਾਰਨ ਸੰਤ ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਲੌਗੋਵਾਲ ਨੂੰ ਬਾਦਲ-ਟੌਹੜੇ ਨੇ ਪੰਥ ਦਾ ਗ਼ਦਾਰ ਕਰਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਜਿਸਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਸੰਤ ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਲੌਗੋਵਾਲ ਨੂੰ ਸ਼ੇਰਪੁਰ ਦੇ ਇਕ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਵਿਚ ਦਹਿਸ਼ਤਪਸੰਦਾਂ ਵਲੋਂ ਹਲਾਕ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਬੁਲਾ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਸੁਧਾਰ ਸ਼ੰਕਰ ਰੇਅ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਬਣੇ। ਸੰਤ ਲੌਗੋਵਾਲ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਬਰਸੀ ਮਨਾਉਣ ਲਈ ਇਕ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਗਠਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਦਾ ਮੈਨੂੰ ਅਵਸਰ ਮਿਲਿਆ। ਸਾਰੇ ਰਾਜਸੀ ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ ਆਪੋ-ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਭਾਰਤ ਦੀ ਏਕਤਾ ਤੇ ਅਖੰਡਤਾ ਤੇ ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖ ਏਕਤਾ ਲਈ ਸੰਤ ਲੌਗੋਵਾਲ ਨੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਸਰਕਾਰ ਅੱਗੇ ਮੇਰੀ ਪੁਰਜ਼ੋਰ ਅਪੀਲ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ “ਭਾਰਤ ਰਤਨ” ਦੀ ਉਪਾਧੀ ਨਾਲ ਸਨਮਾਨਿਆ ਜਾਵੇ। ਦੁਪਹਿਰ ਦੇ ਖਾਣੇ ਸਮੇਂ ਸੁਧਾਰ ਸ਼ੰਕਰ ਰੇਅ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਆਏ ਤੇ ਮੇਰੇ ਸੁਝਾਅ ਦੀ ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਮੇਰੇ ਸੁਝਾਅ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਅੱਗੇ ਰੱਖਣਗੇ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਨਿੱਜੀ ਰਸੂਖ ਵੀ ਵਰਤਣਗੇ। ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਮਗਰੋਂ ਬਰਨਾਲਾ ਸਾਹਿਬ ਪੁਜੇ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, “ਆਪ ਦਾ ਸੁਝਾਅ ਤਾਂ ਚੰਗਾ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਸਮੇਂ ਅਸੀਂ ਇਸਦੀ ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਵੇਂ ਸਾਡੇ ਸਿੱਖ ਭਾਈ ਸਾਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਪਿੱਠੂ ਸਮਝਣਗੇ।”

1984 ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸ਼ਾਂਤੀ ਸਥਾਪਤ ਨਾ ਹੋ ਸਕੀ। ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਕਾਂਗ ਜੀ ਬੜੇ ਸੁਲਝੇ ਹੋਏ ਤੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਪੁਰਸ਼ ਸਨ। ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਹਰ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਕਥਾ ਦਾ ਵਿਚਾਰ “ਗਿਆਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤ” ਵਿਚ ਛਾਪਣ ਵਾਸਤੇ ਭੇਜਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਵਾਪਰੀ ਇਕ ਘਟਨਾ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਿਆਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ “ਉਹ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਸ਼ਾਮੀਂ ਚਾਰ ਵਜੇ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। 9-1-86 ਨੂੰ (ਦਿਨ ਐਤਵਾਰ) ਆਪਣੇ ਇਕ ਮਿੱਤਰ ਨਾਲ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਗਏ। ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਜਦੋਂ ਉਹ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪੁਜੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਉਪਰਲੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਉਤੇ ਕੁਝ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਜੋਸ਼ੀਲੇ ਨਾਅਰੇ ਲਾਉਂਦੇ ਦੇਖਿਆ। ਹੇਠਾਂ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦਾ ਇਕੱਠ ਮੌਜੂਦ ਸੀ ਜੋ ਨਾਅਰੇ ਲਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਅਚਾਨਕ ਤਾੜ-ਤਾੜ ਗੋਲੀਆਂ ਚੱਲੀਆਂ ਤੇ ਮੈਂ ਭੱਜ ਕੇ ਵਰਾਂਡੇ ਵਿਚ ਗਿਆ। ਮੇਰੇ ਤਿੰਨ ਗੋਲੀਆਂ ਲੱਗੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ

ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਗੋਲੀ ਮੇਰੀ ਸੱਜੀ ਲੱਤ (ਪਿੰਨੀ), ਇਕ ਖੱਬੇ ਗੋਡੇ ਤੇ ਖੱਬੀ ਬਾਂਹ 'ਤੇ ਵੱਜੀਆਂ। ਸੱਜੀ ਲੱਤ ਤੋਂ ਲਹੂ ਦਾ ਫੁਹਾਰਾ ਛੁਟ ਪਿਆ। ਇਕ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸੱਜਣ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਮੈਨੂੰ ਸੰਭਾਲਿਆ ਤੇ ਘੰਟਾ ਘਰ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਪੁਜਾ ਕੇ ਲੱਤ ਨੂੰ ਕੱਪੜੇ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੱਤਾ। ਹਸਪਤਾਲ ਵਿਚੋਂ ਅਪ੍ਰੈਸ਼ਨ ਕਰਾਉਣ ਉਪਰੰਤ ਮੈਂ ਰਾਜ਼ੀ ਹੋਇਆ।”

ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਦੁਖਦਾਈ ਘਟਨਾ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਰਾਜਸੀ ਆਗੂਆਂ ਦੀ ਬੇਸਮਝੀ ਕਾਰਨ ਵਾਪਰੀ। ਇਹ ਘਟਨਾ ਧਰਮ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਸੁਮੇਲ ਦੀ ਕੋਈ ਤਸਵੀਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਚਿੰਤਾਜਨਕ ਸਥਿਤੀ ਤੇ ਭਾਸ਼ਾਈ ਜਨਗਣਨਾ

28 ਜਨਵਰੀ 1986 ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ 18 ਫ਼ਰਵਰੀ 1986 ਤੱਕ ਅਸੀਂ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਰਹੇ। ਇਸ ਥੋੜ੍ਹੇ ਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਕੁੱਝ ਵਾਪਰ ਗਿਆ। 26 ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨ ਦਾ ਜੋ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਰਾਜਸੀ ਹਿੱਤਾਂ ਕਾਰਨ ਸਿਰੇ ਨਾ ਚੜ੍ਹਨ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਮੈਥੀਊ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਕਿਸੇ ਯੋਗ ਨਤੀਜੇ ਉਤੇ ਨਹੀਂ ਪੁੱਜ ਸਕੀ। ਫ਼ਾਜ਼ਿਲਕਾ ਅਬੋਹਰ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਭਾਸ਼ਾਈ ਜਨਗਣਨਾ ਮੁੜ ਕਰਵਾ ਕੇ ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖ ਏਕਤਾ 'ਤੇ ਇਕ ਕਰਾਰੀ ਸੱਟ ਮਾਰੀ ਹੈ। ਪੜਤਾਲ ਸਮੇਂ ਬਰਨਾਲਾ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਇਹ ਚਿੰਤਾ ਸੀ ਕਿ ਕੰਦੂ-ਖੇੜਾ ਵਿਚ ਬਾਹਰਲੇ ਪੁਰਸ਼-ਇਸਤਰੀਆਂ ਲਿਆ ਕੇ ਭਜਨ ਲਾਲ ਹਿੰਦੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਫ਼ਤਵਾ ਲੈ ਕੇ ਸਾਰਾ ਇਲਾਕਾ ਫ਼ਾਜ਼ਿਲਕਾ ਅਬੋਹਰ ਦਾ ਹਰਿਆਣੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨ ਦੀ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਜਿਸਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਰਾਜਾ ਅਮਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੋਰ ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ਕੰਦੂ-ਖੇੜਾ ਦੇ ਆਸਪਾਸ ਘੇਰਾ ਘਤੀ ਰਖਿਆ ਤਾਂ ਜੋ ਕੰਦੂਖੇੜਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਆ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਹਿੰਦੀ ਦਾ ਸੰਤੁਲਨ ਹਿੰਦੀ ਬੋਲਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਨਾ ਬਦਲ ਸਕਣ। ਮੈਥੀਊ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਫ਼ਾਜ਼ਿਲਕਾ ਅਬੋਹਰ ਵਿਚ ਭਾਸ਼ਾਈ ਜਨਗਣਨਾ ਕਰਵਾ ਕੇ ਇਕ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਰਿਵਾਜ ਦਾ ਮੁੱਢ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਕੱਲ ਨੂੰ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਲੁਧਿਆਣਾ, ਜਲੰਧਰ, ਪਟਿਆਲਾ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾਈ ਜਨਗਣਨਾ ਕਰਵਾਈ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚਲਾ ਪਾੜਾ ਵਧ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਹ ਸਭੋ ਸ਼ਹਿਰੀ ਹਿੰਦੀ ਬੋਲਦੇ ਦਿਸਣਗੇ। ਜਿਵੇਂ 1961 ਤੇ 1971 ਦੀ ਭਾਸ਼ਾਈ ਜਨਗਣਨਾ ਵਿਚੋਂ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਇਨਸਾਫ਼ ਦੀ ਮੰਗ ਤਾਂ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਮੈਥੀਊ ਕਮਿਸ਼ਨ ਸਾਫ਼ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦੇਂਦਾ ਕਿ ਫ਼ਾਜ਼ਿਲਕਾ ਅਬੋਹਰ ਦੇ ਖੇਤਰ ਦੀ ਸੀਮਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਸੋਂ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਹਰਿਆਣੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕਦਾ। ਰਾਜੀਵ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਸਮਝੌਤੇ ਵਿਚ ਇਹ ਸ਼ਰਤ ਮੰਨੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਉਹੀ ਹਿੰਦੀ ਖੇਤਰ ਹਰਿਆਣੇ ਨੂੰ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੇ ਬਦਲੇ ਮਿਲੇਗਾ, ਜਿਸ ਖੇਤਰ ਦੀ ਸੀਮਾਂ ਹਰਿਆਣੇ ਨਾਲ਼ ਸਾਂਝੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਵੇਂ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਲਾਗੂ ਨਾ ਕਰ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਹਰਿਆਣੇ ਦਾ ਝਗੜਾ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਬਣਿਆ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਸੰਤ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਨਾਲ਼ ਕੀਤੇ ਸਮਝੌਤੇ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਵਿਚ ਨਾਕਾਮ ਰਹੀ। ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਹੋਏ ਅਕਾਰਡ (ਸਮਝੌਤੇ)

ਨੂੰ ਕਰਾਰੀ ਸੱਟ ਵੱਜੀ ਹੈ।

ਬਰਨਾਲਾ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੁਆਇਆ ਸੀ ਕਿ 26 ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਮਿਲਤ ਕਰ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਗਲਤ ਨੀਤੀਆਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਇਹ ਸਿਰੇ ਨਾ ਚੜ੍ਹ ਸਕਿਆ ਤੇ ਇਵੇਂ ਬਰਨਾਲਾ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਹੱਥ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਗਏ। ਸੁਣਨ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਸ੍ਰੀ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਅਕਾਰਡ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਰਦ-ਗਿਰਦ ਇਕ ਤਗੜੀ ਲਾਂਬੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੱਜਣਾਂ ਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਦੀਆਂ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਕੌਮਾਂ ਨੂੰ ਦਬਾ ਕੇ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਉਤੇ ਜੇ ਨਿਗ੍ਹਾ ਮਾਰੀਏ ਤਾਂ ਇਹ ਗੱਲ ਸਾਫ਼ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵੀ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਖੰਡਤਾ ਅਤੇ ਏਕਤਾ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਘਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਨੂੰ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠ ਲਤਾੜ ਕੇ ਕਦੀ ਵੀ ਇਹ ਆਸ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਟੁਕੜੇ ਟੁਕੜੇ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਚ ਸਕੇ। ਭਾਰਤ ਦੀ ਅਖੰਡਤਾ ਤੇ ਏਕਤਾ ਦੇ ਅਸੀਂ ਭਰਪੂਰ ਸਮਰਥਕ ਹਾਂ। ਇਸ ਵਿਚ ਹੀ ਸਾਡੇ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਾਸੀਆਂ ਦਾ ਭਲਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਜਾਂ ਵਧ ਦੇ ਜਾਇਜ਼ ਹੱਕਾਂ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਦੇ ਭਰਪੂਰ ਸਮਰਥਕ ਹਾਂ।

26 ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਢਾਹ ਕੇ ਮੁੜ ਉਸਾਰਨ ਦੀ ਕਾਰ ਸੇਵਾ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦਿਤੀ ਗਈ ਤੇ ਕੁੱਝ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਵੀ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰਖ ਕੇ ਪਾਸ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਜੋ ਫ਼ੈਸਲਾ ਜਥੇਦਾਰ ਟੌਹੜਾ ਦਮਦਮੀ ਟਕਸਾਲ ਤੇ ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਸਿੱਖ ਸਟੂਡੈਂਟ ਫ਼ੈਡਰੇਸ਼ਨ ਵਿਚਕਾਰ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਉਹ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਇਹ ਦਾਅਵਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕਾਰ ਸੇਵਾ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਜੋ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਉਸ ਵਿਚ ਇਕ ਧਾਰਾ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਕਾਰ ਸੇਵਾ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਦੇਖ ਰੇਖ ਵਿਚ ਹੋਵੇਗੀ। ਵਿਰੋਧੀ ਧੜਾ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਇਹ ਦਾਅਵਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਲਿਊ ਸਟਾਰ ਉਪਰੇਸ਼ਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤੇ ਮਗਰੋਂ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨੂੰ ਯੋਗਤਾ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਨਿਭਾਇਆ ਤੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਟੌਹੜਾ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਬਚਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਫੌਜ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਰਵਾਇਤਾਂ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕੀਤੀ ਸੀ।

ਅਸੀਂ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਟੀਕਾ ਟਿਪਣੀ ਕਰਨੀ ਉਚਿਤ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੇ। ਹਾਲਾਤ ਕੋਈ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਮੋੜ ਉਤੇ ਆ ਕੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋਏ ਹਨ ਕਿ ਪੰਥ ਵਿਚ ਏਕਤਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਅਕਾਲੀ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਬਹੁਤਾ ਸਮਾਂ ਕਾਇਮ ਰਹਿਣਾ ਅਸੰਭਵ ਵਿਖਾਈ ਦੇਂਦਾ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਢਾਹੁਣ ਦੀ ਗੱਲ ਸ. ਟੌਹੜਾ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਿਹਾਈ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਛੇੜੀ ਸੀ। ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਕਿ ਇਹ ਗੱਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਵੇਂ ਬਿਨਾਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨਾਲ ਸਲਾਹ-ਮਸ਼ਵਰੇ ਦੇ ਆਖ ਦਿਤੀ। ਸੰਤ ਚੰਨਣ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸੰਤ

ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਸਾਡਾ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਕਈ ਵਾਰੀ ਆਉਣਾ-ਜਾਣਾ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ। ਦੋਵਾਂ ਸੰਤਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦਾ ਉਪਰੇਸ਼ਨ ਅਸਾਂ ਕੀਤੇ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਜਾਂ ਦੋ ਵਾਰ ਦਿਨ ਵਿਚ ਜਾਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਤੇ ਗੁੰਬਦ ਨੂੰ ਤਾਂ ਨੀਲੇ ਤਾਰੇ ਕਾਰਨ ਹਾਨੀ ਪੁਜੀ ਸੀ, ਪਰ ਛੱਤਾਂ, ਪੌੜੀਆਂ ਤੇ ਕਮਰੇ ਕਾਇਮ ਸਨ। ਸਰਕਾਰੀ ਏਜੰਸੀਆਂ ਨੇ ਮੁਰੰਮਤ ਦਾ ਹੀ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਦਰਸ਼ਨੀ ਡਿਊਢੀ ਦੇ ਕਮਰਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਹਾਨੀ ਪੁਜੀ ਸੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵੀ ਮੁਰੰਮਤ ਹੋਈ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਵੀ ਕੁੱਝ ਮੁਰੰਮਤ ਕਰਨੀ ਪਈ ਸੀ। ਜੇ ਉਸ ਮੁਰੰਮਤ ਵਿਚ ਕੋਈ ਊਣਤਾਈ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਠੀਕ ਕਰਨਾ ਹੀ ਬਣਦਾ ਸੀ। ਨਾ ਕਿ ਸਾਰੀ ਇਮਾਰਤ ਨੂੰ ਨੀਂਹਾਂ ਤਕ ਉਖੇੜ ਦੇਣਾ। ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਮੁਰੰਮਤ ਕਰ ਕੇ ਪੰਥ ਦੀ ਜਿੱਤ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰਿਆ ਸੀ। ਕੀ ਸਰਕਾਰਾਂ ਫੌਜੀ ਐਕਸ਼ਨ ਕਰ ਕੇ ਕਿਸੇ ਇਮਾਰਤ ਨੂੰ ਬਰਬਾਦ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਮੁਰੰਮਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ? ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਮੁਰੰਮਤ ਹੋਇਆ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਡੀ ਜਿੱਤ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਸੀ ਅਤੇ ਪੱਥਰ ਵਿਚ ਉਕਰਿਆ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਮਾਫ਼ੀਨਾਮਾ। ਇਸ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨੂੰ ਟੋਹੜਾ ਜੀ ਨੇ ਦੀਰਘ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਢਾਹੁਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਕੇ ਗੁਆ ਲਿਆ। ਮੁਰੰਮਤ ਕੀਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਨੂੰ ਬੜੀ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਦੁਧ ਨਾਲ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਵਾ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਉਪਰੰਤ ਹੀ ਜਥੇਦਾਰ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰਿਆ ਸੀ। ਪੰਥ ਦੀ ਇਸ ਜਿੱਤ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਮੁੜ ਢਾਹ ਕੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨੂੰ ਗੁਆ ਲਿਆ। ਕੁੱਝ ਦਿਨ ਹੋਏ ਅਸੀਂ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਗਏ। ਸੰਗਤਾਂ ਦਾ ਭਰਪੂਰ ਇਕੱਠ ਸੀ। ਸੰਗਤਾਂ ਬੜੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਕਾਰਸੇਵਾ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਸੰਤ ਉਤਮ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸੰਤ ਜਗਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਭਾਈ ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਮਿਲੇ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸੱਜਣ ਪੰਥ ਨਾਲ ਦਰਦ ਰਖਣ ਵਾਲੇ ਜਥਿਆਂ ਦੇ ਮੁਖੀ ਸਨ। ਉਹ ਵੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕੋਈ ਯੋਗ ਸਮਝੌਤਾ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਪੰਥ ਵਿਚ ਚਲ ਰਿਹਾ ਵਾਦ-ਵਿਵਾਦ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਸਕੇ।

16 ਫ਼ਰਵਰੀ ਨੂੰ ਇਕ ਸਰਬਤ ਖ਼ਾਲਸੇ ਦਾ ਇਕੱਠ ਤਖ਼ਤ ਸ੍ਰੀ ਕੇਸਗੜ੍ਹ ਆਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਉਥੇ ਕੁੱਝ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਪਾਸ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾਂ ਪਾਠਕਾਂ ਨੇ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹ ਹੀ ਲਿਆ ਹੈ।

ਜਥੇਦਾਰ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਟੋਹੜਾ ਨੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਦਿਆਂ ਆਖਿਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਪੱਦ ਤੋਂ ਆਪਣਾ ਤਿਆਗ ਪੱਤਰ ਸ. ਬਰਨਾਲਾ ਜੀ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਸ. ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਟੋਹੜਾ ਨੇ ਤਿਆਗ ਦਾ ਸਬੂਤ ਦਿਤਾ ਹੈ ਤੇ ਅਸੀਂ ਆਸ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਪੱਤਰ

ਛੇਤੀ ਹੀ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਿਆਗ ਭਾਵਨਾ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਆਪ ਨੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਪੂਰੇ 14 ਸਾਲ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਕੋਈ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਅਗੇ ਤੋਂ ਅਨੁਸਾਸ਼ਨ ਲਾਗੂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਪੱਦ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸੰਭਾਲਣ ਲਈ ਬਦਲ ਬਦਲ ਕੇ ਸੱਜਣ ਆ ਸਕਣ। ਪੰਜ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਕੋਈ ਵੀ ਸੱਜਣ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਉਤੇ ਨਾ ਟਿਕਿਆ ਰਹੇ। ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਕਾਫ਼ੀ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਹੋਈਆਂ, ਚੋਣ ਹੋਣੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਕੋਈ ਵੀ ਸੰਸਥਾ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਪਾਸ ਕਰ ਕੇ ਭੰਗ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਐਕਟ 1925 ਦੇ ਅਧੀਨ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਸੰਗਤਾਂ ਵਲੋਂ ਚੁਣੇ ਹੋਏ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਇਹ ਗੱਲ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਗੁਰ: ਐਕਟ ਵਿਚ ਯੋਗ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਲਿਆਉਣ ਵਿਚ ਸਲਾਹ ਦੇਵੇ।

ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮੁੱਖ ਗ੍ਰੰਥੀ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਗਿਆਨੀ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਸਾਡਾ ਸਨੇਹ ਹੈ। ਬਲਿਊ ਸਟਾਰ ਉਪਰੇਸ਼ਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਈ ਭਾਂਤ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਸੁਣਨ ਨੂੰ ਆ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਦਵੀਆਂ ਉਤੇ ਟਿਕਿਆਂ ਕਾਫ਼ੀ ਸਮਾਂ ਹੋ ਚਲਿਆ ਹੈ। ਪੰਥ ਵਿਚ ਜੋ ਵਾਦ-ਵਿਵਾਦ ਚਲ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਵੇਖਦੇ ਹੋਏ ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅੱਗੇ ਵੀ ਸਨਿਮਰ ਬੇਨਤੀ ਕਰਾਂਗੇ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਪਦਵੀਆਂ ਤੋਂ ਸੇਵਾ ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਣ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਮਹਾਨ ਪਦਵੀਆਂ 'ਤੇ ਨਿਯੁਕਤ ਸੱਜਣਾਂ ਲਈ ਤਿਆਗ ਦੀ ਉਦਾਹਰਣ ਕਾਇਮ ਕਰਨੀ ਅਤਿ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਸਮੇਂ ਮਗਰੋਂ ਵਾਲੀ ਬਣਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਆਏ ਦਿਨ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਕਤਲ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮੁੱਖ ਗ੍ਰੰਥੀ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਉਪਰ ਵੀ ਘਾਤਕ ਹਮਲੇ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਦੀ ਇਕ ਤੁਕ ਜੋ ਅੱਜ ਦੇ ਮਾਹੌਲ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ ਲਿਖਦੀ ਤੇ ਢੁਕਵੀਂ ਹੈ :

ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ ਡਾਹ ਤੋਪਾਂ

ਨਹੀਂ ਛਡਿਆ ਸਾਧ ਤੇ ਸੰਤ ਮੀਆਂ।

ਅਸੀਂ ਵਾਦ-ਵਿਵਾਦਗ੍ਰਸਤ ਜਥਿਆਂ ਅਗੇ ਸਨਿਮਰ ਬੇਨਤੀ ਕਰਾਂਗੇ ਕਿ ਉਹ ਸੁਲਹ-ਸਫ਼ਾਈ ਦਾ ਮਾਰਗ ਅਪਨਾਉਣ। ਬੜੇ ਸਮੇਂ ਮਗਰੋਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਦਿੱਤੀ ਵੰਗਾਰ ਦੇ ਸਦਕੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਬਹੁਸੰਮਤੀ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਬਣੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਛੇਤੀ ਹੀ ਕੋਈ ਫ਼ੈਸਲਾ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ ਤਾਂ ਅਵੱਸ਼ਕ ਹੀ ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਹੱਥ ਰਾਜ-ਸੱਤਾ ਚਲੀ ਜਾਵੇਗੀ ਤੇ ਪਿਛਲੇ ਘਲੂਘਾਰੇ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਵਧ ਘਲੂਘਾਰਾ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਝਾਤੀ ਮਾਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹਿੱਤਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਨ ਲਈ ਹਰ ਇਕ ਨੂੰ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਣਾ

ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਤਿਆਗ ਭਾਵਨਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੋਈ ਲਾਭ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ, ਹਾਨੀ ਹੋਣੀ ਅਵੱਸ਼ਕ ਹੈ।

ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਇਸ ਸਮੇਂ ਤਿੰਨ ਲੀਡਰ ਹਨ। ਸ. ਬਰਨਾਲਾ ਜੀ, ਬਾਦਲ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਟੌਹੜਾ ਜੀ। ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਗੇ ਸਨਿਮਰ ਅਤੇ ਪੁਰਜ਼ੋਰ ਬੇਨਤੀ ਕਰਾਂਗੇ ਕਿ ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹਿਤਾਂ ਦੀ ਰਖਵਾਲੀ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕਮੁੱਠ ਹੋ ਜਾਣ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਤੇ ਟਕਸਾਲ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਤੁਰਨ। ਸਾਡੀ ਇਹੀ ਪ੍ਰਬਲ ਇੱਛਾ ਹੈ।

(ਫਰਵਰੀ-ਮਾਰਚ 86)

ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸਿੱਖ ਆਗੂਆਂ ਦਾ ਦਲੇਰਾਨਾ ਕਦਮ

ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਤੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਮਹਾਨਗਰ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਅਤੇ ਨਗਰ ਨਿਗਮ ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਦਾ ਬਾਈਕਾਟ ਦਾ ਨਾਹਰਾ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੋਕਤੰਤਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਵੋਟਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਨਾ ਕਰਨ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦੇਣੀ ਨਫ਼ੀ (ਨੈਗੇਟਿਵ) ਪਾਲਸੀ ਹੈ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਲੀਡਰਾਂ ਨੂੰ ਵਧੇਰੀ ਸੂਝਬੂਝ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲੈਣਾ ਬਣਦਾ ਸੀ। ਦਿੱਲੀ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ. ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਮਨਚੰਦਾ ਤੇ ਸ. ਮਠਾਹੂ ਸੰਤ ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਲੌਗੋਵਾਲ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪਧਾਰੇ। ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਰਾਇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਆਗੂਆਂ ਦੀ ਸੋਚਣੀ ਨਾਲ ਰਲਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਸੰਤ ਜੀ ਮਜ਼ਬੂਰ ਸਨ ਕਿਉਂਕਿ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਵੋਟਾਂ ਦੇ ਬਾਈਕਾਟ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਇਵੇਂ ਦਿੱਲੀ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਆਗੂਆਂ ਵਿਚ ਬੁਨਿਆਦੀ ਮਤਭੇਦ ਬਣ ਗਿਆ।

ਸਿੱਖ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਨਿਵੇਕਲਾ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਸਥਾਨ ਰਖਦੇ ਹਨ। ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਮਸਲੇ ਹਨ ਤੇ ਕੋਈ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਫ਼ੈਸਲਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਸਲਿਆਂ ਦਾ ਹੱਲ ਨਹੀਂ। ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਵਸਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੱਲ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਮਿਲਵਰਤਨ ਕਰਨ ਨਾਲ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਵਧੀਕ ਸਿੱਖ ਵਸੋਂ ਵਾਹੀਕਾਰਾਂ ਦੀ ਹੈ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਜਥੇਬੰਦ ਆਵਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਹੈ ਤੇ ਨਾਮਜ਼ਦ ਮੈਂਬਰ ਵੀ ਵਸੋਂ ਕਰ ਕੇ ਨਹੀਂ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ।

ਜੱਟ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਆਪਦੇ ਵਿਰਸੇ ਤੇ ਕਿਰਦਾਰ 'ਤੇ ਯੋਗ ਮਾਣ ਹੈ ਪਰ ਇਸਦਾ ਇਹ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਕਿ ਸ਼ਹਿਰੀ ਦੂਜੇ ਦਰਜੇ ਦੇ ਸਿੱਖ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕਈ ਜੱਟ ਸਿੱਖ ਆਗੂ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਨਾਮ 'ਭਾਪੇ' ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤੇ ਹਟਵਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਅਸਲੀ ਸਿੱਖ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੇ। ਉਹ ਭੁਲਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਹਾਨ ਭਾਪਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਵਰਗੇ ਲੀਡਰ ਅਕਾਲੀ ਰਾਜਨੀਤੀ 'ਤੇ ਤੀਹ ਚਾਲ੍ਹੀ ਸਾਲ ਛਾਏ ਰਹੇ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਯੋਗ ਅਗਵਾਈ ਦਿਤੀ।

ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਕਾਰਨ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਵੋਟਾਂ ਪਾਉਣ ਵਿਚ ਰਾਜਨੀਤਕ ਕਠਿਨਾਈ ਸੀ ਤਾਂ ਇਸ ਮਸਲੇ 'ਤੇ ਚੁਪ ਰਹਿਣਾ ਵਧੇਰੇ ਯੋਗ ਸੀ ਤੇ ਇਵੇਂ ਦਿੱਲੀ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਲੀਡਰਾਂ ਵਿਚ ਡੁੱਟ ਪੈਣੇਂ ਰੁਕ ਜਾਂਦੀ ਜੋ ਹੁਣ ਉੱਭਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਈ ਹੈ।

ਸਾਡੇ ਜਾਂਚੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਲੀਡਰਾਂ ਦੀ ਰਾਇ ਵਧੇਰੇ ਸਾਰਥਕ ਸਿੱਧ ਹੋਈ ਹੈ। ਏਸ਼ੀਆਈ ਖੇਡਾਂ ਵਿਚ ਦਖਲ ਦੇਣਾ ਵੀ ਵੱਡੀ ਭੁਲ ਸੀ। ਇਸ ਕਾਰਜ ਲਈ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਨੇਤਾ ਜਥੇਦਾਰ ਰਫ਼ਪਾਲ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸ. ਤੇਜਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ਼ਲਾਘਾਯੋਗ ਕਦਮ ਪੁਟੇ ਸਨ।

ਤੇਲਗੂ ਦੇਸਮ ਤੇ ਕਰਨਾਟਕ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਹਾਰ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹੋਰ ਸਨ ਤੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਮਹਾਨ ਜਿੱਤ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸਾਹਮਣੇ ਹਨ। ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਵੱਡਾ ਪੁਰਸ਼ਾਰਥ ਕਰਕੇ ਏਸ਼ੀਆਡ ਵਰਗੇ ਮਹਾਨ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਯੋਗਤਾ ਸਹਿਤ ਨੇਪਰੇ ਚਾੜ੍ਹਿਆ ਤੇ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਤੇ ਵਧਾਈ ਦੇ ਪਾਤਰ ਬਣੇ।

ਦਿੱਲੀ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਸੁੰਦਰ, ਸੜਕਾਂ, ਫਲਾਈਓਵਰ ਨਾਲ ਸ਼ਿੰਗਾਰਿਆ ਤੇ ਸੜਕਾਂ ਨੂੰ ਰੋਸ਼ਨ ਰੱਖਣ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਕਾਰਜਾਂ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਨਾਲ ਸੰਪੂਰਨਤਾ ਇਕ ਮਿਆਰੀ ਕਾਰਜ ਸੀ।

ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸੂਝਵਾਨ ਵੋਟਰ ਇਹ ਵੀ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਹੱਥ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਨੇ ਲਾਭਦਾਇਕ ਹਨ। ਇਤਿਹਾਸਕ ਤੱਥਾਂ ਦੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਲੋਕੀਂ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੇਕਰ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਵਿਕਾਰ ਨੂੰ ਮਾਰੂ ਢਾਹ ਲਗੀ ਤਾਂ ਭਾਰਤ ਖੇਰੂ ਖੇਰੂ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਦੁਸ਼ਮਣ ਇਸ ਤਾਕ ਵਿਚ ਹਨ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਨਿਪੁੰਨਸਕ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਦਿੱਲੀ ਦੀਆਂ ਗਲੀਆਂ-ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਵਾਰ ਕਤਲਗਾਹ ਦਾ ਬਾਜ਼ਾਰ ਗਰਮ ਹੋਇਆ ਤੇ ਲਹੂ ਦੀਆਂ ਨਦੀਆਂ ਵਗੀਆਂ ਸਨ।

ਅਸੀਂ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਯੋਗ ਤੇ ਕੁੱਝ ਵਧੇਰੇ ਹੱਕਾਂ ਦੇ ਸਮਰਥਕ ਹਾਂ, ਪਰ ਕੇਂਦਰ ਦਾ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਹੋਣਾ ਵੀ ਅਤਿ ਲੋੜੀਂਦਾ ਹੈ।

ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਮਹਾਨ ਜਿੱਤ ਦਾ ਯੋਗ ਕਰੈਡਿਟ ਸਿੱਖ ਲੀਡਰਾਂ ਤੇ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਨੂੰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਆਸ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਯੋਗ ਮਸਲਿਆਂ ਵੱਲ ਵਧੇਰੇ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਤੇ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਇਸਦੀ ਯੋਗ ਥਾਂ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਇਹ ਸਾਡਾ ਜਨਸੰਖਿਆ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਹੱਕ ਵੀ ਬਣਦਾ ਹੈ।

ਅਸੀਂ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਯੋਗ ਸਿੱਖ ਆਗੂਆਂ ਨੂੰ ਵਧਾਈ ਦੇਂਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਹੀ ਅਗਵਾਈ ਦੇ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਮਾਣ ਵਧਾਇਆ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਕੇਂਦਰੀ ਸਿੱਖ ਜਥੇਬੰਦੀ ਨੂੰ ਸਲਾਹ ਦੇਵਾਂਗੇ ਕਿ ਅੱਗੇ ਤੋਂ ਉਹ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ਕ ਆਗੂਆਂ ਦੀ ਸਲਾਹ ਨਾਲ ਹੀ ਹੱਲ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਿਆ ਕਰਨ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਸਾਰੇ ਫੈਸਲੇ ਕਰਨੇ ਉਚਿੱਤ ਨਹੀਂ ਹਨ।

(ਫਰਵਰੀ 1983)

ਘਰ ਦਾ ਭੇਤੀ ਲੰਕਾ ਢਾਵੇ

ਸਥਾਨਕ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਰਖਦੇ ਹੋਏ ਇਹ ਗੱਲ ਪ੍ਰਤੱਖ ਦਿਸ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਆਪਣੀਆਂ ਅੰਦਰਲੀਆਂ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਕਾਰਨ ਦੋ ਜਾਂ ਤਿੰਨ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਅਸੀਂ ਨਾ ਤਾਂ ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਸਮਰਥਕ ਹਾਂ, ਨਾ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਤੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਪਾਰਟੀ ਦੇ। ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬ, ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਦੇ ਪੱਖੀ ਤੇ ਸਮਰਥਕ ਹਾਂ। ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਸਾਨੂੰ ਵਿਰਸੇ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਵਿਚ ਵੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ। ਇਸਦਾ ਇਹ ਭਾਵ ਨਹੀਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹਿੰਦੂ, ਹਰੀਜਨ, ਬੀਸਾਈ ਤੇ ਹੋਰ ਵਰਗਾਂ ਦੀ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਤੇ ਤਰੱਕੀ ਨੂੰ ਕੋਈ ਘਟ ਅਹਿਮੀਅਤ ਦੇਂਦੇ ਹਾਂ। ਪੰਜਾਬ ਜਿਤਨੀ ਵਧ ਤੋਂ ਵਧ ਪ੍ਰਗਤੀ ਕਰੇਗਾ, ਇਸ ਨਾਲ ਸਮੂਹ ਭਾਰਤ ਦਾ ਮਾਣ ਵਧੇਗਾ ਤੇ ਭਾਰਤ ਵਲ ਕੋਈ ਵੀ ਦੁਸ਼ਮਣ ਕੈਰੀ ਅੱਖ ਕਰ ਕੇ ਨਹੀਂ ਵੇਖੇਗਾ।

ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਇਕ ਮਹਾਨ ਵਿਰਸੇ ਦੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਸਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਸੁਨਹਿਰੀ ਅੱਖਰਾਂ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਜਥੇਬੰਦੀ ਨੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਮਹਾਨ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦਿਤੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸ ਨਜ਼ਰ-ਅੰਦਾਜ਼ ਕਰੇਗੀ ਤਾਂ ਇਕ ਅੱਧ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ਕ ਸੰਸਥਾ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਯੋਗ ਹੱਕਾਂ ਲਈ ਆਵਾਜ਼ ਉਠਾ ਸਕੇ। ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਤੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਮਸਲੇ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਨੂੰ ਅੱਖੋਂ ਪਰੋਖੇ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਜ਼ਬਾਨੀ ਜ਼ਮ੍ਹਾਂ ਖਰਚ ਇਸਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਬਥੇਰਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਪਰ ਅਸਲੀਅਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਮਸਲੇ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਜਾਣ ਬੁਝ ਕੇ ਲਮਕਾ ਰਹੀ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਰਾਜਸੀ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀਆਂ ਹੱਕੀ ਮੰਗਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਨ ਕਰ ਚੁੱਕੀਆਂ ਹਨ।

ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਇਸ ਅੰਦਰੂਨੀ ਛੁੱਟ ਕਾਰਨ ਜੇਕਰ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਹੱਕੀ ਮੰਗਾਂ ਮੰਨਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਅੰਦਰੂਨੀ ਛੁੱਟ ਕਾਰਨ ਉਹ ਵੀ ਘੱਟ ਰਹੀ ਹੈ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਿਚ ਕੁੱਝ ਅਤਿਵਾਦੀ ਅਨਸਰ ਦਾਖਲ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ, ਸਿੱਖ,

ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਤੇ ਹਰੀਜਨਾਂ ਨੇ ਇਕੱਠਾ ਰਹਿਣਾ ਹੈ। ਜੋ ਵੀ ਪਾਰਟੀ ਇਥੇ ਰਾਜ ਸੱਤਾ ਵਿਚ ਆਵੇਗੀ ਜਾਂ ਰਾਜ ਸੱਤਾ ਸਾਂਭੇਗੀ, ਉਸਦਾ ਫ਼ਰਜ਼ ਬਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਭ ਵਰਗਾਂ ਦੀ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਅਤੇ ਬੇਹਤਰੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਸਮਝੇ। ਸਿਰਫ਼ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਬੋਲ ਬਾਲੇ ਦੇ ਸਮਰਥਕ ਹੋਣ ਨਾਲ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਬਣਨਾ। ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਬੋਲ ਬਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਤੇ ਰਾਜਸੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਹੋਣੀ ਹੈ।

ਅਸੀਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਇਹ ਸਲਾਹ ਦੇਵਾਂਗੇ ਕਿ ਜੇਕਰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਿਚ ਕੋਈ ਅਨਸਰ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਸ਼ਹਿ 'ਤੇ ਛੁੱਟ ਪਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਸਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਯੋਗ ਦੰਡ ਦੇ ਕੇ ਪਾਰਟੀ 'ਚੋਂ ਵੱਖ ਕਰਨਾ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਹਿੱਤਾਂ ਵਿਚ ਹੈ।

ਕਾਂਗਰਸੀ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਅਸੀਂ ਅਪੀਲ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਮਾਰਧਾੜ ਦੇ ਵਾਤਵਰਨ ਨੂੰ ਠੱਲ੍ਹ ਪਾਉਣ ਤੇ ਅਸੰਤੁਸ਼ਟਤਾ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਵੱਲ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਿਆਨ ਦੇ ਕੇ ਯੋਗ ਹੱਲ ਛੇਤੀ ਤੋਂ ਛੇਤੀ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਤਾਂ ਜੋ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ, ਏਕਤਾ, ਅਖੰਡਤਾ ਵਿਚ ਦਿਨੋਂ-ਦਿਨ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਰਹੇ।

(ਸਤੰਬਰ 1983)

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹਿੰਦੂ-ਸਿੱਖ ਦੀ ਸੋਚਣੀ

ਕੁੱਝ ਦਿਨ ਹੋਏ ਅਸੀਂ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਆਪਣੇ ਨਿਜੀ ਕੰਮ ਗਏ। ਉਥੇ ਸਾਡੇ ਦੋ ਬੜੇ ਸਤਿਕਾਰਤ ਤੇ ਪਿਆਰੇ ਮਿੱਤਰ ਜੋ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬ ਹਰਿਆਣਾ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੇ ਨਾਮੀਂ ਜੱਜਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਨ, ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦਾ ਅਵਸਰ ਮਿਲਿਆ। ਇਕ ਜੱਜ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਸਨ ਤੇ ਦੂਸਰੇ ਹਿੰਦੂ।

ਸਾਡੇ ਹਿੰਦੂ ਵੀਰ ਦੀ ਸੋਚਣੀ ਉਹੀ ਹੈ, ਜੋ ਆਮ ਪੰਜਾਬੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ। ਸਿੱਖ ਜੱਜ ਦੀ ਸੋਚਣੀ ਬਿਲਕੁਲ ਇਸਦੇ ਵਿਪ੍ਰੀਤ। ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਜੱਜ ਸਾਹਿਬਾਨ ਰਹਿਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਆਸ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਸੱਜਣ ਜੋ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਮਾਹਿਰ ਹਨ, ਇਹ ਕੋਈ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਹੱਲ ਦਸਣਗੇ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਦੋਨੋਂ ਪੱਖ ਨੇੜੇ ਆ ਸਕਣਗੇ।

ਕਿਸੇ ਸਿਆਣੇ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ ਆਮ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੀ ਸੋਚਣੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨੋਭਾਵਾਂ ਦੇ ਵਲਵਲੇ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਸਹੀ ਸਿਧ ਕਰਨ ਲਈ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਉਕਤੀਆਂ ਯੁੱਕਤੀਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਥਨ ਤੇ ਦਲੀਲ ਢੁੱਕਵਾਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਵੇ। ਰਾਜਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਵੀ ਆਪਣੇ ਹਿੱਤਾਂ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਹੀ ਫੈਸਲਾ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਸਹੀ ਦਰਸਾਉਣ ਲਈ ਕਈ ਉਕਤੀਆਂ-ਯੁੱਕਤੀਆਂ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਮਸਲਾ ਇਸ ਸਮੇਂ ਬੜਾ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਗੁੰਝਲ ਦਾ ਬੀਜ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਪੰਜਾਬ, ਹਰਿਆਣਾ ਤੇ ਹਿਮਾਚਲ ਦੀ ਵੰਡ ਸਮੇਂ ਹੀ ਬੋਝ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇੰਦਰਾ ਜੀ ਨੇ ਕੁੱਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਦਿਲਜੋਈ ਕੀਤੀ ਤੇ ਖਰੜ ਦੀ ਤਹਿਸੀਲ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿਤੀ ਤੇ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਕੇਂਦਰੀ ਅਨੁਸ਼ਾਸ਼ਨ ਅਧੀਨ ਰੱਖ ਲਿਆ।

ਸ਼ਾਹ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਇਲਾਕੇ ਹਰਿਆਣਾ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਇਕ ਮੀਨਾਰਟੀ ਕਮਿਊਨਿਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਨੇ ਇਸ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਆਪਣੀ ਰਾਇ ਦਿੱਤੀ। ਕਮਿਸ਼ਨ ਦਾ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਕਿ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਤੇ ਖਰੜ ਹਰਿਆਣੇ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ, ਬਹੁਸੰਮਤੀ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਸੀ, ਸਰਬਸੰਮਤੀ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਸਮਾਂ ਬੀਤਦਾ ਗਿਆ, ਮਾਮਲਾ ਲਮਕਦਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਇਹੋ ਭਾਸਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਇਹੋ ਫੈਸਲਾ ਠੀਕ ਹੈ ਤੇ ਸਾਰਥਕ ਹੈ। ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ

ਵਿਚ ਤਾਂ ਪਹਿਲੋਂ-ਪਹਿਲ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਦੇ ਭਿਆਨਕ ਸਿੱਟਿਆਂ ਦੀ ਸਮਝ ਹੀ ਨਾ ਪਈ, ਜੋ ਸ਼ਾਹ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਤੇ ਕਈ ਦੂਰ ਅੰਦੇਸ਼ਾਂ ਨੇ ਜਦੋਂ ਇਸ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠੋਂ ਜ਼ਮੀਨ ਖਿਸਕਦੀ ਨਜ਼ਰ ਆਈ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਤੱਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਾਇ ਜਦੋਂ ਨਿਪੁੰਨਤਾ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਇਹ ਮਾਮਲਾ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਲੈ ਲਿਆ।

ਅਸੀਂ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਏਕਤਾ ਅਖੰਡਤਾ ਤੇ ਧਰਮ ਨਿਰਪੇਖਤਾ ਦੇ ਸੱਚੇ ਦਿਲੋਂ ਹਾਮੀ ਹਾਂ ਤੇ ਇਸੇ ਵਿਚ ਭਾਰਤ ਦੀ ਬਹਿਬੂਦੀ (ਤਰੱਕੀ) ਦਾ ਰਾਜ਼ ਲੁਕਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੇ ਹਿੰਦੂ-ਸਿੱਖ ਜੋ ਨਿਰਪੇਖਤਾ ਨਾਲ ਸੋਚਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰੀ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਅਧੀਨ ਰੱਖਣ ਦੇ ਸਮਰਥਕ ਹਨ। ਬਹੁਤੇ ਸਿੱਖ ਜਨਤਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਹ ਗੱਲ ਆਖਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਦਿਲੋਂ ਇਸ ਦੇ ਹਾਮੀ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੇ ਮਸਲੇ ਨੂੰ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਰਹਿਣ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ। ਸ਼ਾਇਦ ਸਮਾਂ ਪੈਣ 'ਤੇ ਇਸਦਾ ਕੋਈ ਯੋਗ ਹੱਲ ਲੱਭ ਪਵੇ। ਇਸ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਕਰਨ ਦੇ ਅਸੀਂ ਬਿਲਕੁਲ ਵਿਰੁੱਧ ਹਾਂ ਜੋ ਕਿ ਇਕ ਮਾੜੀ ਪ੍ਰਿਤ ਹੈ।

ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੇ ਪਾਣੀ ਦਾ ਮਸਲਾ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣਾ ਹੱਕੀ ਮੰਗ ਹੈ ਤੇ ਇਸਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਢਿੱਲ ਦੇ ਮੰਨਣ ਵਿਚ ਹੀ ਸਭ ਦਾ ਭਲਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ 'ਚੋਂ ਰਹਿ ਗਏ ਖਿਤਿਆਂ ਵਾਸਤੇ ਭਾਸ਼ਾਈ ਮਾਹਰਾਂ ਦਾ ਕਮਿਸ਼ਨ ਮੁਕੱਰਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਤੇ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਇਕਾਈ ਮੰਨ ਕੇ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਤਸ਼ੱਦਦ ਤੇ ਮਾਰਧਾੜ ਦੇ ਅਸੀਂ ਸਖਤ ਵਿਰੋਧੀ ਹਾਂ। ਕੋਈ ਧਰਮ, ਕੋਈ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ, ਕੋਈ ਨੀਤੀ ਇਸ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦੇ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਸੰਤ ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਤੇ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਿੰਡਰਾਂਵਾਲੇ ਨੇ ਖੁਲ੍ਹੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸਾਡੇ ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਵੀ ਮਾਰਧਾੜ ਤੇ ਕਤਲੋਗਾਰਤ ਦੀ ਐਲਾਨੀਆ ਨਿਖੇਧੀ ਕਰਨ।

(ਨਵੰਬਰ 1983)

ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਦੇ ਟੁੱਕੜੇ-ਟੁੱਕੜੇ ਹੋਣ ਦਾ ਡਰ

ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਖ਼ਤਰਾ ਸੂਬਾਈ ਪਾਰਟੀਆਂ ਤੋਂ ਘੱਟ ਤੇ ਕੇਂਦਰੀ ਪਾਰਟੀ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਹੈ।

ਆਏ ਦਿਨ ਕੇਂਦਰੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਖਾਸ ਕਰ ਕੇ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਇਹ ਦਾਅਵਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਖੇਤਰੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੇ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿਚ ਆਉਣ ਨਾਲ ਕੇਂਦਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਖੇਰੂ ਖੇਰੂ ਹੋਣ ਦਾ ਭੈਅ ਵਧ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਤਾਂ ਹਿੰਦੀ ਖੇਤਰ ਦੇ ਰਾਜਸੀ ਆਗੂਆਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਖੇਡ ਰਹੀ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼, ਬਿਹਾਰ, ਰਾਜਸਥਾਨ, ਮੱਧ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਤੇ ਹਰਿਆਣਾ ਆਦਿ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਦੀਆਂ ਗ਼ਲਤ ਨੀਤੀਆਂ ਇਸ ਸਮੇਂ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ 'ਤੇ ਭਾਰੂ ਹਨ।

ਸ੍ਰੀ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਵਰਗੇ ਅਗਾਂਹਵਧੂ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦੇ ਕੀਤੇ ਫ਼ੈਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਬਦਲਣ ਲਈ ਹਰ ਸਮੇਂ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੀ ਨੀਤੀ ਅਪਨਾਈ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਹਿੰਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਜ਼ਬਰੀ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਹਿੱਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਦੀ ਅਖੰਡਤਾ ਦੇ ਹਿੱਤ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰੋਂ ਉਹਲੇ ਰਖਿਆ ਤੇ ਇਕ ਸਮਾਂ ਸੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਦੱਖਣੀ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਦਰਾਵੜ-ਸਥਾਨ ਬਨਾਉਣ ਦਾ ਚਰਚਾ ਚਲ ਨਿਕਲਿਆ ਸੀ। ਦੱਖਣੀ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਡਰ ਸੀ ਕਿ ਹਿੰਦੀ ਦੀ ਆੜ ਵਿਚ ਹਿੰਦੀ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਖਿੱਤੇ ਦੱਖਣੀ ਭਾਰਤ 'ਤੇ ਭਾਰੂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰ, ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਤਹਿਸ਼-ਨਹਿਸ਼ ਕਰਨਾ ਲੋਚਦੇ ਹਨ। ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦੇ ਮਹਾਨ ਚਿੰਤਕ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਗੋਪਾਲ ਅਚਾਰੀਆ ਵੀ ਕਾਂਗਰਸ ਨੂੰ ਛੱਡ ਗਏ।

ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਕੁਝ ਸੁੱਲਝੇ ਹੋਏ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਗ਼ੈਰ-ਹਿੰਦੀ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਵਿਚ ਜ਼ਬਰੀ ਹਿੰਦੀ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਨੂੰ ਬੰਦ ਕਰਵਾ ਦਿਤਾ ਤੇ ਤਿੰਨ ਭਾਸ਼ੀ ਫਾਰਮੂਲਾ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਮਸਿਆ ਵੀ ਹਿੰਦੀ ਸਾਮਰਾਜ ਤਾਨਾਸ਼ਾਹੀ ਦੀ ਉਪਜ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਬਨਾਉਣ ਲਗਿਆ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਆਗੂਆਂ ਦੀ ਨੀਤੀ ਸ਼ੁਧ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਨਵੇਂ ਬਣਨ ਵਾਲੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਨੂੰ ਸੰਗੋੜਨ ਦੀ ਨੀਤੀ ਅਪਣਾਈ ਗਈ। ਨਵੇਂ ਬਣੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਹਰ ਪੱਖੋਂ ਅਪਾਹਜ ਬਨਾਉਣ ਦੀ ਨੀਤੀ ਵਰਤੀ ਗਈ। ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਦੇ ਖੇਤਰ ਵੀ ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਨਵੇਂ ਬਣੇ ਹਿੰਦੀ ਰਾਜ (ਹਰਿਆਣਾ) ਜਿਸ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ

ਕਦੇ ਵੀ ਹਿੰਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਨੂੰ ਦੇ ਦਿਤੇ ਗਏ। ਇਵੇਂ ਕਾਣੀ ਵੰਡ ਕਰ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਹਰ ਪਖੋਂ ਠੇਸ ਪਹੁੰਚਾਈ। ਪੰਜਾਬ ਲਈ ਬਣੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਨੂੰ ਵੀ ਪਹਿਲਾਂ ਹਰਿਆਣੇ ਨੂੰ ਤੋਹਫ਼ੇ ਵਜੋਂ ਦੇ ਦਿਤੀ ਪਰ ਜਦੋਂ ਇਸ ਦਾ ਭਾਰੀ ਵਿਰੋਧ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਕੇਂਦਰ ਨੇ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਧੀਨ ਰਖ ਲਿਆ। 1969 ਵਿਚ ਮੁੜ ਇਸ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤੇ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੇਣਾ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਬਦਲੇ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਪਾਸੋਂ ਫ਼ਾਜ਼ਿਲਕਾ, ਅਬੋਹਰ ਵਰਗੇ ਉਪਜਾਊ ਖੇਤਰ ਖੋਹ ਕੇ ਹਰਿਆਣੇ ਨੂੰ ਦੇਣ ਲਈ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਲਈ ਇਹ ਪਹਿਲੇ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਵਧੇਰੀ ਅਣਸਹਿ ਸੱਟ ਸੀ, ਜੋ ਉਹ ਸਹਿ ਨਾ ਸਕੇ। ਝਗੜਾ ਜਿਉਂ ਦਾ ਤਿਉਂ ਬਣਿਆ ਰਿਹਾ।

ਜਥੇਦਾਰ ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਫੇਰੂਮਾਨ ਜੋ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਭਰਪੂਰ ਸਮਰਥਕਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਨ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਟਿਕਟ 'ਤੇ ਹੀ ਰਾਜ ਸਭਾ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਬਣਾਏ ਗਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਫ਼ੈਸਲੇ ਵਿਰੁੱਧ ਮਰਨ ਵਰਤ ਰਖ ਦਿਤਾ। 69 ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਪਿਛੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬੇਮਿਸਾਲ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇ ਕੇ ਸ਼ਹਾਦਤ ਪਾਈ। ਪਰ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਟੱਸ ਤੋਂ ਮੱਸ ਨਾ ਹੋਈ।

1982-84 ਤਕ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਜਨਤਾ ਨੇ ਭਰਪੂਰ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦਿਤੀਆਂ। ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਉਤੇ ਫ਼ੌਜੀ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤੇ ਇਸ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੌਰਾਨ ਕਈ ਕੀਮਤੀ ਜਾਨਾਂ ਅਜਾਈਂ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਸਿੱਖ ਜਗਤ ਜੋ ਕਦੀ ਵੀ ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਸਮਰਥਕ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉਹ ਵੀ ਬੇਹ-ਬਲ ਹੋ ਉਠਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਉਪਜੀ ਉਤੇਜਨਾ ਕਾਰਨ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਹਤਿਆ ਹੋ ਗਈ। ਜਿਸ ਦੀ ਅਸਾਂ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਨਿਖੇਧੀ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਦੀ ਹਤਿਆ ਦੇ ਕਾਰਨ ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਹਿੰਦੀ ਬੋਲਦੇ ਰਾਜਾਂ ਵਿਚ ਬੇਕਸੂਰੇ, ਬੇਗੁਨਾਹ ਤੇ ਕਈ ਮਾਸੂਮ ਸਿੱਖ ਬੱਚੇ ਬੱਚੀਆਂ ਦੀ ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਹਤਿਆ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਦੇਸ਼-ਦੇਸ਼ਾਂਤਰਾਂ ਵਿਚ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਸਾਖ ਨੂੰ ਵੱਡਾ ਧੱਕਾ ਵੱਜਾ।

ਸ੍ਰੀ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਨੌਜਵਾਨ ਹਨ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਈ ਨੌਜਵਾਨ ਸਮਰਥਕਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਮਸਲੇ ਦਾ ਯੋਗ ਹੱਲ ਲਭ ਲਿਆ ਤੇ ਉਚਿਤ (ਜਾਇਜ਼) ਮੰਨਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ। 20 ਜੁਲਾਈ 1985 ਨੂੰ ਹੱਕੀ ਮੰਗਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਉਤੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਤੇ ਸੰਤ ਲੌਗੋਵਾਲ ਵਲੋਂ ਦਸਤਖ਼ਤ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਸਾਰੇ ਭਾਰਤ ਨੇ ਸੁੱਖ ਦਾ ਸਾਹ ਲਿਆ ਤੇ ਸਾਰੀਆਂ ਰਾਜਨੀਤਕ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨੇ ਇਸ ਫ਼ੈਸਲੇ ਦੀ ਭਰਪੂਰ ਸ਼ਲਾਘਾ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਫ਼ੈਸਲੇ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਵਲੋਂ ਸੰਤ ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਲੌਗੋਵਾਲ ਦੀ ਸ਼ੇਰਪੁਰ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਵਿਚ 24 ਅਗਸਤ '85 ਨੂੰ ਹਤਿਆ ਕਰ ਦਿਤੀ ਗਈ।

ਪਹਿਲੇ ਪਹਿਲ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਭਜਨ ਲਾਲ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਹਰਿਆਣਾ ਨੇ ਇਸ ਫ਼ੈਸਲੇ ਦੀ

ਕੋਈ ਅਲੋਚਨਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਪਰ ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਸਮਾਂ ਬੀਤ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਅਸਲੀ ਰੰਗ ਤੇ ਜਲਾਲ ਵਿਚ ਆ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਕਈ ਭਾਂਤ ਦੀਆਂ ਧਮਕੀਆਂ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਭਜਨ ਲਾਲ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੇ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਫ਼ਾਜ਼ਿਲਕਾ, ਅਬੋਹਰ ਦਾ ਸਾਰਾ ਇਲਾਕਾ ਹਰਿਆਣਾ ਨੂੰ ਸੌਂਪਿਆ ਜਾਵੇ।

ਸ੍ਰੀ ਭਜਨ ਲਾਲ ਨਵੇਂ ਫ਼ੈਸਲੇ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰ ਕੇ ਪੁਰਾਣੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਮੁੜ ਬਹਾਲ ਕਰਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਭਜਨ ਲਾਲ ਨੂੰ ਸਮਝ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਬਿਆਸ ਤੇ ਸਤਲੁਜ ਦੇ ਦਰਿਆਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਢੇਰ ਪਾਣੀ ਵਹਿ ਗਿਆ ਹੈ। ਘੜੀ ਦੀਆਂ ਸੂਈਆਂ ਮੁੜ ਕੇ ਪਿਛੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਗੇ ਹੀ ਅੱਗੇ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਭਜਨ ਲਾਲ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੇਕਰ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੇ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਲੈਣਾ ਹੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਇਸ ਦਾ ਮੁੱਲ ਤਾਰਨ। ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੇ ਇਵਜ਼ਾਨੇ ਵਿਚ ਫ਼ਾਜ਼ਿਲਕਾ ਅਬੋਹਰ ਦਾ ਉਪਜਾਊ ਖੇਤਰ ਹਰਿਆਣੇ ਨੂੰ ਦੇਣ ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਿ ਸ਼ਾਹ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਵੀ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਹੀ ਮੰਨਿਆ ਸੀ। 1981 ਦੀ ਜਨ ਸੰਖਿਆ ਵਿਚ 81 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਵਸਦੀ ਜਨਤਾ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਬੋਲੀ ਸਵੀਕਾਰਿਆ ਹੈ। ਹਰਿਆਣੇ ਦੀ ਬੋਲੀ ਅਸਲੀ ਬਾਗੜੀ ਹੈ, ਜੋ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਉਪਭਾਸ਼ਾ ਹੈ। ਹਿੰਦੀ ਬੋਲੀ ਤਾਂ ਇਸ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਰਾਜਨੀਤੀ ਕਾਰਨ ਠੋਸੀ ਗਈ ਹੈ।

ਆਸਾਮ ਦੀ ਚੋਣ ਨੇ ਸਿੱਧ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ ਕਿ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਗਲਤ ਨੀਤੀਆਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਫ਼ਤਵਾ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਆਸਾਮ ਦੀ ਜਨਤਾ ਕਾਂਗਰਸ ਪਾਰਟੀ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਥੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮੰਤਰੀ 35 ਸਾਲ ਦੀ ਆਯੂ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਹਨ। ਬਹੁਤੇ ਹਾਲੀ ਕੁਆਰੇ ਹਨ। ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਹੋਸਟਲ 'ਚੋਂ ਉੱਠ ਕੇ ਉਹ ਰਾਜ ਭਵਨ ਤਕ ਅਪੜ ਗਏ ਹਨ। ਸਾਈਕਲਾਂ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਨ ਵਾਲੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਅੱਜ ਝੰਡੀ ਵਾਲੀਆਂ ਕਾਰਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਆਸਾਮੀਆਂ ਨੇ ਫ਼ੈਸਲਾ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਵੀ ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਰਲ ਕੇ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਪਛਾੜਿਆ ਹੈ। ਕਿਉਂ ਜੋ ਜਨਤਾ ਸੁਚੇਤ ਹੈ, ਤੇ ਜਾਗ ਪਈ ਹੈ, ਉਹ ਅਨਿਆਏ ਨੂੰ, ਭਾਵ ਉਹ ਕਿਸੇ ਪਾਰਟੀ ਵਲੋਂ ਹੋਵੇ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹਨ।

ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਭਜਨ ਲਾਲ ਦੀਆਂ ਲੁੱਬੜ-ਚਾਲਾਂ ਤੋਂ ਦੇਸ਼ ਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਸੁਚੇਤ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਖੰਡਤਾ ਤੇ ਕੌਮੀ ਏਕਤਾ ਦੀ ਰਾਈ ਭਰ ਚਿੰਤਾ ਨਹੀਂ। ਉਸ ਲਈ ਰਾਜਸੀ ਸੱਤਾ ਉਤੇ ਕਾਇਮ ਰਹਿਣਾ ਹੀ ਸੱਭ ਕੁੱਝ ਹੈ।

31 ਦਸੰਬਰ ਦੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ ਦੇ ਮੁੱਖ ਪੰਨੇ 'ਤੇ ਮੋਟੇ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਭਜਨ ਲਾਲ ਦਾ ਇਕ ਬਿਆਨ ਛਪਿਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਸਿਰਲੇਖ ਹੈ :

“ਪਾਣੀ ਦਿਓ ਤੇ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਲਵੋ।” ਭਜਨ ਲਾਲ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਨੀਲਾਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਮੁਨਾ ਸਤਿਲੁਜ ਲਿੰਕ ਨਹਿਰ ਨਾਲ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੀ ਵਾਪਸੀ ਜੋੜ ਰਿਹਾ

ਹੈ। ਪਹਿਲੇ ਬਿਆਨ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਫ਼ਾਜ਼ਿਲਕਾ ਅਬੋਹਰ ਦੀ ਉਪਜਾਊ ਧਰਤੀ ਹੀ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦਾ ਮੁੱਲ ਪਾਇਆ ਸੀ।

ਭਜਨ ਲਾਲ ਇਵੇਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਹਰਿਆਣੇ ਦੀ ਨਿੱਜੀ ਜਾਇਦਾਦ ਹੈ। ਭਜਨ ਲਾਲ ਜੀ! ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਤਾਂ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਹੇਠਾਂ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਕੌਣ ਹੁੰਦੇ ਹੋ? ਮਾਮਲਾ ਤਾਂ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਕਚਹਿਰੀ ਵਿਚ ਹੈ। ਭਜਨ ਲਾਲ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦੇਣਗੇ। ਇਵੇਂ ਆਖ ਕੇ ਉਹ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਚੁਣੌਤੀ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਹੇਠਾਂ ਹੈ ਅਤੇ ਹਰਿਆਣਾ ਸਰਕਾਰ ਵੀ। ਕਾਂਗਰਸ (ਆਈ) ਦੇ ਸੱਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਰਾਜਸੀ ਤੇ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਨੇਤਾ ਸ੍ਰੀ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਹਨ। ਇਹ ਫ਼ੈਸਲਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਰਨਾ ਹੈ ਕਿ ਭਜਨ ਲਾਲ ਜਿਹੇ ਬੜਬੋਲੇ ਤੇ ਬਾਗ਼ੀ ਪੁਰਸ਼ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੱਖਣਾ ਹੈ।

ਭਾਰਤ ਦੇਸ਼ ਲਈ ਕਈ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਗੁਆਂਢੀ ਦੇਸ਼ ਖੜ੍ਹੀਆਂ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਤੇ ਸ਼੍ਰੀਲੰਕਾ ਆਦਿ। ਪਰ ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਆਗੂ ਨਿਜੀ ਹਉਮੈ ਵਿਚ ਫ਼ਸ ਕੇ ਦੇਸ਼ ਲਈ ਹਿਤਕਾਰੀ ਸਾਬਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਹੇ।

ਲੀਡਰਾਂ ਨੇ 1984 ਤੇ 85 ਵਿਚ ਹੋਈਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਕੋਈ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਸ੍ਰੀ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਸੁੱਲਝੇ ਹੋਏ ਨੇਤਾ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ 100ਵੀਂ ਵਰ੍ਹੇਗੰਢ 'ਤੇ ਜੋ ਸੁੱਲਝੇ ਵਿਚਾਰ ਕਾਂਗਰਸੀ ਨੇਤਾਵਾਂ ਤੇ ਵਰਕਰਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰਖੇ ਹਨ, ਉਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸ਼ਲਾਘਾਯੋਗ ਤੇ ਸਾਰਥਕ ਹਨ। ਕਾਸ਼ ਕਿ ਭਜਨ ਲਾਲ ਵਰਗੇ ਲੀਡਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਪਨਾਉਂਦੇ ਤਾਂ ਜੋ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਹਰਿਆਣੇ ਦੀ ਲਟਕ ਰਹੀ ਸਮੱਸਿਆ ਹੱਲ ਹੋ ਸਕਦੀ।

1986 ਦਾ ਨਵਾਂ ਸਾਲ ਭਰਪੂਰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਅਤੇ ਸੁੱਖ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਹਰਿਆਣੇ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਲਈ ਲੈ ਕੇ ਆਵੇ। ਸਾਡੀ ਇਹੀ ਮਨੋ-ਕਾਮਨਾ ਹੈ।

(ਜਨਵਰੀ 1986)

ਸੜ ਰਹੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਾਰ ਲਓ!

ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਮਸਲਾ ਸਿਰਫ਼ ਪ੍ਰਾਤਕ ਨਹੀਂ। ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਦੇ ਭਵਿੱਖ ਲਈ ਅਸਰਦਾਇਕ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਇਸੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰਨਾ ਯੋਗ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਕਈ ਸੌਂਝੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਵੇਖਣ ਵਾਲੇ ਪੁਰਸ਼ ਅੱਜ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਸ. ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਮੇਂ ਨਾਲ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਇਹ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਮਾਰ ਧਾੜ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਤੇ ਸੀਮਿਤ ਸੀ। ਪਰ ਉਹ ਭੁੱਲਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮਾਰ ਧਾੜ ਦਾ ਬੀਜ ਤਾਂ ਸ. ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਮੇਂ ਹੀ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤ ਹੋਣਾ ਆਰੰਭ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਤਿੰਨ ਗਵਰਨਰਾਂ ਦੇ ਸਾਸ਼ਨ-ਕਾਲ ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ ਠੱਲ੍ਹ ਨਾ ਪਾਈ ਜਾ ਸਕੀ। ਹਿੰਦੂ-ਸਿੱਖ ਭਾਈਚਾਰੇ ਵਿਚ ਜੋ ਤਰੇੜਾਂ ਆਈਆਂ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਕੁੱਝ ਕਾਂਗਰਸੀ ਤੇ ਕੁੱਝ ਅਕਾਲੀ ਆਗੂਆਂ ਦੀ ਬੇਸਮਝੀ ਤੇ ਮਿਲੀਭੁਗਤ ਕਾਰਨ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਹਿੰਦ ਦੇ ਦਿੱਲੀ ਤੇ ਹਿੰਦੀ ਬੋਲਦੇ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਵਿਚ ਜੋ ਘਲੂਘਾਰੇ 1984 ਵਿਚ ਵਾਪਰੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਹੋਣਾ ਅਵੱਸ਼ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਿਆਂ ਤੋਂ ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ। ਸੁਣਨ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ ਕਿ ਇਤਨਾ ਸਮਾਂ ਬੀਤ ਜਾਣ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਵੀ ਕਿਸੇ ਅਪਰਾਧੀ ਉਤੇ ਕਤਲ ਦਾ ਕੇਸ ਨਹੀਂ ਚਲਾਇਆ ਗਿਆ ਤੇ ਕਈ ਅਪਰਾਧੀ ਤਾਂ ਛਾਤੀ ਤਾਣ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਬਸਤੀਆਂ ਵਿਚ ਜਿਥੇ ਇਹ ਕਾਰੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਖੁਲ੍ਹੇ ਫਿਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਸ. ਅਟਵਾਲ ਡੀ.ਆਈ.ਜੀ. ਦਾ ਕਤਲ, ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਮੂਹ ਵਿਚ ਹੀ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਤੇ ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਵੱਡੇ ਅਫ਼ਸਰ ਦੇ ਕਾਤਲਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਖਾਸ ਪਿਛਾ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਗ੍ਰਹਿ ਮੰਤਰੀ ਸ੍ਰੀ ਸੇਠੀ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਵਿਚ 10 ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ 10 ਵੱਖੋ ਵੱਖਰੇ ਬਿਆਨ ਦਿਤੇ। ਇਵੇਂ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਹਰਕਤ ਵਿਚ ਆਉਣ ਤੋਂ ਅਸਮਰਥ ਸੀ। ਬੀਮਾਰੀ ਦਾ ਇਲਾਜ ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਹੀ ਕਰਨ ਨਾਲ ਬੀਮਾਰੀ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਪੁੱਟੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਬੀਮਾਰੀ ਦੀ ਤਸ਼ਖੀਸ਼ ਸਹੀ ਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਔੜ-ਪੌੜ ਦੁਆਈਆਂ ਦੁਆਰਾ ਇਲਾਜ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਮਰੀਜ਼ ਦਾ ਰੱਬ ਹੀ ਰਾਖਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਨਾਲ ਵੀ ਕੋਈ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਭਾਣਾ ਵਰਤਿਆ

ਹੈ। ਸਾਡੇ ਕੇਂਦਰੀ ਤੇ ਪ੍ਰਾਂਤਕ ਰਾਜਸੀ ਆਗੂ ਨਾ-ਅਹਿਲ ਸਾਬਤ ਹੋਏ ਹਨ। ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਦੇ ਮਹਾਨ ਸਪੂਤ ਸੰਤ ਲੌਗੋਵਾਲ ਨੇ ਆਖਰਕਾਰ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰ ਲਿਆ ਜਿਸ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਅਕਾਰਡ ਦਾ ਨਾਮ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਸਰਕਾਰ ਬਣਨ ਮਗਰੋਂ ਜੇਕਰ ਫ਼ੌਰੀ ਅਕਾਰਡ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਹੱਦ ਤਕ ਅੱਜ ਦੇ ਵਾਪਰ ਰਹੇ ਦੁਖਾਂਤ ਨੂੰ ਠੱਲ੍ਹ ਪੈ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਨੌਜਵਾਨ ਸਿੱਖ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਸਾਡੀ ਸਲਾਹ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਅਸੂਲਾਂ, ਤਿਆਗ, ਸਿਮਰਨ ਤੇ ਸੇਵਾ ਵੱਲ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਨ ਤਾਂ ਜੋ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਸੁਧਾਰ ਆ ਸਕੇ। ਇਸੇ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦਾ ਗੌਰਵ ਹੈ।

ਮੈਥੀਊ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਕਈ ਵਾਰ ਮਿਆਦ-ਵਿਧੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਤੇ ਆਖਰ ਉਹ ਵੀ ਯੋਗ ਫ਼ੈਸਲਾ ਦੇਣ ਤੋਂ ਕੰਨੀਂ ਕਤਰਾ ਗਿਆ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਮੰਡਲ (ਕਮਿਸ਼ਨ) ਕਾਇਮ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਛੇਤੀ ਤੋਂ ਛੇਤੀ ਇਹ ਕਮਿਸ਼ਨ ਆਪਣੀ ਰਿਪੋਰਟ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਦੇਣਗੇ। ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਇਹ ਆਮ ਰਵਾਇਤ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ 6 ਮਹੀਨੇ ਲਈ ਮੁਕੱਰਰ ਹੋਣ ਤਾਂ ਉਹ 6 ਸਾਲਾਂ ਤਕ ਵੀ ਅੰਤਿਮ ਸਿੱਟੇ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਪੁਜ ਸਕਦੇ।

ਮੈਥੀਊ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਫਾਜ਼ਿਲਕਾ ਅਬੋਹਰ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ-ਜਨ-ਗਣਨਾ ਕਰਵਾ ਕੇ ਹਿੰਦੂ-ਸਿੱਖ ਭਾਈਚਾਰੇ ਵਿਚ ਕੁੜੱਤਣ ਹੀ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਕੀ ਉਹ ਕੇਵਲ ਕੰਦੂ ਖੇੜਾ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ-ਜਨ-ਗਣਨਾ ਕਰਵਾ ਕੇ ਉਸੇ ਸਿੱਟੇ 'ਤੇ ਅਪੜ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਜਿਸ 'ਤੇ ਪੰਦਰਾਂ ਸੌ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਭਾਸ਼ਾ-ਜਨ-ਗਣਨਾ ਕਰਾਉਣ ਵਾਲੇ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਕੰਦੂ ਖੇੜੇ, ਫਾਜ਼ਿਲਕਾ ਅਬੋਹਰ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਰਾਹੀਂ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ। ਵਧੇਰੇ ਧਨ ਤੇ ਸਮਾਂ ਬਰਬਾਦ ਨਾ ਹੁੰਦਾ ਜੇਕਰ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਸੂਝ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਕੰਦੂ ਖੇੜੇ ਦੀ ਜਨ-ਗਣਨਾ ਵਾਸਤੇ ਤਾਂ ਪੰਜਾਹ ਪੁਰਸ਼ ਹੀ ਕਾਫ਼ੀ ਸਨ।

ਕੰਦੂ ਖੇੜਾ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ-ਜਨ-ਗਣਨਾ ਦੇ ਅਧਾਰ ਉੱਤੇ ਹੀ ਫਾਜ਼ਿਲਕਾ ਅਬੋਹਰ ਦੇ ਪਿੰਡ ਹਰਿਆਣੇ ਜਾਂ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਮਿਲਣੇ ਸਨ।

ਅਕਾਲੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਅੱਜ ਦੀ ਭਿਅੰਕਰ ਸਥਿਤੀ ਲਈ ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦੋਸ਼ੀ ਨਹੀਂ ਠਹਿਰਾ ਸਕਦੇ। ਬਰਨਾਲਾ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਨਾ-ਅਹਿਲ ਦਰਸਾਉਣਾ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਯੋਗ ਨਹੀਂ। ਬਰਨਾਲਾ ਜੀ ਨੇ ਸਾਡੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਅਕਾਲੀ ਪਾਰਟੀ ਖ਼ਾਲਿਸਤਾਨ ਵਿਰੋਧੀ ਹੈ। ਹਿੰਦ ਦੇ ਟੁਕੜੇ-ਟੁਕੜੇ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ, ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਾਰਟੀ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਦੀ ਏਕਤਾ ਅਤੇ ਅਖੰਡਤਾ ਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਸਥਾ ਭਰਪੂਰ ਸਮਰਥਕ ਹੈ। ਹਿੰਦੂ-

ਸਿੱਖ ਏਕਤਾ ਲਈ ਉਹ ਹਰ ਭਾਂਤ ਨਾਲ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਹੈ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦਹਿਸ਼ਤ ਪਸੰਦਾਂ ਨੂੰ ਪੰਥ ਦਾ ਦੁਸ਼ਮਣ, ਭਾਰਤ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦਾ ਵੈਰੀ ਮੰਨਿਆ ਹੈ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਖਤੀ ਨਾਲ ਵਰਤਾਉ ਕਰਨ ਲਈ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੁਆਇਆ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਮਾੜੀ ਸਥਿਤੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਿਰਸੇ ਵਿਚ ਮਿਲੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਕਾਂਗਰਸ ਤੇ ਹੋਰ ਸਭ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦਾ ਇਹ ਫ਼ਰਜ਼ ਬਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਬਰਨਾਲਾ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਹੱਥ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਡੇਗਣ ਦੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸੋਚਣਾ ਹਿਮਾਲਾ ਜਿੰਨੀ ਵੱਡੀ ਭੁੱਲ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਬਰਨਾਲਾ ਸਰਕਾਰ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਠੱਲ੍ਹ ਪਾਉਣ ਦੇ ਅਸਮਰਥ ਰਹੀ ਤਾਂ ਕੋਈ ਵੀ ਬਦਲਵੀਂ ਸਰਕਾਰ ਇਸ ਸਥਿਤੀ 'ਤੇ ਕਾਬੂ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕੇਗੀ। ਇਹ ਸਾਡਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ। ਇਹ ਜਾਣ ਕੇ ਤਸੱਲੀ ਹੋਈ ਹੈ ਕਿ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਬਰਨਾਲਾ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਹੱਥ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਨ ਲਈ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੁਆਇਆ ਹੈ ਤੇ ਆਸ ਬਝ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਨਵਾਂ ਕਮਿਸ਼ਨ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਯੋਗ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕਰ ਕੇ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਦਿਵਾਏ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਇਵਜ਼ਾਨੇ ਵਿਚ ਕੁੱਝ ਪਿੰਡ ਪਟਿਆਲੇ ਤੇ ਬਠਿੰਡੇ ਦੇ ਹਰਿਆਣੇ ਨੂੰ ਦੇਣ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਕਰੇ।

26 ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਨਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਬਰਨਾਲਾ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਸਾਖ ਨੂੰ ਬੜਾ ਧੱਕਾ ਲੱਗਾ ਹੈ ਤੇ ਕੇਂਦਰ ਪ੍ਰਤੀ ਅਵਿਸ਼ਵਾਸ ਵਧਿਆ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਮਸਲਾ ਕੇਵਲ ਕੁੱਝ ਪਿੰਡਾਂ ਤੇ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦਾ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਇਕ ਗੰਭੀਰ ਮਸਲਾ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਵਿਚ ਵਸ ਰਹੀਆਂ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਨਾਲ ਇਸ ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਸਬੰਧ ਹੈ। ਕੀ ਘਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਅਖੰਡ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਇੱਜ਼ਤ ਦੇ ਮਾਣ ਨਾਲ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਗੁਜ਼ਾਰ ਸਕਣਗੀਆਂ? ਕੀ ਘਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਨੂੰ ਨਿਆ ਪੂਰਵਕ ਵਿਵਹਾਰ ਮਿਲ ਰਿਹਾ ਹੈ? 1966 ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਨਵ-ਨਿਰਮਾਣ ਸਮੇਂ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਨਾਲ ਇਨਸਾਫ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਗੰਭੀਰ ਮਸਲੇ ਉੱਠ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋਏ।

1980 ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਇਕ ਪੱਤਰ ਸੰਤ ਲੌਗੋਵਾਲ ਜੀ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਹ ਸੁਝਾਅ ਦਿਤਾ ਸੀ ਕਿ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਤੇ ਹੋਰ ਰਾਜਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਮੂਹ ਵਿਚੋਂ ਛੇਤੀ ਤੋਂ ਛੇਤੀ ਬਾਹਰ ਲਿਜਾਏ ਜਾਣ। ਅਸੀਂ ਉਸ ਰਾਇ ਨੂੰ ਮੁੜ ਦੁਹਰਾਉਂਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਿਆਸਤ ਨੂੰ ਧਰਮ ਅਸਥਾਨਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਖਿਆ ਜਾਵੇ। ਜੇਕਰ ਸਾਡਾ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਅੱਜ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੀਆਂ ਭਰਪੂਰ ਔਕੜਾਂ ਕੁੱਝ ਹੱਦ ਤਕ ਨਜਿੱਠੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ। ਸੰਤ ਜੀ ਵੱਲ ਲਿਖੀ ਚਿੱਠੀ ਦੀ ਕਾਪੀ ਹੇਠਾਂ ਦੇ ਰਹੇ ਹਾਂ :

ਚਿੰਤਕ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

ਪੈਨ ਪੈਨ ਨਿਰੰਕਾਰ ਜੀ।

Phone : 43021

DR. MAN SINGH NIRANKARI
M.B.B.S. (P.B.) F.R.C.S. (EDIN.)
D.O. (LOND) F.A.M.S.
Prof. of Ophthalmology
Principal, Medical College, Amritsar. (Raid.)

"RATTAN" 14, Durgam Avenue
Enbibi Hara Singh N. Nirankari Marg,
AMRITSAR-143001.

Camp: C/o Mr. P. S. Chowdhary
"SURALAKSHI"
1, Habib Mansil Road
Jogah Hills
Bhopal

August 25, 1980

Sant Harchand Singh Longowalla
C/o. SGPC
Golden Temple
AMRITSAR

My dear Santji,

Please accept my heartiest congratulations on your election as President of the Shrimani Akali Dal. As you will observe from my address, I am presently at Bhopal and was very happy to read the news in the newspaper.

Your election and taking over as President is something that should have been done much earlier. I am confident that under your able stewardship the Akali Dal will scale unprecedented heights.

I feel the aim of the Akali Dal should be to evolve a wider base and be a party for all Punjabis irrespective of caste, class, creed or religion. A party with popular appeal, which should belong to every Punjabi and create an atmosphere where every Punjabi feels he belongs to the party.

I would also suggest that serious thought be given to the concept of moving the Head Office of the Akali Dal out of the precincts of the Golden Temple and this be housed elsewhere in the city of Amritsar. If this is done unpleasant incidents of the nature that occur in the precincts of the Golden Temple can be avoided and the sanctity of Harmandir Sahib preserved.

ਅੱਜ ਮੁੜ ਕਈ ਭੁਲੜ ਹਿੰਦੂ ਵੀਰਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸ਼ਿਵ ਸੈਨਾ ਸਥਾਪਤ ਕਰ ਕੇ ਦੀਰਘ ਸੂਝਬੂਝ ਤੋਂ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਲਿਆ। ਜਾਤੀਵਾਦ ਤੇ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਚਲਣ ਵਾਲੀਆਂ ਰਾਜਸੀ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਦੇਸ਼ ਲਈ ਘਾਤਕ ਸਿੱਧ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਠੱਲ੍ਹ ਪਾਉਣਾ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਹਿੱਤ ਵਿਚ ਹੈ।

ਬਾਬਾ ਆਮਟੇ ਨੇ 'ਹਿੰਦ ਜੋੜੋ' ਦਾ ਨਾਅਰਾ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਇਸ ਨਾਅਰੇ ਵਿਚ ਇਉਂ ਤਰਮੀਮ ਕਰਨਾ ਲੋਚਦੇ ਹਾਂ। 'ਹਿੰਦ ਨੂੰ ਨਾ ਤੋੜੋ ਹਿੰਦ ਟੁੱਟਣ ਨਾਲ ਸੱਭ ਡੁੱਬ ਜਾਵਾਂਗੇ।'

ਨਵੇਂ ਆਏ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਜਨਰਲ ਪੁਲਿਸ ਸ੍ਰੀ ਰਿਬੋਰੇ ਇਕ ਈਮਾਨਦਾਰ ਤੇ ਸੁੱਲਝੇ ਹੋਏ ਪੁਲਿਸ ਅਫਸਰ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੁਝ ਕੁ ਤਿੱਖੇ ਬਿਆਨ ਦਿਤੇ ਹਨ। ਸਾਡੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਲਾਹ ਹੈ ਕਿ ਸਿਰਫ ਉਤੇਜਤ ਬਿਆਨ ਦੇਣ ਨਾਲ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਸਰਨਾ। ਪੁਲਿਸ ਵਿਚ ਹੱਦੋਂ ਵੱਧ ਸੁਧਾਰ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਪੁਲਿਸ ਨੂੰ ਵੀ ਨਜਾਇਜ਼ ਤੇ ਝੂਠੇ ਕੇਸ

ਬਨਾਉਣ ਤੋਂ ਰੋਕਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਜੋ ਪੁਲਿਸ ਫੋਰਸ ਦੀ ਸਾਖ ਆਮ ਜਨਤਾ ਵਿਚ ਮੁੜ ਬਹਾਲ ਹੋ ਸਕੇ।

ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਕੋਈ ਅਹੁਦੇਦਾਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਰਾਜਸੀ ਅਹੁਦੇ ਦੀ ਝਾਕ ਨਾ ਰਖੇ ਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਧਰਮ ਸਥਾਨਾਂ ਦੇ ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰੀ ਪ੍ਰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਵਿਕਸਤ ਕਰਨ ਲਈ ਹੀ ਕਮਰ ਕਸੇ ਕਰੇ। ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੀ ਕਾਲਖ ਤੋਂ ਧਰਮ ਅਸਥਾਨਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣਾ ਸਮੇਂ ਦੀ ਵੰਗਾਰ ਹੈ। ਬਹੁਤੇ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਤਾਂ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਸਮੇਂ ਦਾ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਤਾਂ ਮਹੰਤਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸਮੇਂ ਨਾਲੋਂ ਕਿਸੇ ਭਾਂਤ ਵੀ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਆਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ।

ਅਸੀਂ ਪੰਥ ਦੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਦੇ ਸਮਰਥਕ ਹਾਂ, ਇਸੇ ਲਈ ਆਪਣੀ ਧੁਰ ਅੰਦਰੋਂ ਨਿਕਲੀ ਆਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਆਪ ਤਕ ਪਹੁੰਚਾਣ ਲਈ ਇਹ ਕੁੱਝ ਸਤਰਾਂ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ—ਜੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਚੜ੍ਹਨ ਤਾਂ ਪੰਨਭਾਗ!

(ਅਪ੍ਰੈਲ 1986)

ਪੰਜਾਬ ਸੜ ਰਿਹਾ ਹੈ ਰਾਜਸੀ ਆਗੂ ਕੁਰਸੀਆਂ ਲਈ ਲੜ ਰਹੇ ਹਨ

ਰੋਮ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਕ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਨੀਰੋ ਨਾਮ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਰਾਜ-ਕਾਲ ਸੰਨ 37 ਤੋਂ 68 ਤਕ ਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਤੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਹਤਿਆ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਜਰਨੈਲਾਂ ਦੀ ਹਤਿਆ ਕਰਵਾਈ। ਈਸਾਈ ਮਤ ਦੇ ਮਹਾਨ ਆਗੂ ਪੀਟਰ ਤੇ ਪਾਲ ਦੀ ਹਤਿਆ ਦਾ ਦੋਸ਼ੀ ਬਣਿਆ ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਇਸ ਨੇ ਆਪ ਆਤਮ ਹਤਿਆ ਕਰ ਲਈ।

ਇਸ ਦੇ ਸਮੇਂ ਰੋਮ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਇਕ ਵੇਰ ਭਿਆਨਕ ਅੱਗ ਲੱਗੀ ਤਾਂ ਇਹ ਆਪਣੀ ਸਿਤਾਰ ਵਜਾਉਣ ਵਿਚ ਮਗਨ ਰਿਹਾ। ਉਸ ਦੇ ਸ਼ੌਂਕ ਸਨ-ਰੱਥਾਂ ਦੀ ਦੌੜ ਕਰਾਉਣੀ ਤੇ ਰਾਗਾਂ ਦਾ ਗਾਇਨ ਕਰਾਉਣਾ ਤੇ ਸੁਣਨਾ।

ਅੱਜ ਭਰਾ-ਮਾਧੂ ਜੋਗ ਛਿੱੜੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਲੋਕ ਰਾਜੀ, ਜਮਹੂਰੀ, ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ। ਭੂਤ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨਾਲ ਅੱਜ ਦਾ ਮਾਹੌਲ ਠੀਕ ਟਾਕਰਾ ਖਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸੰਧਾਵਾਲੀਆਂ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਗੋਲੀ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾ ਕੇ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿਤਾ ਤਾਂ ਸ਼ਹਿਰ ਲਾਹੌਰ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਹੱਫੜਾ-ਦਫੜੀ ਦਾ ਵਾਤਾਵਰਣ ਬਣ ਗਿਆ। ਚੋਰ ਉਚੱਕੇ ਲੁੱਟ ਮਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸਨ। ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਵੀ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਿੱਖ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੂੰ ਲਾਲਚ ਦੇ ਕੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਰਲਾ ਲਿਆ ਤੇ ਸੰਧਾਵਾਲੀਆਂ ਦਾ ਖ਼ਾਤਮਾ ਕਰਵਾ ਦਿਤਾ। ਇਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਡਾਇਰੀ ਵਿਚ ਇਸ ਦੁਖਾਂਤ ਦਾ ਇਉਂ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ :

‘ਸ਼ੇਰਾਂ ਨੇ ਸ਼ੇਰ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਆਬਰੂਹ ਲੁੱਟੀ ਗਈ।’

ਅੰਗਰੇਜ਼ ਇਸ ਤਾਕ ਵਿਚ ਸਨ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਕੁੱਝ ਸਮੇਂ ਲਈ ਨਬਾਲਗ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਘੋਸ਼ਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤੇ ਅੰਦਰੋਂ-ਅੰਦਰ ਲੂਬੜ ਚਾਲਾਂ ਚਲ ਕੇ ਸਿੱਖ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੂੰ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨਾਲ ਭਿੜਾ ਦਿੱਤਾ। ਸਿੱਖ ਫ਼ੌਜਾਂ ਦੇ ਜਰਨੈਲ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਰਲੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਦੋਹਾਂ ਯੁਧਾਂ

ਕਾਰਨ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਰੇਤ ਨਾਲ ਉਸਰੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਾਂਗ ਢਹਿ ਢੇਰੀ ਹੋਇਆ। ਬੁਰਛਾਂ ਗਰਦੀ ਕਾਰਨ ਇਹ ਅੰਤ ਅਵੱਸ਼ ਹੋਣਾ ਸੀ।

ਅੱਜ ਦੇ ਸਮੇਂ ਜੋ ਕੁੱਝ ਵਾਪਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਸ ਤੇ ਕੋਈ ਵੀ ਸੂਝਵਾਨ ਸਿੱਖ ਖੁਸ਼ ਨਹੀਂ। ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੀਆਂ ਰੀਕਾਰਡ 73 ਸੀਟਾਂ ਜਿੱਤ ਕੇ ਜੇਕਰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਏਕਤਾ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਨਾ ਰਖ ਸਕਿਆ ਤਾਂ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਦਾ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਨੂੰ ਕੋਈ ਲਾਭ ਨਹੀਂ।

ਸ. ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸਰਹੱਦੀ ਇਕ ਸੂਝਵਾਨ ਪੰਥ ਹਿਤੈਸ਼ੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਰਾਜਸੀ ਆਗੂਆਂ ਵਿਚੋਂ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਪੋਕਸਮੈਨ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਹਿੰਦ-ਪਾਕਿ ਦੀ ਵੰਡ ਬਾਰੇ ਇਉਂ ਦਰਜ ਕਰਵਾਏ :

‘ਮੁਹੰਮਦ ਅਲੀ ਜਿਨਾਹ ਦੇ 22 ਮਾਰਚ 1946 ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਐਸੋਸੀਏਟਡ ਪ੍ਰੈੱਸ ਆਫ ਇੰਡੀਆ ਨੂੰ ਦਿਤੀ ਗਈ ਇਕ ਭੇਂਟ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਸਿੱਖ ਸਟੂਡੈਂਟ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਅਤੇ ਸਕੱਤਰ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਕਹਿ ਦਿਤਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਇਕ ਕੌਮ ਵਜੋਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵੱਖਰੀ ਸਟੇਟ ਦੇ ਹੱਕਦਾਰ ਨਹੀਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹੋ ਸਟੈਂਡ 2 ਅਪ੍ਰੈਲ 1946 ਨੂੰ ਲਿਆ ਜਦੋਂ ਉਹ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਸਨ।’

ਫਰਵਰੀ 1946 ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਨੇਤਾਵਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਾਂ ਦੀ ਇਕ ਬੈਠਕ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਹੇਠ ਹੋਈ, ਉਸ ਵਿਚ ਇਹ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਗਿਆ :

‘ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੀ ਬੇਰੋਕ ਉਨਤੀ ਲਈ ਪੰਥ ਇਹ ਮੰਗ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਰਤਮਾਨ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀਆਂ ਗ਼ੈਰ ਕੁਦਰਤੀ ਸਰਹੱਦਾਂ ਨਾਲ ਵੰਡ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਜੋ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਖੁਦ ਮੁਖਤਾਰ ਸਟੇਟ ਮਿਲ ਸਕੇ। ਇਸ ਵਿਚ ਵਿਚ ਕੇਂਦਰੀ, ਉਤਰੀ, ਪੂਰਬੀ ਤੇ ਦੱਖਣੀ ਪੂਰਬੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਉਹ ਇਲਾਕੇ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਜਿਥੇ ਵਧੇਰੇ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਹਨ ਅਤੇ ਜੋ ਇਲਾਕਾ ਅਮਲੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਹੋਮਲੈਂਡ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਹੱਦ, ਦਰਜਾ ਤੇ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਢਾਂਚਾ ਕੀ ਹੋਵੇ, ਇਸ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਮਾਨਤਾ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਅਤੇ ਹੋਰ ਰੁਚੀਆਂ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਫ਼ਿਰਕਿਆਂ ਵਿਚਾਲੇ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹੀ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੀ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਮੰਗ ਤੇ ਮੰਜ਼ਲ ਹੈ। ਇਹ ਕਥਿਤ ਸਟੇਟ ਸੰਵਿਧਨ ਦੇ ਅਧਾਰ ਨਾਲ ਜ਼ਮਹੂਰੀ ਹੋਵੇਗੀ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਢਾਂਚਾ ਸੋਸ਼ਲਿਸਟ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਦਾ ਹੋਵੇਗਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਕਲਚਰ ਤੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਪੂਰਨ ਸੁਰੱਖਿਆ ਹੋਵੇਗੀ।’

ਇਸ ਮਤੇ ਨਾਲ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੰਤਰੀ ਜਜ਼ਬਿਆਂ ਦੀ ਝੱਲਕ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਉਸ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਉਭਰੀ ਸੀ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕੁੱਝ ਵਰਗਾਂ

ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਸਟੇਟ ਦਾ ਖਿਆਲ ਅੱਜ ਵੀ ਇਸ ਲਈ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਬੀਤੇ 38 ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਜੋ ਸਲੂਕ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਉਹ ਭੇਦ ਭਾਵਨਾ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਇਥੇ ਸਵਾਲ ਉਠਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹੋਮਲੈਂਡ ਵਜੋਂ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਦੀ ਸਥਾਪਤੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹਿੱਤ ਵਿਚ ਹੋਵੇਗੀ? ਮੈਨੂੰ ਦੁੱਖ ਨਾਲ ਇਹ ਮੰਨਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਇਸ ਮੰਗ ਨਾਲ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਖ਼ਤਰਿਆਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ।

ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਨਾ ਤਾਂ ਸਿਆਸੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੰਭਵ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਅਰਥਿਕ ਤੇ ਰਖਿਆ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਇਸ ਨੂੰ ਠੀਕ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਿਆਸੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਸਥਾਪਤੀ ਉਚਿਤ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ 40 ਲੱਖ (ਤੀਜਾ ਹਿੱਸਾ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦਾ) ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਦੂਜੇ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸਿੱਖ ਸਮਾਜ ਦਾ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹਿੱਸਾ ਹਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸਮਾਜੀ ਤੇ ਸਿਆਸੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਖਾਸ ਅਸਰ ਹੈ। ਵੱਖਰੀ ਸਟੇਟ ਬਣਨ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਹੀ ਹਸ਼ਰ ਹੋਵੇਗਾ, ਜੋ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਣਨ ਨਾਲ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਵੱਖਰੀ ਸਟੇਟ ਨੂੰ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਤੋਂ ਹਰ ਸਮੇਂ ਖ਼ਤਰਾ ਬਣਿਆ ਰਹੇਗਾ ਕਿਉਂਕਿ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਇਹ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲਣਗੇ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਬੰਗਾਲ ਦੀ ਵੰਡ ਸਿੱਖ ਰਾਜਨੀਤੀ ਕਾਰਨ ਹੀ ਵਜੂਦ 'ਚ ਆਈ।'

ਡਾ. ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਉੱਘੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ 'ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਬਟਵਾਰਾ' ਵਿਚ ਇਉਂ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

‘ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਰ ਪੈਂਡਰਲ ਮੂਨ ਜੋ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਉੱਘੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਸਨ, ਨੇ ਭਰਪੂਰ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸਿੱਖ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਨਾਲ ਮਿਲ ਜਾਣ, ਮਹਾਰਾਜ ਯਾਦਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਟਿਆਲਾ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਵੱਖਰੀ ਸਿੱਖ ਸਟੇਟ ਦੇਣ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ। ਨਾਲ ਇਹ ਵੀ ਆਖਿਆ ਕਿ ਸਿੱਖ ਆਪਣੀ ਵੱਖਰੀ ਫ਼ੌਜ ਬਣਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਾਰੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਦਿਲਖਿਚਵੀਂ ਸੀ। ਮਹਾਰਾਜ ਯਾਦਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਰਾਜ ਦਾ ਮੁੱਖੀ ਥਾਪਣ ਦਾ ਵਾਅਦਾ ਵੀ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਪਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਤਜਵੀਜ਼ ਠੁਕਰਾ ਦਿਤੀ। ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਦਿਲਖਿਚਵੀਂ ਤਜਵੀਜ਼ ਸੀ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਇਕ ਸੂਝਵਾਨ ਤੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਸਨ। ਉਹ ਪਿਛਲੀਆਂ ਦੋ ਸਦੀਆਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਅੱਖੋ-ਪਰੋਖੇ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ? ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਮਹਾਨ ਸੰਘਰਸ਼ ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜੀ ਤੇ ਅਫ਼ਗਾਨਾ ਨਾਲ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ।

1947 ਵਿਚ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਡਵੀਜ਼ਨ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਕੱਟੜ ਤੇ ਜਨੂਨੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਜਿਵੇਂ ਨਿਹੱਥੇ ਤੇ ਮਾਸੂਮ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਘਾਤ ਕੀਤਾ, ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ

ਭੁਲਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਮੁਸਲਮਾਨ ਆਗੂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਤਲਾਂ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਪਸਚਾਤਾਪ ਦੇ ਕੋਈ ਸ਼ਬਦ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਦਿਲ ਜੋਈ ਵਾਸਤੇ ਆਖੇ। ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਭਾਰਤ ਦੇ ਆਗੂਆਂ ਨਾਲ ਹੀ ਕਦਮ ਨਾਲ ਕਦਮ ਮਿਲਾ ਕੇ ਚਲਣ ਦਾ ਸਿੱਖਾਂ ਵਲੋਂ ਸਮਰਥਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਭੂਤਕਾਲ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਸੰਘਰਸ਼ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਪ੍ਰਭੂ ਸਤਾਧਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਚਲਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਸਤਾਧਾਰੀ ਮੁਗਲ ਸਨ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਹੋਰ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੰਘਰਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਹੀ ਨੁਕਸਾਨ ਪੁੱਜਿਆ। ਅੰਦਰਲੀ ਪਾਟਕ ਨੇ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਦਿੱਲੀ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰਿਆਂ 'ਤੇ ਹੁੰਦੀ ਜਾਂ ਰਲ ਮਿਲ ਕੇ ਚਲਣ ਦੀ ਘਾਟ ਕਾਰਨ। ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀਆਂ ਜਿੱਤਾਂ ਦਾ ਮੁੱਲ ਵੀ ਨਾ ਵਟਿਆ ਜਾ ਸਕਿਆ। ਕਿਉਂਕਿ ਤੱਤ ਖ਼ਾਲਸੇ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰਿਆਂ 'ਤੇ ਜਾਂ ਧਾਰਮਿਕ ਵੱਖਵਾਦ ਕਾਰਨ ਬੰਦੇ ਬਹਾਦਰ ਦਾ ਸਾਥ ਛੱਡ ਦਿਤਾ ਤੇ ਇਵੇਂ ਜਿੱਤਾਂ ਹਾਰ ਵਿਚ ਬਦਲ ਗਈਆਂ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਮਗਰੋਂ ਜੋ ਭਾਣਾ ਵਰਤਿਆ ਉਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਅਸੀਂ ਉਪਰ ਕਰ ਆਏ ਹਾਂ। ਅੱਜ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਮਹਾਨ ਪੰਥਕ ਲੀਡਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪ ਹੀ ਮਾਰਿਆ ਹੈ।

ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦਾ ਵਜੂਦ ਵਿਚ ਆਉਣਾ ਮਾਨਵਵਾਦ, ਰਾਸ਼ਟਰਵਾਦ, ਲੋਕ ਤੰਤਰਵਾਦ ਤੇ ਧਰਮ ਨਿਰਪੇਖਤਾ-ਵਾਦ ਨੂੰ ਕਰਾਰੀ ਹਾਰ ਸੀ। ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਅੱਜ ਵੀ ਕੋਈ ਸਾਂਝੀ ਪਛਾਣ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੀ। ਇਹੋ ਸਾਡੀ ਦੁਬਿਧਾ ਹੈ।

ਅਮਰੀਕਾ ਜਿਹੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਤੇ ਬਹੁ-ਨਸਲੀ ਦੇਸ਼ ਨੇ ਸਾਂਝੇ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਦੀ ਕੁਠਾਲੀ ਵਿਚ ਹਰ ਨਾਗਰਿਕ ਨੂੰ ਢਾਲ ਕੇ ਇਕ ਸੁਰਤਾ ਲਿਆਉਣ ਦੇ ਉਪਰਾਲੇ ਕੀਤੇ। ਵੱਖੋ-ਵੱਖ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਉਪਾਸ਼ਕ ਦੇ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੀ ਨਸਲ ਦੀ ਉਪਜ ਤੇ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਅਮਰੀਕਨ ਨਾਗਰਿਕਤਾ ਦਾ ਗੌਰਵ ਤੇ ਮਾਣ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਸਿਆਸਤ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੀ ਓਢਣੀ ਹੇਠਾਂ ਲੁਕਾ ਕੇ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਕੁਰਾਹੇ ਪਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਘਟੀਆ ਭਾਂਤ ਦੇ ਸਿਆਸਤਦਾਨ ਕੁੱਟਲ ਚਾਲਾਂ ਚਲ ਰਹੇ ਹਨ।

ਵਿਖਾਵਾ ਧਰਮ ਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਬਲਬੂਤੇ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਮੂਰਖ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਕੋਈ ਨਵੀਂ ਪਿਰਤ ਨਹੀਂ। ਜਹਾਂਗੀਰ ਅਤੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਵਰਗੇ ਬਦਦਿਆਨਤ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬਾਪ ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਂ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰ ਕੇ ਤਸੀਹੇ ਦਿਤੇ ਤੇ ਤਖ਼ਤ ਦੇ ਜਾਇਜ਼ ਵਾਰਸ ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਭਾਈ ਦਾਰਾ ਸ਼ਕੋਹ ਦਾ ਸਿਰ ਕਟਕੇ ਥਾਲ ਵਿਚ ਸਜਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਭੇਂਟ ਕਰ ਕੇ ਉਸਦੇ ਹਿਰਦੇ ਨੂੰ ਕਰਾਰੀ ਸੱਟ ਮਾਰੀ, ਉਸ ਨੇ ਵੀ ਧਰਮ ਦੀ ਆੜ ਲੈ ਕੇ ਇਹ ਸਾਰੇ ਕਾਰੇ ਕੀਤੇ। ਸੱਤਰ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਸੂਫੀ ਫਕੀਰਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਵਾਇਆ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ

ਏਕਤਾ ਤੇ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਦੇ ਹਾਮੀ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਵਰਗੀ ਧਰਮੀ ਸਖਸ਼ੀਅਤ ਨੂੰ ਵੀ ਉਹ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਾ ਕਰ ਸਕਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦਾ ਅੰਦਰਲਾ ਅਧਰਮੀ ਸੀ।

ਅੱਜ ਲੋੜ ਹੈ ਕਿ ਧਰਮ ਮੰਦਰਾਂ ਨੂੰ ਸਿਆਸਤਦਾਨਾਂ ਦੇ ਚੁੰਗਲ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰਾਉਣ ਦੀ। ਜੋ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਅਤੇ ਧਰਮ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਬੇਹੁਰਮਤੀ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਹੋਈ ਹੈ, ਉਸ ਨਾਲ ਹਰ ਸਿੱਖ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਨੂੰ ਗਹਿਰੀ ਚੋਟ ਵਜੀ ਹੈ। ਸਿਆਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰਾਂ ਨੂੰ ਧਰਮ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਵਲਗਣ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਦਾ ਕੋਈ ਹੱਕ ਨਹੀਂ।

ਨਵੇਂ ਬਣਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਬਿਲ ਵਿਚ ਇਸ ਧਾਰਾ ਦੀ ਘਾਟ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਚਿੰਤਾਤੁਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਅਜੇ ਵੀ ਡੁਲੇ ਬੇਰਾਂ ਦਾ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਵਿਗੜਿਆ। ਨਵੇਂ ਬਿੱਲ ਦੀਆਂ ਕਈ ਧਰਾਵਾਂ ਬਦਲਣ ਵਾਲੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਸ਼ੀਘਰ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨਾ ਬਣਦਾ ਹੈ।

(ਅਕਤੂਬਰ 1986)

ਇਸ ਘਰ ਕੋ ਆਗ ਲਗ ਗਈ ਘਰ ਕੇ ਚਿਰਾਗ ਸੇ...

ਮਿੱਤਰੋ! ਇਹ ਸਾਡੀ ਵੱਡੀ ਬਦ-ਕਿਸਮਤੀ ਏ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਘਰ ਦਾ ਚਿਰਾਗ ਜੋ ਚਾਨਣ ਤੇ ਅਗਵਾਈ ਦੇਣ ਲਈ ਰੌਸ਼ਨ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਅੱਜ ਉਹ ਚਿਰਾਗ ਹੀ ਭਾਰਤੀ ਘਰ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾਉਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਵਾਤਾਵਰਣ ਇਸ ਸਮੇਂ ਵਿਸਫੋਟਕ ਹੈ ਤੇ ਲਾਵਾ ਸੁੱਲਗ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਹਰ ਪ੍ਰਾਂਤ ਵਿਚ ਵੱਖਵਾਦ ਦੀਆਂ ਲਾਟਾਂ ਪ੍ਰਚੰਡ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਸ ਦੀ ਲਪੇਟ ਵਿਚ ਮਾਸੂਮ ਮਨੁੱਖੀ ਜਾਨਾਂ ਤਲਫ਼ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਵਾੜ ਹੀ ਖੇਤ ਨੂੰ ਖਾਣ ਲਗ ਪਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਖੇਤ ਦੀ ਰਖਵਾਲੀ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ?

ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਆਗੂ ਹੀ ਨਾ ਸਮਝੀ ਕਾਰਨ ਇਸ ਦੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਬਣੇ ਹੋਏ ਹਨ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ, ਬਦਨੀਤੀ ਵਿਚ ਬਦਲ ਗਈ ਹੈ ਤੇ ਆਗੂ ਜਨ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਨਾਲ ਖਲਵਾੜ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਕੁਰਸੀਆਂ ਖਾਤਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਆਗੂਆਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਉਤੇ ਪੱਟੀ ਬੱਝੀ ਹੋਈ ਹੈ।

ਹਿੰਦ ਪਾਕ ਦੀ ਵੰਡ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਉੱਭਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਈ ਸੀ। ਪਰ ਅੱਜ ਚਾਲ੍ਹੀ ਸਾਲ ਹੋ ਚਲੇ ਹਨ ਇਹ ਮਾਮਲਾ ਜਿਉਂ ਦਾ ਤਿਉਂ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤੇ ਹੱਲ ਹੁੰਦਾ ਵੀ ਵਿਖਾਈ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦਾ। ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਕਈ ਮੰਤਰੀਆਂ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਬਟਵਾਰੇ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਵਾਂਗ ਕੁਟਲਨੀਤੀ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਲਿਆ। 'ਪਾੜੋ ਤੇ ਰਾਜ ਕਰੋ' ਵਾਲੀ ਚਾਣਕਨੀਤੀ ਉਤੇ ਤੁਰਨ ਲਗ ਪਏ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਹਿੰਦੂ-ਸਿੱਖ ਭਾਈਚਾਰੇ ਨੂੰ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਪਾੜ ਦਿਤਾ। ਇਕੋ ਛੱਤ ਥੱਲੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਿੰਦੂ-ਸਿੱਖ ਭਰਾਵਾਂ ਨੇ 1951 ਦੀ ਜਨ-ਗਣਨਾ ਸਮੇਂ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਹਿੰਦੀ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲਿਖਵਾਈ। ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੀ ਏਕਤਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਬੋਲੀ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀਆਂ ਪੁੱਖਤੀਆਂ ਨੀਂਹਾਂ 'ਤੇ ਉਸਰਦੀ ਹੈ। ਇਥੇ ਤਾਂ ਪਾਪੀਆਂ ਨੇ ਨੀਂਹਾਂ ਵਿਚ ਪਲੀਤਾ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸਦਾ ਵਿਸ ਭਰਿਆ ਫਲ ਅੱਜ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਖਾਣਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ।

15 ਅਗਸਤ 1947 ਦਾ ਦਿਹਾੜਾ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤ ਵਾਸੀਆਂ ਲਈ ਤਾਂ ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਲੈ ਕੇ ਚੜ੍ਹਿਆ ਸੀ ਪਰ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਲਈ ਇਹ ਦਿਨ ਤਬਾਹੀ ਵਾਲਾ ਸਾਬਤ ਹੋਇਆ। ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਉਜਾੜਾ ਹੋਇਆ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਲੱਖਾਂ ਲੋਕ ਬੇ-

ਘਰ ਹੋ ਗਏ। ਕਈ ਸੁਹਾਗਣਾਂ ਦੇ ਸੁਹਾਗ ਲੁਟੇ ਗਏ ਤੇ ਕਈ ਮਾਸੂਮ ਬੱਚੇ ਯਤੀਮ ਹੋ ਗਏ ਪਰ ਅਸ਼ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਫ਼ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਤੇ ਕਿਸੇ ਅੱਗੇ ਤੱਲੀ ਨਹੀਂ ਅੱਡੀ। ਆਪਣੇ ਪੁਰਸ਼ਾਰਥ ਨਾਲ ਹੀ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋਏ।

ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਕੁੱਝ ਮਹਾਨ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਕਈ ਕੇਂਦਰ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਰਾਜਸੀ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆ ਵੀ ਆਪਣੇ ਸੌੜੇ ਹਿਤਾਂ ਕਾਰਨ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਤੇ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਠੇਸ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਲਈ ਦੁਰਵਿਹਾਰ ਦਾ ਰਾਹ ਅਪਣਾ ਲਿਆ। ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਤੋਂ ਬੇਮੁੱਖਤਾ ਦਾ ਸਬੂਤ ਦਿਤਾ। ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਅੰਨ-ਪਾਣੀ ਖਾਂਦੇ ਹੋਏ ਆਪਣੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਤੋਂ ਮੂੰਹ ਫੇਰ ਲਿਆ। ਸੱਜਣੋ! ਇਹ ਸਾਡੀ ਬਦਕਿਸਮਤੀ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮਹਾਨ ਤੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਵਿਰਸੇ ਦੇ ਘਣੇ ਤੇ ਫਲਦਾਰ ਰੁੱਖ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ 'ਚ ਤੇਲ ਪਾਉਣ ਤੇ ਇਸ ਘਰ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਸਾਡੇ ਰਾਜਸੀ ਆਗੂ ਆਪ ਹੀ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖ ਸਾਂਝੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਨੂੰ ਵੰਡਣ ਦਾ ਘੋਰ ਅਪਰਾਧ ਕੀਤਾ। ਜਿਸ ਘਰ ਦੇ ਵਡੇਰੇ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨਾਲ ਵਿਤਕਰੇ ਭਰਿਆ ਵਰਤਾਉ ਕਰਨ ਲਗ ਪੈਣ, ਉਸ ਘਰ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨ ਮੁੰਡੇ-ਕੁੜੀਆਂ ਅਵੱਸ਼ ਬਾਗੀ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਘਰ ਦੀ ਏਕਤਾ ਅਤੇ ਅਖੰਡਤਾ ਨੂੰ ਢਾਹ ਲਗਦੀ ਹੈ। ਕਾਂਗਰਸ ਤੇ ਰਾਜਸੀ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਵਸਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਤੇ ਹਰੀਜਨਾਂ ਦੀਆਂ ਵੋਟਾਂ ਦੇ ਆਸਰੇ ਕਈ ਵਿਤਕਰੇ ਭਰੇ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਾਕੀ ਭਾਰਤੀਆਂ ਤੋਂ ਨਿਖੇੜ ਲਿਆ। ਇਵੇਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲੋਂ ਨਿਖੇੜਨ ਦੀ ਬਦਨੀਤੀ ਨੂੰ ਅਪਨਾਇਆ ਗਿਆ।

ਗੁਣ ਪਾਣੀ ਸਿਰ ਉਤੋਂ ਦੀ ਲੰਘ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਮਾਰ ਧਾੜ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਦੋਸ਼ੀ ਤਾਂ ਆਖਦੇ ਹਾਂ ਪਰ ਸੱਭ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਦੋਸ਼ੀ ਉਹ ਆਗੂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਿਆਣਿਆਂ ਨੂੰ ਨਿਆਂ ਦੇਣ ਦੇ ਸਾਰੇ ਰਾਹ ਰੋਕ ਰਖੇ ਹਨ ਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਗੱਦੀਆਂ 'ਤੇ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਰਹਿਣ ਲਈ ਹਰ ਵਸੀਲਾ ਵਰਤ ਰਹੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਦੇ ਮਹਾਨ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ 'ਤੇ ਚਲਣ ਦੀ ਥਾਂ ਸਾਡੇ ਆਗੂ ਆਪਣੇ ਮਨ ਮਗਰ ਲਗ ਟੁਰੇ ਹਨ ਤੇ ਇਵੇਂ ਇਹ ਮਨਮੁੱਖਾਂ ਤੇ ਬੇਮੁੱਖਾਂ ਨਾਲ ਜਾ ਰਲੇ ਹਨ। ਗੁਰਧਾਮਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਸਿਆਸੀ ਗਰਜਾਂ ਨੂੰ ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹਾਉਣ ਲਈ ਵਰਤ ਰਹੇ ਹਨ। ਗੁਰਧਾਮਾਂ ਨੂੰ ਦੰਗੇ, ਫ਼ਸਾਦ ਦਾ ਅੱਡਾ ਬਣਾਈ ਰਖਦੇ ਹਨ ਤੇ ਹਰ ਸਮੇਂ ਡਰ ਦਾ ਮਾਹੌਲ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਇਵੇਂ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਦੇ ਇਕ ਤਕੜੇ ਵਰਗ ਨੂੰ ਜੋ ਗੁਰ-ਸਥਾਨਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ-ਪਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਤਰਸਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਵੱਲ ਮੂੰਹ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਕੀ ਜਾਣੀਏ, ਕਿਹੜੀ ਬਸ, ਰੇਲ ਕਿਸੇ ਅਣਸੁਖਾਵੇਂ ਹਾਦਸੇ ਦੀ ਲਪੇਟ ਵਿਚ ਆ ਜਾਵੇ। ਅੱਜ ਬਰਨਾਲਾ ਸਰਕਾਰ ਡਾਵਾਂ ਡੋਲ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਹੀ ਵਜ਼ੀਰ ਉਸ ਨੂੰ ਧੋਖਾ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ।

ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਲੀਰੋ ਲੀਰ ਹੈ। ਦੋਵੇਂ ਧੜੇ ਬਾਦਲ ਤੇ ਬਰਨਾਲਾ ਦੇ ਮਿਲ ਬੈਠਣ ਦੀ ਕੋਈ ਰੋਸ਼ਨ ਕਿਰਨ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਨੀਵਾਂ ਦਸਣ ਲਈ

ਦੰਗਲ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਜਿਥੇ ਅੱਗੇ ਨਾਸ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਹੁਣ ਉਥੇ ਸਰਵ-ਸਤਿਆਨਾਸ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਲਈ ਵੀ ਦੰਗੇ-ਫ਼ਸਾਦ ਕਰਨ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਟਰਾਂਟੋ (ਕੈਨੇਡਾ) ਦੇ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਲਈ ਤਲਵਾਰਾਂ ਤੇ ਬੰਦੂਕਾਂ ਵਰਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਨਿਊਯਾਰਕ ਰਿਚਮੈਂਡ ਹਿਲ ਦੇ ਗੁਰਧਾਮਾਂ 'ਤੇ ਵੀ ਮਲੋਜ਼ੋਰੀ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਵਸਦੇ ਸਾਡੇ ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਵੀਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਰਹੁ-ਰੀਤਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਤਲਾਂਜਲੀ ਦੇ ਬੈਠੇ ਹਨ। ਪਰ ਗੁਰਧਾਮਾਂ ਦੀ ਗੋਲਕ ਦੀ ਲੜਾਈ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਾਂਗ ਹੀ ਕਾਇਮ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਤੁਕ ਬੜੀ ਸਾਰਥਕ ਹੋ ਨਿਬੜੀ ਹੈ :

ਜਾਤ ਪਾਤ ਸਿੰਘਨ ਕੀ ਦੰਗਾ,

ਦੰਗਾ ਹੀ ਇਨ ਗੁਰ ਤੇ ਮੰਗਾ।

ਗੁਰਧਾਮਾਂ 'ਚੋਂ ਰਾਜਸੀ ਯੁੱਧ ਲੜੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਪੰਥ ਦੀ ਏਕਤਾ ਨੂੰ ਕਰਾਰੀ ਸੱਟ ਵੱਜਦੀ ਹੈ। ਧਰਮ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਗੋਲਕ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਹੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੀ ਰਣਨੀਤੀ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਿਆਸਤ ਨੂੰ ਧਰਮ ਤੋਂ ਨਿਖੇੜਨਾ ਅੱਜ ਸਮੇਂ ਦੀ ਵੰਗਾਰ ਹੈ।

ਦੋਸਤੋ! ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਚਾਲ੍ਹੀ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਘੋਲ ਮਗਰੋਂ ਵੀ ਕੋਈ ਪੰਜਾਬ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਿਆ। ਹਾਂ ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਸਿਰ ਨੀਵਾਂ ਕਰਨ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਲਈ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਵਿਤਕਰੇ ਭਰਿਆ ਵਤੀਰਾ ਵੀ ਉਤਨਾ ਹੀ ਕਸੂਰਵਾਰ ਹੈ, ਜਿਤਨਾ ਕਿ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀ ਉਲਝੀ ਰਾਜਨੀਤੀ। ਅੱਜ ਭਾਰਤ ਦੀ ਸਿੱਖ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਹੋਂਦ ਅਤਿਅੰਤ ਖ਼ਤਰੇ ਵਿਚ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਰਹਿੰਦੇ ਗੁਜ਼ਾਰਾਂ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਹਿੱਤ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਬਾਹਰਲੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਇਹ ਰਿਵਾਜ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਸੀ, ਗੁਰਧਾਮਾਂ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰੀ ਭਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਚੰਗੀ ਸੰਖਿਆ ਸਿਰ 'ਤੇ ਰੁਮਾਲਧਾਰੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਡਾਕਟਰ ਹਰੀ ਰਾਮ ਗੁਪਤਾ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਖੋਜੀ ਵਿਦਵਾਨ ਹਨ। ਪਿਛੇ ਜਿਹੇ ਇੰਡੀਅਨ ਕੌਂਸਲ ਫ਼ਾਰ ਸਿੱਖ ਅਫੇਅਰਜ਼ ਨੇ ਡਾਕਟਰ ਗੁਪਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਿਥਮ ਮੈਕਾਲਫ਼ ਅਵਾਰਡ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਿੱਖ ਹਿਸਟਰੀ ਦੀ ਮਹਾਨ ਖੋਜ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਸਭਾ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਸ. ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਬਰਨਾਲਾ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਸਮਾਰੋਹ ਕਪੂਰਥਲਾ ਹਾਊਸ ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਹਰੀ ਰਾਮ ਗੁਪਤਾ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਭਾਸ਼ਨ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਇਤਿਹਾਸਕ

ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕਈ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਤੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਲਿਖਤਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਜੰਗੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਆਚਰਨ ਤੇ ਬੀਰਤਾ ਦੀ ਭਰਪੂਰ ਸ਼ਲਾਘਾ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਉਥੇ ਇਹ ਵੀ ਦਰਜ ਹੈ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਅੰਦਰਲੀ ਪਾਟਕ ਕਾਰਨ ਬੰਦੇ ਬਹਾਦਰ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦਾ ਮਲੀਆਮੇਟ ਹੋ ਗਿਆ।

ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਦੀਆਂ ਜਿੱਤਾਂ ਜਦੋਂ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖਰ 'ਤੇ ਸਨ; ਤਦੋਂ ਫ਼ਰਖਸੀਅਰ ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ 'ਤੇ ਦਬਾਅ ਪਾ ਕੇ ਇਕ ਪੱਤ੍ਰਿਕਾ ਬੰਦੇ ਬਹਾਦਰ ਵੱਲ ਲਿਖਾਈ ਕਿ ਬੰਦਾ ਆਪਣੇ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਜਰਨੈਲਾਂ ਲਈ ਜਗੀਰਾਂ ਲੈਣੀਆਂ ਮੰਨ ਕੇ ਯੁੱਧ ਦਾ ਰਸਤਾ ਤਿਆਗ ਦੇਵੇ।

ਬੰਦਾ ਖ਼ਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵਾਸਤੇ ਵਚਨਬੱਧ ਸੀ। ਉਹ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁਗਲਾਂ ਦੀ ਅਧੀਨਗੀ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦਾ? 15,000 ਸਿੱਖ ਸਿਪਾਹੀ ਮੁਗਲਾਂ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਵਿਚ ਦਾਖ਼ਲ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਇਵੇਂ ਬੰਦੇ ਦਾ ਸਾਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਸੁਪਨਾ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਗਿਆ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਢੇਰ ਸਮਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜੇਕਰ ਫ਼ੌਜੀ ਇਕੱਠੇ ਰਹਿੰਦੇ ਤੇ ਆਤੰਕਵਾਦ ਦਾ ਰਾਹ ਨਾ ਅਪਨਾਉਂਦੇ ਤਾਂ ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ ਹੀ ਕੁੱਝ ਹੋਰ ਹੁੰਦਾ। ਸਾਰੇ ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਦੇ ਉੱਤਰੀ ਭਾਗ 'ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਰਾਜ ਹੁੰਦਾ। ਪੂਰਬੀ ਭਾਰਤ ਹੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਤੇ ਦੱਖਣ ਵਿਚ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਦਾ ਸੁਤੰਤਰ ਰਾਜ ਹੋਣਾ ਸੀ।

1985 ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਵਿਚ ਜੋ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਕਾਮਯਾਬੀ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ 73 ਸੀਟਾਂ ਜਿੱਤ ਕੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਹੈ, ਇਹ ਇਕ ਅਦੁੱਤੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਹੈ। ਪਰ ਕੁਰਸੀਆਂ ਦੇ ਲਾਲਚ ਵਿਚ ਫਸੇ ਲੀਡਰ ਅੰਦਰੋਂ ਅੰਦਰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਖਿੱਚਦੇ ਰਹੇ ਤੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਬਰਨਾਲਾ, ਬਾਦਲ ਅਤੇ ਟੌਹੜਾ ਆਦਿ ਧੜਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ। ਬਾਦਲ ਤੇ ਟੌਹੜਾ ਗਰੁਪ ਆਪਣੇ ਧੜੇ ਦਾ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਇਛੁੱਕ ਹਨ। ਪਰ ਬਾਹਰੋਂ ਸੱਚੀ ਝੂਠੀ ਬਰਨਾਲਾ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਮਿਲਵਰਤਨ ਵਿਖਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਕੋਈ ਪੱਜ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਜੋ ਵਿਖੇਵਾਂ ਨਿਤਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਸਕੇ। ਉਹ ਪੱਜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਗਿਆ।

ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਦੀ ਪਦਵੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਦਾਅ 'ਤੇ ਲਾ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਪ੍ਰਤੱਖ ਨਤੀਜਾ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਉੱਭਰ ਕੇ ਆਇਆ ਹੈ। ਲੌਗੋਵਾਲ ਤੇ ਰਾਜੀਵ ਸਮਝੌਤਾ ਖਟਾਈ ਵਿਚ ਪੈ ਗਿਆ ਹੈ। ਜੋਧਪੁਰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਬੰਦੀ ਬਣਾਏ ਸਿੱਖ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਠੋਸ ਕਦਮ ਨਹੀਂ ਉਠਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਨੀਲੇ ਤਾਰੇ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਹੋਏ ਫ਼ੌਜੀ ਜਵਾਨਾਂ ਦਾ ਮਸਲਾ ਵੀ ਅਟਕਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਆਪਸ ਵਿਚ ਵੰਡੇ ਜਾਣ ਦਾ ਤੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਵਿਰੁੱਧ ਭੰਡੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਇਹ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਹੋਣਾ ਅਵੱਸ਼ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਤੋਂ ਸਾਡੇ ਆਗੂ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਬਰੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ।

ਡਾ. ਹਰੀ ਰਾਮ ਗੁਪਤਾ ਨੇ ਇਕੱਠ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆ ਹੋਰ ਆਖਿਆ:

“ਮੈਂ ਬੁੱਢਾ ਦਿਹਾਤੀ ਸਿੱਦੜ ਤੁਹਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜ੍ਹਾ ਹਾਂ ਤੇ ਉਸ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਵਸਨੀਕ ਹਾਂ ਜਿਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦੀ ਕਬਰ ਪੁੱਟੀ ਗਈ ਸੀ, ਭਾਵ ਫ਼ਿਰੋਜ਼ਪੁਰ। ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਉਦਾਸੀਨਤਾ ਭਰੇ ਅੱਥਰੂ ਭਰ ਕੇ ਪੁਰਾਣੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਹਾਂ। ਉਹ ਰਾਜ ਜੋ ਅੱਜ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਇਕ ਉੱਜਲਾ ਚੱਮਕ ਦੱਮਕ ਵਾਲਾ ਹੀਰਾ ਜਿਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਤਰਾਸ਼ਿਆ ਤੇ ਮੁੜ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਚਮਕੀਲਾ ਬਣਾਇਆ ਸੀ, ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਆਪ ਹੀ ਤੋੜ ਕੇ ਟੁੱਕੜੇ-ਟੁੱਕੜੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਵਿਚ ਕੁਝ ਕੁ ਹੱਥ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਤਾਕਤਾਂ ਦੀ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਗੋਦਾਂ ਦਾ ਵੀ ਸੀ। ਇਹ ਇਕ ਮਸ਼ਹੂਰ ਕਹਾਵਤ ਹੈ ਕਿ ਇਤਿਹਾਸ ਮੁੜ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦੁਹਰਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਮੇਰੀ ਇਹ ਹਿਰਦੇ 'ਚੋਂ ਨਿਕਲੀ ਅਰਦਾਸ ਹੈ ਕਿ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਘਟਨਾ ਸਾਡੇ ਪਿਆਰੇ ਪੰਜਾਬ ਨਾਲ ਮੁੜ ਨਾ ਵਾਪਰੇ। ਦੁੱਖਾਵਾਂ ਇਤਿਹਾਸ ਮੁੜ ਪੁਨਰ ਨਾ ਵਾਪਰੇ। ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ, ਗੁਰੂਆਂ ਤੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਦੈਵੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਾਨੂੰ ਸਹੀ ਮਾਰਗ ਦਰਸਾਵੇ।”

ਸ਼ਾਂਤੀ! ਸ਼ਾਂਤੀ!! ਸ਼ਾਂਤੀ!!!

ਅਸੀਂ ਹਰੀ ਰਾਮ ਗੁਪਤਾ ਦੇ ਕਥਨਾਂ ਨਾਲ ਸੌ ਫ਼ੀ ਸਦੀ ਸਹਿਮਤ ਹਾਂ। ਹਰ ਪੰਜਾਬੀ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਸਿੱਖ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਨਮ ਭੂਮੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਇਸ ਮਹਾਨ ਪ੍ਰਾਂਤ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਨਸਿਕ ਦੁੱਖ ਨੂੰ ਸਿਆਣੇ ਪੁਰਸ਼ ਹੀ ਅਨੁਭਵ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਨਈਆ ਮੰਝਧਾਰ ਵਿਚ ਹੈ, ਕੋਈ ਸੁਚੱਜਾ ਖੇਵਟ ਹੀ ਇਸ ਨੂੰ ਡੁੱਬਣ ਤੋਂ ਬਚਾ ਕੇ ਆਪਣੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਪੁਰ ਪਹੁੰਚਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

(ਦਸੰਬਰ 1986)

ਸੱਚ ਕਿਨਾਰੇ ਰਹਿ ਗਿਆ !

ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਥਿੱਤੀ ਇਸ ਸਮੇਂ ਅਸਤ-ਵਿਆਸਤ ਹੋਈ ਹੋਈ ਹੈ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਧਰਮ ਉਤੇ ਭਾਰੂ ਹੈ। ਅਕਾਲੀ ਪਾਰਟੀ 73 ਸੀਟਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਕੇ ਵੀ ਅੰਦਰੋਂ ਨਿਰਬਲ ਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੈ। ਵੱਡੀਆਂ ਤੇ ਛੋਟੀਆਂ ਵਜ਼ੀਰੀਆਂ ਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਲਾਭਦਾਇਕ ਅਸਾਮੀਆਂ ਦੀ ਵੰਡ ਵੀ ਧੜਿਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਹਰ ਧੜੇ ਦੇ ਆਪੋ ਆਪਣੀ ਤਾਕਤ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਤੇ ਆਗੂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭਨਾਂ ਦੀਆਂ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਵੀ ਵੱਖੋਂ ਵੱਖਰੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਸਦੇ ਕਾਰਨ ਦਿੱਲੀ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਇਕ ਆਗੂ ਨੂੰ ਮੰਨ ਦੇ ਹੱਕੀ ਮੰਗਾਂ ਮਨਾਉਣ ਲਈ ਮੁੱਠ-ਭੇੜ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ।

ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਲਈ ਜਦੋਂ ਅਕਾਲੀ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਤਾਂ ਮੈਥੀਊ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੀਆਂ ਚਾਲਾਂ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬੇ-ਅਰਥ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਸ਼ਮਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਰਾਜਾ ਅਮਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਰਾਤਾਂ ਝਾਕ ਤੇ ਕੰਦੂ-ਖੇੜਾ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹਿੰਦੀ ਕਰਾਰ ਦੇਣ ਤੋਂ ਬਚਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਇਵੇਂ ਫ਼ਾਜ਼ਿਲਕਾ ਅਬੋਹਰ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰਾ ਕਰਕੇ ਹਰਿਆਣੇ ਨੂੰ ਦੇਣ ਦੀ ਚਾਲ ਨੂੰ ਫ਼ੇਲ੍ਹ ਕਰ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ। ਸਿੰਘ ਜੇਕਰ ਵਿਚਾਰਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਚਲਦੇ ਤਾਂ ਅੱਜ ਉਦੈਪੁਰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਮਾਸੂਮ ਪੁਰਸ਼ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਜੋ ਕੈਦ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਿਹਾਈ ਅਵੱਸ਼ ਹੋ ਗਈ ਹੁੰਦੀ ਤੇ ਧਰਮੀ ਫੌਜੀ ਵੀ ਜਿਹੜੇ ਬਾਕੀ ਰਹਿ ਗਏ ਹਨ, ਉਹ ਵੀ ਅਵੱਸ਼ ਬਹਾਲ ਹੋ ਗਏ ਹੁੰਦੇ।

ਸਾਡੇ ਰਾਜਸੀ ਆਗੂਆਂ ਦੀ ਨਾਲਾਇਕੀ ਕਾਰਨ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਰਾਜਸੀ ਉੱਲਝਣਾਂ ਵਿਚ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਵੇਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਿਨੋ-ਦਿਨ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਭਰਾ ਮਾਰੂ ਲੜਾਈਆਂ ਹੀ ਇਸਨੂੰ ਗੁਲਾਮ ਬਨਾਉਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣੀਆਂ ਹਨ। ਜੈ ਚੰਦ ਤੇ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਚੌਹਾਨ ਦੀ ਫੁੱਟ ਨੇ ਮੁਹੰਮਦ ਗੋਰੀ ਨੂੰ ਹਿੰਦ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਉਤਸ਼ਾਹਤ ਕੀਤਾ। ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵੀ ਸਿੰਘ ਦਿੱਲੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਖੇਡ ਗਏ ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪਨੂੰ ਤੱਤ ਖ਼ਾਲਸਾ ਅਖਵਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਦੀਆਂ ਕਾਮਯਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਮਿੱਟੀ ਵਿਚ ਮਿਲਾਉਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣੇ।

ਅੱਜ ਸਮਾਂ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਸਿਆਣਪ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲਈਏ। ਅਸੀਂ ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਹੀ ਹੋਕਾ ਦੇਂਦੇ ਆ ਰਹੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸਾਡੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅਸਥਾਨਾਂ 'ਚੋਂ ਰਾਜਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ

ਬਾਹਰ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਸਾਡੀ ਇਹ ਬੇਨਤੀ ਸੁਣੀ ਅਣਸੁਣੀ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ। ਸੰਤ ਲੌਗੋਵਾਲ ਜੀ ਨੂੰ 25 ਅਗਸਤ 1980 ਨੂੰ ਇਕ ਪੱਤਰ ਵਿਚ ਰਾਜਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੇ ਦਫਤਰ ਬਾਹਰ ਲੈ ਜਾਣ ਲਈ ਬਿਨੈ ਲਿਖ ਘਲੀ ਸੀ। ਸਾਨੂੰ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਰਾਜਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੇ ਦਫਤਰ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਮੂਹ ਵਿਚ ਜੇ ਕਾਇਮ ਰਹੇ ਤਾਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੀ ਕਸ਼ਮਕਸ਼ ਕਾਰਨ ਸਵਰਨ ਮੰਦਰ ਦੀ ਮਾਣ ਮਰਯਾਦਾ ਤੇ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਨੂੰ ਅਵੱਸ਼ ਠੇਸ ਪੁੱਜੇਗੀ। ਸਾਡੇ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਭਵਿੱਖ ਬਾਣੀ ਸਾਬਤ ਹੋਏ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਹਿੰਦੀ ਜਨਤਾ ਆਪਣਾ ਮਨੋਬਲ ਗੁਆ ਬੈਠੀ ਸੀ। ਜਨਤਾ ਹਰ ਦੁੱਖ, ਤਕਲੀਫ਼ ਤੇ ਆਈ ਆਫ਼ਤ ਨੂੰ ਕੁਦਰਤ ਵਲੋਂ ਮੰਨਕੇ ਜਰਵਾਣਿਆਂ ਦਾ ਤਸੱਦਦ ਸਹਿਣ ਦੀ ਆਦੀ ਹੋ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਮੁਗਲ ਪਠਾਨ ਤੁਰਕ ਆਏ ਦਿਨ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਤੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨੂੰ ਕੁਚਲਣ ਤੇ ਡੁਲ੍ਹੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਵਰਗੇ ਮਹਾਨ ਏਕਤਾ ਦੇ ਪੈਗੰਬਰ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੇ ਪੁੰਜ ਵੀ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਅਤਿਆਚਾਰ ਤੋਂ ਨਾ ਬੱਚ ਸਕੇ। ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਦੀ ਆਤਮਾ ਝੰਜੋੜਨ ਲਈ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਦਰੋਹਾਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਮਨੋਬਲ ਉੱਚਾ ਕਰਨ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੇ ਕੀਤੀ। ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਦੌਰੇ ਸਮੇਂ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਸਮਰੱਥ ਰਾਮਦਾਸ ਜੋ ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਨ, ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੈਰਾਨੀ ਹੋਈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਸ਼ਸ਼ਤਰਧਾਰੀ ਸਨ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਪੂਰਬਲੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਸ਼ਸ਼ਤਰਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਰਦੇ।

ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਅਕੱਟ ਦਲੀਲਾਂ ਨਾਲ ਸਮਰੱਥ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਕਰ ਲਿਆ ਕਿ ਜ਼ੁਲਮ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨ ਤੇ ਜਨਤਾ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਸ਼ਸ਼ਤਰਧਾਰੀ ਹੋਣਾ ਸਮੇਂ ਦੀ ਵੰਗਾਰ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਸਹੀ ਸਮਝਦੇ ਹੋਏ ਸਮਰੱਥ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਆਖਿਆ :

ਯੇ ਬਾਤ ਮੇਰੇ ਮਨ ਭਾਵਤੀ ਹੈ।

ਸਮਰੱਥ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਲੈ ਕੇ ਹੀ ਸ਼ਿਵਾ ਜੀ ਮਰਹੱਟੇ ਨੇ ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ ਵਿਚ ਵਿਦਰੋਹ ਦਾ ਮੁੱਢ ਬੰਨ੍ਹਿਆਂ। ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਸਦਕਾ ਹੀ ਮਗਰੋਂ ਸਤਿਨਾਮੀ ਸਾਧੂਆਂ ਨੇ ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਹੋ ਕੇ ਬੜੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਯੁੱਧ ਕੀਤਾ। ਜਨਤਕ ਵਿਦਰੋਹਾਂ ਦਾ ਮੁੱਢ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਹੀ ਬੰਨ੍ਹਿਆਂ।

ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ (ਬੰਗਾ) ਦੇ ਨਾਮ ਤੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਪਵਿੱਤਰ ਅਸਥਾਨ ਕਿਸੇ ਮਨੁੱਖੀ ਜਾਮੇ ਦਾ ਤਖ਼ਤ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਜੋ ਸਰਬ-ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਹੈ, ਜੋ ਸਮੇਂ ਦੀ ਜਕੜ ਤੋਂ ਅਤੀਤ ਹੈ, ਉਸੇ ਦਾ ਲਖਨਾਇਕ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਹਰੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨਿਵਾਸ ਦਾ ਅਸਥਾਨ ਮੰਨਿਆ

ਗਿਆ ਹੈ, ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਇਕ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਸਰੋਤ ਹੈ। ਮੌਤ ਦੇ ਭੈਅ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੋਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਇਸ ਅਸਥਾਨ ਤੋਂ ਹੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਅਸਥਾਨ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਵੀ ਜੰਗਾਂ ਯੁੱਧਾਂ ਲਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ।

ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤਾਂ ਇਸ ਥਾਂ 'ਤੇ ਇਕ ਪੱਕਾ ਚਬੂਤਰਾ ਹੀ ਸੀ। (ਵੇਖੋ ਇਤਿਹਾਸ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ)

ਇਸਦੀ ਪਹਿਲੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਬੜੇ ਢੇਰ ਸਮੇਂ ਪਿਛੋਂ ਮਿਸਲਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਹੋਈ ਤੇ ਬਾਕੀ ਦੀਆਂ ਮੰਜ਼ਿਲਾਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ 2 ਲੱਖ 15 ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪੈ ਖਰਚ ਕੇ ਬਣਵਾਈਆਂ ਤੇ ਉਪਰਲਾ ਸੁਨਹਿਰੀ ਗੁੰਬਦ ਸ. ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲੂਏ ਨੇ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਇਆ। ਯੁੱਧਾਂ ਜੰਗਾਂ ਤੇ ਵਿਦਰੋਹੀਆਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੇ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਅਸਥਾਨ 'ਤੇ ਅਜਕੱਲ੍ਹ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਹੈ। ਉੱਚੀ ਕੁਰਸੀ ਤੇ ਉੱਚੀਆਂ ਪੌੜੀਆਂ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਉਪਰ ਜਾਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਥੇ ਮੋਰਚਿਆਂ ਲਈ ਝਰੋਖੇ ਅੱਜ ਵੀ ਦੇਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਮਿਸਲਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਦੇ ਅਸਥਾਨ 'ਤੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋਣ ਲਈ ਮਿਸਲਾਂ ਦੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸੱਦੇ ਪੱਤਰ ਘਲੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਤੇ ਸਾਰੀਆਂ ਮਿਸਲਾਂ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਤੇ ਜਥੇ ਦੇ ਚੋਣਵੇਂ ਸੱਜਣ ਇਥੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੇ ਕਮਰਕੱਸੇ (ਮਾਰੂ ਹਥਿਆਰ) ਬੁੰਗਿਆਂ ਵਿਚ ਛੱਡ ਆਉਂਦੇ ਸਨ। ਸ਼ਬਦ ਕੀਰਤਨ ਵਿਚ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਲੀਨ ਰਹਿਣ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਖੁਲ੍ਹੀਆਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਕਰਕੇ ਏਕਤਾ ਸਬੰਧੀ ਬੁਨਿਆਦੀ ਅਸੂਲਾਂ ਨੂੰ ਮੰਨਦੇ ਹੋਏ **ਸਰਬਸੰਮਤੀ** ਨਾਲ ਅਰਦਾਸਾ ਸੋਧ ਕੇ ਜੋ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਉਸਨੂੰ ਗੁਰਮਤਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਜੇਕਰ ਇਕ ਮਿਸਲ ਦਾ ਸਰਦਾਰ ਵੀ ਮਤੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਤਾਂ ਉਹ ਗੁਰਮਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਹਿਲਾਉਂਦਾ ਬਲਕਿ ਬਹੁਮਤਾ ਗਿਣਿਆਂ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਭਾਈ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਭੰਗੂ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤੇ ਬਾਰੇ ਇਵੇਂ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

ਅਕਾਲ ਬੁੰਗੇ ਚੜ੍ਹੇ ਤਖਤੋ ਬਹਿ ਹੈ। ਲਾਇ ਦੀਵਾਨ 'ਗੁਰਮਤੇ ਮਤੇ ਹੈ।

ਸਰਬਤ ਖਾਲਸੇ ਕੀ ਹੋਇ ਅਦਾਲਤ। ਅਸਿਖ ਨਿਕਾਰ ਸਿੰਘਨ ਪ੍ਰਤਿ ਪਾਲਤ।

ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਅਸੂਲ ਜੋ ਗੁਰਮਤੇ ਦੇ ਪਿਛੇ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਉਹ ਸੀ ਆਪਸ ਦੇ ਵੈਰ ਵਿਰੋਧ ਮਿਟਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦੀ ਭਲਾਈ ਲਈ ਇਕ ਹੋਣਾ ਤੇ ਫਿਰ ਐਲਾਨੀਆ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਸ ਏਕਤਾ ਦੇ ਮੰਤਵ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਜੋ ਵੀ ਪੰਥਕ ਔਕੜ ਸਾਹਮਣੇ ਆਈ ਜਾਂ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਹੋਵੇ ਉਸਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਸਰਬ-ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਇਕ-ਵਾਕ ਲੈ ਕੇ ਗੁਰਮਤਾ ਸੋਧਣਾ ਤੇ ਫਿਰ ਉਸ ਪਾਸ ਹੋਏ ਗੁਰਮਤੇ ਪਰ ਅਮਲੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਲਈ ਸਰਬੱਤ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਤੁਰੰਤ ਹੀ ਤੱਤਪਰ ਹੋਣਾ।

(ਦੇਖੋ ਪੰਚਬਟੀ ਸੰਦੇਸ਼ ਅੰਕ 3, ਜਿਲਦ 9, ਪੰਨਾ 19 ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਅਸ਼ੋਕ)

ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਜਦੋਂ ਮਿਸਲਾਂ ਨੂੰ ਅਭੇਦ ਕਰ ਕੇ ਖ਼ਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦੀ ਕਾਇਮੀ ਹੋਈ ਤਾਂ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਦੇਖ-ਰੇਖ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਰਾਜਸੀ ਮਾਮਲੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ, ਸਿੱਖ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਵਜ਼ੀਰਾਂ ਦੀ ਸਲਾਹ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਦੇ ਸਨ। ਧਾਰਮਿਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਤੇ ਰਹਿਤਾਂ ਕੁਰਿਹਤਾਂ ਬਾਰੇ ਨਿਰਣਾ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ 'ਤੇ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਧਰਮ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਲਈ ਵੱਖ ਵੱਖ ਕੇਂਦਰ ਮੰਨ ਲਏ। ਸਰਕਾਰ ਸਾਂਝੀ ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਲਈ ਸੀ। ਇਸਦਾ ਸੰਬੰਧ ਸਾਰੀ ਜਨਤਾ ਦੇ ਭਲੇ ਲਈ ਸੀ। ਨਿਵੇਕਲੀ ਸਿੱਖ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਸਮੁੱਚੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ 'ਤੇ ਲਾਗੂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਸਕਦੀ।

ਲਾਹੌਰ ਸਮੁੱਚੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦਾ ਰਾਜਨੀਤਕ ਕੇਂਦਰ ਸੀ। ਜਿਥੇ ਹਿੰਦੂ-ਮੁਸਲਮਾਨ ਤੇ ਸਿੱਖ ਵਜ਼ੀਰ ਸਾਰੀ ਪ੍ਰਜਾ ਲਈ ਰਾਜਨੀਤਕ ਫ਼ੈਸਲੇ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਧਰਮ ਨਿਰਪੇਖਤਾ ਵਾਲਾ ਰਾਜ ਹੋਣਾ ਉਸ ਸਮੇਂ ਇਕ ਮਹਾਨ ਗੱਲ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਰਾਜ ਸਾਂਭਿਆ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਤੇ ਹੋਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਸੰਬੰਧਤ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਲਈ ਇਕ ਕਮੇਟੀ ਕਾਇਮ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਨੂੰ ਸਰਬਰਾਹ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਤੇ ਇਹ ਸਰਬਰਾਹ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਮਸ਼ਵਰਾ ਕਰ ਕੇ ਹੀ ਸਾਰੇ ਕਾਰਜ ਚਲਾਉਂਦਾ ਸੀ।

ਬਾਬਾ ਬਿਕਰਮ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ ਸਪੁੱਤਰ ਮਹਾਂਪੁਰਖ ਬਾਬਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ ਉਨੇ ਵਾਲੇ ਖ਼ਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦੇ ਸਮਰੱਥਕਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਨ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਸੰਦੇਹ ਸੀ ਕਿ ਬਾਬਾ ਬਿਕਰਮ ਸਿੰਘ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਹੇਠ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਮੁਖੀ (ਪੁਜਾਰੀ) ਨੀਯਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਲਈ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਕ ਦਸ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਕਮੇਟੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਇਸ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਇਕ ਸੱਜਣ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ (ਸਰਬਰਾਹ) ਨੀਯਤ ਕੀਤਾ। ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਕਾਰਜਵਿਧੀ ਡੀ.ਸੀ. ਦੀ ਆਗਿਆ ਅਨੁਸਾਰ ਚਲਦੀ। ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਮਗਰੋਂ ਇਹ ਕਮੇਟੀ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਸਰਬਰਾਹ ਹੀ ਸਾਰਾ ਕੰਮ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਚਲਾਉਣ ਲਗ ਪਿਆ ਤੇ ਆਖਰੀ ਸਰਬਰਾਹ ਸ. ਅਰੂੜ ਸਿੰਘ ਸਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਗ਼ਦਰੀ ਬਾਬਿਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਪੰਥ 'ਚੋਂ ਖ਼ਾਰਜ ਕਰਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ ਤੇ ਜਲ੍ਹਿਆਂ ਵਾਲੇ ਬਾਗ ਦੇ ਕਾਤਲ ਜਨਰਲ ਡਾਇਰ ਨੂੰ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਤੋਂ ਸਿਰੋਪਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਸੁਧਾਰ ਲਹਿਰ ਦੇ ਸਮੇਂ 1920-21 ਤੋਂ ਹੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰਾਂ ਦੀ ਪੂਰੀ ਸੂਚੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਦਾ ਕਿਸੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚੋਂ ਪੂਰਾ ਵੇਰਵਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ।

ਇਤਿਹਾਸਕ ਸਰਵੇਖਣ ਤੋਂ ਸਾਡਾ ਮਨਸ਼ਾ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਹੋਰ ਅਦਲਾ ਬਦਲੀ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਗੁਰ-ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੁਖੀ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਯੋਗ ਅਸੂਲ ਸਮੇਂ ਦੇ ਮੁਤਾਬਿਕ ਅਪਨਾਉਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।

ਦੋ ਤਖ਼ਤਾਂ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਨਵੀਂ ਚੋਣ ਸਮੇਂ ਬਰਤਰਫ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਤੇ ਮਹਾਨ ਤਖ਼ਤ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ 'ਤੇ ਵੀ ਦਬਾਅ ਪਾ ਕੇ ਅਸਤੀਫ਼ਾ ਲਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮੁੱਖ ਗ੍ਰੰਥੀ ਨੂੰ ਵੀ ਬਰਤਰਫ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਜਿਸਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਸਰਵਉੱਚਤਮ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਨਿਆਂ ਅਧਿਕਾਰੀ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਨੂੰ ਧੱਕਾ ਲੱਗਾ। ਉੱਚੀ ਪਦਵੀਂ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਨੂੰ ਵੀ ਕਰਾਰੀ ਸੱਟ ਵੱਜੀ ਹੈ। ਕੀ ਜਾਣੀਏ ਅਗੋਂ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸੱਜਣ ਅੱਜ ਦੇ ਮੁੱਖੀਆਂ ਨਾਲ ਵੀ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਵਰਤਾਉ ਕਰਨਗੇ? ਇਹ ਸੋਚਕੇ ਸਾਨੂੰ ਬੜਾ ਖੇਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਬਰਨਾਲਾ ਜੀ ਨੂੰ ਪੰਥ ਚੋਂ ਖਾਰਜ ਕਰਨ ਨਾਲ ਅਕਾਲੀ ਪਾਰਟੀ ਵਿਚ ਵਧੇਰੇ ਡੁੱਟ ਤੇ ਟਕਰਾਓ ਦਾ ਮਾਹੌਲ ਬਣਿਆ ਹੈ। ਅਕਾਲੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਰਾਜ ਸ਼ਕਤੀ ਇਸ ਨਾਲ ਨਿਰਬਲ ਹੋਵੇਗੀ ਤੇ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਚਾਹੁੰਦੀ ਵੀ ਇਹੋ ਕੁੱਝ ਹੈ। ਬਰਨਾਲਾ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਜੇ ਬਦਲਿਆ ਤਾਂ ਅਵੱਸ਼ ਫ਼ੌਜੀ ਰਾਜ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਕਾਇਮ ਹੋਵੇਗਾ, ਜੋ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਵਧੇਰੇ ਘਾਤਕ ਸਾਬਤ ਹੋਵੇਗਾ। ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਕਈ ਵਜ਼ੀਰ ਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਵਲੋਂ ਬੇਵਕਤੀ ਅਤੇ ਬੇਲੋੜੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕਾਰਨ ਸਰਕਾਰ ਵਿਚ, ਜੋ ਮੌਕਾ ਤਾੜੂ ਪੁਰਸ਼ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਅਣਮਿਥਿਆ ਦਾਅ ਲਗਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤੇ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਸਰਕਾਰ ਲਈ ਵੀ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ 'ਤੇ ਬਹੁਤੀ ਨਿਰਭਰਤਾ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣੀ ਹੈ। ਦੋਵੇਂ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਲਈ ਦੁਰਭਾਗੀ ਤੇ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਹਨ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਬਰਨਾਲਾ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ 'ਤੇ ਆਪ ਕੁਹਾੜਾ ਮਾਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਚੰਗਾ ਤਾਂ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਅਕਾਲੀ ਪਾਰਟੀ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬਰਨਾਲਾ ਦੇ ਤਰਜ਼ੇ-ਅਮਲ ਵਿਚ ਸੁਧਾਰ ਲਿਆਉਂਦੇ ਜਾਂ ਪਾਰਟੀ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਯੋਗ ਪੁਰਸ਼ ਨੂੰ ਆਗੂ ਚੁਣ ਲੈਂਦੇ।

ਜਿਹੜਾ ਮਾਰਗ ਵਿਰੋਧੀ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਅਪਣਾਇਆ ਹੈ, ਇਸ ਤੋਂ ਤਾਂ ਇਹ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਤੇ ਮਨਸ਼ਾ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਬਰਨਾਲਾ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਚੀਫ਼ ਮਨਿਸਟਰੀ ਤੋਂ ਹਟਾਉਣ ਦਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਇਉਂ ਕਰਨ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਸਤਿਆਨਾਸ ਵੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਇਹ ਮਾਰੂ ਰਾਹ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਤੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਭਵਿੱਖ ਵਿਚ ਡੂੰਘੀ ਖਾਈ ਵਿਚ ਸੁਟੇਗਾ। ਬਰਨਾਲਾ ਜੀ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਾਰਟੀ (ਬਾਦਲ-ਟੌਹੜਾ ਧੜਾ) ਤੇ ਸਾਡੇ ਮਾਨਯੋਗ ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਬਰਨਾਲੇ ਲਈ ਤਾਂ ਇਵੇਂ ਸੋਚਿਆ ਹੈ :

‘ਚੜ੍ਹ ਜਾ ਬਚਾ ਸੁਲੀ ਰਾਮ ਭਲੀ ਕਰੇਗਾ’

ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਲਈ ਬਰਨਾਲਾ ਜੀ ਬਚ ਨਿਕਲੇ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਸਿੱਖ ਜਨਤਾ 'ਤੇ ਅਣਸੁਖਾਵੇਂ ਧਾਰਮਿਕ ਵਲਵਲੇ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਣਾ ਅਵੱਸ਼ ਹੈ। ਕੀ ਇਸ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਰੋਧਤਾ ਦੀ ਜਵਾਲਾ ਵਿਚੋਂ ਬਰਨਾਲਾ ਜੀ ਆਂਚ ਆਏ ਬਿਨਾਂ ਨਿਕਲ ਸਕਣਗੇ? ਇਸਦਾ ਉੱਤਰ ਤਾਂ ਸਮਾਂ ਪਾ ਕੇ ਹੀ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਗੱਲ ਤਾਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਣ ਲਈ ਬਰਨਾਲਾ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਹੱਥ ਨਿਰਬਲ ਹੋਏ ਹਨ ਤੇ ਮਿਸ਼ਰਾ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਜੋ ਅਨਿਆਏ ਭਰੀ ਰੀਪੋਰਟ ਦਿੱਤੀ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਰੁੱਧ ਵੀ ਕੋਈ ਕਾਰਗਰ ਉਪਾਅ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇਗਾ।

ਅਸੀਂ ਸਾਰੀਆਂ ਧਿਰਾਂ ਅਗੇ ਬਿਨੈ ਕਰਾਂਗੇ ਕਿ ਉਹ ਸੂਝ ਬੂਝ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲੈਣ ਤੇ ਆਪਸ ਵਿਚ ਟਕਰਾਓ ਦੀ ਨੀਤੀ ਤਿਆਗ ਕੇ ਤੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਦੁਬਿਧਾ ਦੂਰ ਕਰ ਕੇ ਪੁਰਾਣੀ ਮਿਸਲਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਨੂੰ ਅਪਨਾਉਣ ਤੇ ਕੋਈ ਸਰਬ-ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਹੱਲ ਲੱਭਣ। 1925 ਦੇ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਐਕਟ ਕਾਰਨ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਹੀ ਫੁੱਟ ਦਾ ਬੀਜ ਬੀਜਿਆ ਗਿਆ। ਬਹੁ-ਸੰਮਤੀ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਤੇ ਸਿੱਖ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਹੀ ਕਰਾਰੀ ਸੱਟ ਮਾਰੀ ਹੈ। ਕਾਸ਼! ਪੰਥ ਕੋਈ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਵਿਧਾਨ ਲਾਗੂ ਕਰ ਸਕੇ ਜੋ ਸਰਬ ਸੰਮਤੀ ਦਾ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਵਾਲਾ ਮਾਰਗ ਹੋਵੇ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਕੇ ਸਿੱਖੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਮੁੱੜ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤ ਹੋਣ ਤੇ ਧਰਮ ਦਾ ਬੋਲਬਾਲਾ ਕਾਇਮ ਹੋਵੇ।

(ਮਾਰਚ 1987)

ਕੇਂਦਰ ਦੀ 'ਪਾੜੋ ਤੇ ਰਾਜ ਕਰੋ' ਦੀ ਨੀਤੀ ਤੋਂ ਸਚੇਤ ਰਹੋ !

ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਹਤਿਆ ਉਪਰੰਤ 31 ਅਕਤੂਬਰ 1984 ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵੱਡੇ ਸਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਵਜੋਂ ਸੌਂਪ ਚੁਕਾਈ ਗਈ। ਭਾਰਤ ਦੀ ਜਨਤਾ ਵਿਚ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਉਤੇ ਬੜੀਆਂ ਆਸਾਂ ਤੇ ਉਮੀਦਾਂ ਸਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੋਕ ਪਵਿੱਤਰ ਤੇ ਨਿਹਕਲੰਕ ਕਰਕੇ ਜਾਣਦੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਨਾਹਰਾ ਦਿਤਾ ਸੀ :

“ਮੇਰੀ ਸਰਕਾਰ ਕੰਮ ਦਾ ਛੇਤੀ ਨਿਬੇੜਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਹੋਵੇਗੀ।”

1985 ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਲੋਕ ਸਭਾ ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਵਿਚ ਰਾਜੀਵ ਨੂੰ ਸਮੁੱਚੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਉਹ ਸਫਲਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈਨ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਨਾ ਪੰਡਿਤ ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ ਤੇ ਮਾਤਾ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਈ। ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਬਨਾਉਣ ਦੇ ਨਾਲ ਛੇਤੀ ਹੀ ਆਸਾਮ ਤੇ ਮੀਜ਼ੋਰਮ ਦਾ ਮਸਲਾ ਹੱਲ ਕਰ ਲਿਆ।

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਜੋ 1952 ਤੋਂ ਮਸਲੇ ਚਲ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਬਣਨ ਮਗਰੋਂ ਜੋ ਵਾਦ-ਵਿਵਾਦ (ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਤੇ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਵੰਡ ਦਾ) ਚਲ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕਰਨ ਲਈ ਭਰਪੂਰ ਯਤਨ ਕਰ ਕੇ ਸੰਤ ਲੌਗੋਵਾਲ ਨਾਲ ਇਕ ਸਮਝੌਤੇ ਉਪਰ ਦਸਤਖਤ ਕੀਤੇ ਗਏ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਲੌਗੋਵਾਲ ਰਾਜੀਵ ਸਮਝੌਤੇ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਮਿਲੀ। ਇਸ ਸਮਝੌਤੇ ਨੂੰ ਸੱਭ ਵਿਰੋਧੀ ਪਾਰਟੀਆਂ (ਇਕ ਅੱਧ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ) ਵਲੋਂ ਭਰਪੂਰ ਸਮਰਥਨ ਹਾਸਲ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਆਸ ਬੱਝ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਹਰਿਆਣੇ ਦਾ ਮਸਲਾ ਤਹਿ ਹੋਣ ਵਿਚ ਕੋਈ ਅੜਿੱਚਣ ਨਹੀਂ ਪਵੇਗੀ, ਜੋਧਪੁਰ ਦੇ ਸਿੱਖ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਛੇਤੀ ਰਿਹਾਅ ਕਰ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇਗਾ ਅਤੇ ਧਰਮੀ ਫੌਜੀਆਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਨੌਕਰੀਆਂ ਉਤੇ ਬਹਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। 1984 ਵਿਚ ਦਿੱਲੀ ਤੇ ਹੋਰ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਵਿਚ ਹੋਏ ਘਲੂਘਾਰਿਆਂ ਵਿਚ ਭਾਗ ਲੈਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਛੇਤੀ ਕਾਰਵਾਈ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ ਤੇ ਇਸ ਘਲੂਘਾਰਿਆਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਦੋਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਦਿਤੀਆਂ ਜਾਣਗੀਆਂ। ਇਸ ਕਾਰਜ 'ਤੇ ਵੀ ਕੋਈ ਅਮਲ ਨਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤੇ ਇਕ ਵੀ ਅਪਰਾਧੀ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਨਾ ਹੋਈ।

ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਇਕ ਗੁੱਟ ਨੇ ਸਮਝੌਤੇ ਦਾ ਭਰਪੂਰ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਸੰਤ ਲੌਗੋਵਾਲ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇਣੀ ਪਈ। 1985 ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ 73 ਸੀਟਾਂ ਹਾਸਲ ਕਰ ਕੇ ਇਕ ਬੇਮਿਸਾਲ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਹ ਅਰਥ ਨਿਕਲਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸਮਝੌਤੇ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਵਲੋਂ ਪੂਰਾ ਸਮਰਥਨ ਮਿਲਿਆ। ਜਿਉਂ-ਜਿਉਂ ਸਮਾਂ ਬੀਤਦਾ ਗਿਆ, ਸਮਝੌਤੇ ਦੀਆਂ ਧਾਰਾਵਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਕਈ ਭਾਂਤ ਦੀਆਂ ਉਲਝਣਾਂ ਖੜ੍ਹੀਆਂ ਕਰ ਦਿਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਲਝਣਾਂ ਨੂੰ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਪਾਰਟੀ ਹਿੱਤਾਂ ਨੂੰ ਹਰਿਆਣੇ ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਵਿਚ ਲਾਭ ਦੁਆਉਣਾ ਸੀ।

ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ 'ਪਾੜੋ ਤੇ ਰਾਜ ਕਰੋ' ਦੀ ਨੀਤੀ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਲਾਗੂ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭਾਰਤੀਆਂ ਹਿੰਦੂ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਅੱਡ ਅੱਡ ਰਖਣ ਦੀ ਕੁਟਲ ਨੀਤੀ ਅਪਣਾਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਨਿਰੋਲ ਭਾਰਤੀਆਂ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਕੋਲੋਂ ਇਹ ਆਸ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਕੁਟਲਨੀਤੀ ਦੇ ਵਿਪ੍ਰੀਤ ਸਾਡੀ ਆਪਣੀ ਸੁਤੰਤਰ ਸਰਕਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਨੀਤੀਆਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਬਿਨਾਂ ਵਿਤਕਰੇ ਦੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਏਕਤਾ ਤੇ ਅਖੰਡਤਾ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਰਖਣ ਲਈ ਪਾਰਟੀ ਹਿੱਤਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਏਕਤਾ ਦੇ ਮਾਰਗ 'ਤੇ ਚੱਲਣ ਅਤੇ ਸੱਭ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣ ਦਾ ਮਾਰਗ ਅਪਣਾਏਗੀ। ਪਰ ਰਾਜ ਸੱਤਾ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਕਾਰਨ ਹੋਇਆ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ।

ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਉੱਤਰ ਦੱਖਣ ਵਿਚ ਵੰਡ ਦਿਤਾ। ਬੋਲੀ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਸਾਂਝੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਵਿਚ ਫੁੱਟ ਦਾ ਬੀਜ ਬੋਇਆ। ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿਚ ਅਨੁਸੂਚਿਤ ਜਾਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸਵਰਨ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਕਰ ਕੇ ਇਕ ਟਕਰਾਓ ਦਾ ਮਾਹੌਲ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਨਾਲ ਲੜਾਉਣ ਦਾ ਗੁਰ ਅਪਣਾ ਲਿਆ। ਜਾਤੀਵਾਦ, ਸ਼੍ਰੇਣੀਵਾਦ ਨੂੰ ਬੜਾਵਾ ਦਿਤਾ ਤੇ ਇਵੇਂ ਇਕ ਭਾਰਤੀ ਕੌਮ ਬਣਨ ਦੀ ਥਾਂ ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਦੀ ਏਕਤਾ ਨੂੰ ਛੋਟੇ ਗਰੁਪਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਣ ਦਾ ਘੋਰ ਅਪਰਾਧ ਕੀਤਾ। ਪੁਲਿਸ, ਫੌਜ ਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕੀ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਵਿਚ ਵੀ ਵੱਖਵਾਦ ਦਾ ਬੀਜ ਬੋਯਾ ਦਿਤਾ। ਰਾਜਨੀਤਕ ਚਿੰਤਕਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਘਟੀਆ ਕਿਸਮ ਦੀ ਸਿਆਸਤ ਦੇਸ਼ ਉੱਤੇ ਭਾਰੂ ਹੋ ਗਈ।

26 ਜਨਵਰੀ 1986 ਨੂੰ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨ ਲਈ ਜੋ ਇਕਰਾਰ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਉਸ ਤੋਂ ਅਖੀਰਲੇ ਸਮੇਂ ਆ ਕੇ ਮੁਕਰ ਗਏ। ਇਵੇਂ ਦੇਸ਼ ਵਾਸੀਆਂ ਵਿਚ ਉਦਾਸੀ ਦੇ ਘੋਰ ਬਦਲ ਛਾ ਗਏ। ਇਸ ਤੋਂ ਉਪਜੀ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਤੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਖਾੜਕੂ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਉਤੇਜਿਤ ਹੋ ਗਈਆਂ ਜੋ ਸ਼ਾਂਤ ਮਾਹੌਲ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਸੀ, ਉਹ ਮੁੜ ਵਿਗੜ ਗਿਆ।

ਸ੍ਰੀ ਰਾਜੀਵ ਪਾਸੋਂ ਆਸ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਨਵੇਂ ਪੂਰਨੇ ਪਾਉਣਗੇ ਤੇ ਨਵੀਆਂ

ਨੀਤੀਆਂ ਅਪਨਾਉਣਗੇ। ਪਰ ਆਪ ਆਪਣੀ ਮਾਤਾ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਤੋਂ ਵੀ ਦੋ ਕਦਮ ਅੱਗੇ ਲੰਘ ਗਏ। ਬਲੀਊ ਸਟਾਰ ਉਪਰੇਸ਼ਨ ਕਰ ਕੇ ਸਿੱਖ ਜਗਤ ਦੇ ਮਨਾਂ ਉਤੇ ਗਹਿਰੀ ਚੋਟ ਲਾਈ ਸੀ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਅਨੁਭਵ ਹੋਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਦੂਜੇ ਦਰਜੇ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰੀਆਂ ਵਰਗਾ ਵਰਤਾਉ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਪਾਸੋਂ ਇਹ ਆਸ ਬੱਝ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਪਾਲਿਸੀ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਅਪਨਾਉਣਗੇ। ਇਹ ਆਸ ਨਿਰਾਸ਼ਾ 'ਚ ਬਦਲ ਗਈ। ਰਾਜੀਵ ਜੀ ਨੇ ਟਾਲ-ਮਟੋਲ ਦੀ ਪਾਲਿਸੀ ਲੌਗੋਵਾਲ-ਰਾਜੀਵ ਸਮਝੌਤੇ ਲਈ ਅਪਣਾ ਲਈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਇਵੇਂ ਕਰਨ ਨਾਲ ਉਹ ਹਰਿਆਣੇ ਵਿਚ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਵਿਚ ਵੱਡੀ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਗੇ। ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਜੋ ਦੁਰਗਤੀ ਹਰਿਆਣੇ ਵਿਚ ਹੋਈ, ਉਹ 1977 ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸ ਨੂੰ ਹੋਈ ਹਾਰ ਨੂੰ ਮਾਤ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਹਰਿਆਣੇ ਦੀ ਜਨਤਾ ਸੁਝਵਾਨ ਹੈ। ਉਹ ਰਾਜੀਵ ਦੇ ਲਾਰੇ-ਲੱਪੇ ਤੇ ਟਾਲ-ਮਟੋਲ ਦੀ ਪਾਲਿਸੀ ਤੋਂ ਅੱਕੀ ਥੱਕੀ ਪਈ ਹੈ। ਹਰਿਆਣੇ ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਹਾਰਨ ਦਾ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਸਮਝੌਤਾ ਲਾਗੂ ਨਾ ਹੋਣਾ ਸੀ। ਬੇਫਰਜ਼ ਤੇ ਪਨਡੂਬਨੀਆਂ ਵਿਚ ਜੋ ਘਾਲਾ-ਮਾਲਾ ਹੋਇਆ, ਉਸ ਨੇ ਰਾਜੀਵ ਦੀ ਸਾਖ ਨੂੰ ਵੱਡਾ ਧੱਕਾ ਲਾਇਆ ਹੈ। ਸਾਬਕਾ ਵਿੱਤ ਮੰਤਰੀ ਵੀ.ਪੀ. ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਰੱਖਿਆ ਮੰਤਰੀ ਤਬਦੀਲ ਕਰਨ ਵਿਚ ਜੋ ਨਾਟਕੀ ਢੰਗ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ, ਉਸ ਦਾ ਵੀ ਮਾੜਾ ਅਸਰ ਪਿਆ ਹੈ। ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਭਰਪੂਰ ਖੇਦ ਸੀ ਕਿ ਰਾਜੀਵ ਜੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਨੇਕ ਤੇ ਸੱਚਾਈ ਪਸੰਦ ਮੰਤਰੀ ਨੂੰ ਮੰਤਰੀ ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਟਿਕਟ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ।

ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਗਿਆਨੀ ਜ਼ੈਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਵੀ ਰਾਜੀਵ ਜੀ ਦੇ ਦੁਰ-ਵਿਹਾਰ ਦੀ ਇਕ ਲੰਮੀ ਦਾਸਤਾਨ ਹੈ। ਗਿਆਨੀ ਜ਼ੈਲ ਸਿੰਘ ਵਰਗੇ ਸਾਊ ਤੇ ਨਹਿਰੂ ਪ੍ਰਵਾਰ ਦੇ ਸਮਰਥਕ ਮਿੱਤਰ ਨੂੰ ਖਿੜਾ ਦੇਣਾ ਕੋਈ ਅਕਲਮੰਦੀ ਵਾਲੀ ਵਿਉਂਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਰਾਜੀਵ ਨੂੰ ਭਰਪੂਰ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾ ਸਕਦੇ ਸਨ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਰਾਹ ਨਹੀਂ ਅਪਣਾਇਆ। ਨਵੇਂ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਦੀ ਚੋਣ ਬਾਰੇ ਸਾਡਾ ਅਨੁਮਾਨ ਹੈ ਕਿ ਵੈਂਕਟਾਰਮਨ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਬਣ ਜਾਣਗੇ ਪਰ ਮੁਕਾਬਲਾ ਵਧੇਰੇ ਸਖ਼ਤ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਸ. ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਰਨਾਲਾ ਅੱਜ ਤਕ ਇਕੋ ਇਕ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਹੋਏ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਸਭਾ ਤੇ ਲੋਕ ਸਭਾ ਦੇ ਮੁੱਢਲੇ ਇਜਲਾਸ ਵਿਚ ਭਰਪੂਰ ਸ਼ਲਾਘਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਇਜਲਾਸ ਖਤਮ ਹੋਣ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਨੇ ਬਰਨਾਲਾ ਜੀ ਨੂੰ ਬਰਤਰਫ਼ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਹਾਸੇ ਹੀਣੀ ਘਟਨਾ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟਰੀ ਡੈਮੋਕਰੇਸੀ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ।

ਅਰੈਡੀ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਜਨਵਰੀ '87 ਵਿਚ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਪਾਸ ਪੁੱਜ

ਚੁੱਕੀ ਸੀ, ਪਰ ਇਸ ਦੀਆਂ ਧਾਰਾਵਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਵੀ ਹਰਿਆਣਾ ਚੋਣ ਦੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਚੋਣ ਜਿੱਤਣ ਲਈ ਬਰਨਾਲਾ ਵਜ਼ਾਰਤ ਨੂੰ ਬਰਤਰਫ਼ ਕਰਨਾ ਤੇ ਅਰੈਡੀ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੀਆਂ ਧਾਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨਾ, ਹੱਥ ਕੰਡੇ ਵਜੋਂ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ। ਪਰ ਚੌਧਰੀ ਦੇਵੀ ਲਾਲ ਇਕ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਲੋਹ ਪੁਰਸ਼ ਸਾਬਤ ਹੋਏ ਹਨ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰ ਕੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਗਏ।

ਹਰਿਆਣੇ ਦੇ ਸੂਝਵਾਨ ਵੋਟਰਾਂ ਨੇ ਕਾਂਗਰਸ ਨੂੰ ਵੋਟ ਨਾ ਦੇ ਕੇ ਲੌਗੋਵਾਲ ਅਕਾਰਡ ਲਾਗੂ ਨਾ ਕਰਨ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿਤੀ ਹੈ। ਵੋਟਰਾਂ ਨੇ ਸਮਝ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜੇਕਰ ਲਿਖਤੀ ਅਕਾਰਡ ਨੂੰ ਲਾਰੇ ਲੱਪੇ ਵਿਚ ਟਾਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਰਾਜੀਵ ਦੇ ਜ਼ੁਬਾਨੀ ਦਿਤੇ ਹਰਿਆਣੇ ਲਈ ਵਾਅਦੇ 'ਤੇ ਕੀ ਭਰੋਸਾ? ਇਸ ਬੇਭਰੋਸਗੀ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਵਜੋਂ ਹੀ ਕਾਂਗਰਸ ਨੂੰ ਹਾਰ ਹੋਣੀ ਪ੍ਰਤੱਖ ਭਾਸ ਰਹੀ ਸੀ।

ਭਾਰਤ-ਵਰਸ਼ ਦੇ ਦਰਿਆਵਾਂ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਦੀ ਕੋਈ ਘਾਟ ਨਹੀਂ। ਜਮਨਾ ਗੰਗਾ ਦਾ ਵਾਧੂ ਪਾਣੀ ਬੰਗਾਲ ਦੀ ਖਾੜੀ ਵਿਚ ਅਵਾਈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਥੋਂ ਦੀ ਸਿਆਣਪ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਜ਼ਿੰਮੀਂਦਾਰ ਜੋ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੇ ਹੱਕੀ ਵਾਰਸ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖੇਤ ਪਾਣੀ ਤੋਂ ਤਰਸਣ। ਹਰੀਆਂ ਖੇਤੀਆਂ ਬੰਜਰ ਹੋ ਜਾਣ। ਸੋਨਾ ਉਗਲਦੀ ਧਰਤੀ ਮਾਰੂਥਲ ਬਣ ਜਾਵੇ। ਇਹ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਨਿਆਏ ਹੈ? ਇਹ ਦੇਸ਼ ਧਰੋਹੀ ਨੀਤੀ ਹੈ। ਹਰਿਆਣੇ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਵਾਹੀਕਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਭਾਈਚਾਰਕ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸਾਂਝਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜਸੀ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਸਿਆਸੀ ਗਰਜਾਂ ਦੀ ਖਾਤਰ ਪਾਰਾ-ਪਾਰਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਵਾਹੀਕਾਰ ਦਾ ਧਰਮ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਉਪਜ ਲੈ ਕੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਅੰਨ ਭੰਡਾਰ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਕਠਨਾਈਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝੋ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੁਚੱਜਾ ਹੱਲ ਲੱਭੋ।

ਜਮਨਾ ਲਿੰਕ ਨਹਿਰ ਬਨਾਉਣ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਏਕੜ ਉਪਜਾਊ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਉਜਾੜ ਕੇ ਰਖ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਜੋ ਫ਼ੈਸਲਾ ਹੁਣ ਲਿਆ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਸਿਰੇ ਚਾੜ੍ਹੋ। ਪਰ ਪਾਣੀ ਦੀ ਕਾਣੀ ਵੰਡ ਕਿਸੇ ਵੀ ਦੇਸ਼ ਹਿਤੈਸ਼ੀ, ਪੰਜਾਬ ਹਿਤੈਸ਼ੀ ਨੇ ਨਹੀਂ ਮੰਨਣੀ। ਹਰਿਆਣੇ ਨੂੰ ਵੀ ਪਾਣੀ ਪੂਰਾ ਮਿਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਵਾਹੀਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ। ਕੁੱਝ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਨੀਤੀ ਉਲੀਕੀ ਜਾਵੇ ਜਿਸ ਨਾਲ ਦੋਹਾਂ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਦੀ ਥੁੜ੍ਹ ਨਾ ਰਹੇ। ਰਾਜੀਵ ਜੀ ਆਪਣੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾੜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਆਪਣੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਨੂੰ 'ਨਾਨੀ ਚੇਤੇ ਕਰਾਉਣ' ਦੀ ਧਮਕੀ ਦਿਤੀ ਸੀ। ਜਿਸ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਵਜੋਂ ਹਰਿਆਣੇ ਦੇ ਸੁਲਝੇ ਵੋਟਰਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ 'ਨਾਨੀ' ਚੇਤੇ ਕਰਵਾ ਦਿਤੀ।

ਕਈ ਦੇਸ਼ ਭਗਤਾਂ ਨੂੰ ਜੈ ਚੰਦ ਤੇ ਮੀਰ ਜ਼ਾਫ਼ਰ ਦਾ ਖ਼ਿਤਾਬ ਰਾਜੀਵ ਜੀ ਨੇ ਦਿਤਾ ਤੇ ਗੁੱਸੇ 'ਚ ਆ ਕੇ ਜੇਠ ਮਲਾਨੀ ਨੂੰ 'ਕੁੱਤੇ ਭੌਂਕ ਰਹੇ ਹਨ' ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੋਧਨ ਕੀਤਾ। ਸਿਆਣਿਆਂ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ :

‘ਪਹਿਲੇ ਬਾਤ ਕੋ ਤੋਲੋ, ਫਿਰ ਮੂੰਹ ਸੇ ਬੋਲੋ’

ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਹੋਸ਼ ਨੂੰ ਗੁਆਉਣਾ ਦਾਨਾਈ ਨਹੀਂ।

ਚੌਧਰੀ ਦੇਵੀ ਲਾਲ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਫ਼ਾਜ਼ਿਲਕਾ ਅਬੋਹਰ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਛੇੜਦੇ ਹਨ। ਅੱਜ ਤਕ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਫ਼ਾਜ਼ਿਲਕਾ ਅਬੋਹਰ ਹਰਿਆਣੇ ਨੂੰ ਦੇਣ ਦੀ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਅਲਬੱਤਾ ਇਕ ਵਾਰ ਸਮੇਂ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੇ ਮੁੱਲ ਵਜੋਂ ਫ਼ਾਜ਼ਿਲਕਾ ਅਬੋਹਰ ਹਰਿਆਣੇ ਨੂੰ ਦੇਣ ਦੀ ਗੱਲ ਆਖੀ ਸੀ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੇ ਇਕ ਜੁਬਾਨ ਹੋ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਹਰਿਆਣੇ ਦੀ ਵੰਡ ਸਮੇਂ ਵੀ ਫ਼ਾਜ਼ਿਲਕਾ ਅਬੋਹਰ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਸੀ।

(ਜੁਲਾਈ 1987)

ਵੈਦਾ ! ਪਹਿਲਾਂ ਰੋਗ ਪਛਾਣੁ

ਵੈਦਾ ਵੈਦੁ ਸੁਵੈਦੁ ਤੂ ਪਹਿਲਾ ਰੋਗ ਪਛਾਣੁ॥

ਐਸਾ ਦਾਰੁ ਲੋੜਿ ਲਹੁ ਜਿਤੁ ਵੈਵੈ ਰੋਗਾ ਘਾਣਿ॥

ਪੰਜਾਬ ਬੀਮਾਰ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਹਿੰਦੂ, ਸਿੱਖ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਅਤੇ ਈਸਾਈ ਸਭ ਰੋਗੀ ਹਨ। ਸਾਡੇ ਆਗੂ ਭੋਲੇ ਵੈਦ ਹਨ। ਰੋਗ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਨਹੀਂ ਸਕੇ। ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਰੋਗ ਚਾਲੀ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਚਲਿਆ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅੱਝ-ਪੌਝ ਤਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਪਰ ਬੀਮਾਰੀ ਵੱਧ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਸੂਰਤ ਅਖ਼ਤਿਆਰ ਕਰ ਗਈ ਹੈ। ਜੇ ਘੋਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਵੈਦ (ਆਗੂ) ਆਪ ਰੋਗੀ ਹਨ। ਕੁਰਸੀ ਦੀ ਪਕੜ ਦੀ ਬੀਮਾਰੀ ਦੀਰਘ ਹੋ ਕੇ ਚੰਬੜੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਮਾਇਆ ਦੀ ਦੌੜ ਪਿਛੇ ਲਗੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਭਾਵੇਂ ਮਾਇਆ ਇਕੱਠੀ ਕਰਨ ਦੇ ਸਾਧਨ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦੀ ਹੱਦ ਤਕ ਅੱਪੜ ਗਏ ਹਨ। ਪਰ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਨੂੰ ਵੀ ਉਕਤੀ-ਯੁੱਕਤੀ ਨਾਲ ਸਹੀ ਸਾਬਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੀ ਕਹਾਵਤ ਹੈ :

Physician heal the self.

ਗੁਰੂ ਜੀ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ :

ਰੋਗ ਸਵਾਇਹਿ ਆਪਣਾ ਤ ਨਾਨਕ ਵੈਦੁ ਸਦਾਇ॥ (1279)

ਇਸ ਸਮੇਂ ਰੁਝਾਨ ਨਾਜ਼ੀਵਾਦ (ਨਾਜ਼ੀਸ਼ਾਹੀ) ਵੱਲ ਵੱਧ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਿਸਦਾ ਅੰਤਮ ਪ੍ਰਵਾਨ ਤਾਨਾਸ਼ਾਹੀ (ਡਿਕਟੇਟਰਸ਼ਿਪ) ਹੀ ਨਿਕਲੇਗਾ। ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵੀ ਐਮਰਜੈਂਸੀ ਲਾਈ ਗਈ ਸੀ, ਜੋ ਇਕ ਭਾਂਤ ਦੀ ਡਿਕਟੇਟਰਸ਼ਿਪ ਹੀ ਸੀ ਤੇ ਸੰਜੇ ਗਾਂਧੀ ਡਿਕਟੇਟਰ ਵਾਂਗ ਹੀ ਜਨਤਾ ਨਾਲ ਵਰਤਾਓ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਨਹਿਰੂ ਖਾਨਦਾਨ ਵਿਚ ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਹੀ ਤਾਨਾਸ਼ਾਹੀ ਦੀ ਝਲਕ ਪੰਡਤ ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਸੀ। ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਰੁਝਾਨ ਪਹਿਲੇ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਸੀ ਤੇ ਹੁਣ ਸ੍ਰੀ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਇਸ ਸੱਭ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਲੰਘ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਤਾਨਾਸ਼ਾਹੀ ਸੋਚਣੀ ਸੀਮਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਤਾਨੇਸ਼ਾਹ ਲਈ ਆਪਣੀ ਗੱਦੀ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣਾ ਹੀ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਮਨਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਧੱਕੀ ਜਾਣਾ ਹੀ ਮੁੱਖ ਕਰਤੱਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦਿਨੋ-ਦਿਨ ਵੱਧ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਰਕਾਰੀ ਦਫ਼ਤਰਾਂ ਵਿਚ ਵੱਢੀ ਦਿਤੇ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਕਾਰਜ ਸਿਰੇ ਨਹੀਂ ਚੜ੍ਹਦਾ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਕਿੱਡਾ ਵੀ ਜਾਇਜ਼ ਹੋਵੇ।

ਇਹ ਔਗੁਣ ਸਾਡੇ ਕਈ ਆਗੂਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਥੋੜੀ ਬਹੁਤੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿਚ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਕ ਲੇਖ ਲੜੀ ਸ. ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸਰਹੱਦੀ 'ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਗਾਥਾ' ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠਾਂ ਇਕ ਅਖਬਾਰ ਵਿਚ ਛਪਵਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਲੇਖ ਵਿਚ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਰਤ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਿਆਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। 'ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਹਿਮਾਲੀਆ ਪਰਬਤ ਵਰਗੀ ਗ਼ਲਤੀ ਕਰ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਪੱਕੜ ਵਿਚ ਆਇਆ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਹੱਥੋਂ ਗੁਆ ਲਿਆ। ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਮੁੱਖ ਬੋਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਹੈ ਤੇ ਇਹੋ ਇਕ ਭਾਸ਼ੀ ਸੂਬਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਕਦੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਇਸ ਐਲਾਨ ਦਾ ਲਾਭ ਉਠਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਕਾਨੂੰਨੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਵਾ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਪਿਛੋਂ ਹੋਏ ਸੰਘਰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਾ ਰਹਿੰਦੀ।'

ਇਸ ਇਕ ਗ਼ਲਤੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਸਤਿਆਨਾਸ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਸਰਬ-ਸਤਿਆਨਾਸ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸ਼ਾਇਦ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਹੋਣ ਕਿ ਇਸ ਭਾਂਤ ਦਾ ਇਕ ਭਾਸ਼ੀ ਸੂਬਾ ਬਣ ਜਾਣ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲੀਡਰਸ਼ਿਪ ਨੂੰ ਧੱਕਾ ਲਗੇਗਾ।

ਆਪਣੀ ਨਿੱਜੀ ਤੇ ਸੌਂਝੀ ਸੋਚਣੀ ਕਾਰਨ ਬਣੇ ਬਣਾਏ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਨੂੰ ਭੰਨ-ਤੋੜ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੀ ਲੈ ਕੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਲਈ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਹੈ? ਇਥੇ ਇਹ ਵਰਣਨ ਕਰਨਾ ਦਿਲਚਸਪੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ 'ਚ ਸ. ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਲਾਇਲਪੁਰੀ ਭੂਤਪੁਰਵ ਕੇਂਦਰੀ ਐਮ.ਐਲ.ਏ. ਵਲਿੰਗਡਨ (ਰਾਮ ਮਨੋਹਰ ਲੋਹੀਆ) ਹਸਪਤਾਲ ਵਿਚ ਬੀਮਾਰ ਪਏ ਸਨ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤੀਮਾਰਦਾਰੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸਾਂ। ਸਵੇਰ ਦੀਆਂ ਅਕਾਸ਼ਵਾਣੀ ਦੀਆਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਸੁਣਨ ਮਗਰੋਂ ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਆਖਣ ਲਗੇ—“ਡਾਕਟਰ ਜੀ! ਹੁਣ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਛੇਤੀ ਬਣ ਜਾਏਗਾ। ਮੈਂ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਵੰਡਣ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਨਹੀਂ, ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਮੌਜੂਦਾ ਹੱਦਾਂ ਨੂੰ ਬਦਲਣ ਦਾ ਵਿਰੋਧੀ ਹਾਂ”।

ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੇ ਹਾਮੀ ਸੀ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਈ ਕਿ ਸ. ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਰਗੇ ਰਾਜਸੀ ਸੂਝ-ਬੂਝ ਵਾਲੇ ਪੁਰਸ਼ ਨੇ ਵੀ ਸਾਡੀ ਦਿਲੀ ਖਾਹਿਸ਼ ਪੂਰੀ ਹੋਣ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਦਿਤਾ।

ਅਕਾਸ਼ਵਾਣੀ ਤੋਂ ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਸਮੇਂ ਜਦੋਂ ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਪ੍ਰਸਾਰਨ ਹੋਈ ਕਿ ਸ. ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕੈਰੋਂ ਨੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹ ਤੋਂ ਰਿਹਾਅ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਸਿੱਧੇ ਦਿੱਲੀ ਪੁੱਜ ਰਹੇ ਹਨ ਤਾਂ ਸ. ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਮੁਖ਼ਾਤਬ ਕਰ ਕੇ ਕਿਹਾ—“ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ! ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਜੋ ਬਿਲਕੁਲ ਸੌ ਫ਼ੀ ਸਦੀ ਬਣਨ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਸੀ, ਉਹ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਈ ਹੈ।”

ਅਸੀਂ ਹੋਰਾਨੀ ਭਰੇ ਲਹਿਜੇ ਨਾਲ ਪੁਛਿਆ—“ਸਰਦਾਰ ਜੀ! ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਸ ਬਾਰਾਂ ਘੰਟਿਆਂ ਵਿਚ ਕੀ ਪਰਵਰਤਨ ਹੋਇਆ ਹੈ? ਸਵੇਰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤਾਂ ਆਪ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਬਣਨ ਦੀ ਭਵਿੱਖਬਾਣੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸੋ ਤੇ ਇਸ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਕਿਵੇਂ ਬਦਲ ਗਏ ਹਨ?”

ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਹੱਸ ਕੇ ਬੋਲੇ—“ਡਾਕਟਰ ਜੀ, ਮੈਂ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ। ਉਹ ਭਾਵੁਕ ਪੁਰਸ਼ ਹਨ। ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕੈਰੋਂ ਚਤੁਰ, ਚਾਲਬਾਜ਼ ਅਤੇ ਸਿਆਸੀ ਪੁਰਸ਼ ਹੈ। ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚੋਂ ਰਿਹਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਕੋਈ ਡੂੰਘੀ ਹਿਕਮਤ—ਅਮਲੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਰਿਹਾਈ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਕੋਈ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਬਿਆਨ ਜਾਂ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨਗੇ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਬਣੀ ਬਣਾਈ ਖੇਡ ਵਿਗੜ ਜਾਏਗੀ। ਭਾਵੇਂ ਕੈਰੋਂ ਕੋਈ ਆਪਣਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ-ਪਾਤਰ ਬੰਦਾ ਹੀ, ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਪਾਸ ਭੇਜ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਕੋਈ ਐਸਾ ਬਿਆਨ ਜਾਂ ਚਾਲ ਚਲਵਾ ਦੇਵੇ ਜਿਸ ਨਾਲ ਜਿਤਿਆ ਹੋਇਆ ਮੋਰਚਾ ਵੀ ਹਾਰ ਵਿਚ ਬਦਲ ਜਾਏ।”

ਅਸੀਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਖਾਸ ਅਹਿਮੀਅਤ ਨਾ ਦਿਤੀ ਤੇ ਇਹੋ ਹੀ ਸਮਝਿਆ ਕਿ ਸ. ਜੀ ਦੀ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨਾਲ ਦੋਸਤੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਨਿਭ ਸਕੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸ. ਜੀ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਹਰ ਸਮੇਂ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਐਵੇਂ ਉਝ ਲਾ ਰਹੇ ਹਨ।

ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਹੀ ਸ. ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਕੀਤੀ ਭਵਿੱਖਬਾਣੀ ਸਾਕਾਰ ਹੋ ਨਿਬੜੀ। ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੂਝਬੂਝ ਦੇ ਅਗੇ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਵਧੇਰੇ ਕਾਇਲ ਹੋ ਗਏ। ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨਾਲ ਸਾਡੇ ਵੀ ਨੇੜੇ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਸਨ। ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੰਪਰਕ ਵਿਚ 1952 ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣੇ ਤਕ ਰਹੇ, ਅਤੇ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਸਾਂਝੇ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਾਨੂੰ ਪੱਕਾ ਯਕੀਨ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੀ ਸਿਆਸੀ ਬੂਝ-ਬੂਝ ਭਾਵੁਕਤਾ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੰਥ ਦੀ ਲੀਡਰੀ ‘ਪੰਥ ਖ਼ਤਰੇ ਵਿਚ’ ਅਤੇ “ਮੈਂ ਮਰਾਂ ਪੰਥ ਜੀਵੇ” ਦੇ ਨਾਅਰੇ ਲਾ ਕੇ ਹੀ ਚਾਲ੍ਹੀ ਵਰ੍ਹੇ ਕਰ ਲਈ। ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਲੀਡਰ ਚਾਲ੍ਹੀ ਦਿਨ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੱਗ ਸਕਦਾ।

ਸ. ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਬਰਨਾਲਾ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਆਪਣੇ ਭਾਰ ਨਾਲ ਹੀ ਟੁੱਟਣ ਦੇ ਨੇੜੇ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਰਾਜ ਲਾਗੂ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਵਜ਼ੀਰ ਬਰਨਾਲਾ ਜੀ ਤੋਂ ਬੇਕਾਬੂ ਸਨ। ਵਜ਼ੀਰਾਂ ਦੀ ਚੋਣ ਸਮੇਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਗੁਟਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਦਿਤੀ ਗਈ। ਬਾਦਲ-ਟੋਹੜਾ ਆਦਿ ਸਮਰਥਕਾਂ ਨੂੰ ਵਜ਼ੀਰੀਆਂ ਦਿਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੱਜਣਾਂ ਦੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਬਾਦਲ ਤੇ ਟੋਹੜੇ ਨਾਲ ਸੀ, ਨਾ ਕਿ ਬਰਨਾਲਾ ਜੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਨਾਲ। ਹਰ ਸਮੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਵਜ਼ੀਰੀ ਤੇ ਗੱਦੀ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਪੰਜਾਬ ਲਈ ਕੁੱਝ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ।

26 ਜਨਵਰੀ 1986 ਨੂੰ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਨਿਵੇਕਲੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਬਣਨੀ ਸੀ, ਇਹ ਭੱਦਰ ਪੁਰਸ਼ ਨਾ ਬਣਵਾ ਸਕੇ। ਬਹਾਦਰੀ ਤਾਂ ਸੀ ਜੇ ਵਜ਼ੀਰੀਆਂ ਨੂੰ ਲੱਤ ਮਾਰ ਕੇ ਲਾਂਭੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਤਿਆਗ ਦਾ ਸਬੂਤ ਦੇਂਦੇ। ਪਰ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਜੁਰਅਤ ਵਾਲੇ ਇਹ ਅਕਾਲੀ ਭਾਈ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਬਰਨਾਲਾ ਜੀ ਪੁਜ ਕੇ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਤੇ ਸਾਊ ਪੁਰਸ਼ ਹਨ। ਪਰ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੀਆਂ ਚਾਲਾਂ ਵਿਚ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 'ਚ ਅਸਫ਼ਲ ਸਾਬਤ ਹੋਏ ਹਨ।

ਚਾਰ ਪੰਜ ਭਖਵੇਂ ਵਿਸ਼ੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਬੜੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਰਖਦੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕਰਾਉਣ ਵਿਚ ਅਸਫ਼ਲ ਸਾਬਤ ਹੋਏ। ਇਹ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਭਾਰੀ ਬਦਕਿਸਮਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਹੈ। ਉਹ ਵਿਸ਼ੇ ਹਨ :

1. ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ।
2. ਪਾਣੀ ਦੀ ਕਾਣੀ ਵੰਡ ਨੂੰ ਰੋਕਣਾ।
3. ਬਲਿਊ ਸਟਾਰ ਸਮੇਂ ਦੇ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਜੋਧਪੁਰ ਜੇਲ੍ਹ ਤੋਂ ਰਿਹਾਅ ਕਰਾਉਣਾ। ਧਰਮੀ ਫ਼ੌਜੀ ਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਇਨਸਾਫ਼ ਦੁਆਉਣ ਅਤੇ ਨੌਕਰੀਆਂ 'ਤੇ ਬਹਾਲ ਕਰਾਉਣਾ।
4. 1984 ਦੇ ਦੰਗਿਆਂ ਵਿਚ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਿੱਖ ਬੱਚੇ, ਬੱਚੀਆਂ ਤੇ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਮਾਰਨ ਅਤੇ ਲੁਟਮਾਰ ਕਰਾਉਣ ਤੇ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੋਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਦੁਆਉਣੀਆਂ।
5. ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਚਲ ਰਹੀ ਸਰਕਾਰੀ ਦਹਿਸ਼ਤ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰਾਉਣਾ।

ਸਮੇਂ ਦੀ ਵੰਗਾਰ ਹੈ ਕਿ ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਦੇ ਹੁਣ ਵਾਲੇ ਗਲਘੋਟੂ ਸੰਬੰਧਾਂ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਹੱਥਾਂ 'ਚੋਂ ਅਣਸੁਖਾਵੀਂ ਤਾਕਤ ਦਾ ਅਕੇਂਦਰੀਕਰਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਪ੍ਰਾਂਤ ਦੇ ਰਾਜਪਾਲ ਜੋ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਰਾਇ ਨਾਲ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਚਲ ਰਹੀਆਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਭੰਗ ਕਰ ਦਿਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਨਾਟਕ ਭੂਤ ਵਿਚ ਆਂਧਰਾ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ (ਤੇਲਗੂ ਦੇਸ਼), ਕਸ਼ਮੀਰ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਕਰਨਾਟਕ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ 'ਚ ਵੀ ਦਮਨ ਚੱਕਰ ਚਲਾਉਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ ਜਦੋਂ ਵਿਰੋਧੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨੇ ਬੜੀ ਸਿਆਣਪ ਨਾਲ ਮੌਕੇ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਆਂਧਰਾ ਵਿਚ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਰਾਜ ਮੁੜ ਬਹਾਲ ਕਰਨ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋਏ ਤੇ ਇਵੇਂ ਫ਼ਾਸਿਸਟਵਾਦੀ ਰੁੱਚੀਆਂ ਨੂੰ ਠੱਲ੍ਹ ਪਾਈ ਗਈ। ਮੁੜ ਫ਼ਾਸਿਸਟਇਜ਼ਮ ਫ਼ੈਲਣ ਦਾ ਸੰਦੇਹ ਹੈ। ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਨੇਤਾਵਾਂ ਸ੍ਰੀ ਕਮਲਾਪਤੀ ਤ੍ਰਿਪਾਠੀ ਤੇ ਸ. ਸਵਰਨ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਸਾਂਝੇ ਬਿਆਨ ਵਿਚ ਇਸ ਸੰਦੇਹ ਦਾ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਫ਼ਾਸਿਸਟਇਜ਼ਮ ਵਿਰੋਧ ਨੂੰ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਦਾ ਮੁਢਲਾ

ਅਸੂਲ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਨੂੰ ਡਰਾ ਧਮਕਾ ਕੇ ਖਤਮ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਇਹ ਹਥਿਆਰ ਕਾਮਯਾਬ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਧਰੋਹੀ, ਜਨਤਾ ਦਾ ਦੁਸ਼ਮਣ, ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਤਾਕਤਾਂ ਦੇ ਏਜੰਟ ਆਖ ਕੇ ਭੰਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਲੋੜ ਪੈਣ 'ਤੇ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਵੀ ਸੁਟ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਨੂੰ ਜਲਸੇ ਜਲੂਸ ਤੇ ਆਪਣੇ ਖਿਆਲ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ 'ਤੇ ਰੁਕਾਵਟ ਲਾ ਦਿਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਕੱਠਾਂ ਵਿਚ ਗੜਬੜ ਕਰਨ ਲਈ ਗੁੰਡੇ ਭੇਜੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਿਵਾਸ ਅਸਥਾਨਾਂ 'ਤੇ ਵੀ ਭੇਜੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਕੋਲੋਂ ਹਮਲੇ ਕਰਵਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਹਿਟਲਰ ਤੇ ਮਸੋਲੋਨੀ ਨੇ ਇਵੇਂ ਹੀ ਜਰਮਨੀ ਤੇ ਇਟਲੀ ਵਿਚ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਢਾਂਚੇ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਕੇ ਨਫ਼ਰਤ ਦਾ ਵਾਤਾਵਰਣ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਨਫ਼ਰਤ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਯਹੂਦੀ ਲੋਕ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ-ਦੁਰਾਂਡੇ ਅਪੁੱਜ ਥਾਵਾਂ ਵਿਚ ਵਾੜੇ ਵਗਲ ਕੇ, ਬੈਰਕਾਂ ਉਸਾਰ ਕੇ, ਬੇ-ਸਹਾਰੇ ਪੁਰਸ਼, ਇਸਤਰੀਆਂ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਡੱਕ ਕੇ ਜ਼ਹਿਰੀਲੀ ਗੈਸ ਦੇ ਕੋਠਿਆਂ ਵਿਚ ਬੰਦ ਕਰ ਕੇ ਸੱਠ ਲੱਖ ਯਹੂਦੀਆਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਅਣਮਨੁੱਖੀ ਤਸੀਹੇ ਦਿਤੇ ਗਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਾਕਸ਼ਾਂ ਨੇ ਯੂਰਪ ਤੇ ਏਸ਼ੀਆਂ ਵਿਚ ਜੰਗ ਦੀ ਜਵਾਲਾ ਪ੍ਰਚੰਡ ਕਰ ਕੇ ਕਰੋੜਾਂ ਕੀਮਤੀ ਜਾਨਾਂ ਦਾ ਸੰਘਾਰ ਕੀਤਾ।

ਸਾਨੂੰ ਡਰ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਫਾਸਿਸਟ ਰੁਚੀਆਂ ਉਭਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਹੀ ਨੱਥ ਪਾਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਇਸ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਅਜ਼ਗਰ ਨੂੰ ਫਿਰ ਚੁਕਣਾ ਨਾ ਮਿਲ ਸਕੇ।

(ਅਗਸਤ 1987)

ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਮਸਲਾ ਹੱਲ ਕਿਵੇਂ ਹੋਵੇ?

ਆਰੰਭ ਤੋਂ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮਸਲੇ ਹੱਲ ਕਰਨ ਲਈ ਨਾਂ ਹੀ ਗੰਭੀਰ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਈਮਾਨਦਾਰ। ਪੰਡਤ ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਮਸਲਾ ਜਿਉਂ ਦਾ ਤਿਉਂ ਲਟਕਿਆ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪੰਡਤ ਨਹਿਰੂ ਨੇ ਤਿੰਨ ਗੰਭੀਰ ਮਸਲੇ ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਦੀ ਜਨਤਾ ਦੇ ਗਲ ਮਝ ਦਿਤੇ, ਜਿਸ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਭਰਪੂਰ ਹਾਨੀ ਉਠਾਉਣੀ ਪਈ।

1947 ਵਿਚ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਨੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਉਤੇ ਹੱਲਾ ਬੋਲ ਦਿਤਾ ਤੇ ਜ਼ੋਰ-ਜਬਰ ਨਾਲ ਕਸ਼ਮੀਰ ਨੂੰ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਮਿਲਾਉਣ ਲਈ ਕਬਾਇਲੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਯੁੱਧ ਛੇੜ ਦਿਤਾ। ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਮਹਾਨ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦੇ ਕੇ ਕਬਾਇਲੀਆਂ ਨੂੰ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਾਦੀ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਚਾਹੀਦਾ ਤਾਂ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਬਾਕੀ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚੋਂ ਵੀ ਕਬਾਇਲੀਆਂ ਵਿਦਰੋਹੀਆਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਧੱਕ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਅਤੇ ਮੁਕੰਮਲ ਰਿਆਸਤ ਨੂੰ ਇਸ ਪੱਕੇਸ਼ਾਹੀ ਤੋਂ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਵਾ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਪਰ ਇਵੇਂ ਨਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਹੁਣ ਤੱਕ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦਾ ਮਸਲਾ ਪਾਕਿ-ਹਿੰਦ ਵਿਚ ਕੁੜੱਤਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜੇ ਇਵੇਂ ਕਰਨਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤਾਂ ਘਟੇ ਘਟ ਯੂ.ਐਨ.ਓ. ਵਿਚ ਕਸ਼ਮੀਰ ਮਸਲੇ ਨੂੰ ਲਿਜਾਣ ਦੀ ਵੱਡੀ ਗਲਤੀ ਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਮਸਲੇ ਨੂੰ ਅੰਤਰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮਸਲਾ ਬਣਾ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿਤਾ। ਚਾਹੀਦਾ ਤਾਂ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਮਸਲੇ ਨੂੰ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਨਾਲ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਜਿੱਠ ਲੈਂਦੇ।

ਦੂਸਰਾ ਗੰਭੀਰ ਮਸਲਾ ਤਿੱਬਤ ਦਾ ਸੀ। ਚੀਨ ਦੀ ਦੋਸਤੀ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਪੰਡਤ ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ ਨੇ ਤਿੱਬਤ ਨੂੰ ਚੀਨ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਮੰਨ ਕੇ ਚੀਨ ਦੀਆਂ ਸਰਹੱਦਾਂ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਦੀ ਭਰਪੂਰ ਗਲਤੀ ਕੀਤੀ। ਜਿਸਦੇ ਫਲਸਰੂਪ 1962-63 ਵਿਚ ਭਾਰਤ 'ਤੇ ਚੀਨ ਨੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਤੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਵਰਗ ਮੀਲ ਭਾਰਤ ਦੀ ਧਰਤੀ ਚੀਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅਧਿਕਾਰ ਖੇਤਰ ਹੇਠ ਲੈ ਲਈ। ਅਰੁਣਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਸਰਹੱਦਾਂ ਦਾ ਚੀਨ ਨੇ ਰੇੜਕਾ ਅਜੇ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਨਿਬੜਨ ਦਿਤਾ। ਤੀਜੀ ਸਮੱਸਿਆ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਪਾਰਟੀ ਹਿੱਤਾਂ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖਦੇ ਹੋਏ ਕੋਈ ਯੋਗ ਕਦਮ ਨਾ ਪੁਟਿਆ।

ਸ. ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕੈਰੋਂ ਅਕਾਲੀ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਸੰਕਲਪ

ਸਨ ਅਤੇ ਇਵੇਂ ਉਹ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਕੱਟੜ ਵਿਰੋਧੀ ਬਣਿਆ। ਸ. ਕੈਰੋਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਿੱਜੀ ਸਵਾਰਥਾਂ ਲਈ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਰਾਜਸੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨ ਦੀ ਮੁਢ ਤੋਂ ਹੀ ਵਿਉਂਤ ਸੀ, ਦਾ ਹੱਥ ਠੋਕਾ ਬਣ ਗਿਆ।

ਸ. ਕੈਰੋਂ ਹਿੰਦੂ ਵੋਟਰਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਦੱਸਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਹਿੱਤ ਉਸ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹਨ। ਇਵੇਂ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਦੀ ਗੱਦੀ ਸਾਂਭੀ ਰੱਖਣ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਕੇ ਬੋਲੀ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਨੂੰ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣ ਦਾ ਕੱਟੜ ਵਿਰੋਧੀ ਸਾਬਤ ਹੋਇਆ।

ਇਕ ਸਮੇਂ ਕੈਰੋਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਰਾਜਸਥਾਨ ਤੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਨਾਲ ਮਿਲਾ ਕੇ ਇਕ ਵੱਡੇ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੇ ਬਣਾਏ ਜਾਣ ਦਾ ਹੌਕਾ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਦਲੀਲ ਵਜੋਂ ਉਸ ਨੇ ਆਖਿਆ— “ਸਰਹੱਦ ਉਤੇ ਇਕ ਆਰਥਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਸੂਬਾ ਹੋਣ ਨਾਲ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਲਾਭ ਰਹੇਗਾ।

ਇਕ ਪਾਸੇ ਤਾਂ ਬਾਕੀ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਸਭਿਅਤਾ ਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਨਵੇਂ ਸੂਬਿਆਂ ਦੀ ਰੂਪ ਰੇਖਾ ਚਿਤਰੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ, ਪਰ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਪੰਜਾਬ ਲਈ ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ ਪਾਲਿਸੀ ਅਖ਼ਤਿਆਰ ਕਰ ਕੇ ਦੋਗਲੀ ਤੇ ਨਿਰ-ਦਲੀਲ ਪਾਲਿਸੀ ਵਰਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ।

ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਰੱਖਣ ਲਈ ਇਹ ਫ਼ਾਰਮੂਲਾ ਬੜਾ ਢੁੱਕਵਾ ਸੀ। ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਇਹ ਕਹਾਵਤ “ਸੱਪ ਵੀ ਮਰ ਜਾਏ ਤੇ ਲਾਠੀ ਵੀ ਬਚੀ ਰਹੇ” ਇਥੇ ਯੋਗ ਢੁੱਕਦੀ ਹੈ।

ਕੈਰੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਰਥਕ ਹੋਣ ਦਾ ਬਾਹਰੋਂ ਵਿਖਾਵਾ ਤਾਂ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਆਮ ਪੰਜਾਬੀ ਬੁਧੀ ਜੀਵੀਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਦਾ ਪਾਤਰ ਇਵੇਂ ਬਣਦਾ ਸੀ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਸ਼ਵ ਵਿਦਿਆਲਾ ਪਟਿਆਲਾ ਦੀ ਕਾਇਮੀ ਲਈ ਵੀ ਹਰੀ ਝੰਡੀ ਕੈਰੋਂ ਨੇ ਹੀ ਵਿਖਾਈ ਸੀ ਜਿਸ ਦੇ ਉਦਘਾਟਨੀ ਭਾਸ਼ਨ ਵਿਚ ਕੈਰੋਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਹੱਦੋਂ ਵੱਧ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕੀਤੀ। ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਇਨਕਲਾਬੀ ਅਤੇ ਧੌਕੇਸ਼ਾਹੀ ਵਿਰੁਧ ਡੱਟਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਗਰਦਾਨੀ। ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਦੋਗਲੀ ਪਾਲਿਸੀ ਕੈਰੋਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਿੱਜੀ ਹਿੱਤਾਂ ਲਈ ਅਪਣਾਈ ਹੋਈ ਸੀ ਅਤੇ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਵੀ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਪਾਲਿਸੀ ਰਾਸ਼ ਬੈਠਦੀ ਸੀ। ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਨਵੇਂ ਉਭਰੇ ਬੁਧੀਜੀਵੀ ਰਾਜਸੀ ਨੇਤਾਵਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਕੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਮਝ ਸਕਦੇ।

ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਰਗੇ ਸਾਦਾ ਲੋਹ-ਪੁਰਸ਼ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਚਤੁਰ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਚ ਕੋਈ ਢੁੱਕਵੀਂ ਨੀਤੀ ਨਾ ਅਪਣਾ ਸਕੇ ਤੇ ਇਵੇਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਨਸਦੀ ਰਹੀ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਦੁਫੇੜ ਹੋਣ ਦਾ ਵੀ ਕਾਰਨ ਬਣੀ।

ਜੁਲਾਈ 1962 ਵਿਚ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦਾ ਵਿਰੋਧੀ ਗਰੁਪ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਹਾਵੀ ਹੋਣ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਹੋ ਗਿਆ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੀ ਕਾਰਜਕਾਰਨੀ ਇਕਤਰਤਾ ਨੇ ਬਾਗੀ ਗਰੁਪ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੁਫੇੜ ਕਰਨ ਦਾ ਅਵਸਰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਉੱਚੀ ਤੋਂ ਉੱਚੀ ਟੀਸੀ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਣ ਲਈ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਪਰ ਜਦੋਂ ਮਸਲੇ ਦੇ ਹੱਲ ਦਾ ਸਮਾਂ ਆਉਂਦਾ ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਕੋਈ ਯੋਗ ਲਾਭ ਨਾ ਉਠਾਉਂਦੇ।

ਹਿੰਦੂ ਪ੍ਰੈੱਸ ਤਾਂ ਸਦਾ ਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਦੁਫੇੜ ਹੋਇਆ ਵੇਖਣਾ ਲੋਚਦਾ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਪਾਲਿਸੀ ਨਾਲ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਹਿਤਾਂ ਨੂੰ ਭਰਪੂਰ ਨੁਕਸਾਨ ਪੁਜਾ ਤੇ ਪੁੱਜ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹਿੰਦੂ-ਸਿੱਖ ਗਿਣਤੀ ਮਿਣਤੀ ਤੋਂ ਉਪਰ ਉੱਠ ਕੇ ਨਿਰੋਲ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਰੂਪ ਰੇਖਾ ਚਿਤਰੀ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖ ਏਕਤਾ 'ਤੇ ਵਧੇਰੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿਤਾ, ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹਿੰਦੂ ਪ੍ਰੈੱਸ ਵੀ ਆਪਣਾ ਰੁੱਖ ਬਦਲਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋ ਗਿਆ।

ਪੰਡਤ ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਫ਼ੌਜੀ ਸਾਮਾਨ ਖਰੀਦਣ ਵਿਚ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦੀ ਪਿਰਤ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਹੋਈ ਸੀ। ਸਮੇਂ ਦਾ ਡੀਫੈਂਸ ਮਨਿਸਟਰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਮੈਨ ਨੇ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਜੀਪਾਂ ਇੰਗਲੈਂਡ ਤੋਂ ਨਵੀਆਂ ਦੱਸ ਕੇ ਖਰੀਦੀਆਂ। ਜਿਸ ਦੀ ਭਰਪੂਰ ਚਰਚਾ ਅੱਜ ਦੇ ਬੇਫਰਜ਼ ਕਾਂਡ ਵਾਲੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਤਕ ਅੱਪੜੀ ਸੀ।

ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ ਦੀ ਸਿਹਤ ਗਿਰਨ ਦਾ ਇਕ ਕਾਰਨ ਇਹ ਵੀ ਸੀ। ਦੂਜਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਚੀਨ ਨੇ 1962-63 ਵਿਚ ਭਾਰਤ ਉਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬੜੀ ਦੂਰ-ਅੰਦੇਸ਼ੀ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲੈਂਦੇ ਹੋਏ ਹਿੰਦ ਚੀਨ ਲੜਾਈ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਹੱਕੀ ਮੰਗ ਬਾਰੇ ਚਲ ਰਹੀ ਐਜੀਟੇਸ਼ਨ ਨੂੰ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਤਕ ਨਰਮ ਰਖਣ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਦਿਤਾ ਤੇ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਨਾਲ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਅਤੇ ਖਾਸ ਕਰ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰਿਆ। ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੰਜਾਹ ਹਜ਼ਾਰ ਦਾ ਚੈੱਕ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਵਲੋਂ ਰੱਖਿਆ ਫੰਡ ਲਈ ਨਹਿਰੂ ਨੂੰ ਆਪ ਜਾ ਕੇ ਦਿਤਾ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਇਸ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਦਿਲੋਂ-ਜਾਨ ਨਾਲ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਇਹ ਸਾਬਤ ਕਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਸਿੱਖ ਦੇਸ਼ ਭਗਤੀ ਵਿਚ ਜੇਕਰ ਬਾਕੀ ਭਾਰਤੀਆਂ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਘੱਟ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਸਿੱਖਾਂ ਵਲੋਂ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਦਿਤੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਸੌਫੀ ਪਾਲਿਸੀ ਕਾਰਨ ਨਜ਼ਰ ਅੰਦਾਜ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਪੰਡਤ ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਆਪਣੇ ਅੰਤ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਰਾਜ਼ੀ ਨਾ ਹੋਇਆ। ਨਹਿਰੂ ਦੀ ਪਾਲਿਸੀ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਵੀ ਅਪਣਾਈ।

ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ 1965 ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦਾ ਮੋਰਚਾ ਲਾਈ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਇਕੋ ਇਕ ਮੰਨੇ ਪ੍ਰਮਾਣੇ ਨੇਤਾ ਗਿਣੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਸਮੇਂ

ਦੀ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਲਈ ਚਲ ਰਹੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਨੂੰ ਕੁੱਝ ਸਮੇਂ ਲਈ ਅਸਥੱਗਤ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੁਆਇਆ ਕਿ ਹਿੰਦ-ਪਾਕਿ ਦੀ ਜੰਗ ਖਤਮ ਹੋਣ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਸਮੁੱਚੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਉਲੀਕਿਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਲੋਕ ਸਭਾ ਵਿਚ ਵੀ ਇਕ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਪਾਸ ਕਰਵਾਇਆ।

ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਵੰਡ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਕਮਿਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਚੱਕਰ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਦੀ ਰੂਪ-ਰੇਖਾ ਬੋਲੀ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਨਾ ਉਲੀਕੀ ਗਈ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹਿੰਦੂ ਬਹੁ ਗਿਣਤੀ ਵਾਲੇ ਹਿੱਸੇ ਹਰਿਆਣੇ ਅਤੇ ਹਿਮਾਚਲ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿਤੇ। ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਡਲਹੌਜ਼ੀ, ਸ਼ਿਮਲਾ ਤੇ ਕਾਂਗੜਾ ਵੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਨਿਕਲ ਗਏ। ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਬੋਲੀ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਥਾਵਾਂ ਉਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਹੱਕ ਬਣਦਾ ਸੀ। ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦਾ ਮਸਲਾ ਵੀ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਉਲਝਣ ਵਿਚ ਪਾ ਦਿਤਾ। ਅਕਾਲੀ ਲੀਡਰਸ਼ਿਪ ਨੇ ਦੂਰ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਕੰਮ ਨਾ ਲਿਆ। ਲੰਗੜੇ ਲੂਹਲੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ। ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਟੁਰ ਗਏ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਥੇ ਹੋਣਾ ਲੋੜੀਂਦਾ ਸੀ। ਚਾਹੀਦਾ ਤਾਂ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਵੰਡ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਪਰ ਕੁਰਸੀਆਂ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਲੰਗੜਾ ਪੰਜਾਬ ਮੰਨਣ ਲਈ ਉਤਾਵਲਾਪਨ ਵਿਖਾਇਆ। ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਅਤੇ ਦਰਿਆਈ ਪਾਣੀਆਂ ਦਾ ਝਗੜਾ ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਤੋਂ ਹੀ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ।

1971 ਵਿਚ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਬੜੀ ਹੁਸ਼ਿਆਰੀ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਮੁਲ ਤਾਰ ਕੇ ਲੈਣ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਦਿਤਾ। ਕੀਮਤ ਵਜੋਂ ਫਾਜ਼ਿਲਕਾ ਅਬੋਹਰ ਦਾ ਉਪਜਾਊ ਇਲਾਕਾ ਹਰਿਆਣੇ ਨੂੰ ਦੇਣ ਲਈ ਆਪਣਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਦਿਤਾ। ਜੋ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਨੂੰ ਹਰਿਆਣੇ ਨੂੰ ਦੇਣਾ ਕਿਵੇਂ ਉਚਿਤ ਸੀ?

1982 ਵਿਚ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਤੇ ਨਹਿਰਾਂ ਦੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਫਿਰ ਸੰਘਰਸ਼ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਭਾਵੇਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹਿੱਤਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਜਦੋ-ਜਹਿਦ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਵਿਪ੍ਰੀਤ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸੌੜੀ ਨੀਤੀ ਕਾਰਨ ਪਾਰਟੀ ਹਿੱਤਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮੁੱਖਤਾ ਦਿਤੀ। ਇਸ ਸੰਘਰਸ਼ ਵਿਚ ਲੱਖ ਤੋਂ ਉਪਰ ਸਿੱਖ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਗਏ ਅਤੇ ਕਈ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਜਾਨਾਂ ਵੀ ਗੁਆਈਆਂ।

ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਕਈ ਵਾਰ ਸਮਝੌਤੇ ਲਈ ਸਿੱਖ ਆਗੂਆਂ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਵੀ ਕੀਤੀ ਤੇ ਵਿਖਾਈ ਦੇਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕੁੱਝ ਦੇ ਲੈ ਕੇ ਸਮਝੌਤਾ ਅਵਸ਼ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਪਰ ਦਿਲੋਂ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਦੀ ਪਾਲਿਸੀ ਨੂੰ ਹੀ ਅਪਣਾਈ ਬੈਠੀ ਸੀ। ਨਿਰਾਸ਼ ਤੇ ਮਾਯੂਸ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਇਕ ਤੱਬਕੇ ਨੇ ਤਸ਼ੱਦਦ ਦਾ ਰਾਹ ਅਪਣਾ ਲਿਆ। ਜਿਸ

ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਸੱਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਭੁੱਲ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ 'ਤੇ ਫੌਜੀ ਹਮਲਾ ਕਰ ਕੇ ਕੀਤੀ। ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਬੇਗੁਨਾਹ ਸਿੱਖ ਇਸ ਘਲੂਘਾਰੇ ਵਿਚ ਮਾਰੇ ਗਏ ਅਤੇ ਕਰੋੜਾਂ ਰੁਪਏ ਦੀ ਸੰਪਤੀ ਨਸ਼ਟ ਹੋਈ। ਇਸ ਹਮਲੇ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਸਿੱਖ ਫੌਜੀਆਂ 'ਤੇ ਵੀ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਉਹ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਲ ਭੱਜ ਉੱਠੇ। ਸਮੁੱਚੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਅਵਸਥਾ ਉਤੇ ਕਰਾਰੀ ਸੱਟ ਵੱਜੀ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਜਗਤ ਦੀ ਰੂਹ ਤੜਫ ਉੱਠੀ।

ਨੀਲੇ ਤਾਰੇ ਦੇ ਆਕਰਮਣ ਮਗਰੋਂ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਪੁੱਜੇ ਤਾਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਹੈਂਡ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦਰਸ਼ਨੀ ਡਿਓਚੀ ਵਾਲੇ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿਚ ਲੈ ਗਏ। ਦੋ ਮਿੰਟ ਗੰਭੀਰ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਵਲ ਵੇਖਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਭਾਵੁਕ ਹੋ ਗਏ। ਅੱਖਾਂ 'ਚੋਂ ਜਲ ਧਾਰਾ ਆਪ ਮੁਹਾਰੇ ਵਹਿ ਟੁਰੀ। ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਕੀਤੇ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਨਿਵਾਸ-ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਪਰਤ ਆਏ। ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਸੀ ਆਮ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ।

ਸਰਕਾਰੀ ਮਸ਼ੀਨਰੀ ਰਾਹੀਂ ਨੀਲੇ ਤਾਰੇ ਦੇ ਅਕਰਮਣ ਨੂੰ ਸਹੀ ਦਰਸਾਉਣ ਦਾ ਭਰਪੂਰ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਵਧੇਰੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨੇ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਕੀਤੇ ਕਾਰੇ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਹਿੱਤਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਮੰਨ ਲਿਆ। ਸਾਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਕਦਮ ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਘਾਤਕ ਸਾਬਤ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਨਾਲ ਨਫ਼ਰਤ ਦੀ ਜਵਾਲਾ ਮੁੜ ਭੜਕ ਪਏਗੀ। ਇੰਦਰਾ ਲਈ ਜੋ ਸਤਿਕਾਰ ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਮਨ ਵਿਚ ਸੀ, ਉਹ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਿਆ।

1984 ਵਿਚ ਸਾਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਜਾਣ ਦਾ ਅਵਸਰ ਮਿਲਿਆ। ਆਮ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ। ਜਿਸ ਤੋਂ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਅਵਸਥਾ ਗੰਭੀਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਸੀ ਅਤੇ ਬੇਹੱਦ ਨਿਰਾਸ਼ ਸੀ। ਨਿਰਾਸ਼ਤਾ ਤੋਂ ਨਫ਼ਰਤ ਤੇ ਹਿੰਸਾ ਭੜਕਦੀ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਦਿੱਸ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਕੁੱਝ ਭਿਅੰਕਰ ਕਾਰਾ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਨਿਰਾਸ਼ਤਾ ਤੇ ਨਫ਼ਰਤ ਦੀ ਜਵਾਲਾ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਕੇ 31 ਅਕਤੂਬਰ ਦੀ ਸਵੇਰ ਵੇਲੇ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਉਸ ਦੇ ਨਿਵਾਸ-ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਹਤਿਆ ਹੋ ਗਈ।

ਸੌੜੇ ਹਿੱਤਾਂ ਦੀ ਸੋਚ ਵਾਲੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਤਿਆਰ ਬੈਠੇ ਸਨ ਅਤੇ ਮੌਕੇ ਦੀ ਤਾਂਝ ਵਿਚ ਸਨ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਸਮੂਹਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਫ਼ਾਇਆ ਦਿੱਲੀ ਤੇ ਹੋਰ ਨਗਰਾਂ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉੱਚੀ ਤੇ ਸੁੱਚੀ ਆਬਰੂ ਨੂੰ ਮਿੱਟੀ ਵਿਚ ਰੋਲਿਆ ਜਾਵੇ। 31 ਅਕਤੂਬਰ ਤੇ 1-2-3 ਨਵੰਬਰ ਦੀਆਂ ਤਾਰੀਖਾਂ ਭਾਰਤ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਕਾਲੇ ਅੱਖਰਾਂ ਨਾਲ ਲਿਖੀਆਂ ਜਾਣਗੀਆਂ। ਕਈ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਗਿੱਟੀ-ਮਿੱਥੀ ਸਾਜਸ਼ ਤਹਿਤ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਲੋਥਾਂ ਦੇ ਅੰਬਾਰ ਲੱਗ ਗਏ ਅਤੇ ਅਰਬਾਂ ਰੁਪਏ ਦੀ ਭਾਰਤੀ ਸੰਪਤੀ ਸਾੜ ਕੇ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿਤੀ ਗਈ। ਕੇਵਲ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਹੀ 170

ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਸਾੜੇ ਗਏ।

1985 ਵਿਚ ਕੁੱਝ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦਾ ਮਾਹੌਲ ਵਿਖਾਈ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸੰਤ ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਲੌਗੋਵਾਲ ਨੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਕੁੱਝ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਹਿੰਸਾ ਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਯਤੀਮ ਤੇ ਵਿਧਵਾਵਾਂ ਦੇ ਅੱਥਰੂ ਪੂੰਝੇ। ਭਾਰਤ ਦੀ ਏਕਤਾ, ਅਖੰਡਤਾ, ਸ਼ਾਂਤੀ ਅਤੇ ਅਹਿੰਸਾ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਦਿਤਾ। ਆਪਣੇ ਦੈਵੀ ਪ੍ਰੇਮ ਪਿਆਰ ਦਾ ਫਿਰਾ ਫੁੱਟੜ ਹਿਰਦਿਆਂ ਉਤੇ ਲਾਇਆ। ਮਾਹੌਲ ਕੁੱਝ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਆਸ ਬੱਝਣ ਲੱਗੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਸਮਝੌਤੇ ਦੀ ਕਿਰਨ ਵੀ ਵਿਖਾਈ ਦੇਣ ਲੱਗੀ।

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਰਾਜਪਾਲ ਨੇ ਹਿੰਮਤ ਕਰ ਕੇ ਸੰਤ ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਲੌਗੋਵਾਲ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੁੱਝ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝੌਤੇ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਸੰਤ ਜੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਤੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀਆਂ ਬਾਰੀਕੀਆਂ ਤੋਂ ਨਾਵਾਕਫ਼ ਸਨ। ਆਪ ਨਿਰਛੱਲ ਤੇ ਮਹਾਤਮਾ ਭਾਂਤ ਦੇ ਸਿੱਖੀ ਜੀਵਨ ਵਾਲੇ ਸੱਜਣ ਪੁਰਸ਼ ਸਨ। ਸ. ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਬਰਨਾਲਾ ਤੇ ਸ. ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੰਤਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਕੇ ਪੰਜਾਬ ਸਮਝੌਤੇ ਦੀ ਕੇਂਦਰੀ ਮੰਤਰੀਆਂ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਰੂਪ ਰੇਖਾ ਚਿਤਰੀ ਤੇ ਲਿਖਤੀ ਖਰੜੇ 'ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਤੇ ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਦਸਤਖਤ ਕਰਾਉਣ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਏ। ਇਸ ਸਮਝੌਤੇ ਨੂੰ ਬਾਦਲ-ਟੋਹੜਾ ਗਰੁਪ ਨੇ ਸਵੀਕਾਰ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਹੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਦੋਫਾੜ ਹੋਣ ਦੇ ਲੱਛਣ ਪ੍ਰਤੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਭਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਏ। ਸਮਝੌਤੇ ਦੀ ਵੱਡੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਕਮਿਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਮੁਕੱਰ ਹੋਣ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਸੀ।

ਭੂਤ ਵਿਚ ਹੋਏ ਕਮਿਸ਼ਨਾਂ ਦੀਆਂ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਨੇ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਹਰਿਆਣੇ ਦੀ ਕਾਣੀ ਵੰਡ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਵੀ ਹਰਿਆਣੇ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਜੇਕਰ ਸਮਝੌਤੇ ਸਮੇਂ ਦੀਰਘ ਵਿਚਾਰ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਕਮਿਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਚੱਕਰ ਵਿਚ ਪੈਣ ਦੀ ਥਾਂ ਇਕ ਟੁੱਕ ਫ਼ੈਸਲਾ ਲੈ ਕੇ ਮੁੱਕਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਪਰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਿੱਖ ਆਗੂ ਕੁਰਸੀਆਂ ਦੀ ਪਕੜ ਕਾਰਨ ਇਕ ਟੁੱਕ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕਰਾਉਣ ਤੋਂ ਉਕ ਗਏ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਜਿਉਂ ਦੀ ਤਿਉਂ ਬਣੀ ਰਹੀ।

ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਹੀ ਕਮਿਸ਼ਨ ਮੁਕਰੱਰ ਕਰਨੇ ਸਨ ਤੇ ਕਮਿਸ਼ਨਾਂ ਨੇ ਰਾਜੀਵ ਦੀ ਪਾਲਿਸੀ ਦਾ ਪੱਖ ਪੂਰਨਾ ਸੀ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਜੋ ਹਿੱਤਾਂ ਦੀ ਰਖਵਾਲੀ ਲਈ ਕਾਰਗਰ ਸਾਬਤ ਹੋਣੇ ਸਨ। ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮਾਤਾ ਵਾਂਗ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਬਾਰੇ ਨੀਤੀ ਉਲੀਕੀ ਸੀ। ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਵਾਂਗ ਹੀ ਰਾਜੀਵ ਹਰ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਲਮਕਾਉਣ ਦੀ ਨੀਤੀ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਤਰਜੀਹ ਦੇਂਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਕਾਰਨ ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਨੂੰ ਅਸਥਿਰਤਾ ਦੇ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਹੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਖੜਾ ਹੋਣਾ ਪਵੇ?

ਪਿਛਲੇ ਚਾਰ ਪੰਜ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬ ਸਮੱਸਿਆ ਦਿਨੋ-ਦਿਨ ਗੰਭੀਰ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਕਿਸੇ ਠੀਕ ਭਾਂਤ ਦਾ ਬਨਣੂ ਨਹੀਂ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਦੀਰਘ ਵਿਚਾਰ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲਿਆ ਹੈ। ਇਕ ਸਮੇਂ ਗ੍ਰਹਿ ਮੰਤਰੀ ਸ.

ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ. ਬਰਨਾਲੇ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਉਸਤਤਿ ਦੇ ਪੁਲ ਬੰਨ੍ਹੇ ਸਨ ਤੇ ਫਿਰ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਗੱਦੀਓਂ ਲਾਹ ਦਿਤਾ।

ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਘਾਤਕ ਲੜਾਈ 1983-84 ਵਿਚ ਆਰੰਭ ਹੋਈ। ਫ਼ੌਜ ਨੇ ਬਥੇਰਾ ਲਹੂ ਵੀਟਿਆ ਤੇ ਇਕ ਸਮੇਂ ਇਹ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਅਤਿਵਾਦ ਦੀ ਕਮਰ ਤੋੜ ਦਿਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਅੱਜ ਅਗੇ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਵਧ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਰੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਹੱਲ ਨਾ ਤਾਂ ਫ਼ੌਜੀਆਂ ਕੋਲ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਨੀਮ ਫ਼ੌਜੀਆਂ ਕੋਲ। ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਇਸ ਦਾ ਢੁੱਕਵਾਂ ਹੱਲ ਲੱਭ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਆਗੂ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਨੀਤੀਆਂ ਨਾਲ ਬੱਝੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਜੇ ਨੀਤੀਆਂ ਅਢੁੱਕਵੀਆਂ ਸਾਬਤ ਹੋ ਚੁਕੀਆਂ ਹਨ। ਸਾਡਾ ਅਨੁਮਾਨ ਹੈ ਕਿ ਕੇਂਦਰ ਵਿਚ ਜਦ ਤਕ ਨਵੀਂ ਸਰਕਾਰ ਨਹੀਂ ਬਣਦੀ ਤਦ ਤਕ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਦੁੱਖਾਂਤ ਝਲਣੇ ਹੀ ਪੈਣਗੇ।

14 ਜਨਵਰੀ 1987 ਨੂੰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਗਿਆਨੀ ਜ਼ੈਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਸਾਡੀ ਭੇਟ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਭਵਨ ਵਿਚ ਹੋਈ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਡੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾ-ਅਹਿਲ ਕਰਾਰ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਸਮਾਂ ਬੀਤਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਦੇ ਦਿਤੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਹੋਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋ ਰਹੇ ਹਾਂ।

(ਦਸੰਬਰ 1987)

ਹਿੰਦੂ-ਸਿੱਖ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਗੁੰਮਰਾਹ ਕਰਨ ਦੀ ਡੂੰਘੀ ਚਾਲ

ਕੁੱਝ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹਿੰਦੂ ਸਮਾਚਾਰ ਗਰੁੱਪ ਦੇ ਪਰਚਿਆਂ ਵਿਚ “ਸਿੱਖ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਗੁੰਮਰਾਹ ਕਰਨ ਦੀ ਡੂੰਘੀ ਚਾਲ” ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਸ੍ਰੀ ਵਿਜੇ ਚੋਪੜਾ ਦੀ ਕਲਮ ਤੋਂ ਇਕ ਲੇਖ ਲੜੀ ਚੱਲ ਰਹੀ ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਢੁਕਵਾਂ ਸਿਰਲੇਖ “ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਗੁੰਮਰਾਹ ਕਰਨ ਦੀ ਡੂੰਘੀ ਚਾਲ” ਵਧੇਰੇ ਢੁਕਵਾਂ ਹੋਣਾ ਸੀ। ਇਸ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਇਹ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਣੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਗੁੰਮਰਾਹ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਗੁੰਮਰਾਹ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਦੇ ਸੰਪਾਦਕ ਹਨ।

ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਗੁੰਮਰਾਹੀ ਤੋਂ ਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਗੁੰਮਰਾਹੀ ਦਾ ਆਰੰਭ ਹੋਇਆ, ਇਸ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਸ਼ੱਕ ਦੀ ਕੋਈ ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਨਹੀਂ। ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖ ਭਾਈਚਾਰੇ ਨੂੰ ਤੋੜਨ ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਹਿੰਦੂ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰ ਲਿਆ ਕਿ ਜਨਗਣਨਾ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹਿੰਦੂ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਹਿੰਦੀ ਲਿਖਵਾਉਣ। ਜੇ ਇਵੇਂ ਨਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਜਾਂ ਸਿੱਖ ਸਟੇਟ ਬਣ ਕੇ ਰਹੇਗੀ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਸਟੇਟ ਬਣਨ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦਾ ਇਕੋ ਇਕ ਸਾਧਨ ਝੂਠ ਬੋਲ ਕੇ ਜਨਗਣਨਾ ਸਮੇਂ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਹਿੰਦੀ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦਰਸਾਈ ਜੋ ਕਿ ਇਕ ਕੋਰਾ ਝੂਠ ਸੀ। ਝੂਠ ਦਾ ਆਸਰਾ ਲੈਣ ਨਾਲ ਕਈ ਉਲਝਣਾਂ ਪੈਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਇਕ ਝੂਠ ਨੂੰ ਛੁਪਾਉਣ ਲਈ ਕਈ ਝੂਠ ਬੋਲਣੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਨਫ਼ਰਤ ਭਰੇ ਵਖੇਵੇਂ ਦੇ ਜ਼ਹਿਰ ਦਾ ਜੋ ਬੀਜ ਬੋਇਆ ਗਿਆ ਉਸ ਦਾ ਫਲ ਵੀ ਜ਼ਹਿਰੀਲਾ ਤੇ ਕੌੜਾ ਹੀ ਹੋਣਾ ਸੀ।

ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਬਹੁਤੇ ਸੂਬਿਆਂ ਦਾ ਪੁਨਰ-ਗਠਨ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਪੰਜਾਬ ਇਕ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਬਦਕਿਸਮਤ ਖਿੱਤਾ ਹੈ, ਜਿਥੇ ਇਸ ਅਸੂਲ ਦੀ ਜਾਣ-ਬੁਝ ਕੇ ਉਲੰਘਣਾ ਕੀਤੀ ਗਈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਦੇ ਹਿੰਦੂ ਬਹੁ-ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਖਿੱਤੇ ਕਾਂਗੜਾ, ਅੰਬਾਲਾ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਆਦਿ ਨਵੇਂ ਬਣੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਰੱਖ ਲਏ ਗਏ ਅਤੇ ਨਰੋਲ ਸਿੱਖ ਬਹੁ-ਗਿਣਤੀ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਵਜੂਦ ਵਿਚ ਆਇਆ। ਮੁਢ ਤੋਂ ਹੀ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਸੂਬਾ ਬਣਨ ਦਾ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਿਰੋਧੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੋਂ ਬਾਹਰ ਰਹਿ ਗਏ ਪੰਜਾਬੀ ਖਿੱਤਿਆਂ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਆਰੰਭਿਆ। ਸੰਤ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵਰਤ ਰੱਖ ਕੇ ਸੜ ਮਰਨ

ਦੀ ਧਮਕੀ ਦਿੱਤੀ ਪਰ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਚਤੁਰ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਤਿਫਲ ਤਸੱਲੀਆਂ ਦੇ ਕੇ ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਵਰਤ ਤੁੜਵਾ ਦਿੱਤਾ।

ਇਸੇ ਮਸਲੇ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਵਰਿਆਮ ਸ. ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਫੇਰੂਮਾਨ ਨੇ 74 ਦਿਨਾਂ ਦਾ ਮਰਨ ਵਰਤ ਰੱਖ ਕੇ ਆਪਣਾ ਅਦੁੱਤੀ ਬਲੀਦਾਨ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਕੋਈ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਾ ਮੰਨਿਆ।

ਅੱਜ ਦੀ ਗੰਭੀਰ ਸਮੱਸਿਆ ਦੀ ਨੀਂਹ ਵਿਚ ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਚਿਣੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਵੱਖਵਾਦ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਕਾਂਗਰਸ ਤੇ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਦੀ ਤੱਗੜੀ ਲਾਬੀ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਭੋਲੇ ਭਾਲੇ ਮੂੰਹ ਨਾਲ ਇਹ ਭੱਦਰ-ਪੁਰਸ਼ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਉਲਝੀ ਤਾਣੀ ਦਾ ਸਾਰਾ ਭਾਰ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਤੇ ਸੁੱਟਣ ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਵੱਖਵਾਦ ਤੇ ਆਤੰਕਵਾਦ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀਆਂ ਇੱਟਾਂ ਅਤੇ ਸੀਮਿੰਟ ਦੀਆਂ ਭਰ ਭਰ ਤਗਾਰੀਆਂ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਹਿੰਦੂ ਸੰਪਾਦਕਾਂ ਤੇ ਮਗਰੋਂ ਸੰਜੇ ਗਾਂਧੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ਪਾਈਆਂ ਸਨ। ਕਈ ਅਕਾਲੀ ਆਗੂਆਂ ਦੀ ਨਾ-ਸਮਝੀ ਕਾਰਨ ਇਸ ਘਿਨਾਉਣੀ ਉਸਾਰੀ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਲੋਂ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਣ ਨੂੰ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਲਈ ਉਪਲੱਭਧੀ ਸਮਝ ਲਿਆ। ਇਸ ਖੇਡ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ। ਇਹ ਖੇਡ ਰਾਜਸੀ ਆਗੂਆਂ ਦੇ ਮਨ ਭਾਉਂਦੀ ਸੀ।

ਇਸ ਗੱਲ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸੰਦੇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਭਾਰਤ ਇਕ ਧਰਮ-ਨਿਰਪੱਖ ਦੇਸ਼ ਹੈ ਪਰ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਇਸ ਵਿਧਾਨ ਨੂੰ ਸੱਚੇ ਦਿਲੋਂ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਦੀ ਇਛੁੱਕ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਪਾਰਟੀ ਹਿੱਤਾਂ ਕਾਰਨ ਆਏ ਦਿਨ ਇਸ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਅੱਖੋਂ ਉਹਲੇ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਕਿ ਏਅਰ ਮਾਰਸ਼ਲ ਸ. ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸ. ਦਿਲਬਾਗ ਸਿੰਘ ਹਵਾਈ ਸੈਨਾ ਦੇ ਕਦੀ ਵੀ ਮੁੱਖੀ ਨਾ ਬਣ ਸਕਦੇ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਗਿਆਨੀ ਜ਼ੈਲ ਸਿੰਘ ਭਾਰਤ ਦੇ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਦੇ ਉੱਚ ਅਹੁਦੇ 'ਤੇ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੋ ਸਕਦੇ, ਜੇਕਰ ਭਾਰਤ ਦਾ ਸੰਵਿਧਾਨ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖ ਨਾ ਉਲੀਕਿਆ ਗਿਆ ਹੁੰਦਾ। ਸ. ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਹੋਮ ਮਨਿਸਟਰ ਨਾ ਹੁੰਦੇ ਜੇਕਰ ਭਾਰਤ ਹਿੰਦੂ ਰਾਸ਼ਟਰ ਹੁੰਦਾ। ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਤੇ ਬੰਗਲਾ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹਿੰਦੂ ਦਾ ਨਾਮ ਲੀਡਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਹਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਰਾਜ-ਕਾਜ ਵਿਚ ਬਾਕੀਆਂ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਵਾਂਗ ਹਿੱਸਾ ਲੈ ਰਹੇ ਹਨ।

ਅਤਿਵਾਦ ਤੇ ਖਾੜਕੂ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਹੀ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਲਈ ਘਾਤਕ ਸਾਬਤ ਹੋਣੀ ਹੈ ਅਤੇ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਨੀਲੇ ਤਾਰੇ ਦਾ ਅਕਰਮਣ ਰੋਕਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਜੇਕਰ ਯੋਗ ਸਮੇਂ ਬਾਨਣੂ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਸ. ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਅਟਵਾਲ ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਵੱਡੇ ਅਫਸਰ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਤਲ ਦੇ ਸਮੇਂ ਸ. ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਾਂਗਰਸੀ ਮਨਿਸਟਰੀ ਸੀ। ਵੋਟਾਂ ਦੀ ਘਿਨਾਉਣੀ ਖੇਡ ਕਾਰਨ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕੋਈ ਅਸਰਦਾਇਕ ਕਦਮ ਨਾ ਪੁਟਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਖੇਡ ਨੂੰ ਚਲ ਸੋ ਚਲ ਆਖ ਕੇ ਉਤਸ਼ਾਹਤ ਕੀਤਾ।

ਮਸਲਾ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬ ਨਾਲ ਹੋਏ ਅਨਿਆਏ ਨੂੰ ਸੁਲਝਾਉਣ ਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਇਸ ਮਸਲੇ ਨੂੰ ਧਰਮ-ਯੁੱਧ ਦਾ ਨਾਮ ਦੇ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਮਸਲੇ ਨੂੰ ਅਕਾਲੀ ਮਸਲੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਭਾਰਿਆ। ਇਹ ਗੱਲ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਰਾਸ ਬੈਠਦੀ ਸੀ। ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਕਿਸੇ ਚਾਲ ਅਧੀਨ 3 ਜੂਨ 1984 ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪੁਰਬ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਨੀਲੇ ਤਾਰੇ ਦਾ ਅਕਰਮਣ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ 'ਤੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਅਗੇ ਪਿਛੋਂ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ? ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਨਿਹੱਥੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਿੱਖ ਯਾਤਰੂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰਾਜਨੀਤੀ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਮੌਤ ਦੀ ਲਪੇਟ ਵਿਚ ਘਿਰ ਗਏ। ਸਾਰੇ ਜਗਤ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਹਾਹਾਕਾਰ ਮੱਚ ਗਈ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਜਗਤ ਦੀ ਧਾਰਮਿਕ ਭਾਵੁਕਤਾ ਨੂੰ ਗਹਿਰੀ ਸੱਟ ਵੱਜੀ।

ਧਰਮ ਅਸਥਾਨਾਂ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਮਾਰਧਾੜ ਜਾਂ ਵੱਖਵਾਦ ਦੀ ਨੀਤੀ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣਾ ਕੋਈ ਅਕਲਮੰਦੀ ਨਹੀਂ। ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਟੈਂਕਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਬੁਲਡੋਜ਼ਰ ਦੇ ਦਮਨ ਚੱਕਰ ਕਰਕੇ ਵੀ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਮਸਲਾ ਅੱਗੇ ਤੋਂ ਵੀ ਗੰਭੀਰ ਤੇ ਉਲਝਿਆ ਹੋਇਆ ਬਣ ਗਿਆ।

ਲੇਖ ਲੜੀ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਲੇਖਕ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਸਭ ਪਾਸਿਓਂ ਦੋਸ਼ੀ ਠਹਿਰਾਉਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਇਹ ਇਲਜ਼ਾਮ ਲਗਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀ ਇਕ ਮੰਗ ਮੰਨ ਲਈ ਗਈ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਦੂਜੀ ਮੰਗ ਲਈ ਹੱਥ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਕਥਨ ਤੱਥਾਂ ਦੇ ਅਧਾਰਤ ਨਹੀਂ।

ਸੰਤ ਲੌਗੋਵਾਲ ਨਾਲ ਕੇਂਦਰ ਨੇ ਜਿਸ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਇਨਸਾਫ਼ ਤੇ ਸੱਚਾਈ ਨਾਲ ਜੇ ਕੇਂਦਰ ਲਾਗੂ ਕਰ ਦੇਂਦਾ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਅੱਜ ਦੀ ਹੋਈ ਅਧੋਗਤੀ ਦੇ ਬਦਬਖਤੀ ਤੋਂ ਬਚਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਆਗੂ ਜੇਕਰ ਈਮਾਨਦਾਰੀ ਨਾਲ ਮਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕਰਨ ਦੀ ਰੁਚੀ ਰੱਖਦੇ ਤਾਂ ਅੱਜ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਹੱਲ ਹੋ ਗਈਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ।

ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਬਾ ਬਣਨ ਨਾਲ ਹਰਿਆਣੇ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਕੁੜੱਤਣ ਦੇ ਬੀਜ ਬੀਜੇ ਗਏ। ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਜੋ ਵਾਜਬੀ ਹੱਕ ਬਣਦਾ ਸੀ, ਉਹ ਹਰਿਆਣੇ ਨੂੰ ਦੇ ਕੇ ਹਰਿਆਣਵੀਆਂ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਨੀਤੀ ਅਪਨਾਈ ਗਈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀਆਂ ਕਾਰਨ ਕਾਂਗਰਸ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਬਣਨਾ ਕਠਿਨ ਸਮਝਿਆ ਗਿਆ।

ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਰਾਜਸੀ ਤਾਕਤ ਲਈ ਲੜਾਈ ਲੜਨੀ ਅਕਾਲੀਆਂ ਲਈ ਸ਼ੋਭਨੀਕ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮਿਸਲਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਸਾਡੇ ਵਡੇਰਿਆਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਕਦੀ ਵੀ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਮਿਸਲ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦਾ ਅੰਗ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬਣਾਇਆ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਰਾਜਸੀ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕਦੀ ਖੇਡ ਨਹੀਂ ਸੀ ਖੇਡੀ। ਜਿਹੜੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਆਪਣੇ ਪੁਰਾਣੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਭੁਲ

ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਿਛਲੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਹੋਈਆਂ ਗ਼ਲਤੀਆਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਦੁਹਰਾਉਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

ਆਓ! ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਵਿਰਸੇ ਨੂੰ ਨਾ ਭੁਲੀਏ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਮਾਣ ਮਰਯਾਦਾ ਨੂੰ ਠੇਸ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਚਾਲਾਂ ਦਾ ਡੱਟ ਕੇ ਵਿਰੋਧ ਕਰੀਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਵਿੱਤਰ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਨਿਰੋਲ ਧਾਰਮਿਕ ਬ੍ਰਿਤੀਆਂ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਹੀ ਸੇਵਾ ਸੰਭਾਲ ਕਰਨ। ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕਲਿਆਣ ਦਾ ਇਸੇ ਵਿਚ ਰਾਜ਼ ਲੁਕਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਸਾਡੇ ਵਿਦਵਾਨ ਸੰਪਾਦਕ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮਸਲੇ ਦੀ ਡੂੰਘਾਈ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੇ ਅਤੇ ਅਜੋਕੇ ਵਾਪਰ ਰਹੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਲੈ ਕੇ ਲੇਖ ਲੜੀਆਂ ਦਾ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਕਦੀ ਉਹ ਜਥੇਦਾਰਾਂ ਦੇ ਕਈ ਪੈਂਠਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਚਲਾਉਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਕਦੇ ਅਤਿਵਾਦੀਆਂ ਹੱਥੋਂ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਸਮੂਹ ਵਿਚ ਹੋਈਆਂ ਅਵਗਿਆਵਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਛੇੜਦੇ ਹਨ।

ਯਸ਼ ਜੀ ਦਾ ਲੇਖ ਵੀ ਉਲਾਰ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਨਾਲ ਹੋਏ ਅਨਿਆਏ ਨੂੰ ਉਹ ਖੁਲ੍ਹ ਕੇ ਨਹੀਂ ਲਿਖਦੇ।

ਉਹ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਇਕ ਸੋਚੀ ਸਮਝੀ ਯੋਜਨਾ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਹਿੰਦੀ ਖੇਤਰ ਬਣਾਉਣਾ ਲੋਚਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਉਹ ਜੇਲ੍ਹ ਵੀ ਗਏ।

ਕੇਂਦਰ ਨੇ ਲੈਗੋਵਾਲ ਸਮਝੌਤੇ ਨਾਲ ਜੋ ਅਨਿਆਇ ਕੀਤਾ ਇਸ ਨੂੰ ਭੁੱਲੀ ਵਿਸਰੀ ਦਾਸਤਾਨ ਸਮਝਕੇ ਅੱਖੋਂ ਪਰੋਖੇ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਪੰਜਾਬ ਇਕ ਸਰਹੱਦੀ ਸੂਬਾ ਹੈ। ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਸਰਹੱਦ ਨਾਲ ਲੱਗਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਵਧੇਰੇ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਜਿਥੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਰਖਵਾਲੀ ਦੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹਨ, ਉਥੇ ਸਮੂਹ ਪੰਜਾਬ ਵਾਸੀਆਂ ਵਲੋਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹਿੱਤਾਂ ਲਈ ਮਿਲ ਕੇ ਹਮਲਾ ਮਾਰਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਫਰਜ਼ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਰਜ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਵਿਦਵਾਨ ਸੰਪਾਦਕ ਜੇਕਰ ਆਪਣੀ ਕਲਮ ਰਾਹੀਂ ਭਰਪੂਰ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਤਾਂ ਅਵਸ਼ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਤਮਸ਼ ਵਿਚ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੀ ਕਿਰਨ ਲਿਸ਼ਕ ਸਕਦੀ ਹੈ।

(ਜੁਲਾਈ 1988)

ਪਵਿੱਤਰ ਗੁਰਧਾਮਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜਸੀ ਅਖਾੜਾ ਨਾ ਬਣਾਓ

ਅਸੀਂ ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਹੀ ਹੋਕਾ ਦਿੰਦੇ ਰਹੇ ਹਾਂ ਕਿ ਧਾਰਮਿਕ ਅਸਥਾਨਾਂ 'ਚੋਂ ਰਾਜਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਬਾਹਰ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਸਾਡੀ ਬੇਨਤੀ ਸੁਣੀ-ਅਣਸੁਣੀ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ। ਇਕ ਪੱਤਰ ਸ਼ਹੀਦ ਸੰਤ ਲੌਗੋਵਾਲ ਜੀ ਨੂੰ 25 ਅਗਸਤ 1980 ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਪ੍ਰਧਾਨ ਬਣਨ ਸਮੇਂ ਲਿਖੀ ਤੇ 1982 ਵਿਚ ਜਥੇਦਾਰ ਟੋਹੜਾ ਜੀ ਨੂੰ ਵੀ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ 'ਤੇ ਪੱਤਰ ਪਾਇਆ ਸੀ।

ਸੰਤ ਜੀ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਪੱਤਰ ਵਿਚ ਇਉਂ ਲਿਖਿਆ : ਤੁਹਾਡੀ ਸੁਚੱਜੀ ਦੇਖ-ਰੇਖ ਵਿਚ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਪ੍ਰਗਤੀਆਂ ਦੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਸਿਖਰਾਂ ਛੋਹਵੇਂ, ਇਹ ਸਾਡੀ ਮਨੋਕਾਮਨਾ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਘੇਰਾ ਮੋਕਲਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਜਥੇਬੰਦੀ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਸਰਬ-ਸਾਂਝੀ ਪਾਰਟੀ ਵਜੋਂ ਉਭਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਜਾਤ ਪਾਤ, ਸ਼੍ਰੇਣੀਵਾਦ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੇ ਵਖਰੇਵਿਆਂ ਤੋਂ ਉਪਰ ਉਠ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਪ੍ਰਗਤੀ ਲਈ ਇਹ ਪਾਰਟੀ ਆਪਣਾ ਗੌਰਵ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰੇ।

ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਦਫ਼ਤਰ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅਹਾਤੇ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਲੈ ਜਾਣ ਲਈ ਦੀਰਘ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਦਫ਼ਤਰ ਦੇ ਬਾਹਰ ਹੋਣ ਨਾਲ ਕਈ ਭਾਂਤ ਦੀਆਂ ਅਣਸੁੱਖਾਵੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਜੋ ਰਾਜਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੀ ਆਪਸੀ ਕਸ਼ਮਕਸ਼ ਕਾਰਨ ਵਾਪਰ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਨ ਸਵਰਨ ਮੰਦਰ ਦੀ ਮਾਣ-ਮਰਯਾਦਾ ਨੂੰ ਅਵੱਸ਼ ਠੇਸ ਪਹੁੰਚ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਇਕ ਭਵਿੱਖਬਾਣੀ ਸਾਬਤ ਹੋਈ।

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਹਿੰਦੀ ਜਨਤਾ ਆਪਣਾ ਮਨੋਬਲ ਗੁਆ ਬੈਠੀ ਸੀ। ਜਨਤਾ ਹਰ ਦੁੱਖ ਤਕਲੀਫ਼ ਤੇ ਆਈ ਆਫ਼ਤ ਨੂੰ ਕੁਦਰਤ ਵਲੋਂ ਸਮਝ ਕੇ ਜਰਵਾਣਿਆਂ ਦਾ ਤਸੱਦਦ ਸਹਿਣ ਦੀ ਆਦੀ ਬਣ ਗਈ ਸੀ। ਮੁਗਲ, ਪਠਾਨ ਤੇ ਤੁਰਕ ਆਏ ਦਿਨ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਨੂੰ ਕੁੱਚਲਣ ਲਈ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਦੀ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਦਰੋਹਾਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਬਨਾਉਣ ਲਈ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੇ ਮੁੱਢ ਬੰਨ੍ਹਿਆਂ। ਆਪ ਪਾਸੋਂ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਲੈ ਕੇ ਸਮਰਥ ਰਾਮਦਾਸ ਜੋ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸ਼ਿਵਾਜੀ ਦੇ ਗੁਰੂ ਸਨ ਨੇ ਆਪ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਂਦੇ ਹੋਏ

ਆਖਿਆ : “ਏਹ ਬਾਤ ਮੇਰੇ ਮਨ ਭਾਵਤੀ ਹੈ” ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਹੀ ਸ਼ਿਵਾ ਜੀ ਤੇ ਸਤਿਨਾਮੀ ਸਾਧੂਆਂ ਨੇ ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਹੋ ਕੇ ਬੜੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਯੁੱਧ ਕੀਤੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਜਨਤਕ ਵਿਦਰੋਹਾਂ ਦਾ ਆਰੰਭ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਤੋਂ ਹੋਇਆ ਹੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਯੁੱਧਾਂ ਜੰਗਾਂ ਲਈ ਲੋਹਗੜ੍ਹ ਦਾ ਕਿਲ੍ਹਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬਣਵਾਇਆ ਜਿਥੇ ਮੋਰਚਿਆਂ ਦੇ ਝਰੋਖੇ ਹੁਣ ਵੀ ਵੇਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਅਸਥਾਨ 'ਤੇ ਅੱਜਕੱਲ੍ਹ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਸਾਹਿਬ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਅਸਥਾਨ ਉਚੀ ਕੁਰਸੀ 'ਤੇ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜਿਥੇ ਕਾਫ਼ੀ ਪਉੜੀਆਂ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਹੀ ਉਪਰ ਜਾਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਮੇਂ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਅਕਾਲੀ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਿਹੰਗ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ਰਾਜਸੀ ਮਾਮਲੇ ਤਾਂ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਹੀ ਨਜਿੱਠਦੇ ਸਨ। ਜਿਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਿੰਦੂ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਤੇ ਸਿੱਖ ਮੰਤਰੀ ਭਾਗ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਸਿੱਖ ਦੀਆਂ ਧਾਰਮਿਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਤੇ ਰਹਿਤਾਂਕੁਰਹਿਤ ਬਾਰੇ ਨਿਰਣਾਕਾਲ ਖਤ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ 'ਤੇ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਲਾਹੌਰ ਸਮੁੱਚੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦਾ ਰਾਜਨੀਤਕ ਕੇਂਦਰ ਸੀ, ਜਿਥੇ ਸਾਰੀ ਪਰਜਾ ਦੇ ਹਿੱਤ ਲਈ ਰਾਜਨੀਤਕ ਫ਼ੈਸਲੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਰਾਜ, ਧਰਮ-ਨਿਰਪੇਖਤਾ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਕਾਇਮ ਸੀ। ਕੋਈ ਇਕ ਉਦਾਹਰਣ ਵੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ ਜਦੋਂ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਵਲੋਂ ਕਿਸੇ ਰਾਜਸੀ ਕਰਤਵ ਲਈ ਹੁਕਮ ਸਾਦਰ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ। ਸਮੇਂ ਦੇ ਮੁਤਾਬਿਕ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਪ੍ਰਗਤੀਸ਼ੀਲ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਇਕ ਅਨੋਖੀ ਉਦਾਹਰਣ ਹੈ।

ਭਾਰਤ ਦੀ ਅਨੇਕਤਾ ਹੀ ਭਾਰਤ ਦੀ ਏਕਤਾ ਦੀ ਜਾਮਨ ਹੈ। ਜੇ ਕੋਈ ਬਲ ਨਾਲ ਜਾਂ ਰਾਜਸੀ ਲੁੱਬੜ ਚਾਲਾਂ ਨਾਲ ਭਾਰਤ ਦੀ ਅਨੇਕਤਾ ਨੂੰ ਠੇਸ ਪਹੁੰਚਾਏਗਾ ਤਾਂ ਉਹ ਭਾਰਤ ਦੀ ਏਕਤਾ ਲਈ ਘਾਤਕ ਸਿੱਧ ਹੋਵੇਗਾ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਗੁਲਦਸਤੇ ਵਿਚ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੇ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਦੀ ਸਭਿਅਤਾ, ਬੋਲੀ, ਹਿੰਦੂ, ਮੁਸਲਮਾਨ, ਸਿੱਖ, ਬੋਧੀ, ਈਸਾਈ, ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਫੁਲ ਇਸਦੇ ਸੋਹਜ, ਸੁਆਦ ਸੁਗੰਧੀ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਤੇ ਗਲਬਾ ਪਾਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸੰਦੇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਜਦੋਂ ਮੇਲ ਮਿਲਾਪ ਦੀ ਥਾਂ ਗਲਬੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਬਣ ਗਈ ਤਾਂ ਇਹ ਸੁੰਦਰ ਗੁਲਦਸਤਾ ਖੇਰੂ-ਖੇਰੂ ਹੋ ਕੇ ਮਿੱਟੀ ਵਿਚ ਰੁੱਲ ਜਾਵੇਗਾ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਭੂਤਕਾਲ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਦੇਂਦਾ ਹੈ।

ਭਾਰਤ ਅਨੇਕਤਾ ਵਿਚ ਏਕਤਾ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ। ਜੇ ਇਸਦੀ ਅਨੇਕਤਾ ਨੂੰ ਠੇਸ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਭਾਵੇਂ ਏਕਤਾ ਦਾ ਹੋਕਾ ਦੇਵੇ, ਉਹ ਭਾਰਤ ਦੀ ਏਕਤਾ ਦਾ ਵੈਰੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਏਕਤਾ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਬਨਾਉਣ ਲਈ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੀ ਧਾਰਾ

370 ਵਿਧਾਨ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਕਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਾਰਾਵਾਂ ਮਨੀਪੁਰ, ਮਿਜ਼ੋਰਮ, ਅਰੁਨਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਵਿਧਾਨ ਵਿਚ ਪਾਈਆਂ ਗਈਆਂ। ਘਰ ਦੀ ਏਕਤਾ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਲਈ ਵੱਡੇ ਜਿਗਰੇ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਲਈ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਆਗੂਆਂ ਨੂੰ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ।

ਕਲਮ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ

ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਕਰਕੇ ਮੰਨਿਆ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂਵਿਅਕਤੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਂਦੇ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਅਨੋਖੇ ਵਿਅਕਤੀਤਵ ਦੁਆਰਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ੁਭ ਕਰਨੀ ਤੇ ਸਿੱਖਰ ਨੂੰ ਛੂੰਹਦੀਆਂ ਜੀਵਨੀਆਂ ਇਕ ਉਦਾਹਰਨ ਤੇ ਰੋਸ਼ਨੀ ਦੇ ਮਿਨਾਰ ਦਾ ਕੰਮ ਦੇਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸਵੱਛ, ਨਿਰਮਲ ਤੇ ਗਿਆਨ ਭਰਪੂਰ ਜੀਵਨੀਆਂ ਦਾ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ 'ਤੇ ਅਵੱਸ਼ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਤੇ ਇਸਦੀ ਸਦੀਵੀ ਛਾਪ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ 'ਤੇ ਪੈਂਦੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਪਲਟਾ ਆਉਂਦਾ। ਇਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਵੇਂ ਜਨਮ ਦਾ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।

ਸਤਿਗੁਰ ਕੈ ਜਨਮੇ ਗਵਨੁ ਮਿਟਾਇਆ॥

ਅਨਹਤਿ ਰਾਤਾ ਇਹੁ ਮਨੁ ਲਾਇਆ (940)

ਸਿੱਖ ਦਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਲ ਮਿਲਾਪ ਨੂੰ ਨਵਾਂ ਜਨਮ ਹੋਣਾ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਦੇ ਮਿਲਣ ਕਾਰਨ ਸਿੱਖ ਵਿਚ ਇਕ ਅਨੋਖਾ ਪਲਟਾ ਆਉਂਦਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਨੋਬਿਰਤੀ ਬਦਲ ਜਾਂਦੀ ਤੇ ਉਹ ਕਰਮਯੋਗੀ ਹੋ ਨਿਬੜਦੇ। ਗੁਰੂ ਕਾਲ ਦੇ ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਹੀ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਸੱਚੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਕਰ ਕੇ ਮੰਨਦੇ। ਗੁਰੂ ਨਿਰੰਕਾਰ ਦੇ ਸਰਗੁਣ ਸਰੂਪ ਨਿਸਚਿਤ ਕਰਦੇ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਹਰੀ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਮੰਨਿਆ ਹੈ :

ਕੋਊ ਹਰਿ ਸਮਾਨਿ ਨਹੀ ਰਾਜਾ॥

ਏ ਭੁਪਤਿ ਸਭ ਦਿਵਸ ਚਾਰਿ ਕੇ ਝੂਠੇ ਕਰਤ ਦਿਵਾਜਾ॥ (956)

ਗੁਰੂਆਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ, ਦੂਜੀ, ਤੀਜੀ ਆਦਿ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਕਰ ਕੇ ਵਿਖਿਆਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੇ ਦੋ ਤਲਵਾਰਾਂ ਪਹਿਨ ਕੇ ਇਸ ਪ੍ਰਥਾ ਨੂੰ ਰਸਮੀ ਤੌਰ ਤੇ ਪ੍ਰਪੱਕ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਦੀ ਮੀਰੀ-ਪੀਰੀ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਤੇ ਦੀਨ-ਦੁਖੀਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਤੇ ਸੰਭਾਲ ਲਈ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਈ। ਇਹ ਕੋਈ ਦੁਨਿਆਵੀ ਮੀਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਵਕਤ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਉਚਿੱਤ ਅਧਿਕਾਰ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਦਖਲ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਜਹਾਂਗੀਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਸੁਖਾਵਾਂ ਸੰਬੰਧ ਸੀ।

1626 ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੇ ਜਹਾਂਗੀਰ ਨਾਲ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ

ਆਪਣੇ ਚਰਨਛੋਹ ਨਾਲ ਭਾਗ ਲਾਏ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਵਕਤ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਉਚਿੱਤ ਅਧਿਕਾਰ ਖੇਤਰਾਂ ਨੂੰ ਚੁਣੌਤੀ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਨਿਆਇ ਜਾਂ ਜ਼ੁਲਮ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਵਿਰੁਧ ਡੱਟ ਕੇ ਆਵਾਜ਼ ਉਠਾਈ। ਧਰਮ ਦੇ ਕਾਰਜ ਖੇਤਰ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਆ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਘੋੜ ਸਵਾਰ ਫੌਜੀ ਰੱਖੇ ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦਾ ਆਮ ਰਿਵਾਜ ਸੀ। ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਧਨਾਢ ਪੁਰਸ਼ ਤੇ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਹਿਫਾਜ਼ਤ ਲਈ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਸਨ।

ਪੀਰੀ ਦਾ ਕੁੰਡਾ ਮੀਰੀ ਤੇ ਸੀ। ਮੀਰੀ ਕੋਈ ਸੁਤੰਤਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਮੀਰੀ ਦੀ ਤੁੱਲਨਾ ਪੀਰੀ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਪੀਰੀ ਤੋਂ ਹੀ ਮੀਰੀ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਮੀਰੀ 'ਤੇ ਪੀਰੀ ਦਾ ਕੰਟਰੋਲ ਸੀ। ਮੀਰੀ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਜ਼ਾਤੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਤੇ ਉਸਦੇ ਜਮਾਂਦਰੂ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਕੋਈ ਮੁਲਕਗੀਰੀ ਜਾਂ ਸੁਤੰਤਰ ਰਾਜ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਮੁਗਲ ਰਾਜ ਹੱਦੋਂ ਵੱਧ ਜ਼ੁਲਮੀ ਤੇ ਅਤਿਆਚਾਰੀ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਅਤਿਆਚਾਰੀ ਤੇ ਜ਼ਾਲਮ ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਸੋਧਨ ਲਈ ਭੇਜਿਆ। ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਮੁੱਢਲੇ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖੀ। ਜੋ ਮਗਰੋਂ ਮਿਸਲਾਂ ਤੇ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਜਾਗਰ ਹੋਈ।

ਗੁਰੂ-ਘਰ ਵਿਚ ਕਲਮ ਦੀ ਸਰਦਾਰੀ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਥਾਂ ਰਹੀ ਹੈ। ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਤਲਵਾਰ ਤੋਂ ਕਲਮ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਮਹਾਨਤਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਬਾਣੀ ਦਾ ਲਿਖਤੀ ਰੂਪ ਕਲਮ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਵਜੂਦ ਵਿਚ ਆਇਆ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਾਬੋ ਕੀ ਤਲਵੰਡੀ ਵਿਚ ਨਿਵਾਸ ਸਮੇਂ ਮੁੜ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੀੜ ਜੋ ਆਪ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਿਵਾਸ ਸਮੇਂ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਈ ਸੀ, ਉਸ ਦੀ ਮੁੜ ਕੇ ਰਚਨਾ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਤੇ ਹੋਰ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਬੀੜ ਦਾ ਨਾਮ ਦਮਦਮੀ ਬੀੜ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਇਆ।

ਆਨੰਦਪੁਰ ਤੇ ਸਾਬੋ ਕੀ ਤਲਵੰਡੀ ਦੋਵਾਂ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਸਾਬੋ ਕੀ ਤਲਵੰਡੀ ਦੀ ਬੀੜ ਲਿਖਣ ਸਮੇਂ ਕਲਮਾਂ ਘੜੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਵਰਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਕਲਮਾਂ ਨੂੰ ਛੰਭ ਦੀ ਭੇਟਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਇਵੇਂ ਇਥੇ ਇਕ ਸਰੋਵਰ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਹੋਇਆ, ਜਿਸਦਾ ਨਾਮ ਲਿਖਣ-ਸਰ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ।

ਕਲਮ ਗਿਆਨ ਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਰੂਪ ਹੈ। ਇਸ ਕਲਮ ਦੀ ਰਾਖੀ ਤੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰੀ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਤਲਵਾਰ ਵਰਤੋਂ ਉਚਿੱਤ ਸਮਝੀ ਗਈ।

ਧਰਮ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ

ਧਰਮ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰੀਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਨਾ ਸਮਝਣ ਕਾਰਨ

ਇਸ ਸੰਬੰਧ 'ਚੋਂ ਚਾਨਣ ਘਟ ਤੇ ਗਰਮਾ-ਗਰਮੀ ਵਧੇਰੇ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦੇ ਮੁੱਢਲੇ ਸੰਗਰਾਮੀਆਂ ਜਿਵੇਂ ਤਿਲਕ, ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ, ਮੌਲਾਨਾ ਆਜ਼ਾਦ, ਅਬਦੁੱਲ ਗੁਫਾਰ ਖਾਂ, ਸ਼ੇਖ ਮੁਹੰਮਦ, ਅਬਦੁੱਲਾ ਅਤੇ ਡਾਕਟਰ ਕਿਚਲੂ ਵਰਗੇ ਅਨੇਕਾਂ ਆਗੂ ਜੋ ਆਪੋ-ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਵਿਚ ਪਰਪੱਕ ਸਨ ਪਰ ਵਿਧਾਨ ਵਿਚ ਧਰਮ ਨਿਰਪੇਖਤਾ ਦੇ ਸਮਰਥਕ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਧਰਮ ਦੀਆਂ ਸ਼ੁਧ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਧਰਮ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹੀ ਕਦੇ ਵੀ ਕਿਸੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਸੰਸਥਾ ਦਾ ਸਮਰਥਣ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਧਰਮ 'ਤੇ ਅਧਾਰਤ ਕਿਸੇ ਜਥੇਬੰਦੀ ਲਈ ਵੱਖਰੇ ਰਾਜ ਦੀ ਸਥਾਪਤੀ ਦੀ ਪਰੋੜਤਾ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਕਈ ਪੁਰਸ਼ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਵੀ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਧਰਮ 'ਤੇ ਆਧਾਰਤ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਰਾਜਸੀ ਸੱਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਧਰਮ ਦੀ ਕੁਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਪੁਰਸ਼ ਧਰਮ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਪੁੱਖਤਾ ਨਹੀਂ, ਅਧੂਰੇ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੇ ਧਰਮਾਂ ਦੀਆਂ ਰਹੁ-ਰੀਤਾਂ, ਪੂਜਾ ਪਾਠ ਦੇ ਤਰੀਕਿਆਂ ਵਿਚ ਭਿੰਨਤਾ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਪਰ ਸੱਚੇ ਧਰਮੀ ਪੁਰਸ਼ ਦੀਆਂ ਨੈਤਿਕ ਕਦਰਾਂਕੀਮਤਾਂ ਇਕ ਸਾਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਧਰਮ ਸ਼ੁਭ ਗੁਣਾਂ, ਇਖਲਾਕੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਵਿਚ ਵਿਚਰਨ ਦਾ ਹੀ ਇਕ ਸਾਂਝਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ।

ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਘੋਲ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਲਾਂਭੇ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਲਈ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਰਬ ਸਾਂਝੇ ਧਾਰਮਿਕ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਰਾਜਨੀਤੀ ਉਤੇ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਲਾਗੂ ਕਰਨਾ ਦੇਸ਼ ਤੇ ਜਨਤਾ ਲਈ ਲਾਭਦਾਇਕ ਸਿੱਧ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਧਰਮ ਦਾ ਉਹ ਪੱਖ ਹੈ ਜੋ ਧਰਮ ਅਖਵਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਧਰਮ ਨਿਰਪੇਖ ਹੈ। ਇਵੇਂ ਧਰਮ ਨਿਰਪੇਖ ਦਾ ਧਰਮ ਕੁੰਡਾ ਰਾਜਨੀਤੀ 'ਤੇ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਨੂੰ ਵੱਖਵੱਖ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਵੀ ਜੀ ਆਇਆ ਆਖਣਗੇ। ਇਸ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਵਾਦ-ਵਿਵਾਦ ਤੇ ਸ਼ੰਕੇ ਦੀ ਕੋਈ ਗੂੰਜਾਇਸ਼ ਨਹੀਂ।

ਜਦ ਕਿਸੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਤੋਂ ਗੱਲ ਉਪਰ ਲੰਘ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦਾ ਆਸਰਾ ਢੂੰਡਦਾ ਹੈ। ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੇ ਅਸਰ ਰਸੂਖ ਨੂੰ ਵਰਤਦਾ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਕੁਝ ਵੱਡੇ ਗਰੋਹ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਹਿੰਦੂ, ਮੁਸਲਮਾਨ, ਸਿੱਖ, ਈਸਾਈ, ਬੋਧੀ ਆਦਿ। ਜੋ ਨਿੱਜੀ ਜਾਂ ਸੰਸਥਾ ਦੇ ਕਾਰਜਾਂ ਲਈ ਧਰਮ ਦੀ ਕੁਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਵੱਡੇ ਗੁੱਟ ਜਾਤਾਂ ਬਰਾਦਰੀਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡੇ ਹੋਏ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਰਾਜਸੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁੱਟਾਂ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਭਾਲਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ, ਠਾਕੁਰ, ਕਾਇਸਟ, ਬ੍ਰਾਹਮਣ, ਕਿਸਾਨ ਆਦਿ। ਹਰੀਜਨਾਂ ਵਿਚ ਬਾਲਮੀਕੀ ਅਤੇ ਰਵਿਦਾਸੀਏ ਆਦਿ ਹਨ। ਇਵੇਂ ਵੱਡੇ ਹਿੰਦੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਧਰਮ ਜਾਤ ਨਿਰਪੇਖ ਕੌਮੀ ਸਿਰਜਣਾ ਜੋ ਅਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਕਠਿਨ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ। ਇਸੇ ਵੰਡ ਦਾ ਰਾਜਸੀ ਲਾਭ ਰਾਜਸੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਉਠਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਨਾਹਰੇ ਤਾਂ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਖੰਡਤਾ ਦੇ ਲਾਉਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਚੋਣਾਂ ਵਿਚ

ਅਤੇ ਪਿਛੋਂ ਮਨਿਸਟਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਵੰਡੀਆਂ ਜਾਤ-ਬਰਾਦਰੀ ਅਤੇ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਧਰਮਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਦੀ ਸਾਰਥਕਤਾ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਅੱਖੋਂ ਉਹਲੇ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਸਮਾਜ ਦੇ ਇਸ ਵਿਖੇਵੇਂ ਦਾ ਦੁਰਉਪਯੋਗ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਰਾਜ ਅਤੇ ਰਿਸ਼ੀ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਤਾਂ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਹੀ ਚਲੀ ਆ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅੱਜ ਵੀ ਹਰ ਰਾਜਸੀ ਲੀਡਰ ਦੀ ਪਿੱਠ 'ਤੇ ਕਿਸੇ ਸੰਤ ਮਹੰਤ ਦਾ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਹੈ। ਤੇ ਇਵੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਾਜ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀਆਂ ਹਦਾਇਤਾਂ ਨੂੰ ਟਾਲਿਆਂ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ।

ਅੱਜ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਨਾਲ ਲੜਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਟਕਰਾਉ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਏਕਤਾ ਅਤੇ ਅਖੰਡਤਾ ਨੂੰ ਚੁਣੌਤੀ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਦੱਖਣੀ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਹਿੰਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਨਾਮ ਲੈਣਾ ਕੁਫ਼ਰ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਅੱਜ ਤੋਂ ਤਕਰੀਬਨ ਪੰਜ ਸੌ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਇਕ ਵਿਲੱਖਣ ਰੱਬੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਆਗਮਨ ਹੋਇਆ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਹੀ ਇਹ ਨਾਹਰਾ ਦਿੱਤਾ :

“ਨਾ ਕੋਈ ਹਿੰਦੂ ਨਾ ਕੋਈ ਮੁਸਲਮਾਨ।”

ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੀ ਉਪਜ ਕੇਵਲ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਬੱਚੇ ਦਾ ਹਿੰਦੂ ਜਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੇ ਘਰ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਹ ਕਥਨ ਅੱਜ ਵੀ ਉਤਨਾ ਹੀ ਸਾਰਥਕ ਹੈ, ਜਿਤਨਾ ਕਿ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਨਾਹਰਾ ਬੁਲੰਦ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰੰਪਰਾ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ, ਪੰਡਿਤ, ਅਛੂਤ ਵਿਚ ਕੋਈ ਭਿੰਨਭੇਦ ਨਹੀਂ ਰਖਦੀ। ਇਸ ਦਾ ਅਕੱਟ ਸਬੂਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਤੋਂ ਭਲੀਭਾਂਤ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਇਕੋ ਇਕ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੀਆਂ ਜਾਤਾਂ-ਜਮਾਤਾਂ ਦੇ ਸੰਤਾਂ-ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਸ਼ੁਭ ਬਚਨਾਂ ਨੂੰ ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਸਨਮਾਨ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵੀ ਵਿਲੱਖਣ ਹੈ। ਇਹ ਨਾ ਕੇਵਲ ਨਿਰੋਲ ਹਿੰਦੀ, ਪੰਜਾਬੀ, ਅਰਬੀ, ਫ਼ਾਰਸੀ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਹੈ ਬਲਕਿ ਇਹ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਸਾਂਝੀ ਕੜੀ ਵਿਚ ਪਰੋਣ ਦਾ ਇਕ ਪਹਿਲਾ ਯਤਨ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਦੇ ਉੱਤਰੀ ਭਾਗ ਦੇ ਬਹੁਤੇ ਵਸਨੀਕ ਇਸ ਸਾਂਝੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਵਰਤਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਇਸਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਸੇ ਲਈ ਇਸ ਨੂੰ ਸੰਤ-ਭਾਸ਼ਾ ਜਾਂ ਸਾਧ-ਭਾਸ਼ਾ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਅੱਜ ਦੇ ਬੁਧੀਜੀਵੀ ਵੀ ਮਿਲ-ਬੈਠ ਕੇ ਕੋਈ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਹੰਭਲਾ ਮਾਰਨ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀਆਂ ਰੜਕਾਂ ਪੱਧਰੀਆਂ ਹੋ ਸਕਣ ਤਾਂ ਜੋ ਸਮਾਜ ਏਕਤਾ ਤੇ ਅਸਲੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦਾ ਸਵਾਦ ਮਾਣ ਸਕੇ।

(ਮਾਰਚ 1989)

ਪੰਜਾਬ ਸੋਗੀ ਹੈ!

ਅੱਜ ਦਾ ਪੰਜਾਬ, ਪੰਜ-ਆਬ (ਪੰਜ ਪਾਣੀ ਪੰਜ ਦਰਿਆ) ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ। ਇਹ ਤਾਂ ਦੋ ਯਾ ਢਾਈ ਆਬ (ਦਰਿਆ) ਹੀ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਖਿੱਤੇ ਦੇ ਕਈ ਵਾਰ ਟੋਟੇ ਹੋਏ ਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਮੁੱੜ ਕੇ ਸੰਯੁਕਤ ਪੰਜਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਛੇ ਆਬ ਵੀ ਰਿਹਾ। ਇਹ ਵਧਿਆ ਭੁੱਲਿਆ ਤੇ ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਦਾ ਮੁੱਕਟ ਬਣ ਕੇ ਉਭਰਿਆ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪਿੰਡੇ ਤੇ ਕਈ ਪੁਰਾਣੇ ਘਾਓ (ਜ਼ਖ਼ਮ) ਅੱਜ ਵੀ ਵੇਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਮੁੱਢ-ਕਦੀਮੀਂ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਜੋ ਵੀ ਧਾੜਵੀ, ਲੁਟੇਰਾ, ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਹਮਲਾਵਰ ਇਥੇ ਆਇਆ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ, ਗਾਥਾਵਾਂ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ ਹਨ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਵਾਰਾਂ ਵੀ ਲਿਖੀਆਂ ਗਈਆਂ ਤੇ ਲਿਖੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਮੇਂ ਇਸ ਦੀਆਂ ਸਰਹੱਦਾਂ ਦਰਾਂ ਖ਼ੈਬਰ ਤੋਂ ਸਤਲੁਜ ਤਕ, ਲਦਾਖ ਜੰਮੂ-ਕਸ਼ਮੀਰ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਮੁਲਤਾਨ ਡੇਹਰਾਜਾਤ ਤੇ ਬਹਾਵਲਪੁਰ ਤਕ ਫੈਲੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵੀ ਇਸ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਸਮਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸਾਡੇ ਸ਼ਾਤਰ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਨੇ ਇਸ ਹੱਸਦੇ-ਖੇਡਦੇ ਤੇ ਪ੍ਰਗਤੀ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖਰਾਂ ਛੂੰਹਦੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਅੰਗ-ਅੰਗ ਕੱਟ ਕੇ ਇਸਨੂੰ ਇਕ ਨਿਗੁਣਾ ਜਿਹਾ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਬਣਾ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਖ਼ਿਆਲਾਂ ਤੇ ਫੁਰਨਿਆਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰ ਕੇ ਮਨ ਨਿਮੋਝੁਣਾ ਤੇ ਦੁੱਖੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਇਸ ਸਮੇਂ ਕੋਈ ਵੀ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਨਹੀਂ। ਘਰ ਬੈਠਿਆਂ, ਬਾਜ਼ਾਰ ਜਾਂਦਿਆਂ, ਸ਼ੇਰਸ਼ਾਹ ਸੂਰੀ ਮਾਰਗ 'ਤੇ ਸਫ਼ਰ ਕਰਦਿਆਂ ਬਹੁਤਿਆਂ ਨੂੰ ਇਹੀ ਤੌਖਲਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਨਾ ਜਾਣੀਏ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਗੋਲੀ ਆ ਵਜੇ।

ਸ਼ਾਸਕ ਲੋਕ ਆਖਦੇ ਹਨ ਸਭ ਕੁਝ ਠੀਕ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਛੇਤੀ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਮਾਹੌਲ 'ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾ ਲਿਆ ਜਾਵੇਗਾ, ਬਹੁਤੀ ਚਿੰਤਾ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਠੀਕ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਹਰ ਸਮੇਂ ਬੁਲਿਟ ਪਰੂਫ਼ ਜੈਕਟ ਪਾਈ ਫਿਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਰਦ-ਗਿਰਦ ਕਈ ਬੰਦੂਕਧਾਰੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਲਈ ਹਰ ਸਮੇਂ ਨਾਲ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਇਕ ਥਾਂ ਤੋਂ ਦੂਜੀ ਥਾਂ ਤੱਕ ਪੂਰੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਫੌਜੀ ਛਾਉਣੀ ਲਗਦੀ ਹੈ।

ਕੁੱਝ ਦਿਨ ਹੋਏ ਸਾਨੂੰ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਜਾਣ ਦਾ ਅਵਸਰ ਮਿਲਿਆ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ

ਦਿਨ ਵੇਲੇ ਸੁਪਰਫਾਸਟ ਗੱਡੀ 'ਤੇ ਅੰਬਾਲੇ ਤਕ ਸਫ਼ਰ ਕੀਤਾ। ਗੱਡੀ ਕੁੱਝ ਲੇਟ ਸੀ। 7:30 ਵਜੇ ਸ਼ਾਮ ਅੰਬਾਲੇ ਪੁੱਜੇ ਤੇ ਉਥੋਂ ਬੱਸ 'ਤੇ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਜਾਣ ਲਈ ਬੱਸ ਅੱਡੇ 'ਤੇ ਪੁੱਜੇ। ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਬੱਸਾਂ ਖੱਚਾ-ਖੱਚ ਭਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਤੀਜੀ ਜਾਂ ਚੌਥੀ ਬੱਸ 'ਤੇ ਹੀ ਅਸੀਂ ਬੜੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਾਲ ਸੀਟ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕੇ।

ਅੰਬਾਲੇ ਦਾ ਬੱਸ ਅੱਡਾ ਅੱਠ ਵਜੇ ਸ਼ਾਮ ਵੀ ਖੱਚਾ-ਖੱਚ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਜਿਤਨੇ ਵੀ ਪਿੰਡ ਜਾਂ ਕਸਬੇ ਆਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਰੋਂਣਕ ਦਿੱਸਦੀ ਸੀ। ਕੋਈ ਡਰ ਦਾ ਮਾਹੌਲ ਵਿਖਾਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੰਦਾ।

ਵਾਪਸੀ 'ਤੇ ਅਸੀਂ ਇਕ ਮਿੱਤਰ ਦੀ ਕਾਰ 'ਤੇ ਸ਼ਾਮ ਸਾਢੇ ਪੰਜ ਵਜੇ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੂੰ ਰਵਾਨਾ ਹੋਏ। ਸਾਢੇ ਛੇ ਦੇ ਕਰੀਬ ਰੋਪੜ ਪੁੱਜੇ। ਸੂਰਜ ਢੱਲ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਰੋਂਣਕਾਂ ਘੱਟ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਨਹਿਰ ਦੇ ਕੰਢੇ ਕੰਢੇ ਰੋਪੜ ਤੋਂ ਕਾਰ ਨਵਾਂ ਸ਼ਹਿਰ ਵੱਲ ਦੌੜ ਰਹੀ ਸੀ। ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਪਰਛਾਵੇਂ ਲੰਮੇ ਹੁੰਦੇ ਗਏ ਇਉਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਤੇ ਕਸਬੇ ਜੋ ਸੜਕ ਦੇ ਕੰਢਿਆਂ 'ਤੇ ਵਸਦੇ ਹਨ, ਖਾਲੀ ਪਏ ਹਨ। ਹਨੇਰਾ ਪੈਣ ਤਕ ਸੜਕਾਂ 'ਤੇ ਕਾਰਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜਾਈ ਨਾ ਹੋਣ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਸੀ।

ਫਗਵਾੜੇ ਅੱਠ ਵਜੇ ਦੇ ਕਰੀਬ ਪੁੱਜੇ ਤਾਂ ਇਕ ਦੋ ਹਲਵਾਈਆਂ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸਾਰਾ ਸ਼ਹਿਰ ਬੰਦ ਸੀ ਅਤੇ ਸਨਾਟਾ ਛਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਉਂ ਲਗਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਲੋਕ ਸਹਿਮ ਦੇ ਕਾਰਨ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਬੰਦ ਕਰ ਕੇ ਰਾਤ ਜਿਉਂ ਤਿਉਂ ਕੱਟਣ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ।

ਉਹ ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਜਦੋਂ ਗਰਮੀਆਂ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤੇ ਕਾਰਵਿਹਾਰੀ ਪੁਰਸ਼ ਆਪਣੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਅੱਗੇ ਮੰਜੇ ਢਾਹ ਦੇ ਲੇਟਦੇ ਤੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਗੱਪ-ਸ਼ੱਪ ਮਾਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਹਾਸ ਵਿਅੰਗ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਪੁਰਾਣਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਬਿਲਕੁਲ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਕੋਠਿਆਂ ਦੀਆਂ ਛੱਤਾਂ 'ਤੇ ਗਰਮੀ ਦੀ ਮਾਰ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਖੁਲ੍ਹੇ ਆਕਾਸ਼ ਹੇਠਾਂ ਆਮ ਲੋਕ ਰੁਮਕਦੀ ਪੈਂਣ ਵਿਚ ਆਰਾਮ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਹੁਣ ਗਰਮੀ ਵਿਚ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਕਮਰਿਆਂ ਵਿਚ ਬੰਦ ਬਿਜਲੀਆਂ ਬੁੱਝਾ ਕੇ ਜਿਵੇਂ ਕਿਵੇਂ ਉਫ-ਉਫ ਕਰਦੇ ਰਾਤਾਂ ਗੁਜ਼ਾਰਦੇ ਹਨ।

ਫਗਵਾੜੇ ਤੋਂ ਚਲ ਕੇ ਜਲੰਧਰ ਦੇ ਬਾਈਪਾਸ ਤਕ ਕੁੱਝ ਟਰੱਕਾਂ ਜਾਂ ਇਕ ਅੱਧ ਕਾਰ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਆਵਾਜਾਈ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਬਿਆਸ ਦੇ ਪੁੱਲ 'ਤੇ ਪੁੱਜਣ ਤੱਕ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਸਾਨੂੰ ਕਿਸੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਬੱਤੀ ਜਾਂ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿਖਾਈ ਨਹੀਂ ਦਿਤੀ।

ਸਾਢੇ ਨੌ ਵਜੇ ਰਈਆ ਮੰਡੀ ਵੀ ਇਵੇਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਭੂਤਾਂ ਦੀ ਮੰਡੀ ਹੈ। ਖਿਲਚੀਆਂ, ਟਾਂਗਰਾਂ ਆਦਿ ਵਿਖੇ ਕਾਰ ਵਿਚ ਸਫ਼ਰ ਕਰਦਿਆਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲਗਾ ਕਦੋਂ ਲੰਘ ਗਏ। ਜੰਡਿਆਲੇ 'ਚ ਕੁੱਝ ਕੁ ਬਤੀਆਂ ਦੇ ਸਿਵਾਏ ਹੋਰ ਕੁੱਝ ਦਿਖਾਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੇ ਰਿਹਾ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸ਼ਹਿਰ ਪੁੱਜਣ 'ਤੇ ਸੜਕਾਂ ਦੀਆਂ ਬੱਤੀਆਂ ਸਨ, ਪਰ ਹੋਰ ਕਿਸੇ

ਭਾਂਤ ਦੀ ਹਿਲਜੁਲ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਬੱਸ ਅੱਡਾ ਵੀ ਭਾਂ-ਭਾਂ ਕਰਦਾ ਨਜ਼ਰੀਂ ਆਉਂਦਾ ਸੀ।

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਗੁਆਂਢੀ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਹਰਿਆਣਾ, ਜੰਮੂ ਤੇ ਹਿਮਾਚਲ ਵਿਚ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਸਾਂਵੀਂ ਪੱਧਰੀ ਚਾਲ ਚਲ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਹੱਦ ਤਕ ਸ਼ਾਂਤੀ ਹੈ ਤੇ ਲੋਕ ਖੁਲ੍ਹੇ ਡੁਲ੍ਹੇ ਰਾਤ ਦੇ 11-12 ਵਜੇ ਤਕ ਭਾਈਚਾਰਕ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸਮਾਗਮਾਂ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸੀਮਾਂ ਦੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿਚ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਬਹੁਤ ਮਾੜੀ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀਲੰਕਾ ਤੇ ਤਾਮਿਲ ਭਾਰਤਵਾਸੀ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਭਾਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੁਰਖਾਂ ਦਾ ਸਬੰਧ ਤਾਮਿਲਨਾਡੂ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਸੀ। ਲੰਕਾ ਦੇ ਤਾਮਿਲਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਫਰਜ਼ ਦਸ ਕੇ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਦਿਨ ਰਾਤ ਐਲਾਨ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਕਰੋੜਾਂ ਰੁਪਿਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀ ਦਿਨ ਖਰਚ ਭਾਰਤੀ ਜਨਤਾ ਦੇ ਸਿਰ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਤੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਭਾਰਤੀ ਫੌਜ ਕਠਿਨ ਸੰਘਰਸ਼ ਵਿਚ ਰੁੱਝੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਸਰਕਾਰੀ ਅੰਕੜਿਆਂ ਮੁਤਾਬਿਕ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਭਾਰਤੀ ਫੌਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਬਾਹਰਲੇ ਗੁਆਂਢੀ ਦੇਸ਼ ਲਈ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਭਰਪੂਰ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਣਾ ਆਮ ਜਨਤਾ ਦੀ ਸਮਝ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਦੇ ਘਰ ਲਗੀ ਅੱਗ ਨੂੰ ਬੁਝਾਉਣ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਉਤਾਵਲੀ ਹੈ ਅਤੇ ਹਰ ਸੰਭਵ ਉੱਦਮ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਲਗੀ ਅੱਗ ਦਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਤੀ ਭਰ ਛਿਕਰ ਨਹੀਂ। ਕੀ ਪੰਜਾਬ ਭਾਰਤ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਕਟਿਆ ਹੋਇਆ ਅੰਗ ਹੈ? ਇਹ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਉਤਰ ਮੰਗਦਾ ਹੈ।

ਸਾਡੀ ਸਮਝ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਵਿਗਾੜ ਦਾ ਕਾਰਨ ਵਿਕਰਾਲ ਰਾਜਨੀਤੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਵਿਗਾੜ ਦਾ ਪੱਜ ਪਾ ਕੇ ਬਾਕੀ ਭਾਰਤ-ਵਾਸੀ ਵੋਟਰਾਂ ਨੂੰ ਵਰਗਲਾਉਣ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਵੋਟਾਂ ਪੁਆਉਣ ਲਈ ਇਕ ਹਰਬੇ ਵਲੋਂ ਵਰਤਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਸੋਚਣੀ ਬੜੀ ਅਫ਼ਸੋਸਨਾਕ ਤੇ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਹੈ। ਇਹ ਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਧੋਹ ਕਮਾਉਣ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ।

ਪੁਰਾਣੇ ਇਤਿਹਾਸ ਤੋਂ ਸਿਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨੀ ਦਾਨਸ਼ਵਰਾਂ ਦਾ ਕਰਤੱਵ ਹੈ। ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਇਕ ਪ੍ਰਮਾਣੀਕ ਗਾਥਾ ਹੈ। ਇਸ ਮਹਾਨ ਗ੍ਰੰਥ ਤੋਂ ਜੋ ਤੱਥ ਉਭਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਕੇ ਕੁੱਝ ਸਿਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕੀਏ ਤਾਂ ਕਈ ਉੱਲਝੇ ਮਸਲੇ ਸੁੱਲਝ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਝੂਠ, ਕੁਸੱਤ ਤੇ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਕਾਰਨ ਪਾਂਡਵਾਂ ਦੀ ਹਕਤਲਫ਼ੀ ਹੋਈ। ਵਿਖੇਪਤਾ ਵੱਧਦੀ ਵੱਧਦੀ ਹੱਦਾਂ ਟੱਪ ਗਈ। ਭਗਵਾਨ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜਿਹੇ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦਾ ਵੀ ਖੁਦਪਸੰਦੀ ਅਤੇ ਖੁਦਗਰਜ਼ੀ ਕਾਰਨ ਅਸਰ ਨਾ ਕਬੂਲਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਤਬਾਹੀ ਦੇ ਮਾਰਗ 'ਤੇ ਚਲ ਪਿਆ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਦਾ ਯੁੱਧ ਲੜਿਆ ਗਿਆ। ਅੱਜ ਦੀ ਸਤਾਧਾਰੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵੀ ਉਸੇ ਮਾਰਗ 'ਤੇ ਚਲ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਰਸਤਾ ਤਬਾਹੀ ਤੇ ਬਰਬਾਦੀ ਦਾ ਹੈ। ਸੱਚ ਅਤੇ ਇਨਸਾਫ਼ ਦਾ ਲੜ ਫੜਨ ਨਾਲ ਹੀ ਮਸਲੇ

ਹੱਲ ਹੋਣੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਭਨਾਂ ਦੇ ਹਿੱਤ ਵਿਚ ਹੈ।

ਸਤਾ ਨੂੰ ਵਿਕੇਂਦ੍ਰੀਕਰਨ ਦੀ ਮੰਗ ਨੂੰ ਵੱਖਵਾਦ ਦਸਣਾ ਘੋਰ ਕੁਸੱਤ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਰਾਹ ਤਿਆਗਣਾ ਹੀ ਦਾਨਸ਼ਮੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪੌੜੀ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਰਾਜਸੀ ਹੱਕ ਦੇਣੇ ਕੇਂਦਰ ਦਾ ਮੁੱਖ ਫ਼ਰਜ਼ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਅਧਿਕਾਰ ਸੌਂਪਣੇ ਲਾਹੇਵੰਦ ਸੌਦਾ ਹੈ। ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਲੋਕਤੰਤਰ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਦੀ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਤੇ ਏਕਤਾ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਵੇਂ ਨਾ ਕਰ ਕੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਵਿਆਪਕ ਸੰਕਟ ਤੇ ਤਬਾਹੀ ਦੇ ਰਸਤੇ ਤੌਰ ਰਹੇ ਹਾਂ।

ਝੂਠੇ ਪਾਸੇ ਬਣਾ ਕੇ ਸ਼ਤਰੰਜੀ ਕੁੱਟਲ ਚਾਲਾਂ ਚਲਣਾ ਰਸਾਤਲ ਵੱਲ ਡਿਗਣਾ ਹੈ। ਲੋਕਤੰਤਰ ਨੂੰ ਸੱਚੇ ਦਿਲੋਂ ਮੰਨ ਕੇ ਇਸ ਰਾਹ 'ਤੇ ਟੁਰਨਾ ਹੀ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਕਰੇਗੀ। ਏਕਤਾ ਦੀ ਮੁੱਠ ਹੋਰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੋਵੇਗੀ। ਬਨਾਵਟੀ ਪਾਸੇ ਖੇਡ ਕੇ ਬਾਜ਼ੀ ਜਿੱਤਣ ਦਾ ਉਹੀ ਅੰਤ ਹੋਵੇਗਾ, ਜਿਸ ਦਾ ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਗਾਥਾ ਵਿਚ ਵਰਣਨ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

(ਅਗਸਤ 1989)

ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਮਸਲਾ ਕਿਵੇਂ ਉਲਝਿਆ?

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੰਮੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਢੇਰ ਸਮੇਂ ਮਗਰੋਂ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਵਰਗਾ ਦਾਨਸ਼ਮੰਦ, ਦਲੇਰ, ਸੁੱਘੜ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਆਗੂ ਨਸੀਬ ਹੋਇਆ। ਕਈ ਸਦੀਆਂ ਮਗਰੋਂ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਇਕ ਲੜੀ ਵਿਚ ਜੋੜਨ ਦਾ ਮਾਣ ਅਤੇ ਗੌਰਵ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਆਪ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਅਤਾ ਤੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੇ ਅਲੰਬਰਦਾਰ ਸਨ।

ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸਰਹੱਦਾਂ ਪੱਛਮ ਵਿਚ ਦਰਾ ਖੈਬਰ ਤੋਂ ਆਰੰਭ ਹੋ ਕੇ ਪੂਰਬ ਵਿਚ ਦਰਿਆ ਸਤਲੁੱਜ ਦੇ ਕੰਢੇ ਤੱਕ ਫੈਲੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਉੱਤਰ ਵੱਲ ਤਿੱਬਤ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਦੱਖਣ ਵਿਚ ਡੇਹਰਾ ਜਾਤ ਤੇ ਮੁਲਤਾਨ ਤੱਕ। ਇਸ ਰਾਜ ਵਿਚ ਕਸ਼ਮੀਰ ਤੇ ਅਜੋਕਾ ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵੀ ਸਮਿਲਤ ਸੀ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅੱਖਾਂ ਮੀਟਣ ਦੀ ਦੇਰ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਵਿਸ਼ਾਲ ਰਾਜ ਦਸ ਸਾਲਾਂ ਅੰਦਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਕੁਟਲਨੀਤੀ ਕਾਰਨ ਢਹਿ-ਢੇਰੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਸੋ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਇਹ ਵੱਡੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਚਾਲੀ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕਾਇਮ ਨਾ ਰਹਿ ਸਕੀ। ਇਸ ਵਿਸ਼ਾਲ ਰਾਜ ਦੇ ਟੁਕੜੇ-ਟੁਕੜੇ ਕਰ ਦਿਤੇ ਗਏ। ਜੰਮੂ ਦੇ ਡੋਗਰਿਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੱਦਾਰੀ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਧਰੋਹੀ ਦੇ ਸਿਲੇ ਵਜੋਂ ਕਸ਼ਮੀਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਹੋਰ ਦੇਸ਼ ਧਰੋਹੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਇਨਾਮ ਵੰਡੇ ਗਏ।

ਮਗਰੋਂ ਸੂਬਾ ਸਰਹੱਦ ਦੇ ਨਾਮ ਹੇਠ ਦਰਿਆ ਸਿੰਧ ਦੇ ਪਾਰਲੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਸਰਹੱਦੀ ਸੂਬਾ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਅੰਗ ਅੰਗ ਕੱਟ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਅਪਾਹਿਜ ਬਣਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਜੋ ਇਹ ਮੁੜ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹਾ ਨਾ ਹੋ ਸਕੇ ਤੇ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਲਤਨਤ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਤਾਬਿਆ ਗੁਲਾਮ ਬਣ ਕੇ ਰਹੇ।

ਇਕ ਸੌ ਵਰ੍ਹੇ ਪਹਿਲੇ ਬਣੇ ਗੁਲਾਮ ਬੰਗਾਲੀ ਬਾਬੂਆਂ ਨੂੰ ਕਲਰਕ ਤੇ ਕਈ ਭਾਂਤ ਦੀਆਂ ਨੌਕਰੀਆਂ ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਈ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਏ। ਬੰਗਾਲੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਤਹਿਜ਼ੀਬ ਦੀ ਰੰਗਤ ਵਿਚ ਰੰਗੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਤੇ ਬੰਗਾਲੀ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖ, ਪੜ੍ਹ ਤੇ ਬੋਲ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਕਈਆਂ ਬੰਗਾਲੀਆਂ ਨੇ ਈਸਾਈ ਧਰਮ ਵੀ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰ ਲਿਆ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ 'ਚ ਪੰਡਿਤ

ਗੋਲਕ ਨਾਥ ਚੈਟਰਜੀ, ਰਾਧਾ ਰਮਨ ਆਦਿ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਕਈਆਂ ਨੇ ਤਾਂ ਚਰਚਾਂ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਸਾਂਭ ਲਈ ਤੇ ਈਸਾਈ ਮੱਤ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕਾਂ ਵਜੋਂ ਕਾਰਜ ਕਰਨਾ ਆਰੰਭਿਆ। ਕਾਲੀ ਚਰਨ ਚੈਟਰਜੀ ਜਲੰਧਰ ਮਿਸ਼ਨ ਸਕੂਲ ਦੇ ਹੈੱਡਮਾਸਟਰ ਬਣੇ। ਬੰਗਾਲੀਆਂ ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਆਉਣ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਕਈ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਬ੍ਰਹਮ ਸਮਾਜ ਕਾਇਮ ਹੋਇਆ। 1863 ਈ: ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ ਤੇ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਅਤੇ 1873 ਈ: ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਬ੍ਰਹਮ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਥਾਂਚਾਂ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ, ਉਰਦੂ ਅਤੇ ਹਿੰਦੀ ਵਿਚ ਪਾਠ ਪੁਸਤਕਾਂ ਛਾਪਣੀਆਂ ਚਾਲੂ ਕੀਤੀਆਂ। 1877 ਈ: ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰੈੱਸ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ।

1869 ਈ: ਵਿਚ ਬਾਬੂ ਨਵੀਨ ਚੰਦਰ ਰਾਇ ਓਰੀਐਂਟਲ ਕਾਲਜ ਦੇ ਵਾਈਸ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਰਜਿਸਟਰਾਰ ਮੁਕੱਰਰ ਹੋਏ। ਇਹ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਬ੍ਰਹਮ ਸਮਾਜ ਦੇ ਮੁੱਖੀ ਲੀਡਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਨ। ਇਹ ਚੰਗੇ ਵਕਤਾ, ਲਿਖਾਰੀ ਤੇ ਵਿਦਵਾਨ ਸੱਜਣ ਸਨ। ਬ੍ਰਹਮ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਇਕ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਦਵਾਨ ਲਾਲਾ ਬਿਹਾਰੀ ਲਾਲ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਗਰੋਂ ਬ੍ਰਹਮ ਸਮਾਜ ਛੱਡ ਦਿਤਾ ਤੇ 'ਸਤਿਆ ਸਭਾ' ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਖਰੇਵਾਂ ਬ੍ਰਹਮ ਸਮਾਜ ਨਾਲ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਸੀ। ਇਹ ਪਹਿਲੇ ਸੱਜਣ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੇਵਲ ਇਕੋ ਇਕ ਭਾਸ਼ਾ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਨੂੰ ਤੋਰਿਆ ਤੇ ਹਿੰਦੀ, ਉਰਦੂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਗ਼ੈਰ ਕੁਦਰਤੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਸ ਕੇ ਅਪਨਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ।

ਸਵਾਮੀ ਦਇਆ ਨੰਦ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਹੋਏ ਰਾਜਸੀ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਇਕ ਰਾਜਵਾੜੇ ਦੇ ਮਹਿਮਾਨ ਵਜੋਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ। ਉਥੇ ਕਈ ਸਿਰਕੱਢ ਪੰਜਾਬੀ ਵੀ ਗਏ ਹੋਏ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਵਾਮੀ ਦਇਆ ਨੰਦ ਦਾ ਤਿੱਖਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਪਸੰਦ ਆਇਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਵਾਮੀ ਜੀ ਈਸਾਈ ਮੱਤ ਅਤੇ ਇਸਲਾਮ ਦੀ ਭਰਪੂਰ ਆਲੋਚਨਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੱਦੇ 'ਤੇ ਸਵਾਮੀ ਦਇਆ ਨੰਦ 1878 ਈ: ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਪਧਾਰੇ। ਸਵਾਮੀ ਜੀ ਦੀ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਗੁਜਰਾਤੀ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਆਮ ਕਰ ਕੇ ਪਹਿਲੇ ਪਹਿਲ ਆਪਣਾ ਭਾਸ਼ਨ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਦੇਂਦੇ ਸਨ। ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਭਾਸ਼ਨ ਵਿਦਵਾਨ ਪੰਡਿਤਾਂ ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਤੋਂ ਗਿਆਤਾ ਪੁਰਸ਼ ਤਾਂ ਸਮਝ ਲੈਂਦੇ ਸਨ ਪਰ ਆਮ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦਾ। ਸਵਾਮੀ ਜੀ ਨੇ ਛੇਤੀ ਹੀ ਅਨੁਭਵ ਕਰ ਲਿਆ ਕਿ ਹਿੰਦੀ ਵਿਚ ਭਾਸ਼ਨ ਦੇਣੇ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਫਲੀਪੂਤ ਹੋਵੇਗਾ। ਸਵਾਮੀ ਜੀ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰੇ ਨੁਕਤਿਆਂ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਨਾਲ ਤੇ ਬਹੁਤ ਹੱਦ ਤੱਕ ਭਾਵੁਕ ਤੇ ਉਤੇਜਿਤ ਹੋ ਕੇ ਸਰੋਤਾਗਣਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਸੁਣਨ ਵਾਲਿਆਂ ਉਤੇ ਡੂੰਘਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਸੀ।

ਹਿੰਦੂ ਜਨਤਾ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਚਲ ਰਹੇ ਈਸਾਈ ਮੱਤ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਤੋਂ ਅੱਖੀ ਸੀ

ਕਿਉਂਕਿ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਨੌਜਵਾਨ ਪੀੜ੍ਹੀ ਈਸਾਈ ਮੱਤ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਵਿਚ ਵਹਿਮ ਤੇ ਪਾਖੰਡ ਦਾ ਕਾਫ਼ੀ ਬੋਲਬਾਲਾ ਸੀ। ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਹਿੰਦੂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਕੋਈ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਆਗੂ ਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਹੋਵੇ ਜਿਹੜਾ ਵੱਧ ਰਹੇ ਈਸਾਈ ਤੇ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਨੂੰ ਠੱਲ੍ਹ ਪਾ ਸਕੇ। ਦਿਲੋਂ ਤਾਂ ਇਹੋ ਤੱਬਕਾ ਬ੍ਰਾਹਮਣੀ ਵਹਿਮ-ਭਰੇ ਰਸਮੋ-ਰਿਵਾਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਤੰਗ ਸੀ। ਉਹ ਬਹੁਦੇਵ-ਵਾਦ ਤੇ ਮੂਰਤੀ ਪੂਜਾ ਦੀਆਂ ਕ੍ਰਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਦਿਲੋਂ ਤਿਆਗਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਪਰ ਦਲੇਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਸਵਾਮੀ ਦਇਆ ਨੰਦ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਵਰਦਾਨ ਸਾਬਤ ਹੋਇਆ।

ਸਵਾਮੀ ਜੀ ਈਸਾਈ ਤੇ ਇਸਲਾਮ ਮੱਤ ਦੀ ਕਰੜੀ ਆਲੋਚਨਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਚਾਰ ਵੇਦਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਧਰਮ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਸਵਾਮੀ ਜੀ ਆਪਣੇ ਭਾਸ਼ਨਾਂ ਵਿਚ ਈਸਾਈਆਂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਲਈ ਕਰੜੇ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤਦੇ ਸਨ। ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਤੇ ਪੱਥਰ ਪੂਜਾ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ ਲਈ ਕਈ ਵਾਰ ਅਯੋਗ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਵਰਤ ਜਾਂਦੇ ਸਨ।

ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦਾ ਵਾਤਾਵਰਨ ਸਵਾਮੀ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਿਚ ਸਹਾਈ ਹੋਇਆ ਤੇ ਹਿੰਦੂ ਸਮਾਜ ਦਾ ਸੂਝਵਾਨ ਵਰਗ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕ੍ਰਿਆਵਾਂ ਤੋਂ ਤੰਗ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡਣ ਲਈ ਸਵਾਮੀ ਜੀ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰ ਬਣ ਕੇ ਹਿੰਮਤ ਫੜੀ ਤੇ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਰਾਹੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕ੍ਰਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਤਲਾਂਜਲੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ।

ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਕਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹਿੰਦੂ ਨੌਜਵਾਨ ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਬ੍ਰਹਮ ਸਮਾਜੀ ਸਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪੰਡਤ ਗੁਰੂ ਦੱਤ, ਲਾਲਾ ਮੁਨਸ਼ੀ ਰਾਮ (ਜੋ ਪਿਛੋਂ ਸਵਾਮੀ ਸ਼ਰਧਾ ਨੰਦ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਏ) ਲਾਲਾ ਲਾਜਪਤ ਰਾਇ, ਲਾਲਾ ਸਾਈਂ ਦਾਸ ਤੇ ਭਗਤ ਈਸ਼ਰ ਦਾਸ ਆਦਿ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ।

ਜਿਵੇਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਉਰਦੂ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਇਸਲਾਮ ਨਾਲ ਜੋੜ ਦਿਤਾ ਸੀ, ਇਵੇਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਰੀਸੋ ਰੀਸੀ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਨੇ ਹਿੰਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਨਾਲ ਜੋੜ ਦਿਤਾ। ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਪੈਰ ਰੱਖਣ ਦੀ ਥਾਂ ਮੱਧ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਪਿੱਠ ਠੋਕੀ ਤੇ ਆਮ ਪੰਜਾਬੀ ਹਿੰਦੂ ਜਨਤਾ ਦੀ ਭਲਾਈ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੇਜੁਬਾਨ ਬਣਾ ਦਿਤਾ। ਇਵੇਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਵਖਰੇਵੇਂ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰਖ ਦਿਤੀ ਜੋ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਰਾਸ ਬੈਠਦੀ ਸੀ। ਇਹ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਦੁਰਭਾਗ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਵਸੋਂ ਤਿੰਨਾਂ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡੀ ਗਈ।

ਮਹਾਂਰਾਸ਼ਟਰ, ਬੰਗਾਲ ਅਤੇ ਗੁਜਰਾਤ ਵਿਚ ਸਵਾਮੀ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਾਰਨ ਉਥੇ ਦੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਤੋਂ ਬੇਮੁੱਖਤਾ ਨਾ ਕੀਤੀ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਹਿੰਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਬਹੁਤਾ ਅਸਰ ਤਾਂ ਸ਼ਹਿਰੀ ਹਿੰਦੂਆਂ 'ਤੇ ਪਿਆ। ਮਗਰੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਭੱਦਰ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਦਾ ਪਲੇਟ ਫਾਰਮ ਉਰਦੂ ਪ੍ਰੈੱਸ ਆ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਆਰੀਆ ਵੀਰਾਂ ਨੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਭਾਰਤ-ਪਾਕਿ ਵੰਡ ਮਗਰੋਂ

ਜਨਸੰਖਿਆ ਦੇ ਸਮੇਂ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਥਾਂ ਹਿੰਦੀ ਲਿਖਾਉਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਆ।

ਸਵਾਮੀ ਦਇਆ ਨੰਦ ਵੇਦਾਂ ਤੇ ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਦੇ ਚੰਗੇ ਗਿਆਤਾ ਸਨ ਪਰ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨ ਦੀਆਂ ਬਰੀਕੀਆਂ ਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਕੋਰੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਵਲੋਂ ਵਰਤੇ ਕਈ ਸ਼ਬਦ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੂਲ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਹੈ, ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਨਵੇਂ ਵੱਟੇ ਰੂਪ ਤੋਂ ਸਵਾਮੀ ਜੀ ਅਗਿਆਤ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਆੜ ਲੈ ਕੇ ਸਵਾਮੀ ਦਇਆ ਨੰਦ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜਿਹੇ ਉੱਚ ਕੋਟੀ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਤੇ ਬ੍ਰਹਮਵੇਤਾ ਲਈ ਭੱਦੀ ਨਿਰਾਦਰ ਭਰੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਵਰਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੰਭੀ ਤੇ ਅਨਪੜ੍ਹ ਗਰਦਾਨਿਆ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਤਾਂ ਦੰਭ ਪਖੰਡ ਦੀਆਂ ਨੀਂਹਾਂ ਹਿਲਾ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿਤੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਸਾਰ ਦੇ ਉਹ ਜਨਤਦਾਤਾ ਸਨ।

ਅੱਜ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲਿੱਪੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਤੇ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਇਕ ਮਹਾਨ ਦੇਣ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਕੀਤੀ ਨਿੰਦਿਆ ਨੂੰ ਉਹ ਸਿੱਖ ਜੋ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ, ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ ਤੇ ਉਹ ਆਰੀਆ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ ਜੋ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਨਵੀਂ ਨਵੀਂ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਈ ਸੀ।

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ੀ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮਹਾਨ ਕਵੀਆਂ ਅਤੇ ਸੂਫੀ ਫਕੀਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਉਚਾਰੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਸਾਹਿਬ, ਬੁਲ੍ਹੇ ਸ਼ਾਹ, ਵਾਰਸ ਸ਼ਾਹ, ਮਕਬੂਲ ਤੇ ਹੋਰ ਅਨੇਕਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕਵੀਆਂ ਤੇ ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਵਰਨਣਯੋਗ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦੀ ਅਣਥੱਕ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਉਰਦੂ ਨੇ ਕਿਵੇਂ ਪੈਰ ਜਮਾਏ, ਇਸ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਲੇਖਕ ਮਕਸੂਦ ਸਾਹਿਬ ਨੇ (ਅਰਬੀ 'ਚ) ਇਵੇਂ ਕੀਤਾ, “ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਰਾਹ ਦੀ ਸੱਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਅਤੇ ਮੁੱਢਲੀ ਔਕੜ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਮੰਝਮੇਲ ਯਾਨੀ ਵਿਚਕਾਰਲਾ ਮੇਲ*।”

ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸੰਨ 1860 ਦੇ ਨੇੜੇ ਤੇੜੇ ਸਰਕਾਰੀ ਦਫਤਰਾਂ ਦੇ ਕਾਰੋ ਵਿਹਾਰ ਤੇ ਸਕੂਲ ਕਾਲਜਾਂ ਵਿਚ ਫ਼ਾਰਸੀ ਦੀ ਥਾਂ ਉਰਦੂ ਲਿਆਂਦੀ। ਇਥੋਂ ਦੀ ਆਮ ਲੁਕਾਈ ਨੂੰ ਬੇਜ਼ਬਾਨ ਬਣਾਉਂਦਿਆਂ ਅਜੋਕੇ ਮੰਝਮੇਲ ਦੇ ਵਡਿੱਕਿਆਂ ਨਾਲ ਹੀ ਮਸਲਤ (ਸਮਝੌਤਾ) ਕੀਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਡਿੱਕਿਆਂ ਦੀ ਸੁਰ ਫ਼ਾਰਸੀ ਨਾਲ ਬਣੀ ਹੋਈ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਪਾਰੋਂ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਥੋੜ੍ਹਾ ਬਹੁਤਾ ਮੁਰਾਤਬਾ ਲੱਭਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਨੂੰ ਫ਼ਾਰਖਤੀ ਮਿਲਣ ਦੀ ਸੱਟ ਵੀ ਇਸੇ ਮੇਲ ਨੂੰ ਵੱਜੀ ਸੀ। ਇਸੇ ਕਰ ਕੇ ਕਿ ਫ਼ਾਰਸੀ ਇਥੋਂ ਦੀ ਲੁਕਾਈ ਵਾਸਤੇ ਮਸਲਾ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਲੋਕ ਤਾਂ ਆਪਣਾ

* ਮੱਧ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਹੈ।—ਸੰ.

ਕਾਰੋ-ਵਿਹਾਰ ਜੀਵਨ ਮਰਨ ਆਪਣੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸੀ। ਸੋ ਫ਼ਾਰਸੀ ਦੇ ਸਰਕਾਰੀ ਕਾਰੋ-ਵਿਹਾਰ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢੇ ਜਾਣ ਦਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਮੰਤਨ ਜਾਂ ਹਰਖ ਹੋਣਾ ਸੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਉਰਦੂ ਲਿਆਉਣ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵੱਡਕਿਆਂ ਨੂੰ ਫੇਰ ਸਾਹ ਪੈ ਗਿਆ। ਕਿਉਂਜੋ ਉਰਦੂ ਵਿਚ ਫ਼ਾਰਸੀ ਅਰਬੀ ਦਾ ਰੰਗ ਹੀ ਚੌਖਾ ਸੀ। ਸੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਰਦੂ ਨਾਲ ਝੱਟ ਸਾਂਝ ਕਰ ਲਈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵੱਡਕਿਆਂ ਨੇ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਰਕਾਰੀ ਬੋਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਨਾ ਬਣਨ ਦਿਤਾ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਦੂਜੀਆਂ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਉਥੋਂ ਦੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਅੱਗੇ ਲਿਆਂਦਾ। ਪਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਜੋ ਥਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ, ਉਹ ਉਰਦੂ ਨੂੰ ਦਿਤੀ ਗਈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਵੱਡਕਿਆਂ ਨੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਵੀ ਵੰਡਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਹੁਣ ਇਹ ਨਿਸ਼ਾਨ ਉਰਦੂ ਨੂੰ ਮਿੱਥ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਫ਼ਾਰਸੀ ਦੇ ਹਿਜਲਿਆਂ ਨੇ ਝੱਟ ਉਰਦੂ ਦੇ ਬਰਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਪੈਣ ਵਾਲੇ ਰੌਲੇ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਦੇ ਬਰਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਮੱਤ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾ ਰਹੀ ਸਗੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਬਣ ਗਈ। ਪੰਜਾਬੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਵਿਚ ਕਿਧਰੇ ਵੀ ਅੜਿੱਕਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਾਇਆ। ਸਗੋਂ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਦੀ ਸਮਝ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਮਹਾਨ ਫ਼ਕਰ ਸ਼ਾਇਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਆਈ ਸੀ। ਫ਼ਾਰਸੀ ਦੀ ਥਾਂ ਹੁਣ ਉਰਦੂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜੀਉਣ ਤੇ ਖੱਟੀ ਕਮਾਈ ਦਾ ਵਸੀਲਾ ਬਣਾਉਣ ਆਏ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੜ੍ਹਿਆ ਲਿਖਿਆ ਮੁਨਸ਼ੀਆਂ ਮੁਸੱਦੀਆਂ ਨੇ ਉਰਦੂ ਦੇ ਬਚਾਅ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਦਾ ਬਚਾਅ ਆਖਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੌਮ ਦੀ ਨੀਂਹ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਰੱਖਣ ਦੀ ਥਾਂ ਮਜ਼ਬੂਤ ਉਤੇ ਰੱਖਣੀ ਵਿੱਡ ਲਈ।

ਜਦੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ ਤੇ ਫਿਰ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਵੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰ ਲਿਆ। ਉਹ ਆਖਣ ਲੱਗੇ ਕਿ ਜੇ ਉਰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਜ਼ੁਬਾਨ ਹੈ ਤਾਂ ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜ਼ੁਬਾਨ ਵੀ ਹਿੰਦੀ ਏ। ਸਰਕਾਰੀ ਕਾਰੋਵਿਹਾਰ ਅਤੇ ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਵੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਮੰਝ-ਮੇਲੀਆਂ ਦੀ ਖੇਹ ਉਡਾਈ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਵਾਰਸ ਛੜੇ ਸਿੱਖ ਹੀ ਰਹਿ ਗਏ। ਸੰਨ 1894 ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਹੰਟਰ ਕਮਿਸ਼ਨ ਬਣਾਇਆ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਵਾਲਨਾਮੇ ਦਾ ਗਿਆਰਵਾਂ ਸਵਾਲ ਸੀ :

---

*ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦਾ ਕੋਈ ਸਿਰਕੱਢ ਪੰਜਾਬੀ ਆਗੂ ਮੁੱਦਈ ਨਾ ਬਣਿਆ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਨੂੰ ਜੋ ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਸਰਕਾਰੀ ਅਹੁਦਿਆਂ 'ਤੇ ਲੱਗੇ ਜੋ ਵਧੇਰੇ ਉਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਹੀ ਬਦਲ ਕੇ ਆਏ ਸਨ ਤੇ ਉਹ ਉਰਦੂ ਬੋਲੀ ਤੋਂ ਵਾਕਿਫ਼ ਸਨ ਇਵੇਂ ਉਹ ਇਕ ਨਵੀਂ ਬੋਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਿਖਣ ਤੋਂ ਬਚ ਗਏ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਬੋਲੀ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਵੰਡਣ ਦੀ ਚਾਲ ਵੀ ਸੀ। ਜਿਸ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਸੀ 'ਪਾੜੋ ਤੇ ਰਾਜ ਕਰੋ'।—ਸੰ.

ਕਿ ਕੀ ਜਿਹੜੀ ਜ਼ਬਾਨ ਤੁਹਾਡੇ ਸੂਬੇ ਦੇ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਾਈ ਜਾਂਦੀ ਏ, ਉਹ ਉਥੋਂ ਦੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਦੀ ਅਸਲ ਬੋਲੀ ਏ। ਜੇ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕੀ ਤੁਹਾਡੇ ਸੂਬੇ ਦੇ ਸਕੂਲ ਉਹਦੀ ਪਾਰੋਂ ਹੀ ਘੱਟ ਲਾਹੇਵੰਦ ਤੇ ਭੈੜੇ ਜਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਨੇ।”

ਇਸ ਸਿੱਧੇ ਪੱਧਰੇ ਅਕਲ ਵਾਲੇ ਸਵਾਲ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਲਾਭ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਸਰ ਸੱਯਦ ਅਹਿਮਦ ਖ਼ਾਨ ਨੇ ਇਸ ਦੀ ਨਿੰਦਿਆ ਕੀਤੀ, “ਕਿ ਉਹ ਇਹ ਕਾਨੂੰਨ ਸਵਾਲ ਪਈ ਜ਼ਬਾਨ ਦਾ ਮਸਲਾ ਹੰਟਰ ਤਾਲੀਮੀ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਕਲਾਵਿਓਂ ਹੀ ਬਾਹਰ ਹੈ।”

ਮਿਰਜ਼ਾ ਫ਼ਤਹਿ ਮੁਹੰਮਦ ਬੇਗ ਕਸੂਰੀ ਨੇ ਇਥੋਂ ਤੀਕ ਆਖ ਦਿੱਤਾ, “ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਕੋਈ ਕੌਮ ਹੀ ਨਹੀਂ ਵਸਦੀ। ਬਸ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਬੀਲੇ ਈ ਨੇ, ਜਿਹੜੇ ਵੱਖਰੀਆਂ ਵੱਖਰੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਬੋਲਦੇ ਨੇ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਆਖਣ ਵਿਚ ਬੜੀ ਔਕੜ ਆਉਂਦੀ ਏ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਆਪਣੀ ਕੋਈ ਕੌਮੀ ਜ਼ਬਾਨ ਏ।”

ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਕਨਵੋਕੇਸ਼ਨ ਵਿਚ ਡਾ. ਪੀ. ਸੀ. ਚੈਟਰਜੀ (ਬੰਗਾਲੀ) ਨੇ ਆਖਿਆ, “ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਉਰਦੂ ਦੀ ਥਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਵਸਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਏ।”

ਏਸ ਦੇ ਜਵਾਬ ਵਿਚ ਝੱਟ ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਮੁਸਲਿਮ ਐਜੂਕੇਸ਼ਨ ਕਾਨਫਰੰਸ ਅਲੀਗੜ੍ਹ ਦਾ ਸੰਨ 1908 'ਚ ਨਵਾਬ ਆਫ਼ ਢਾਕਾ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਹੇਠ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜਲਸਾ ਸੱਦ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਵਿਚ ਹੇਠਾਂ ਦਿਤੇ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਪਾਸ ਕੀਤੇ ਗਏ :

“ਇਸ ਜਲਸੇ ਦੀ ਰਾਇ ਵਿਚ ਸੂਬਾ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਤਾਲੀਮੀ ਲੋੜਾਂ ਲਈ ਆਮ ਅਤੇ ਮੁਢਲੀ ਤਾਲੀਮ ਲਈ ਉਚੇਚੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਰਦੂ ਨਿਹਾਇਤ ਈ ਮੁਨਾਸਿਬ ਅਤੇ ਮੌਜੂਦਾ ਜ਼ਬਾਨ ਹੈ ਤੇ ਬਾਹਸੀਅਤ ਜ਼ਬਾਨ ਦਰਸੀ, ਜੋ ਰੁਤਬਾ ਇਸੇ ਸਕੂਲੋਂ ਮੇਂ ਹਾਸਿਲ ਹੈ, ਉਸੇ ਕਾਇਮ ਰਖਨਾ ਤਰੱਕੀ ਤੈਲੀਮ ਕੇ ਲੀਏ ਨਿਹਾਇਤ ਅਹਿਮ ਹੈ।”

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇਕ ਬੜੇ ਹੀ ਨੇਕ ਨਾਮੀ ਵਾਲੇ ਵਡਿੱਕੇ ਨੇ ਸਰ ਸ਼ੇਖ ਅਬਦੁਲ ਕਾਦਰ ਵਲੋਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਦੂਜੀ ਕਰਾਰਦਾਰ ਸੀ :

“ਯੇ ਕਾਨਫਰੰਸ ਡਾਕਟਰ ਪੀ.ਸੀ. ਚੈਟਰਜੀ ਸੀ.ਆਈ.ਈ. ਕੀ ਉਸ ਤਜਵੀਜ਼ ਸੇ ਜੋ ਉਨੋਂ ਨੇ ਹਾਲ ਹੀ ਮੇਂ ਪੇਸ਼ ਕੀ ਹੈ। “ਜ਼ਬਾਨ ਪੰਜਾਬੀ ਕੋ ਇਸ ਸੂਬੇ ਮੇਂ ਬਜਾਏ ਉਰਦੂ ਕੇ ਰਾਇਜ ਕੀਆ ਜਾਏ।” ਇਖ਼ਤਲਾਫ਼ ਕਰਤੀ ਹੈ ਅੱਰ ਤਜਵੀਜ਼ ਕੋ ਬਲਿਹਾਜ਼ੇ ਲੁਗਾਤ ਪੰਜਾਬੀ ਇਖ਼ਤਲਾਫ਼ ਮੁਹਾਵਰਾ ਨਾ-ਮੁਮਕਿੰਨ ਅਲ ਅਮਲ ਅੱਰ ਉਸ ਸੂਬੇ ਕੇ ਹੱਕ ਮੇਂ ਸਖਤ ਮੁਜ਼ਹਰ ਸਮਝਤੀ ਹੈ।”

ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵੀ ਇਕ ਨੇਕ ਨਾਮੀ ਵਡਿੱਕਾ ਸਰ ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਫੀ ਮਹਰੂਮ। ਇਹ ਵੀ ਉਹ ਵੇਲਾ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਉਰਦੂ ਨਾਲ ਕੁੱਝ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਤੇ ਤਹਿਜੀਬੇ ਸ਼ਾਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਜੋੜਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਗਵਾਰਾਂ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਬਣਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਬਾਬਾ ਫ਼ਰੀਦ, ਸ਼ਾਹ ਹੁਸੈਨ, ਵਾਰਸ ਸ਼ਾਹ, ਸੁਲਤਾਨ ਬਾਹੂ, ਬੁਲ੍ਹੇ

ਸ਼ਾਹ, ਮੀਆਂ ਮੁਹੰਮਦ, ਖਵਾਜਾ ਫਰੀਦ ਦਾ ਚੇਤਾ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਹੀ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਭਾਗ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਹੈ, ਜਿਥੇ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਸਕੂਲਾਂ, ਕਾਲਜਾਂ ਦੇ ਬੂਹੇ ਟੱਪ ਨਹੀਂ ਸਕੀ।

ਇਹ ਸਾਰੇ ਕੂੜੇ ਵਿਚਾਰ, ਝੂਠੇ ਵਿਚਾਰ, ਮੰਝ-ਮੇਲੀ ਵਿਚਾਰ ਅਤੇ ਵਿਹਾਰ ਨੇ, ਜੋ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਰਾਹ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਔਕੜ ਨੇ। ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਲ ਇਹ ਮੇਲ ਢਿਡੋਂ ਖੋਟਾ ਏ। ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸਵਾਲ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੰਝ-ਮੇਲੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਤੀਕ ਅਪੜਾਉਣ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਮੰਝ-ਮੇਲੀਏ ਅਨਪੜ੍ਹ ਆਖਦੇ ਨੇ, ਪਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਹੁਣ ਤੱਕ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਗੁਆਚਣ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ।

(ਅਕਤੂਬਰ 1989)

ਪੰਜਾਬ 'ਚ ਵਾਪਰੇ ਦੁਖਾਂਤ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਅਹਿਮ ਸ਼ਖਸੀਅਤਾਂ ਨਾਲ ਵਾਰਤਾਲਾਪ

ਸ. ਖੁਸ਼ਵੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਸ. ਖੁਸ਼ਵੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਕ ਮਹਾਨ ਸਿੱਖ ਘਰਾਣੇ ਦੇ ਜੰਮ-ਪਲ ਹਨ। ਆਪਦੇ ਪਿਤਾ ਸਰ ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਚਾਚਾ ਸ. ਬਹਾਦਰ ਸ. ਉਜਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੰਥ ਦੀਆਂ ਜਾਣੀਆਂ-ਪਛਾਣੀਆਂ ਹਸਤੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸਨ। ਸ. ਖੁਸ਼ਵੰਤ ਨੇ ਦੋ ਜਿਲਦਾਂ ਵਿਚ 'ਸਿੱਖ ਹਿਸਟਰੀ' ਨੂੰ ਛਪਵਾ ਕੇ ਪੰਥ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਇਕ ਮਹਾਨ ਦੇਣ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਆਪ ਇਕ ਚੰਗੇ ਖੋਜੀ ਹਨ। ਆਪ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਭਾਸ਼ ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਮਹਾਨ ਵਿਦਵਾਨ ਸੱਜਣ ਹਨ। ਆਪ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਸ੍ਰੀ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਟੀਕਾ ਜਗਤ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਿਚ ਮਕਬੂਲੀਅਤ ਰੱਖਦਾ ਹੈ।

ਅਸੀਂ ਸੁਜਾਨ ਸਿੰਘ ਪਾਰਕ ਵਿਖੇ ਆਪਦੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ਗਾਹ 'ਤੇ ਆਪਨੂੰ ਮਿਲਣ ਗਏ। ਘੰਟੀ ਖੜਕਾਉਣ 'ਤੇ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਤੇ ਬੜੇ ਆਦਰ-ਮਾਣ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਲੈ ਗਏ। ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਨੇ ਪੀਲੇ ਰੰਗ ਦੀ ਛੋਟੀ ਦਸਤਾਰ ਸਜਾਈ ਹੋਈ ਸੀ ਤੇ ਸਰਦੀ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਦੁਸ਼ਾਲਾ ਲਪੇਟਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਆਪ ਆਪਣੀ ਆਰਾਮ ਕੁਰਸੀ 'ਤੇ ਲੱਤਾਂ ਸਿੱਧੀਆਂ ਕਰਕੇ ਬੈਠ ਗਏ। ਕਲਮ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਮੁਸਕਰਾ ਕੇ ਆਖਿਆ 'ਕਲਮ ਦੀ ਤਾਕਤ ਤਾਂ ਤਲਵਾਰ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਹੈ।'

ਸ. ਖੁਸ਼ਵੰਤ ਸਿੰਘ ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਹੱਸ ਪਏ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਖਿੜ ਗਿਆ। ਜਦ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਇੰਟਰਵਿਊ ਕਰਨ ਆਏ ਹਾਂ ਤਾਂ ਆਖਣ ਲੱਗੇ, 'ਮੈਨੂੰ ਆਪਦਾ ਇੰਟਰਵਿਊ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਗਿਆਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਛਪੇ ਆਪਦੇ ਲੇਖ ਪੜ੍ਹਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹਾਂ ਤੇ ਮੇਰੇ ਵਿਚਾਰ ਆਪਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲਦੇ-ਜੁਲਦੇ ਹਨ।'

ਇਸਸਟਿਡ ਵੀਕਲੀ ਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਟਾਈਮਜ਼ ਦੇ ਭਵਿੱਖ ਵਿਚ ਰਹਿ ਚੁੱਕੇ ਐਡੀਟਰ ਤੇ ਜਗਤ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਵਿਦਵਾਨ ਸ. ਖੁਸ਼ਵੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਬਾਰੇ 1 ਦਸੰਬਰ 1983 ਨੂੰ ਦਿਨ ਦੇ ਦੋ ਵਜੇ ਸਾਡੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਤਰ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਲਈ ਅੰਕਿਤ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ :

ਪ੍ਰਸ਼ਨ : ਅੱਜ ਦੀ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਬਾਰੇ ਆਪ ਦੀ ਕੀ ਰਾਇ ਹੈ?

ਉੱਤਰ : ਇਹ ਬੜਾ ਵਿਸ਼ਾਲ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਮੈਂ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਲਿਖਦਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਤੇ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਵਿਚ ਵੀ ਇਸ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹਾਂ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਹਮਾਕਾਖੇਜ਼ (ਵਿਸਫੋਟਕ) ਹਨ। ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਵੀ ਭਾਂਬੜ ਮੱਚ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਅਕਾਲੀ ਨੌਤਾਵਾਂ ਤੇ ਗੌਰਮਿੰਟ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਠਹਿਰਾਉਂਦਾ ਹਾਂ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ : ਸਰਕਾਰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੀ ਸੋਚ ਰਹੀ ਹੈ ਤੇ ਆਪਦਾ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੀ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਹੈ?

ਉੱਤਰ : (ਆਪ ਨੇ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਆਖਿਆ) ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਨੀਅਤ ਖੋਟੀ ਹੈ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਸਿੱਖ ਬਾਕੀ ਜਨਤਾ ਤੋਂ ਇਲਾਦਾ (ਵੱਖ) ਹੁੰਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਇਹ ਪਾੜਾ ਦਿਨ-ਬ-ਦਿਨ ਵਧ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਮੰਗਾਂ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਨਹੀਂ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਕਈ ਮਸਲਿਆਂ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਕਰਨਯੋਗ ਹਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ : ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਵਸਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਇਸਦਾ ਕੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ?

ਉੱਤਰ : 20 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਸਿੱਖ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਸਾਰੇ ਹੀ ਰਜੇ-ਪੁਜੇ ਹਨ। ਇਹ ਹਿੰਦੂ ਘਿਰਣਾ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ ਤੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਅਸਰ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਸਿੱਖ ਤਾਂ ਦੂਰੋਂ ਪਛਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਘੇਰ ਕੇ ਖੇਦ ਪਹੁੰਚਾਉਣਾ ਕੋਈ ਕਠਿਨ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਦਾ ਰਾਹ ਖੁਲ੍ਹ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਹ ਗੱਲ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇੰਦੌਰ ਦੇ ਇਕ ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਜੋ ਮੱਧ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੇ ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ ਧਨਾਢ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੈਂ ਪੁਛਿਆ ਕਿ ਆਪਦੇ ਨਾਲ ਕੀ ਵਿਤਕਰਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਹ ਆਖਣ ਲਗੇ ਕਿ ਸਭ ਲੋਕ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਵਿਤਕਰਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਪਰ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਖਾਸ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਵਾਪਰੀ। ੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਦੇ ਦੂਜਿਆਂ ਹਿੰਸਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢਿਆ ਤਾਂ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ ਕਿ ਪੰਜਾਬ 'ਚੋਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਕੱਢਿਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹਿੰਦੂ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆਪਣੀ ਸੰਪਤੀ ਭੇਜ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਕਈ ਧਨਾਢ ਆਪਣੀਆਂ ਬ੍ਰਾਹਾਂ ਬਾਹਰ ਖੋਲ੍ਹ ਰਹੇ ਹਨ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ : ਸਿੱਖ ਆਗੂਆਂ ਬਾਰੇ ਆਪ ਦੇ ਕੀ ਵਿਚਾਰ ਹਨ?

ਉੱਤਰ : ਸਾਡੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਤਗੜਾ ਆਗੂ ਨਹੀਂ। ਅਸੀਂ ਇਸ ਵੇਲੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਤੇ ਸੁਲਝੇ ਆਗੂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਚਲ ਰਹੇ ਹਾਂ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ : ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਬਾਰੇ ਆਪ ਦੀ ਕੀ ਰਾਇ ਹੈ?

ਉੱਤਰ : ਗੌਰਮਿੰਟ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਵਿਚ ਦਖਲ ਦੇ ਰਹੀ ਹੈ। ਜਥੇਦਾਰ ਸੰਤੋਖ

ਸਿੰਘ ਵੇਲੇ ਵੀ ਇਹੀ ਗੱਲ ਸੀ। ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਐਕਟ ਨੂੰ ਬਦਲਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਪ੍ਰਧਾਨ ਬਣ ਸਕੇ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ : ਪਾਰਲੀਮੈਂਟਰੀ ਚੋਣਾ ਬਾਰੇ ਆਪਦਾ ਕੀ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਹੈ?

ਉੱਤਰ : ਮੇਰਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਹੈ ਕਿ ਮੱਧਕਾਲੀ ਚੋਣਾਂ ਹੋਣਗੀਆਂ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸ ਜਿਤੇਗੀ। ਇਹ ਮੇਰਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਕਲਕੱਤੇ ਵਿਚ ਹੋਏ ਸਮਾਗਮ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਹੈ। ਹਿੰਦੂ ਸਾਰੇ ਕਾਂਗਰਸ ਨਾਲ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਜਾਣਗੇ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਇਕ ਮਾੜਾ ਪਤਰਾ ਬਣੇਗਾ ਜਿਸਦਾ ਭਵਿੱਖ ਵਿਚ ਭਾਰਤ ਦੀ ਧਰਮ ਨਿਰਪੇਖਤਾ ਦੀ ਪਾਲਿਸੀ 'ਤੇ ਮਾੜਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਵੇਗਾ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ : ਪਾਣੀ ਦੇ ਮਸਲੇ ਬਾਰੇ ਆਪ ਦਾ ਕੀ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ?

ਉੱਤਰ : ਪਾਣੀ ਤੇ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਕਮੀ ਨਹੀਂ ਰਹੇਗੀ ਜਦੋਂ ਬੀਨ ਡੈਮ ਉਸਰ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਿਜਲੀ ਖੋਹ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਪਾਣੀ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਬਾਰੇ ਪਹਿਲੇ ਮੇਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕੁਝ ਹੋਰ ਸਨ, ਪਰ ਜਦ ਮੈਨੂੰ ਸਮਝ ਆਈ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਰਾਇ ਅਨੁਸਾਰ ਪਾਣੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਨਾਲ ਇਨਸਾਫ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ।

ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੰਮਕਾਜ ਕਰਨ ਦੇ ਢੰਗ ਬਾਰੇ ਪੁਛਿਆ। ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਸਵੇਰੇ 4 ਵਜੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵੇਲੇ ਜਾਗਦੇ ਹਨ। ਭਾਵੇਂ ਪਾਠ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਪਰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਲਿਖਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ। ਆਪਣੀ ਸਿਹਤ ਨੂੰ ਠੀਕ ਰੱਖਣ ਵਾਸਤੇ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਟੈਨਿਸ ਖੇਡਦਾ ਹਾਂ। ਭਾਵੇਂ ਸਿੱਖ ਪਲੇਟਫਾਰਮ ਤੋਂ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਣ ਦੀ ਕੜੀ ਅਲੋਚਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਮੈਂ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਅਕਾਲੀ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਸ਼ਰਾਬ ਪਿਲਾਈ ਹੈ। ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਰਹਿ ਗਏ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਗੁਰਧਾਮਾਂ ਬਾਰੇ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਫਿਰ ਯਾਦ ਦਿਵਾਈ ਕਿਉਂਕਿ ਪਹਿਲੇ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਮਸਲੇ ਤੇ ਦਿਲਚਸਪੀ ਦਿਖਾਈ ਸੀ। ਉਹ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨਗੇ ਕਿ ਉਹ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨਾਲ ਇਸ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰਾ ਕਰਨ।

ਹਿੰਦ-ਪਾਕਿ ਦੀ ਜੰਗ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਸਮਝਦਾਰ ਹਨ, ਉਹ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਮੂਰਖਤਾ ਹੁਣ ਨਹੀਂ ਕਰਨਗੇ।

ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਸ. ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੂਆ ਤੇ ਸ. ਮਨਧੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਨ। ਉਹ ਵੀ ਵਿਚੋਂ ਵਿਚ ਕਈ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਸਪੱਸ਼ਟੀਕਰਨ ਮੰਗਦੇ ਸਨ। ਇਵੇਂ ਇਹ ਪ੍ਰੇਮ ਭਰੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਵਿਚ ਵਾਰਤਾ ਸਮਾਪਤ ਹੋਈ।

ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਸਕੱਤਰ ਸ. ਭਾਨ ਸਿੰਘ

7 ਜੁਲਾਈ, 1984 ਦੀ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਮੈਨੂੰ “ਗਿਆਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤ” ਦੇ ਸੰਪਾਦਕ ਵਜੋਂ

ਸ. ਭਾਨ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰਨ ਦਾ ਅਵਸਰ ਮਿਲਿਆ। ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਕੁਲਵੰਤ ਜੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਧਰਮ-ਪਤਨੀ ਪਵਨ ਸੂਰੀ ਵੀ ਸਨ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਹੋਈਆਂ ਭਿਆਨਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੀ ਘੋਖਵੀਂ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਸਾਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੋਈ ਨਾ ਜਾਪਿਆ।

ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਸਕੱਤਰ, ਜਿਹੜਾ ਕਦੇ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਸਮੁੰਦਰੀ ਹਾਲ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਸ਼ਾਨੋ-ਸ਼ੌਕਤ ਨਾਲ ਬੈਠਦਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੀ ਮੇਜ਼ ਉਤੇ ਕਈ ਟੈਲੀਫੋਨ ਅਤੇ ਟੈਲੀਕਾਮ ਮੌਜੂਦ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਖੱਬੇ ਸੱਜੇ ਸੇਵਾਦਾਰਾਂ ਦਾ ਤਾਂਤਾ ਬੱਝਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਅੱਜ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਹਸਪਤਾਲ ਦੀ ਤੀਸਰੀ ਮੰਜ਼ਲ ਉਪਰ ਇਕ ਸਾਧਰਾਨ ਲਕੜੀ ਦੇ ਮੇਜ਼ ਅੱਗੇ ਬੈਠੇ ਕਿਸੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਕੂਲ ਦੇ ਅਧਿਆਪਕ ਵਾਂਗ ਲੱਗ ਰਹੇ ਸਨ। ਆਪਣੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਖਲੂਸ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਬੜੇ ਚਾਅ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਮਿਲੇ। ਪਰ ਲਗ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਖ਼ਸ਼ੀਅਤ ਦਾ ਲੱਟ-ਲੱਟ ਕਰਦਾ ਚਿਰਾਗ, ਬੁੱਝਿਆ ਬੁੱਝਿਆ ਹੋਵੇ। ਅਸੀਂ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਇਸ ਭਿਆਨਕ ਸਾਕੇ ਬਾਰੇ ਸਾਨੂੰ ਕੁਝ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿਓ? ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੁਝ ਮਿੰਟਾਂ ਦੀ ਆਗਿਆ ਮੰਗੀ ਅਤੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਫਾਈਲਾਂ, ਚਿੱਠੀਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਨਿਪਟਾ ਕੇ ਸੇਵਾਦਾਰ ਨੂੰ ਆਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਹੋਰ ਮਿਲਣ ਵਾਲੇ ਸੱਜਣ ਅੰਦਰ ਨਾ ਆਉਣ।

ਇਉਂ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਹੁਣੇ-ਹੁਣੇ ਕੋਈ ਭਿਆਨਕ ਹਾਦਸਾ ਵਾਪਰਿਆ ਹੋਵੇ ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਉਹ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਜੇ ਉੱਭਰ ਨਾ ਸਕੇ ਹੋਣ। ਉਹ ਆਖਣ ਲੱਗੇ, “ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ, ਇਸ ਭਿਆਨਕ ਸਾਕੇ ਦੀ ਯਾਦ ਨਾਲ ਹੀ ਦਿਲ ਕੰਬ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਪੁਛੇ ਕਿ ਇਸ ਸਮੁੱਚੇ ਖੂਨੀ ਕਾਂਡ ਵਿਚ ਕਿੰਨੇ ਕੁ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਨੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਕਾਰਨ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਅਹੂਤੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਬਾਰੇ ਜਿਤਨਾ ਵੀ ਝੂਠ ਬੋਲਿਆ ਜਾਏ ਥੋੜ੍ਹਾ ਹੈ। ਲਾਸ਼ਾਂ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾਇਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੀ ਹੈ ਕਿ 3 ਤਾਰੀਖ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ 72 ਘੰਟਿਆਂ ਦਾ ਕਰਫਿਊ ਲਗਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਮੈਂ ਸੰਤ ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਸਕੱਤਰ ਸ. ਬੱਗਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਹੋਰ ਅਨੇਕਾਂ ਸਖ਼ਸ਼ੀਅਤਾਂ ਸਮੇਤ ਉਥੇ ਮੌਜੂਦ ਸਾਂ। ਸ. ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਟੌਹੜਾ ਵੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਥੇ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ 'ਚ ਹੀ ਸਨ। ਉਹ ਇਕ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਆਏ ਸਨ ਪਰ ਕਰਫਿਊ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸੰਬੰਧਤ ਸਖ਼ਤੀਆਂ ਕਾਰਨ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਸਮੁੰਦਰੀ ਹਾਲ ਵਿਚ ਹੀ ਅੱਟਕੇ ਰਹੇ। ਤੁਸੀਂ ਯਕੀਨ ਕਰੋਗੇ ਕਿ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਭੁਖੇ ਭਾਣੇ ਅੰਦਰ ਡੱਕੇ ਰਹੇ। 5 ਜੂਨ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਕੰਪਲੈਕਸ ਉਤੇ ਗੋਲਾਬਾਰੀ ਆਰੰਭ ਹੋਈ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਅਸੀਂ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਸਮੁੰਦਰੀ ਹਾਲ ਦੇ ਦੋ ਕਮਰਿਆਂ ਵਿਚ ਸਾਂ। ਜਿਸ ਅੰਧਾਧੁੰਦ ਤੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਤੋਪਾਂ ਅਤੇ ਮਸ਼ੀਨ ਗੰਨਾਂ ਦੇ ਫਾਇਰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਸਮੁੰਦਰੀ ਹਾਲ ਉਤੇ ਆ ਕੇ ਡਿਗ ਰਹੇ ਸਨ, ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਸੋਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦੇ

ਕਿ ਅਸੀਂ ਬਚ ਜਾਵਾਂਗੇ। ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਸੀਂ ਮੌਤ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਸਾਂ।”

ਪ੍ਰਸ਼ਨ : ਤੁਹਾਡੇ ਪਾਸ ਖਾਣ ਲਈ ਉਸ ਸਮੇਂ ਕੁਝ ਸੀ? ਕੀ ਤੁਹਾਡੇ ਪਾਸ ਪੀਣ ਲਈ ਪਾਣੀ ਆਦਿ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸੀ? ਤੁਸੀਂ ਕਿਵੇਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਹੇ ਸਓ?

ਉੱਤਰ : ਮੇਰੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਤਾਂ ਇਹ ਪਹਿਲਾ ਹੀ ਇਤਨੇ ਵੱਡੇ ਸੰਕਟ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਸੀ। ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਅਸੀਂ ਬਿਲਕੁਲ ਭੁੱਖੇ ਰਹੇ। ਪੀਣ ਲਈ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਪਾਣੀ ਦਾ ਇਕ ਤੁਬਕਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਾਡਾ ਆਪਣਾ ਬਿਜਲੀ-ਸਟੇਸ਼ਨ (ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦਾ) ਬਰਬਾਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਘੋਰ ਹਨ੍ਹੇਰੇ ਵਿਚ ਅਨੁਮਾਨ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਇਹ ਸਮਾਂ ਗੁਜ਼ਾਰ ਰਹੇ ਸਾਂ। 6 ਜੂਨ ਸਵੇਰੇ ਤਿੰਨ ਵਜੇ ਸਾਡਾ ਕਮਰਾ ਜ਼ੋਰ ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਖੜਕਾਇਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਤਿੱਖੇ ਅਪਮਾਨਜਨਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਰਾਹੀਂ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੋਲ੍ਹਣ ਲਈ ਆਦੇਸ਼ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਲੱਗੇ। ਸ਼ਾਇਦ ਫੌਜੀ ਕਮਾਡੋ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਸਮਝਿਆ ਕਿ ਇਸ ਕਮਰੇ ਅੰਦਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਹ ਇਕ ਦਮ ਉਪਰਲੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਵੱਲ ਚਲੇ ਗਏ ਪਰ ਕੁਝ ਹੀ ਸਮੇਂ ਮਗਰੋਂ ਫਿਰ ਸਾਡੇ ਕਮਰੇ ਨੂੰ ਆ ਕੇ ਜ਼ੋਰ ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਭੰਨਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਇਕ ਵਾਕੀ-ਟਾਕੀ ਸੈੱਟ ਸੀ ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਉਹ ਹਰ ਇਕ ਮਿੰਟ ਪਿੱਛੋਂ ਆਪਣੇ ਸੰਬੰਧਤ ਅਫਸਰ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਅਗੋਂ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਐਕਸ਼ਨ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਲੈਂਦੇ। ਅਸੀਂ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਮੇਜਰ ਰੈਕ ਦਾ ਇਕ ਅਫਸਰ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਫੌਜੀ ਹਉਮੈ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਸੰਤ ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਲੌਂਗੋਵਾਲ, ਸ. ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਟੌਹੜਾ ਆਦਿ ਨੂੰ ਆਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਫੌਜ ਦੀ ਹਿਰਾਸਤ ਵਿਚ ਹਾਂ ਤੇ ਹਿਲਣ-ਜੁੱਲਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼

ਨਾ ਕਰੀਏ। ਸਾਨੂੰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਦਫਤਰ 'ਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਦਫਤਰ ਤੇ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਸਰਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਜਗ੍ਹਾ ਵਿਚ ਬੰਦੀ ਬਣਾ ਕੇ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। ਇਥੇ ਕਾਫੀ ਸੰਗਤ ਮੌਜੂਦ ਸੀ। ਜਦ ਸਾਡਾ ਸੰਤ ਲੌਂਗੋਵਾਲ, ਸ. ਟੌਹੜਾ ਸਮੇਤ 10 ਆਦਮੀਆਂ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਕਾਫਲਾ ਜਾਣ ਲੱਗਾ, ਤਦ ਅਚਾਨਕ ਉਥੇ ਇਕ ਹੋਂਡ ਗ੍ਰਨੇਡ ਫਟਿਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸੰਤ ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਅਤੇ ਸ. ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਟੌਹੜਾ ਤਾਂ ਬੱਚ ਗਏ ਪਰ ਸੰਤ ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਦੇ ਨਿਜੀ ਸਕੱਤਰ ਸ. ਬੱਗਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਹੀ ਮਾਰੇ ਗਏ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ : ਕੀ ਇਸ ਵਿਚ ਕੁਝ ਸੱਚਾਈ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਸਟੂਡੈਂਟਸ ਫੈਡਰੇਸ਼ਨ ਦੇ ਜਨਰਲ ਸਕੱਤਰ ਸ. ਹਰਮਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ ਨੂੰ ਇਸ ਨਾਜ਼ੁਕ ਸਮੇਂ ਇਹ ਕੰਮ ਸੌਂਪਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਸੰਤ ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਕੇ ਖਤਮ ਕਰ ਦੇਣ?

ਉੱਤਰ : ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਸੰਭਵ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਅਚਾਨਕ ਫੌਜ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਵਿਚ ਅਜਿਹਾ ਗ੍ਰਨੇਡ ਫੱਟਣਾ ਇਸ ਦਿਸ਼ਾ ਉੱਤੇ ਸੋਚੇ ਜਾ ਸਕਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ

ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਸਾਨੂੰ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਫੌਜ ਨੇ ਹਿਰਾਸਤ ਵਿਚ ਲੈ ਲਿਆ ਤਾਂ ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਖੰਡ ਕੀਰਤਨੀ ਜਥੇ ਦੀ ਬੀਬੀ ਅਮਰਜੀਤ ਕੌਰ, ਕੁਝ ਹੋਰ ਇਸਤੀਆਂ ਸਮੇਤ ਹਿਰਾਸਤ ਵਿਚ ਲਿਆ। ਸਾਨੂੰ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਹਿਰਾਸਤ ਵਿਚ ਲੈਣ ਪਿਛੋਂ ਪੁੱਠੇ ਸਿੱਧੇ ਰਸਤਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਲਈ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਸਰਾਂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਛਪਰ ਕੋਲ ਲੈ ਗਏ। ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਮਸ਼ੀਨ ਗੰਨਾਂ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਭਿਆਨਕ ਫਾਇਰਿੰਗ ਹੋਈ ਕਿ ਆਤਮ ਸਮਰਪਣ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਵਿਚੋਂ 70 ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਹੀ ਮਾਰੇ ਗਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ 'ਚ ਸ. ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਸਾਬਕਾ ਸਕੱਤਰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵੀ ਸੀ ਅਤੇ ਅਣਗਿਣਤ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋਏ। ਇਸ ਪਿਛੋਂ ਮੈਨੂੰ ਤੇ ਹੋਰ ਸੱਜਣਾਂ ਨੂੰ ਰਾਤ ਦੇ 9 ਵਜੇ ਉਥੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਛਾਉਣੀ ਤੇ ਸੈਂਟਰਲ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ : ਹਰਮਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ ਬਾਰੇ ਤੁਸੀਂ ਕਿਵੇਂ ਅਨੁਮਾਨ ਲਗਾਉਂਦੇ ਹੋ ਕਿ ਇਸ ਗੁਨੇਡ ਦੇ ਫੱਟਣ ਦਾ ਉਸ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਹੈ?

ਉੱਤਰ : ਮੈਂ ਤਾਂ ਇਉਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਹਰਮਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ ਇਸ ਭਿਆਨਕ ਲੜਾਈ ਸਮੇਂ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਬਚਾਉਣੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਭਿੰਡਰਾਂਵਾਲੇ ਪਾਸੋਂ ਉਹ ਇਹ ਡਿਊਟੀ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਉਹ ਲੌਗੋਵਾਲ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਦੇਵੇ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਆਪ ਵੇਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਅਚਾਨਕ ਹਰਮਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ ਆਪਣੇ ਚਾਰ ਸਾਥੀਆਂ ਸਮੇਤ ਸਾਡੇ ਵਿਚ ਆ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਬੰਦੀ ਬਣਾ ਲਿਆ ਗਿਆ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ : ਹਰਮਿੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਕੰਪਲੈਕਸ ਉਤੇ ਫਾਇਰਿੰਗ ਕਦੋਂ ਆਰੰਭ ਹੋਈ ?

ਉੱਤਰ : ਹਰਮਿੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਕੰਪਲੈਕਸ ਤੇ 4 ਜੂਨ ਨੂੰ ਸਵੇਰ ਤੋਂ ਹੀ ਫਾਇਰਿੰਗ ਆਰੰਭ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। 5 ਜੂਨ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਸੱਚਖੰਡ ਅੰਦਰ 25 ਸੇਵਾਦਾਰ ਮੌਜੂਦ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਦੋ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸਿੰਘ, ਕੁਝ ਰਾਗੀ ਸਿੰਘ, ਪਾਠੀ ਅਤੇ ਸੇਵਾਦਾਰ ਸਨ। ਰਾਗੀ ਭਾਈ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੋ ਕਿ ਪਿੰਡ ਪੁਰੇਵਾਲ ਤੇ ਅਖੰਡ ਕੀਰਤਨੀ ਜਥੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰਖਦੇ ਸਨ, ਕੀਰਤਨ ਕਰਦਿਆਂ ਗੋਲੀ ਲੱਗੀ। ਸਵਰਨ ਮੰਦਰ ਦੇ ਵਿਚ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਖੂਨ ਨਾ ਡੁਲ੍ਹੇ ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਸੇਵਾਦਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਰਿ ਕੀ ਪੌੜੀ-ਕੋਲ ਚੁੱਕ ਕੇ ਲੈ ਆਏ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ-ਕੋਈ ਸਵਾਸ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪਵਿੱਤਰ ਸਰੋਵਰ ਦਾ ਜਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਪਾਇਆ ਗਿਆ। ਪਰ ਸ਼ਾਇਦ ਕਈ ਘੰਟੇ ਲਗਾਤਾਰ ਖੂਨ ਵਗਦਾ ਰਹਿਣ ਕਾਰਨ ਅਤੇ ਡਾਕਟਰੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਕਾਰਨ ਇਹ ਮਹਾਂਪੁਰਖ ਉਥੇ ਹੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾ ਗਏ।

ਭਾਈ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਹਜ਼ੂਰੀ ਰਾਗੀ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ 5 ਤਾਰੀਖ ਨੂੰ ਰਾਤ 8 ਵਜੇ ਦਰਸ਼ਨੀ ਡਿਊਢੀ ਦੇ ਬਾਹਰ ਗੋਲੀ ਨਾਲ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ। ਭਾਈ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ 'ਸੂਰਮਾ ਸਿੰਘ' (ਦਿਸ਼ਟੀਗੀਣ) ਸਨ।

ਇਕ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸਾਹਿਬ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਉਪਰਲੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ

ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਕ ਗੋਲੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਲੱਗੀ। ਤਤੀਰੀਆਂ ਵਗਦੇ ਖੂਨ ਵਾਲਾ ਹੱਥ ਪਾਵਨ ਬੀੜ ਨੂੰ ਜਾ ਲਗਾ ਅਤੇ ਉਥੇ ਇਹ ਸਦੀਵੀ ਨਿਸ਼ਾਨ ਪੈ ਗਏ। ਉਪਰਲੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੋਈ ਹੱਥ-ਲਿਖਤ ਬੀੜ ਵਿਚ ਵੀ ਗੋਲੀ ਲੱਗੀ। ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੇਵਾਦਾਰਾਂ ਨੇ ਭੁੱਖੇ ਪਿਆਸੇ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਗੁਜ਼ਾਰੇ। 6 ਤਰੀਖ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੂਰੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕੈਦੀਆਂ ਵਾਂਗ ਕੈਦ ਕੱਟੀ। ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਦਰ ਫਰਸ਼ਾਂ ਤੇ ਕਾਲੀਨ ਚੁੱਕ ਕੇ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਅਤੇ ਕੰਧਾਂ ਨਾਲ ਖੜ੍ਹੇ ਕਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵਰ੍ਹਦੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਤੋਂ ਬਚਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ। 6 ਜੂਨ ਤੱਕ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਾਵਨ ਮਰਯਾਦਾ ਭੰਗ ਰਹੀ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ। ਆਤਮਿਕ ਸਰੂਪ ਪਵਿੱਤਰ ਬੀੜ ਵਿਚ ਵੀ ਗੋਲੀ ਲਗ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਗੋਲੀਆਂ ਲੱਗੀਆਂ। ਉਪਰਲੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਜਿਥੇ ਪਾਵਨ ਦੀਵਾਰਾਂ ਉਤੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਅਤੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਨਕਾਸ਼ੀ ਦਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਉਥੇ ਵੀ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਗੋਲੀਆਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਲਗੇ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਚੱਕਨਾਚੂਰ ਹਨ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ : ਕੀ ਫੌਜ ਨੇ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਕੰਪਲੈਕਸ ਉਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਨਿਹੱਥੇ ਤੇ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਯਾਤਰੂਆਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣ ਜਾਂ ਬਚਣ ਲਈ, ਕੋਈ ਸੂਚਨਾ ਜਾਂ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ?

ਉੱਤਰ : ਜੀ ਹਾਂ, ਫੌਜ ਨੇ ਆਪਣੇ ਲਾਊਡ ਸਪੀਕਰਾਂ ਨਾਲ ਦੋ ਤਿੰਨ ਵਾਰੀ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਕੰਪਲੈਕਸ ਵਿਚ ਜਿਥੇ ਕਿਤੇ ਵੀ ਕੋਈ ਅਤਿਵਾਦੀ ਲੁੱਕਿਆ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਆਤਮ-ਸਮਰਪਣ ਕਰ ਦੇਵੇ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਫੌਜ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਕੰਪਲੈਕਸ ਉਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦੇਵੇਗੀ। ਇਸ ਪਿਛੋਂ 22 ਸੇਵਾਦਾਰਾਂ ਨੇ ਹੱਥ ਖੜ੍ਹੇ ਕਰ ਕੇ ਆਤਮ ਸਮਰਪਣ ਕੀਤਾ। ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਦਰ ਮੌਜੂਦ ਹਜ਼ੂਰੀ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪਾਵਨ ਬੀੜ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਸਵਰਨ ਮੰਦਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਕੇ ਆਤਮ ਸਮਰਪਣ ਕਰਨਾ ਉਚਿਤ ਨਾ ਸਮਝਿਆ। ਨਾਲੇ ਉਹ ਅਤਿਵਾਦੀ ਕਿਵੇਂ ਸਨ? ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਤਾਬਿਆ ਬੈਠੇ ਭਾਈ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਅੰਦਰ ਸਨ। ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਸਟੇਨਗੰਨਾਂ ਨਾਲ ਲੈੱਸ, ਸਿੱਖ ਫੌਜੀ ਸਵਰਨ-ਮੰਦਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਆਏ ਅਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਅੰਦਰੋਂ ਤਲਾਸ਼ੀ ਲੈਣੀ ਹੈ। ਗ੍ਰੰਥੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਬੇਸ਼ੱਕ ਤਲਾਸ਼ੀ ਲੈ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ, ਜਿਥੇ ਕਿ ਬਹੁਤ ਸਮਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਿਰੰਤਰ ਕੀਰਤਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਪਵਿੱਤਰ ਥਾਂ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ੀ ਲੈਣ ਪਿਛੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਖਿਆ ਕਿ ਹੁਣ ਉਪਰਲੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ੀ ਲੈਣਗੇ। ਗ੍ਰੰਥੀ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਪਰਲੀ ਮੰਜ਼ਿਲ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਅੱਗੇ ਪੌੜੀਆਂ ਚੜ੍ਹਨ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ। ਨਾਲ ਹੀ

ਧਮਕਾਇਆ ਕਿ ਜੇਕਰ ਪੌੜੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਉਪਰਲੇ ਪਾਸੇ ਇਕ ਵੀ ਫਾਇਰ ਫੌਜੀ ਜਵਾਨਾਂ 'ਤੇ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਪਿਛੋਂ ਫੌਜੀ ਫਾਇਰ ਕਰ ਕੇ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦੇਣਗੇ। ਪਰੰਤੂ ਉਪਰ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਸਹੁੰ ਖਾਣ ਨੂੰ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਹਥਿਆਰ ਜਾਂ ਅਤਿਵਾਦੀ ਨਾ ਲੱਭ ਸਕਿਆ। ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪ੍ਰਕਰਮਾਂ ਵਿਚ ਬਣੇ ਰਿਹਾਇਸ਼ੀ ਕੁਆਟਰਾਂ ਵਿਚ ਕਈ ਸੇਵਾਦਾਰ ਅਤੇ ਹਜ਼ੂਰੀ ਰਾਗੀ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਸਮੇਤ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਰੱਖਦੇ ਸਨ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ : ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪ੍ਰਕਰਮਾਂ ਵਿਚ ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਮਾਰੇ ਗਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਉਥੋਂ ਮਿਲੀਆਂ। ਉਹ ਕੌਣ ਸਨ?

ਉੱਤਰ : ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ 'ਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਆਤਮ ਸਮਰਪਣ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਚੋਂ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ ਕਿ ਕੁਝ ਅਤਿਵਾਦੀ ਵੀ ਹੋਣ ਪਰ ਵਧੇਰੇ ਤਾਂ ਆਮ ਸੰਗਤ ਸੀ ਜਾਂ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਲੋਂ ਚਲ ਰਹੇ ਮੋਰਚੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਆਏ ਪੁਰਸ਼ ਅਤੇ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਸਨ। ਯਾਤਰੂਆਂ ਅਤੇ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। 1200 ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਆਤਮ-ਸਮਰਪਣ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ 200 ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਕੇਵਲ ਇਸਤਰੀਆਂ ਹੀ ਸਨ। ਸੰਭਵ ਹੈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਇਸਤਰੀਆਂ ਅਤਿਵਾਦੀਆਂ ਦੀਆਂ ਪਤਨੀਆਂ ਵੀ ਹੋਣ। ਪਿਛੋਂ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਘੜੀ ਗਈ ਕਿ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਤੋਂ ਸੈਕੜਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਆਚਰਣਹੀਣ ਇਸਤਰੀਆਂ ਮਿਲੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਫੌਜ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਛਾਉਣੀ ਵਿਚ ਕੈਦੀ ਬਣਾ ਕੇ ਕਈ ਹਫ਼ਤੇ ਰੱਖਿਆ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ : ਕੀ ਅਜਿਹੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਫੌਜ ਨੇ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਰੱਖੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਦੁਰ-ਵਿਹਾਰ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ?

ਉੱਤਰ : ਮੇਰਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਹੋ ਵੀ ਸਕਦੀ ਹੈ ਤੇ ਨਹੀਂ ਵੀ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ : ਤੁਹਾਡਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਕਿ ਸੰਤ ਭਿੰਡਰਾਂਵਾਲੇ ਇਸ ਸਾਕੇ ਵਿਚ ਮਾਰੇ ਜਾ ਚੁੱਕੇ ਹਨ?

ਉੱਤਰ : ਮੇਰੇ ਖਿਆਲ ਅਨੁਸਾਰ ਸੰਤ ਭਿੰਡਰਾਂਵਾਲੇ 6 ਜੂਨ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਉਤੇ ਹੋ ਰਹੀ ਟੈਂਕਾਂ ਦੀ ਭਾਰੀ ਬੰਬਾਰੀ ਵਿਚ ਮਾਰੇ ਗਏ ਹਨ। ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਇਹ ਆਖ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਅਜੇ ਤੀਕ ਜਿਊਂਦੇ ਹਨ, ਮੈਂ ਇਸ ਨੂੰ ਅਫ਼ਵਾਹ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ। 7 ਜੂਨ ਨੂੰ ਮੈਨੂੰ ਸਖ਼ਤ ਫੌਜੀ ਪਹਿਰੇ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਜੋ ਮੈਂ ਤੇਸ਼ਖਾਨਾਂ ਚੈੱਕ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਾਂ ਅਤੇ ਹੋਏ ਨੁਕਸਾਨ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਲਗਾ ਸਕਾਂ। ਉਹ ਅਜਿਹਾ ਸਮਾਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਕਰਮਾਂ ਦੇ ਕੰਡਿਆਂ ਉਤੇ, ਵਿਚਕਾਰ ਅਤੇ ਬਰਾਂਡਿਆਂ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀਆਂ ਮਰਦਾਂ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਹੀ ਲਾਸ਼ਾਂ ਸਨ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਫੌਜੀ ਅਫਸਰਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਨੇਜਰ ਸ. ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਇੰਨਫਰਮੇਸ਼ਨ ਅਫਸਰ ਸ. ਨਰਿੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੰਦਾ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਘੰਟਾ ਘਰ

ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਪ੍ਰਕਰਮਾਂ ਵਿਚ ਪਈਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਅਤੇ ਤਸਦੀਕ ਕਰਨ। ਸ. ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਮੈਨੇਜਰ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਉਤੇ ਚਿਟੇ ਰੰਗ ਦਾ ਕੋਈ ਅਜਿਹਾ ਕੈਮੀਕਲ ਇਤਨੀ ਵਧੇਰੇ ਮਾਤਰਾ ਵਿਚ ਪਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦਾ ਰੰਗ ਇਕ ਦਮ ਚਿੱਟਾ ਹੀ ਚਿੱਟਾ ਦਿੱਸ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸ. ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਚਲੇ ਗਏ ਅਤੇ ਨੰਦਾ ਜੀ ਨੇ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦੀ ਸਨਾਖਤ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਲਾਸ਼ਾਂ ਭਿੰਡਰਾਂਵਾਲੇ ਅਤੇ ਭਾਈ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਹੀ ਲਗਦੀਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਦੇ ਛੁੱਟ ਭਿੰਡਰਾਂਵਾਲੇ ਦੇ ਇਕ ਭਰਾ ਜੋ ਫੌਜ ਵਿਚ ਸੂਬੇਦਾਰ ਹੈ, ਕੋਲੋਂ ਵੀ ਤਸਦੀਕ ਕਰਾਈ ਗਈ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ : ਤੁਹਾਨੂੰ ਫੌਜੀ ਹਿਰਾਸਤ ਵਿਚ ਲੈਣ ਪਿਛੋਂ ਮੁੜ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਸਮੁੰਦਰੀ ਹਾਲ ਵਿਚ ਕਿਉਂ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ?

ਉੱਤਰ : ਮੈਂ ਫੌਜੀ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਦਾ ਠੀਕ ਨਿਰਣਾ ਸ਼ਾਇਦ ਨਾ ਕਰ ਸਕਾਂ। ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਜਦੋਂ ਫੌਜੀ ਪਹਿਰੇ ਵਿਚ 7 ਜੂਨ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਸਮੁੰਦਰੀ ਹਾਲ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ। ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਉਸ ਕਮਰੇ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਜਿਸ 'ਚ ਬੇਅੰਤ ਕੀਮਤੀ ਰਸੀਦਾਂ, ਖਜ਼ਾਨਾ ਅਤੇ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਸਨ। ਇਹ ਸਾਰਾ ਕਮਰਾ ਅੱਗ ਦੇ ਲਾਂਬੂਆਂ ਹੇਠ ਸੜ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਕਿ ਸੜ ਰਹੇ ਕਮਰੇ ਅੰਦਰ ਪਿਆ ਇਕ ਵੱਡਾ ਸੇਫ ਚੈੱਕ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਪਰ ਮੇਰੇ ਲਈ ਅਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਕੁਝ ਵੀ ਚੈੱਕ ਕਰਨਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਪਰਲੀ ਮੰਜ਼ਲ ਜਿਥੇ ਸੰਤ ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਲੌਗੋਵਾਲ ਦਾ ਕਮਰਾ ਸੀ, ਵੀ ਸੜ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਵੀ ਬੇਅੰਤ ਪੈਸਾ ਨੋਟਾਂ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਸੀ। ਸੰਭਵ ਹੈ ਇਹ ਅੱਗ ਕੇਵਲ ਨਗਦੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕੀਮਤੀ ਵਸਤੂਆਂ ਨੂੰ ਖੁਰਦ-ਖੁਰਦ ਕਰਨ ਲਈ ਲਗਾਈ ਗਈ ਹੋਵੇ। ਮੈਂ ਫੌਜੀ ਅਫਸਰ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਅੱਗ ਬੁਝਾਉਣ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਪਰ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਸੁਣੀ ਅਣਸੁਣੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਪਿਛੋਂ 7, 8 ਅਤੇ 9 ਜੂਨ ਤੱਕ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨਿਵਾਸ, ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਸਰਾਂ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੀਆਂ ਇਮਾਰਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਅੱਗ ਦੇ ਸ਼ੋਅਲੇ ਨਿਕਲ ਕੇ ਅਸਮਾਨ ਨੂੰ ਛੋਂਹਦੇ ਰਹੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਇਮਾਰਤਾਂ ਦਾ ਇਕ ਇਕ ਕੋਨਾ ਤਲਾਸ਼ੀ ਕਰਨ ਪਿਛੋਂ ਹੀ ਅੱਗ ਲਗੀ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ : ਸਿੱਖ ਰੈਫਰੈਂਸ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਕਿਵੇਂ ਸੜੀ?

ਉੱਤਰ : ਸਿੱਖ ਰੈਫਰੈਂਸ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਦੀ ਇਮਾਰਤ 6 ਜੂਨ ਸ਼ਾਮ ਤੱਕ ਬਿਲਕੁਲ ਠੀਕ ਸੀ। ਹੇਰਾਨੀ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਪਿਛੋਂ ਇਸ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਅੱਗ ਲੱਗ ਗਈ? ਸਿਰਫ ਬੇਸਮੈਂਟ ਵਿਚ ਕੁਝ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਅਤੇ ਪੁਰਾਣੇ ਸਾਲਾਂ ਦੀਆਂ ਅਖਬਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਫਾਈਲਾਂ ਬਚੀਆਂ ਹਨ। ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਦਾ ਬਾਕੀ ਸਾਰਾ ਅਣਮੋਲ ਖਜ਼ਾਨਾ, ਪਵਿੱਤਰ ਖਰੜੇ ਅਤੇ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਇਸ ਮਾਰੂ ਅਗਨੀ ਦੀ ਭੇਟ ਹੋ ਗਏ ਹਨ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ : ਦੂਰਦਰਸ਼ਨ ਤੇ ਜੋ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਬਿਆਨ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ ਉਸ ਵਿਚ ਵਾਰ ਵਾਰ ਇਹ ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਤੋਸ਼ਾ-ਖਾਨਾ ਠੀਕ ਠਾਕ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਤੀ ਸੱਚਾਈ ਕੀ ਹੈ?

ਉੱਤਰ : ਮੈਨੂੰ 7 ਜੂਨ ਨੂੰ ਸਖਤ ਸੁਰੱਖਿਆ ਪ੍ਰਬੰਧਾਂ ਹੇਠ ਜੀਪ ਵਿਚ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਕਿ ਤੋਸ਼ਾਖਾਨਾ ਦੇ ਨੁਕਸਾਨ ਪ੍ਰਤੀ ਮੈਂ ਕੁਝ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇ ਸਕਾਂ। ਮੈਂ ਆ ਕੇ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਦਰਸ਼ਨੀ ਡਿਊਢੀ ਦਾ ਉਪਰਲਾ ਅਸਥਾਨ ਜਿਥੇ ਤੋਸ਼ਾਖਾਨਾ ਸੀ। ਭਾਰੀ ਗੋਲਾਬਾਰੀ ਕਾਰਨ ਕਾਫੀ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਰਬਾਦ ਹੋਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਸੜ ਚੁੱਕਿਆ ਸੀ। ਸੁਧ ਸੋਨੇ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਕੇਵਲ ਮਹਾਨ ਗੁਰਪੁਰਖਾਂ ਤੇ ਜਲ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਚੋਂ ਇਕ ਦਾ ਅੱਗ ਦੇ ਸੇਕ ਨਾਲ ਕੁਝ ਹਿੱਸਾ ਕਾਲਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਤੋਸ਼ੇਖਾਨੇ ਅੰਦਰ ਪਈ ਚੰਦਨ ਦੀ ਚੌਰ ਨੂੰ ਵੀ ਅੱਗ ਦੇ ਸੇਕ ਨੇ ਮਾੜਾ ਅਸਰ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਹੈ। ਬਿਹਾਰੀ ਜਾਂ ਮਦਰਾਸੀ ਫੌਜੀ ਜਿਹੜੇ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਦਰ ਤਾਇਨਾਤ ਸਨ ਨੂੰ ਤੋਸ਼ਾਖਾਨਾ ਦੀ ਅਸਲੀ ਭੂਗੋਲਿਕ ਸਥਿਤੀ ਦੀ ਕੋਈ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਤੋਸ਼ਾਖਾਨਾ ਵਿਚ ਲੋਹੇ ਸ਼ਟਰਾਂ ਦੇ ਪਿਛੇ ਕੱਚ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪਿਛੇ ਅਰਬਾਂ ਰੁਪਿਆ ਦਾ ਅਨਮੋਲ ਖਜ਼ਾਨਾ ਮੌਜੂਦ ਸੀ। ਉਹ ਅਨੁਮਾਨ ਨਹੀਂ ਲਗਾ ਸਕੇ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਟਰਾਂ ਦੇ ਪਿਛੇ ਵੀ ਕੁਝ ਹੋਵੇਗਾ। ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਦੇ ਸ਼ੋਅਕੇਸ ਵਿਚ ਪਿਆ ਪਵਿੱਤਰ ਚੰਦੋਆ ਜੋ ਅੰਦਰਲੇ ਸੇਫ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਪਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿਸ ਵਿਚ ਲੱਖਾਂ ਰੁਪਿਆਂ ਦੇ ਹੀਰੇ ਜਵਾਹਰਾਤ ਜੜੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਹ ਜਲ ਕੇ ਰਾਖ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸ ਰਾਖ ਨੂੰ ਬੋਰੀ ਵਿਚ ਬੰਦ ਕਰ ਕੇ ਸ਼ਟਰਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਰਖਵਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਮੁੜ ਸੀਲ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਫੌਜੀ ਅਫਸਰਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਆਖਿਆ ਕਿ ਲਿਖਤੀ ਬਿਆਨ ਦਿਆਂ ਕਿ ਤੋਸ਼ਾਖਾਨਾ ਬਿਲਕੁਲ ਠੀਕ ਠਾਕ ਹੈ। ਮੈਂ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਆਖਿਆ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ ਵਿਚ ਇਹ ਗੱਲ ਦਰਜ ਕਰੋ ਕਿ ਚੰਦੋਆ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਫੌਜੀ ਅਫਸਰਾਂ ਨੇ ਮੁੜ ਦੂਜੀ ਕਾਪੀ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬਾਨ ਤੇ ਮੇਰੇ ਵੀ ਦਸਤਖਤ ਕਰਵਾਏ ਗਏ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਜਥੇਦਾਰ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਕੋਲੋਂ ਦੂਰਦਰਸ਼ਨ ਉੱਤੇ ਬਿਆਨ ਦੁਆਇਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਪਹਿਲੀ ਕਾਪੀ ਹੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਗਈ ਜਦ ਕਿ ਸਾਡੇ ਦਸਤਖਤਾਂ ਵਾਲੀ ਦੂਜੀ ਕਾਪੀ, ਇਸ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰਦਰਸ਼ਨ ਰਾਹੀਂ ਵਿਖਾਈ ਗਈ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ: 8 ਜੂਨ, 84 ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਗਿ: ਜ਼ੈਲ ਸਿੰਘ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਆਏ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਕਿਥੇ ਸਥਿਤ?

ਉੱਤਰ : 8 ਜੂਨ ਨੂੰ ਸਵੇਰੇ ਮੈਂ ਫੌਜ ਦੀ ਹਿਰਾਸਤ ਵਿਚ ਸਾਂ ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਫੌਜੀ ਅਫਸਰਾਂ ਨੇ ਝਟਪਟ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਚੱਲਣ ਲਈ ਆਖਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਆ ਰਹੇ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਪਹੁੰਚਣ ਲਈ ਅਜੇ ਮੈਂ ਘੰਟਾ ਘਰ ਵਾਲੇ ਰਸਤੇ 'ਤੇ ਹੀ ਸਾਂ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਫੌਜੀ ਅਫਸਰਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਕਿ

ਮੈਂ ਇਕ ਜਜ਼ਬਾਤੀ ਮਨੁੱਖ ਹਾਂ ਅਤੇ ਅਜਿਹਾ ਨਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਜਜ਼ਬਾਤ ਅਧੀਨ ਮੈਂ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਵਿਚ ਕੁਝ ਜਜ਼ਬਾਤੀ ਗੱਲ ਕਰ ਦਿਆਂ। ਇਸ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਘੰਟਾ ਘਰ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਹੀ ਫੌਜ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਧੀਨ “ਹੋਟਲ ਟੈਪਲ ਵਿਊ” ਵਿਚ ਇਕ ਪੰਜਾਬੀ ਫੌਜੀ ਮੇਜਰ ਦੀ ਹਿਰਾਸਤ ਵਿਚ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। ਇਕ ਪੰਜਾਬੀ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਉਸ ਨੇ ਖੁਲ੍ਹੀ ਡੁਲ੍ਹੀ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਦਿਆਂ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ 5 ਜੂਨ ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪ੍ਰਕਰਮਾ ਵਿਚ ਇੰਨਫੈਟਰੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਉਹ ਮੇਜਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪ੍ਰਕਰਮਾਂ ਦੀ ਇਕ ਨੁਕਰ ਜਿਹੜੀ ਬ੍ਰਹਮ ਬੂਟਾ ਅਖਾੜਾ ਦੇ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਹੈ, ਅੰਦਰੋਂ ਤੇਜ਼ ਸਪੀਡ ਵਿਚ ਫਾਇਰ ਆਇਆ ਕਿ ਮੇਰੇ 22 ਜੁਆਨ ਉਥੇ ਹੀ ਮਰ ਗਏ। ਇਸ ਪਿਛੋਂ ਅਸੀਂ ਉਸ ਥਾਂ ਨੂੰ ਟਾਰਗਿਟ ਬਣਾ ਕੇ ਭਾਰੀ ਫੌਜ ਨਾਲ ਗੋਲਾਬਾਰੀ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਹੱਦ ਨਾ ਰਹੀ ਜਦੋਂ ਦੋ ਜੁਆਨ ਕੁੜੀਆਂ ਲਾਈਟ ਮਸ਼ੀਨ ਗੰਨ ਨਾਲ ਲੈਸ, ਬਾਹਰ ਆ ਕੇ ਸਾਡੇ ਉਤੇ ਫਾਇਰ ਕਰਨ ਲਗ ਪਈਆਂ। ਇਕ ਤਾਂ ਮਾਰੀ ਗਈ ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਸਖਤ ਜ਼ਖਮੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਭੇਜੀ ਗਈ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਉਸ ਸਾਰੇ ਖੇਤਰ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ੀ ਲੈਣ ਪਿਛੋਂ ਸਾਨੂੰ ਕੇਵਲ ਹੋਰ ਪੰਜ ਲਾਸ਼ਾਂ ਹੀ ਮਿਲੀਆਂ। ਫੌਜ ਹੈਰਾਨ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜ ਬੰਦੇ ਅਤੇ ਦੋ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੇ ਏਡਾ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਮੁਕਾਬਲਾ ਇਤਨੀ ਵੱਡੀ ਫੌਜ ਨਾਲ ਕਿਵੇਂ ਕੀਤਾ?

ਪ੍ਰਸ਼ਨ : ਅਤਿਵਾਦੀ ਕੌਣ ਸਨ?

ਉੱਤਰ : ਸਰਕਾਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਤਿਵਾਦੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਭਿੰਡਰਾਂਵਾਲੇ ਦੇ ਚੇਲੇ, ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਬੱਬਰ ਖਾਲਸਾ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਸਨ। ਇਸ ਸਾਕੇ ਤੋਂ ਇਕ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਭਿੰਡਰਾਂਵਾਲਿਆਂ ਅਤੇ ਬੱਬਰਾਂ ਵਿਚ ਸਮਝੌਤਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਫੌਜ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਡੇਢ ਸੌ ਜਾਂ ਦੋ ਸੌ ਬੰਦਿਆਂ ਨੇ ਪੁੱਜੀਸ਼ਨਾਂ ਲੈ ਕੇ ਫੌਜੀ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ। ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਆਪਣੇ ਬਿਆਨ ਅਨੁਸਾਰ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਤਿਵਾਦੀਆਂ ਨੇ ਸਖਤ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ। ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਗਿ: ਜ਼ੈਲ ਸਿੰਘ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪ੍ਰਕਰਮਾਂ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘ ਰਹੇ ਸਨ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਵੀ ਗੋਲੀ ਚਲ ਰਹੀ ਸੀ। ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਅਫਸਰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਫੱਟੜ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਦਾ ਅੰਗ-ਰੱਖਿਅਕ ਵੀ ਸ਼ਾਇਦ ਗੰਭੀਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋਇਆ। ਜੇਕਰ ਲੜਨ ਵਾਲੇ ਡੇਢ ਜਾਂ ਦੋ ਸੌ ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਅਤਿਵਾਦੀ ਮੰਨ ਲਏ ਜਾਣ ਤਾਂ ਵੀ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਇਹ ਐਕਸ਼ਨ ਕਿਵੇਂ ਉਚਿੱਤ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਬੇਗੁਨਾਹ ਸੰਗਤਾਂ, ਬੱਚਿਆਂ ਅਤੇ ਇਸਤਰੀਆਂ ਮਾਰੇ ਗਏ। ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਆਤਮ ਸਮਰਪਣ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਜੁਆਨ ਸਿੱਖ-ਗੱਭਰੂਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਪਿੱਛੇ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੋਲੀਆਂ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਲਾਸ਼ਾਂ ਪ੍ਰਕਰਮਾਂ ਅਤੇ ਬਰਾਂਡਿਆਂ ਵਿਚ ਬਦਬੂ ਮਾਰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ। ਸਿੱਖ ਅਜਾਇਬ ਘਰ ਦਾ ਤਕਰੀਬਨ 20 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਦਾ

ਵੀ 30 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੋਂ ਵੱਧ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਅਜਾਇਬ ਘਰ ਵਿਚੋਂ ਤਾਂ ਕਈ ਦੁਰਲੱਭ ਕੀਮਤੀ ਚੀਜ਼ਾਂ ਗੁੰਮ ਹੋ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ 58 ਪਾਵਨ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸ਼ਸਤਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੁਣ ਤੱਕ 56 ਮਿਲ ਗਏ ਹਨ ਪਰ ਮਾੜੀ ਅਤੇ ਸੜੀ ਹੋਈ ਹਾਲਤ ਵਿਚ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ : ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅਹਾਤੇ ਵਿਚ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਭਿੰਡਰਾਂਵਾਲਿਆਂ ਵਲੋਂ ਉਤੇਜਿਤ ਭਾਸ਼ਨਾਂ, ਅਯੋਗ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਮੋਰਚੇਬੰਦੀ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਕੀ ਇਸ ਸਾਰੇ ਕੁਝ ਬਾਰੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਨੂੰ ਅਗਾਊਂ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ? ਜੇ ਹੈ ਸੀ ਤਾਂ ਇਸਨੂੰ ਰੋਕਿਆ ਕਿਉਂ ਨਾ ਗਿਆ? ਇਹ ਜਾਣਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਕਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਪੁਲਿਸ ਜਾਂ ਫੌਜੀ ਕਾਰਵਾਈ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਹੋਣ ਨਾਤੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੀ ਸੋਚਦੇ ਹੋ?

ਉੱਤਰ : ਅਸੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ ਤੇ ਬੇਵੱਸ ਸਾਂ। ਆਰੰਭਕ ਸਮੇਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਵੀ ਕੁਝ ਨਾ ਕੀਤਾ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ : ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਕਾਰਵਾਈ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਸੀ?

ਉੱਤਰ : ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਮਿੰਟ-ਮਿੰਟ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਸੀ, ਸਾਡੇ ਦੱਸਣ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਸੀ?

ਪ੍ਰਸ਼ਨ : ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਬਾਰੇ ਪੰਥ ਨੂੰ ਕੋਈ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ?

ਉੱਤਰ : ਪੰਥ ਨੂੰ ਮੀਡੀਆ ਤੇ ਹੋਰ ਸੂਤਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਇਸ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸੀ।

ਨਿਹੰਗ ਮੁਖੀ ਬਾਬਾ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ

ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਛੇਤੀ ਤੋਂ ਛੇਤੀ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਮੁਰੰਮਤ ਕਰਵਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਸਰਕਾਰ ਮਸ਼ਹੂਰ ਕਾਰਸੇਵਕ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਕੀਤਾ। ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਹਿਲਾਂ ਸਰੋਵਰ ਦੀ ਕਾਰਸੇਵਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਪਰ ਸਰਕਾਰ ਇਸ ਲਈ ਰਾਜ਼ੀ ਨਾ ਹੋਈ। ਮਗਰੋਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਬੁੱਢਾ ਦਲ ਦੇ ਮੁਖੀ ਬਾਬਾ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਸ ਕਾਰਜ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਆ, ਜੋ ਰਾਜ਼ੀ ਹੋ ਗਏ। ਅਸੀਂ (ਗਿਆਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੇ ਸੰਪਾਦਕ ਵਜੋਂ) ਬਾਬਾ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਇਕ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕੀਤੀ, ਜੋ ਇਥੇ ਦੇਣੀ ਯੋਗ ਹੋਵੇਗੀ।

ਬਾਬਾ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਡੇਰੇ ਵਿਚ ਲੱਕੜ ਦੇ ਇਕ ਤਖ਼ਤਪੋਸ਼ 'ਤੇ ਤਕੀਏ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲਈ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਸਨ। ਤਖ਼ਤਪੋਸ਼ ਦੇ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਇਕ ਵੱਡੀ ਬੰਦੂਕ ਪਈ ਸੀ, ਜਿਸ ਉਤੇ ਤੌਲੀਆਂ ਵਿਛਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਆਸਪਾਸ ਤਕਰੀਬਨ 8-10 ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ ਬੰਦੂਕਾਂ ਤੇ ਸਟੇਨਗੰਨਾਂ ਫੜੀ ਬਾਬੇ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਤਿਆਰ ਬਰ ਤਿਆਰ ਖੜੇ ਸਨ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਡੇਰੇ ਦੇ ਬਾਹਰ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਪੁਲੀਸ ਅਤੇ ਮਿਲਟਰੀ ਤਾਇਨਾਤ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਹਰ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ੀ

ਲਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਕਤ ਅਸੀਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਗਏ ਤਾਂ ਹੇਠਾਂ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਵਿਛੀਆਂ ਚਾਦਰਾਂ ਉਤੇ ਤਕਰੀਬਨ 40-50 ਇਸਤਰੀ ਪੁਰਸ਼ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਕੁਝ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਆ ਕੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਮੱਥਾ ਟੇਕ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਕੁਝ ਮਾਇਆ ਵੀ ਅਰਪਨ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਹ ਮਾਇਆ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨਾਲੋਂ ਨਾਲ ਹੀ ਚੁੱਕ ਕੇ ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਪੀਲੇ ਕੁੜਤੇ ਦੀ ਜੇਬ ਵਿਚ ਪਾਈ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਪਤਾਸਿਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ।

ਬਾਬਾ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਚਲਦੀ ਫਿਰਦੀ ਆਜ਼ਾਦ ਪੰਥ ਖਾਲਸਾ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੇ ਮੁੱਖੀ ਅਖਵਾਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਦਾਅਵਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਆਜ਼ਾਦ ਹਸਤੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਯੂ ਤਕਰੀਬਨ 60 ਸਾਲ ਦੇ ਕਰੀਬ ਹੈ। ਮਧਰਾ ਕੱਦ ਅਤੇ ਭਰਵਾਂ ਸਰੀਰ ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਨੀਲੇ ਰੰਗ ਦੀ ਵੱਡੀ ਦਸਤਾਰ, ਜਿਸ ਵਿਚਕਾਰ ਇਕ ਖੰਡਾ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਬਾਬਾ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਕੋਈ ਹੋਰ ਵਿਅਕਤੀ ਨਹੀਂ ਬੈਠ ਸਕਦਾ। ਉਹ ਜਾਂ ਤਾਂ ਹੇਠਾਂ ਦਰੀ ਉਤੇ ਜਾਂ ਖੜਾ ਰਹਿ ਕੇ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰੇ। ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਉਹ ਖਾਸ-2 ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਤਖ਼ਤਪੋਸ਼ ਤੋਂ ਨੀਵੇਂ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਕੁਰਸੀ ਉੱਤੇ ਬੈਠਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੇ ਦੇਂਦੇ ਹਨ।

ਮੈਂ ਜਾਂਦਿਆਂ ਹੀ ਬਾਬਾ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਬੁਲਾਈ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਦੇਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ “ਮੈਂ ਡਾਕਟਰ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਹਾਂ।”

“ਹਾਂ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਆਦਿ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਹੋ। ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦਾ ਓਪਰੇਸ਼ਨ ਵੀ ਤੁਸਾਂ ਹੀ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ ਬੜੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਬੈਠੋ! ਇਹ ਆਖ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੇਰੇ ਬੈਠਣ ਲਈ ਇਕ ਕੁਰਸੀ ਰਖਵਾ ਦਿੱਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਤਕਰੀਬਨ 30-35 ਕੁ ਮਿੰਟ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਉੱਤਰ ਹੋਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਾਰ ਅੰਸ਼ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ :

ਪ੍ਰਸ਼ਨ : ਆਪ ਨੇ ਸਰਬ ਲੋਹ ਗ੍ਰੰਥ ਬਹੁਤ ਸੁੰਦਰ ਛਪਵਾਇਆ ਹੈ। ਕੀ ਇਹ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਮੁਖ ਵਾਕ ਹੈ? ਇਸਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣੀਕ ਹੋਣ ਦਾ ਕੀ ਸਬੂਤ ਹੈ? ਜੇਕਰ ਇਹ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਹੀ ਗ੍ਰੰਥ ਹੈ ਤਾਂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਗੁਰਧਾਮਾਂ ਵਿਚ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੁੰਦਾ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਉੱਤਰ : ‘ਸਰਬ ਲੋਹ ਗ੍ਰੰਥ’ ਬਹੁਤ ਮਾਇਆ ਲਗਵਾ ਕੇ ਮੈਂ ਮੁਕੰਮਲ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕਰਵਾਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਲ ਤਾਂ ਸੋਚਣੀ ਹੀ ਅਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਰਚਨਾ ਨਹੀਂ। ਇਸਦਾ ਇਕ ਇਕ ਅੱਖਰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਇਹ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਣ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਲਿਖਿਆ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਜਿਵੇਂ ਤਲਵਾਰ ਚਲਦੀ ਸੀ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਲਮ ਚਲਦੀ ਸੀ। ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਆਪਣੀ

ਪਦਵੀਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਬੰਗੋਸਰੀ, ਜੋ ਬੰਗਾਲ ਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਨ, ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਗਏ। ਇਹ ਉਹੋ ਸਮਾਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਘਰ ਤਾਂ ਦੂਰ ਹੈ।

ਸਰਬਲੋਹ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਵਿਚ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਵੀ ਇਸਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਬੁੱਢਾ ਦਲ, ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ ਕੀ ਵਿਚ ਵੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਬਹੁਤੇ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਾ ਹੋਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਮੁਕੰਮਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੁਣ ਛਪਿਆ ਹੈ। ਹੁਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਇਹ ਪ੍ਰਾਪਤ (ਸੁਲੱਭ) ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਇਸਦੇ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਾ ਹੋਣ ਦਾ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ : ਕੀ ਆਪ 'ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ' ਨੂੰ ਸਾਰਾ ਸ੍ਰੀ ਮੁੱਖ ਵਾਕ ਸਮਝਦੇ ਹੋ? ਕੀ ਤ੍ਰੀਆ ਚਰਿੱਤਰ, ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਇਕ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਰਚਨਾ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢਣ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਨਾਲ ਤੁਸੀਂ ਸਹਿਮਤ ਹੋ?

ਉੱਤਰ : ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਰਚਨਾ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਪੜ੍ਹੋ ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗੇ। ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੀ ਪਤਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਤ੍ਰੀਆ ਚਰਿੱਤਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਦਰਸਾਏ ਹਨ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਖ਼ਬਰਦਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਕਿ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਕਿਤਨੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਚਰਿੱਤਰ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਚਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ : ਆਪ ਨੇ ਇਹ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ 'ਤੇ ਰਖਿਆ ਜਾਵੇ। ਕੀ ਹਕਾਇਤਾਂ ਅਤੇ ਤ੍ਰੀਆ ਚਰਿੱਤਰ ਅਧਿਆਤਮਕ ਬਾਣੀਆਂ ਹਨ?

ਉੱਤਰ : ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਦਸ ਚੁੱਕਾ ਹਾਂ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਹਰ ਰਚਨਾ ਅਧਿਆਤਮਕ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਹੁਣ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ 'ਤੇ ਰਖਿਆ ਜਾਵੇਗਾ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ : ਕੀ ਆਪ ਪੰਜਾਬ ਬਾਰੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵਲੋਂ ਉਠਾਈਆਂ ਮੰਗਾਂ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਹੋ?

ਉੱਤਰ : ਹਾਂ, ਵੇਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਮੰਗਾਂ ਕੋਈ ਅਜਿਹੀ ਖਾਸ ਇਤਰਾਜ਼ਯੋਗ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦੀ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੰਗਾਂ ਮਨਵਾਉਣ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਬਿਲਕੁਲ ਗਲਤ ਹੈ। ਮੈਂ ਸਿਆਸੀ ਆਦਮੀ ਨਹੀਂ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਧਾਰਮਿਕ ਆਦਮੀ ਹਾਂ ਅਤੇ ਹਰ ਧਰਮ 'ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ ਆਦਮੀ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਅਕਾਲੀਆਂ ਦੀ ਇਹ ਗੱਲ ਬਿਲਕੁਲ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਨਾਅਰੇ ਲਾਏ। ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਲਿਆ ਕੇ,

ਹਥਿਆਰ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰਵਾ ਕੇ ਇਤਨੀ ਵੱਡੀ ਬੇਇਜ਼ਤੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਕਰਵਾਈ। ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਸਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਨੇ ਅਜਿਹੇ ਨਾਅਰੇ ਲਾਏ : “ਧੋਤੀ ਟੋਪੀ ਜਮਨਾ ਪਾਰ।”

ਪਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ, ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ, ਅਗੋਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੇ ਕੀ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ?
“ਉਸਤਰਾ ਕੈਂਚੀ ਕਰੋ ਤਿਆਰ।”

ਮੰਗਾਂ ਮਨਵਾਉਣ ਦਾ ਇਹ ਤਰੀਕਾ ਸਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜਿਹੜਾ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਅਪਣਾਇਆ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ : ਅੱਜ ਅਖਬਾਰ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੈ ਕਿ 1400 ਬੁੱਢਾ ਦਲ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਨੇ ਆਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਤੋਂ ਵੱਖ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ। ਕੀ ਇਹ ਗੱਲ ਸੱਚ ਹੈ?

ਉੱਤਰ : ਉਹ ਤਾਂ ਸਾਡਾ ਇਕ ਡਰਾਈਵਰ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਦਲ ਵਿਚੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਛੇਕਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਛੇਕਿਆ ਹੋਇਆ ਬੰਦਾ ਹੋਰ ਕੀ ਆਪਣੇ ਆਪਨੂੰ ਵੱਖ ਕਰੇਗਾ?

ਪ੍ਰਸ਼ਨ : ਸੰਗਤਾਂ ਵਲੋਂ ਕਾਰ ਸੇਵਾ ਲਈ ਆਪਨੂੰ ਹੁਣ ਤੱਕ ਕਿਤਨੀ ਮਾਇਆ ਪੁੱਜ ਚੁੱਕੀ ਹੈ?

ਉੱਤਰ : ਹਾਲੇ ਤਕ ਸਿਰਫ 5 ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਇਕੱਤਰ ਹੋਏ ਹਨ। ਹੋਰ ਮਾਇਆ ਪੁੱਜ ਰਹੀ ਹੈ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ : ਕਾਰ ਸੇਵਾ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਆਪ ਦੀ ਕੀ ਮਦਦ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ?

ਉੱਤਰ : ਕਾਰ ਸੇਵਾ ਦਾ ਕੰਮ ਆਪਣੀ ਨਿੱਜੀ ਇੱਛਾ ਨਾਲ ਬੁੱਢਾ ਦਲ ਦੇ ਸੇਵਕਾਂ ਰਾਹੀਂ ਕਰਵਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਹੋਰ ਸੰਗਤ ਵੀ ਦੂਰ-ਦੁਰਾਡਿਓਂ ਆ ਕੇ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈ ਰਹੀ ਹੈ। ਤਾਮਿਲਨਾਡੂ ਤੇ ਹੋਰ ਦੂਰ ਦੇ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਤੋਂ ਸੰਗਤਾਂ ਪਹੁੰਚ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੰਮ ਬੁੱਢਾ ਦਲ ਮੇਰੀ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਹੇਠ ਕਰਵਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਹੀ। ਨਾ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਸਹਾਇਤਾ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ : ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪ ਨੇ ਕਿਤਨੇ ਗੁਰਧਾਮਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਵਾਈ ਹੈ?

ਉੱਤਰ : ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਗੁਰਧਾਮਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਮੈਂ ਬਤੌਰ ਬੁੱਢਾ ਦਲ ਦਾ ਮੁੱਖੀ ਕਰਵਾ ਚੁੱਕਾ ਹਾਂ। ਇਸ ਸੇਵਾ ਦੌਰਾਨ ਅਸੀਂ ਇਤਨੇ ਆਲੀਸ਼ਾਨ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਬਣਾਏ ਹਨ। ਸਮਾਣੇ 'ਚ ਸੁੰਦਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਣਾਇਆ। ਨੰਗਲ ਵਿਖੇ ਵੀ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਬਣਵਾਇਆ ਹੈ। ਪਟਿਆਲੇ ਮੋਦੀ ਕਾਲਜ ਦੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਮੁਦਕੀ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਮਠਿਆਈਸਰ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਮੁਦਕੀ ਦੀ

ਲੜਾਈ ਸਮੇਂ 86,000 ਬੁਢਾ ਦਲ ਦੀ ਫੌਜ ਚੜ੍ਹੀ ਸੀ। ਇਸ ਮੁਦਕੀ ਦੀ ਲੜਾਈ ਸਮੇਂ ਸਾਡਾ ਸਾਰਾ ਰਿਕਾਰਡ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ। ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਬੜੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਧੱਕਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਗਿ: ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪਟਿਆਲੇ ਸਾਡੀ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਨਜ਼ਾਇਜ਼ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰੈੱਸ ਲਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਵਿਰੁਧ ਲਿਖਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋਕੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਪੰਜਵਾਂ ਤਖਤ ਘੋਸ਼ਿਤ ਕਰਵਾਇਆ। ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਮਾਧ ਢੁਵਾ ਦਿੱਤੀ ਤਾਂ ਜੋ ਬੁੱਢਾ ਦਲ ਦੇ ਬਾਨੀ ਦਾ ਨਾਂ-ਨਿਸ਼ਾਨ ਮਟਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਬੁਢਾ ਦਲ ਸੁਲਤਾਨੁਲ ਕੌਮ ਮੰਨੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਪੰਜਵੇਂ ਤਖਤ ਦੇ ਵਾਰਸ ਹਾਂ।

“ਹਰ ਸਚੇ ਤਖਤ ਰਚਾਇਆ ਸਭ ਸੰਗਤ ਮੇਲਾ।”

ਪ੍ਰਸ਼ਨ : ਤੁਸੀਂ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਮੁਰੰਮਤ ਪਹਿਲਾਂ ਕਰਵਾਉਗੇ ਜਾਂ ਸਰੋਵਰ ਦੀ?

ਉੱਤਰ : ਪਹਿਲਾਂ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਮੁਰੰਮਤ ਕਰਵਾ ਕੇ ਪਿਛੋਂ ਇਸਦੀ ਢੱਠੀ ਇਮਾਰਤ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਨਾਲੇ ਸਰੋਵਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਤਾਂ ਹੁਣੇ ਪਿਛੇ ਜਿਹੇ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਹੁਣ ਕੀ ਵਿਗੜ ਗਿਆ ਹੈ? ਉਂਝ ਵੀ ਤਾਂ ਸਰੋਵਰ ਵਿਚ ਇਤਨੇ ਜੀਵ ਮੱਛੀਆਂ ਆਦਿ ਮਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਕੁਝ ਆਦਮੀਆਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਡਿੱਗ ਪਈਆਂ ਤਾਂ ਜਲ ਦਾ ਕੀ ਵਿਗੜ ਗਿਆ ਹੈ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸਰੋਵਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਪਵਿੱਤਰ ਹੈ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ : ਕੀ ਬੰਦਸ਼ਾਂ ਦੇ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਕਾਰ ਸੇਵਾ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ਭੰਗ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਹੀ?

ਉੱਤਰ : ਕੌਣ ਆਖਦਾ ਹੈ ਬੰਦਸ਼ ਹੈ? ਕੋਈ ਬੰਦਸ਼ ਨਹੀਂ, ਕੋਈ ਰੋਕ ਨਹੀਂ। ਪਰਮਿਟ ਜਾਂ ਮਿਲਟਰੀ ਤਾਂ ਇਸ ਲਈ ਹੈ ਕਿ ਕਾਰ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਆਈ ਸੰਗਤ ਦੀ ਠੀਕ ਪਛਾਣ ਹੋ ਸਕੇ ਅਤੇ ਕੋਈ ਗਲਤ ਆਦਮੀ ਗਲਤ ਇਰਾਦਿਆਂ ਨਾਲ ਨਾ ਜਾ ਸਕੇ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ : ਅਖਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੈ ਕਿ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਵੀ ਕਾਰ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਮਿਲ ਕੇ ਕਾਰ ਸੇਵਾ ਦਾ ਭਾਰ ਉਠਾਵੋਗੇ?

ਉੱਤਰ : ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਮੈਂ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਉਹ ਭਲੇ ਪੁਰਸ਼ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਾਫ਼ੀ ਗੁਰਧਾਮਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਵਾਈ ਹੈ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਾਰ ਸੇਵਾ ਬਾਰੇ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖੀ ਸੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੋਈ ਉੱਤਰ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਕਾਰ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਆ ਕੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਮਸ਼ਵਰਾ ਕਰਨ। ਅਸੀਂ ਬੱਚੇ ਸਾਂ ਜਦੋਂ ਬਾਬਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ, ਬਾਬਾ ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ, ਬਾਬਾ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ, ਸੰਤ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਸੇਵਾ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ : ਆਪ ਨੇ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬਾਨ ਪਾਸੋਂ ਕਈ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਪੁੱਛੇ ਸਨ, ਕੀ ਆਪ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਤਰਾਂ ਤੋਂ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹੋ?

ਉੱਤਰ : ਮੈਂ ਆਪ ਨੂੰ ਦਸ ਚੁਕਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬਾਨ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਪੰਜਵੇਂ ਤਖਤ ਦਾ ਮੁਖੀ ਹਾਂ। ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਤਖਤ ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਜਾਰੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਜਾਰੀ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਮੁਜਰਮ ਉਥੇ ਮੌਜੂਦ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਾਸ ਬਾਕਾਇਦਾ ਚੌਰ ਬਰਦਾਰ ਖਲੋਤਾ ਹੋਵੇ। ਜਿਹੜਾ ਤਖਤ ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਜਾਰੀ ਕਰੇ, ਉਸੇ ਤਖਤ ਤੋਂ ਹੀ ਮੁਜਰਮ ਆਪਣਾ ਜੁਰਮ ਬਖਸ਼ਾਵੇ। ਜੇਕਰ ਚਾਰੇ ਤਖਤ ਸਾਂਝਾ ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਜਾਰੀ ਕਰਨ ਤਾਂ ਉਸ ਮੁਜਰਮ ਨੂੰ ਸਿਰਫ ਪੰਜਵਾਂ ਤਖਤ ਬਖਸ਼ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਵਾਂਗ। ਉਹ ਪੰਜਵਾਂ ਤਖਤ ਸਾਡਾ ਹੈ। ਜਿਸਦਾ ਮੁੱਖੀ ਮੈਂ ਹਾਂ। ਮੇਰੇ ਵਿਰੁਧ ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਜਾਰੀ ਕਰਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਕਿਸ ਨੂੰ ਹੈ? ਮੈਨੂੰ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਤੋਂ ਪਤਿੱਤ ਕੌਣ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਇਹ ਪੰਜੇ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦਰਸ਼ਨੀ ਡਿਉਢੀ ਹੇਠ ਬੈਠ ਕੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਕਰਦੇ ਰਹੇ, ਫਿਰ ਜਦੋਂ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਤਨਖਾਹ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਨਹੀਂ ਹੋ? ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਸਾਂ ਪਰ ਇਸ ਸਮੇਂ ਆਜ਼ਾਦ ਹਾਂ। ਇੰਝ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੇਰੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਝੂਠ ਬੋਲਿਆ। ਇਹ ਝੂਠ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਸਜ਼ਾ ਦਾ ਭਾਗੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਭਿੰਡਰਾਂਵਾਲੇ ਦੇ ਗੁਰੂ, ਅਰਥਾਤ ਸੰਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਹਿਤਾ ਚੌਂਕ ਵਿਚ ਦਸਤਾਰ ਬੰਨ੍ਹੀ ਸੀ। ਸੰਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਗੁਰੂ ਸੰਤ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ ਤੇ ਮੈਂ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ। ਪਰ ਮੈਂ ਪੰਜਵੇਂ ਤਖਤ ਦਾ ਵਾਰਸ ਹਾਂ। ਨਿਰਮਲਾ, ਅਕਾਲੀ, ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ ਇਕੋ ਹੀ ਸ਼ਬਦ ਹਨ। ਮੈਂ ਸਹਿਜਧਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸਿੱਖ ਮੰਨਦਾ ਹਾਂ। ਭਾਈ ਘਨੱਈਆ ਜੀ, ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ ਤੇ ਭਾਈ ਅਲਖਧਾਰੀ ਜੀ ਸਹਿਜਧਾਰੀ ਹੀ ਸਨ। ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਲੇਖਕ ਗਿ: ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵੀ ਤਨਖਾਹੀਆਂ ਗਰਦਾਨਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਚਾਰਾਂ ਤਖਤਾਂ ਤੋਂ ਉਪਰ ਚਲਦਾ ਫਿਰਦਾ ਪੰਜਵਾਂ ਤਖਤ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹਾਨ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਪਾਸ 300 ਘੋੜੇ ਹਨ ਅਤੇ ਅਨੇਕ ਸੇਵਕ। ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਦਾ ਵਾਰਸ ਮੈਂ ਹੀ ਹਾਂ। ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਨੇ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੀ ਬੇਇੱਜ਼ਤੀ ਕਰਵਾਈ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਧ੍ਰੋਹ ਕਮਾਇਆ ਹੈ।

ਸ. ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਕੇਂਦਰੀ ਮੰਤਰੀ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦੇਖ-ਰੇਖ ਹੇਠ ਬਾਬਾ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਦੀ ਪੂਰੀ ਮੁਰੰਮਤ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤੀ। ਮੁਰੰਮਤ ਹੋਣ ਉਪਰੰਤ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਜਥੇਦਾਰ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ। ਭੋਗ ਪੈਣ ਮਗਰੋਂ ਇਹ ਮਹਾਨ ਅਸਥਾਨ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਗਿਆਨੀ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਅਸੀਂ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹਾਂ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਅੱਗੇ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਵਧੇਰੇ ਸੁੰਦਰ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਇਸਦੀ ਪਰਿਕਰਮਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਹੁਣ

ਉਹ ਵੀ ਬਣ ਗਈ ਹੈ। ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਮਗਰੋਂ ਜਥੇਦਾਰ ਟੌਹੜਾ ਜੀ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਕੀਤੀ ਮੁਰੰਮਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਕਾਰਸੇਵਾ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਗੁਰਧਾਮਾਂ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਪ੍ਰਮਾਣਤ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਦੀ ਦੁਬਾਰਾ ਕਾਰਸੇਵਾ ਰਾਹੀਂ ਮੁਰੰਮਤ ਕਰਾਂਗੇ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਮਿੱਤਰਾਂ-ਸੱਜਣਾਂ ਰਾਹੀਂ ਅਕਾਲੀ ਲੀਡਰਾਂ ਵੱਲ ਸੰਦੇਸ਼ ਭੇਜਿਆ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਮੁੜ ਢਾਹਿਆ ਨਾ ਜਾਵੇ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਦੀ ਮੁੜ ਉਸਾਰੀ ਕਰਵਾ ਕੇ ਆਪਣੀ ਭੁੱਲ ਨੂੰ ਮੰਨ ਲਿਆ ਹੈ। ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਦੀ ਮੁਕੰਮਲ ਮੁਰੰਮਤ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਇਕ ਲਿਖਤੀ ਮੁਆਫੀਨਾਮੇ ਵਜੋਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਵੇਂ ਮੁਰੰਮਤ ਹੋਇਆ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਵਿਜੇ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਦਿੱਤੇ ਵਿਚਾਰ ਅਣਸੁਣੇ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਨੂੰ ਮੁੜ ਢਾਹ ਕੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਵਲੋਂ ਇਸਦੀ ਦੁਬਾਰਾ ਮੁਰੰਮਤ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਥੇ ਇਹ ਦੱਸਣਾ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਮੁਰੰਮਤ ਦਾ ਬਹੁਤਾ ਕੰਮ ਕਾਰਸੇਵਾ ਰਾਹੀਂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਪੱਥਰ ਆਦਿ ਦਾ ਕੰਮ ਤਾਂ ਮਕਰਾਨੇ ਦੇ ਕਾਰੀਗਰ ਹੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸੁਨਹਿਰੀ ਕਲਸ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸੋਨਾ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਸਦੀ ਮੁਰੰਮਤ ਦੀ ਮਾਹਿਰ ਬਨਾਰਸ ਦੇ ਕਾਰੀਗਰ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਇਹ ਕਾਰਜ ਸਿਰੇ ਨਹੀਂ ਚੜ੍ਹ ਸਕਦਾ। ਸੰਗਤਾਂ ਤਾਂ ਸਿਰਫ ਇੱਟਾਂ, ਗਾਰਾ ਢੋਣ ਦਾ ਕੰਮ ਹੀ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਬਾਕੀ ਸਾਰਾ ਕੰਮ ਤਾਂ ਕਾਰੀਗਰ ਮਾਹਿਰਾਂ ਨੇ ਹੀ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਗਿਆਨੀ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ

18 ਜੁਲਾਈ 1984 ਨੂੰ ਸਵੇਰੇ 11 ਵਜੇ ਐਡੀਟਰ 'ਗਿਆਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤ' ਗਿ: ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਿਵਾਸ ਅਸਥਾਨ 'ਤੇ ਮਿਲੇ। ਆਪ ਦੇ ਨਾਲ ਗਿ: ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸਾਬਕਾ ਸਕੱਤਰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਬੇਦੀ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਤੇ ਪਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸਨ। ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਉਦਾਸ ਤੇ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਸਹਿਮੇ ਹੋਏ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਸਨ। ਕਿਉਂਕਿ ਵੇਲੇ ਕੁਵੇਲੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਟਰੀ ਆਪਣੀ ਜੀਪ 'ਤੇ ਲੈਣ ਲਈ ਆ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਆਪ ਨੇ ਹੇਠ ਦਿੱਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਸਪੱਸ਼ਟੀਕਰਨ ਦਿੱਤਾ:

ਪ੍ਰਸ਼ਨ : ਆਪ ਸੰਤ ਭਿੰਡਰਾਂਵਾਲੇ ਦੇ ਬਾਰੇ ਕੀ ਵਿਚਾਰ ਰੱਖਦੇ ਹੋ?

ਉੱਤਰ : ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਭਿੰਡਰਾਂਵਾਲਾ ਕਹਿਣਾ ਦਰੁਸਤ ਨਹੀਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਹਿਤੇ ਵਾਲਾ ਯਾ ਰੋਡੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਕਹਿਣਾ ਮੁਨਾਸਬ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਟੌਹੜਾ, ਟੌਹੜੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਬਾਦਲ, ਬਾਦਲ ਪਿੰਡ ਦੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਟੌਹੜਾ ਤੇ ਬਾਦਲ ਅਖਵਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਭਿੰਡਰਾਂਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਗੱਦੀ ਉਤੇ ਸੰਤ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹਨ।

ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕਈ ਵੇਰ ਉਲਝ ਪੈਂਦੇ ਸਨ। ਇਕ ਸਮੇਂ ਉਹ, ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਗਿ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸੰਤ

ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਬੈਠੇ ਸਨ, ਤਾਂ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, “ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਆਪ ਵਲੋਂ ਆਈ ਕਰੰਟ ਗਿਆਨੀ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਵਿਚੋਂ ਪਾਸ ਹੋ ਕੇ ਪੁੱਜਦੀ ਹੈ। ਜਿਸਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗਿਆਨੀ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਵਿਚੋਲੇ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਫਿਰ ਇਕ ਦਿਨ ਉਹ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਬੈਠੇ ਸਨ ਤੇ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਗਿ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਵੀ ਬੈਠੇ ਸਨ ਤਾਂ ਗਿਆਨੀ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, “ਕਿਉਂ ਸੰਤ ਜੀ! ਹੁਣ ਤਾਂ ਕਰੰਟ ਸਿੱਧਾ ਪਾਸ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ।”

ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਬੜੇ ਜ਼ਿੰਦੀ ਤੇ ਸਖਤ ਸੁਭਾਅ ਦੇ ਪੁਰਸ਼ ਸਨ। ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਗਿ. ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬੇਦੀ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਸਿੱਖ ਸਟੇਟ ਦੇ ਹਮੀ ਸਨ। ਇਕ ਵਾਰ ਸੰਤ ਭਿੰਡਰਾਂਵਾਲੇ ਮੈਨੂੰ (ਗਿ. ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ) ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ਕਿ ਮੇਰੀ ਹਮਾਇਤ ਵਿਚ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ 45 ਮੈਂਬਰ ਹਨ। ਤਾਂ ਮੈਂ ਹੱਸ ਕੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਸੰਤ ਜੀ! ਸਿਆਸੀ ਆਦਮੀਆਂ ਦਾ ਕੋਈ ਇਤਬਾਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ? ਕੁਝ ਦਿਨ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, “ਮੇਰਾ ਸਾਥ ਤਾਂ ਪੂਰਨ ਤੌਰ 'ਤੇ 18 ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਹੀ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਆਪ ਠੀਕ ਹੀ ਕਹਿੰਦੇ ਸੋ ਕਿ ਸਿਆਸੀ ਬੰਦਿਆਂ ਦਾ ਕੋਈ ਭਰੋਸਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।” ਜੇਕਰ ਭਿੰਡਰਾਂਵਾਲੇ ਦੀ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਵਿਚ ਬਹੁਮਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਭ ਨੂੰ ਦਬਾ ਕੇ ਸਿੱਖ ਸਟੇਟ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਨੀ ਸੀ। ਆਪ (ਭਿੰਡਰਾਂਵਾਲੇ) ਪਾਸੋਂ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ, ਰਾਜਸੀ ਤੇ ਸਿਆਸੀ ਲੀਡਰ ਵੀ ਫਰਦੇ ਸਨ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ : ਗਿ. ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਾਬਕਾ ਜਥੇਦਾਰ ਦੇ ਕਤਲ ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਕੋਈ ਬਿਆਨ ਜਾਂ ਸ਼ੋਕ ਸਮਾਚਾਰ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਭੇਜਿਆ?

ਉੱਤਰ : (ਸਹਿਮੀ ਹੋਈ ਮੁਸਕਾਨ ਵਿਚ) ਕੀ ਮੈਂ ਵੀ ਗੋਲੀ ਖਾਣੀ ਹੈ?

ਪ੍ਰਸ਼ਨ : ਕੀ ਦੋਹਾਂ ਸੰਤਾਂ ਵਿਚ ਕਾਫ਼ੀ ਮਤਭੇਦ ਸਨ?

ਉੱਤਰ : ਜੀ ਹਾਂ! ਅਸੀਂ ਬੜੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਇਹ ਮਤਭੇਦ ਦੂਰ ਹੋ ਸਕਣ। ਪਰ ਭਿੰਡਰਾਂਵਾਲੇ ਨੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇ ਸੰਤ ਲੌਗੋਵਾਲ ਮੇਰੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਆ ਜਾਣ ਤਾਂ ਵੀ ਮੈਂ ਫਤਹਿ ਨਹੀਂ ਬੁਲਾਵਾਂਗਾ, ਮੈਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ।

ਜਦ ਇਹ ਵਾਰਤਾ ਚਲ ਰਹੀ ਸੀ ਤਦ ਉਸ ਸਮੇਂ ਡਾ. ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਬਰਾੜ ਤੇ ਭਾਈ ਜੋਗਿੰਦਰ ਵੇਦਾਂਤੀ ਵੀ ਉਥੇ ਮੌਜੂਦ ਸਨ।

ਭਾਈ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਵਿਦਾਂਤੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਦੋ ਦਿਨ ਤੇ ਦੋ ਰਾਤਾਂ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕੰਪਲੈਕਸ ਵਿਚ ਰਹੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਤੇ ਅੱਖਾਂ ਉਤੇ ਪੱਟੀ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਤੇ ਮਿਲਟਰੀ ਛਾਉਣੀ ਵਿਚ ਲੈ ਗਏ। ਉਹ ਕੱਲ੍ਹ ਹੀ ਰਿਹਾਅ ਹੋ ਕੇ ਆਏ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮੈਨੇਜਰ ਨੇ ਜਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਸਟਾਫ਼ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਕੀਤੀ, ਤਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਿਹਾਈ ਹੋਈ। ਇਸ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਦੇ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਪਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਡਾ.

ਬਰਾੜ ਜੀ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਭਿੰਡਰਾਂਵਾਲੇ, ਭਾਈ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਤੇ ਠਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਚਾਟੀਵਿੰਡ ਸਮਸ਼ਾਨ ਭੂਮੀ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਅੰਤਿਮ ਸੰਸਕਾਰ ਦੀ ਅਰਦਾਸ ਇਕ ਮਿਲਟਰੀ ਦੇ ਸਿੱਖ ਜਵਾਨ ਨੇ ਕੀਤੀ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ : ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਨੁਕਸਾਨ ਕਿਹੜੀ-2 ਥਾਂ ਤੇ ਪੁੱਜਾ ਹੈ?

ਉੱਤਰ : ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਕੋਠਾ ਸਾਹਿਬ ਠੀਕ ਹੈ। ਸੈਂਟਰਲ ਸਿੱਖ ਰੈਫਰੈਂਸ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ, ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਭਰਪੂਰ ਨੁਕਸਾਨ ਪੁੱਜਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨਿਵਾਸ ਦੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਵੀ ਨੁਕਸਾਨ ਪੁੱਜਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਤੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸਕ ਅਜਾਇਬ ਘਰ ਨੂੰ ਬੋੜਾ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਤੋਸ਼ਾਖਾਨਾ ਕਾਫੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਠੀਕ ਹੈ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਚੰਦੋਆ ਜੋ ਕਿ ਨਿਜ਼ਾਮ ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਭੇਟ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਉਹ ਸੜ ਕੇ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੀ ਰਾਖ ਅਸੀਂ ਬੋਰੀ ਵਿਚ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਸੀਲ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਦਰਸ਼ਨੀ ਡਿਊਢੀ ਨੂੰ ਵੀ ਨੁਕਸਾਨ ਪੁੱਜਾ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਕੁਝ ਫੌਜੀ ਜਵਾਨ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਨੂੰ ਲੈਣ ਲਈ ਪੁੱਜ ਗਏ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਕੋਲੋਂ ਅਸੀਂ ਛੁਟੀ ਲੈ ਕੇ ਵਿਦਾਅ ਹੋਏ।

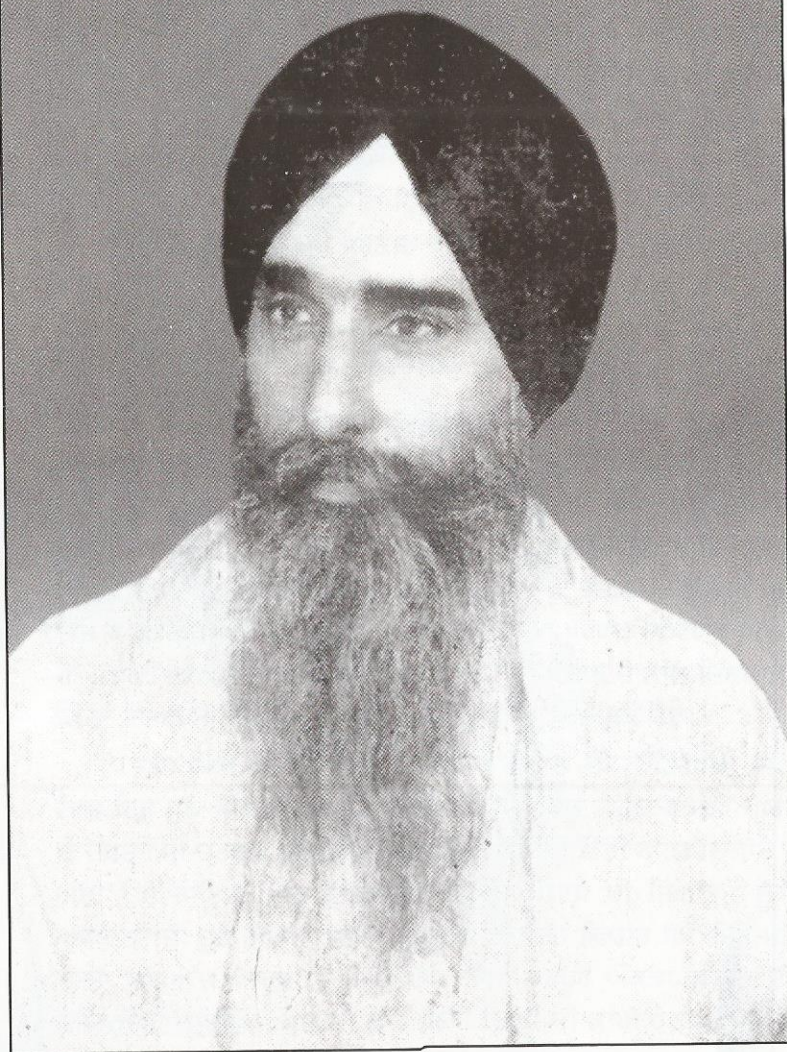
ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਨਾਲ ਸਾਡੀ ਦੂਜੀ ਭੇਟ ਵਾਰਤਾ 23 ਸਤੰਬਰ 1984 ਨੂੰ ਸਵੇਰੇ 9 ਵਜੇ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਹੋਈ। ਭੇਟ ਵਾਰਤਾ ਦੌਰਾਨ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਮੁਰੰਮਤ ਉਤੇ ਤਸੱਲੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਇਹ ਵੀ ਦਸਿਆ ਕਿ ਬੜੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਸੀ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਲਗਦੀਆਂ, ਰਿਹਾਇਸ਼ੀ ਇਮਾਰਤਾਂ ਜੋ ਕਿ ਘਾੜਤ ਤੇ ਉਸਾਰੀ ਪੱਖੋਂ ਉਣੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਮੇਲ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦੀਆਂ ਸਨ, ਉਹ ਉਥੇ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਸਨ। ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਇਰਦ-ਗਿਰਦ ਪ੍ਰਕਰਮਾਂ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਲੋੜੀਂਦੀ ਸੀ ਜੋ ਹੁਣ ਬਣ ਗਈ ਹੈ। ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਫੈਸਲੇ ਬਾਰੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਵਿਚੋਲਿਆਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਗੱਲਬਾਤ ਉਤੇ ਪੂਰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਰਖਦੇ। ਜਦ ਤਕ ਕੋਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਵਿਅਕਤੀ ਪੂਰੀ ਤਸੱਲੀ ਨਾ ਦੇਵੇ ਤਦ ਤਕ ਉਹ ਕਿਸੇ ਫੈਸਲੇ ਬਾਰੇ ਯਕੀਨ ਕਿਵੇਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ?

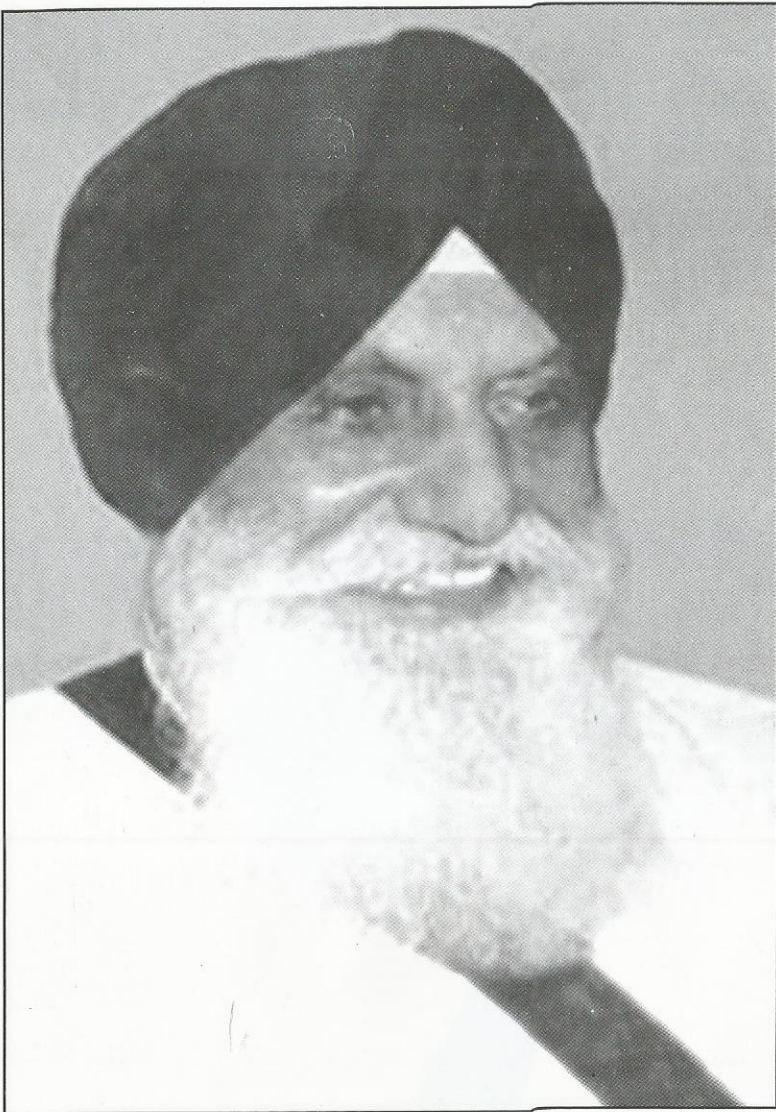
ਸ. ਭਾਨ ਸਿੰਘ
ਸਕੱਤਰ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

ਗਿਆਨੀ ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ
ਜਥੇਦਾਰ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਟੈਗੜਾ

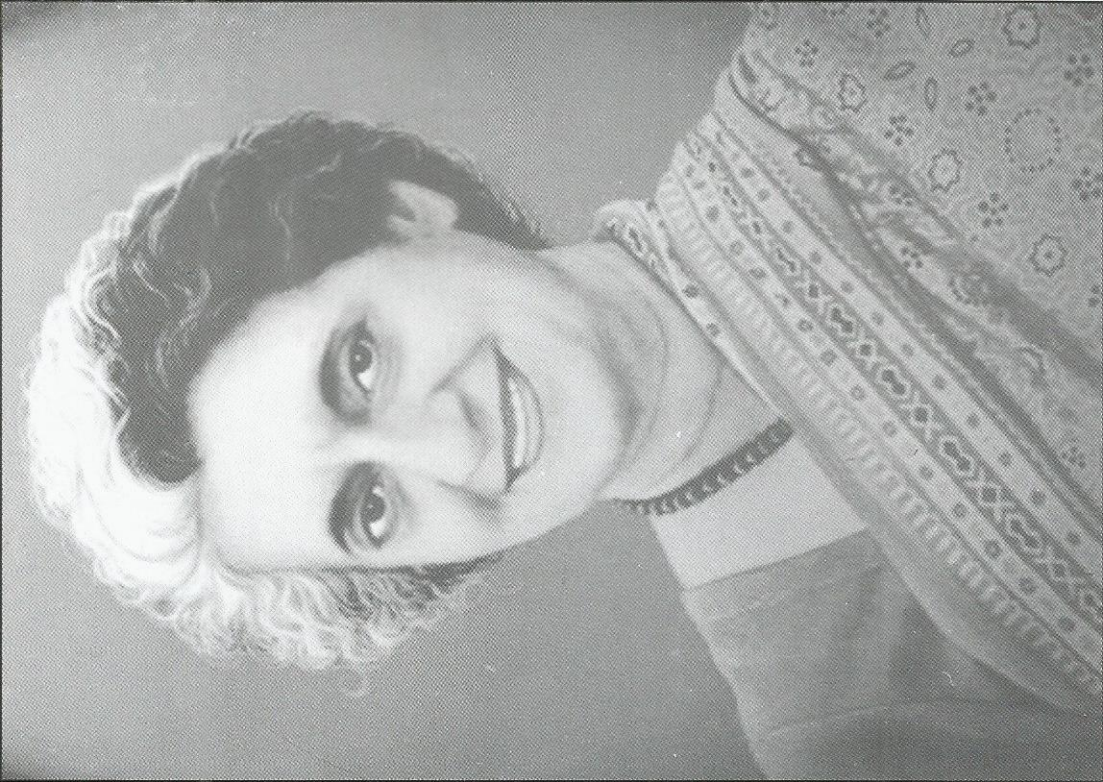

ਨਿਹੰਗ ਬਾਬਾ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ

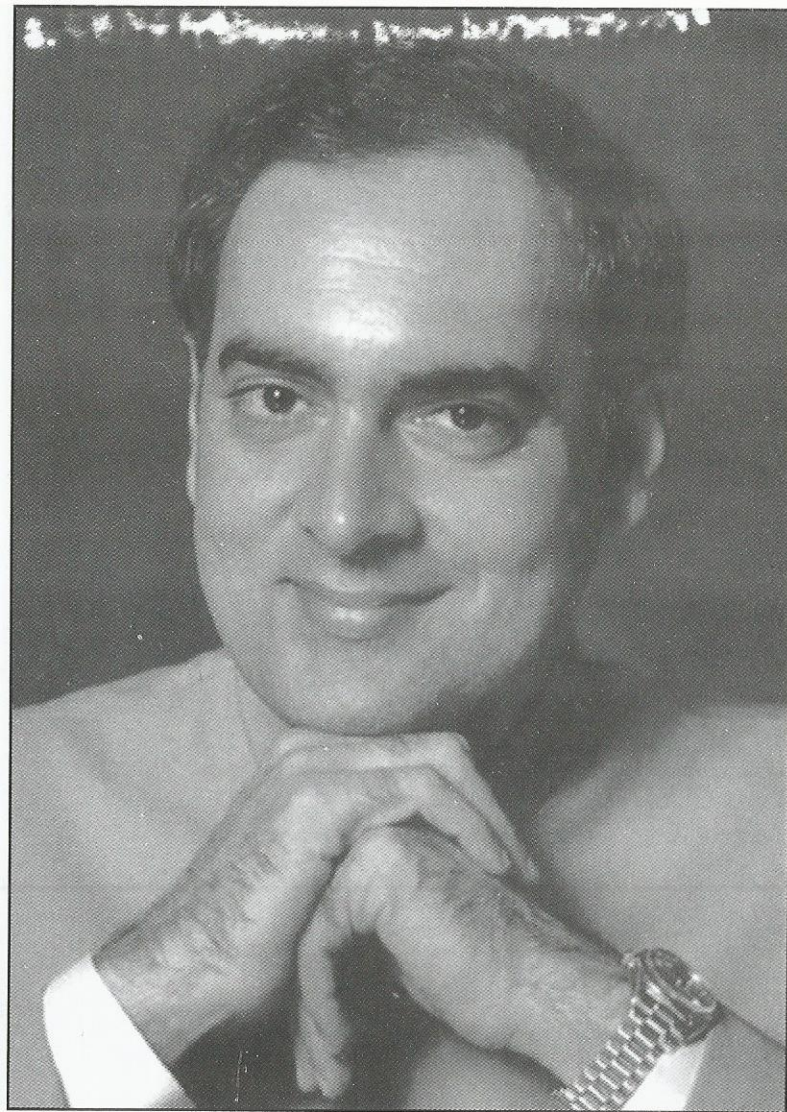

ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਭਿੰਡਰਾਂਵਾਲੇ

ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ

ਗਿਆਨੀ ਜ਼ੈਲ ਸਿੰਘ

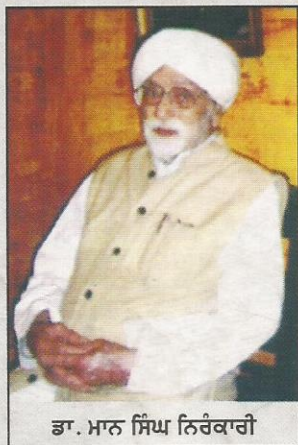

ਸਾਕਾ ਨੀਲਾ ਤਾਰਾ ਮਗਰੋਂ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ

ਡਾਕਟਰ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਹੁਰਾਂ ਦੀ ਹੱਥਲੀ ਪੁਸਤਕ
 “ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਘੋਰ ਦੁਖਾਂਤ” ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ
 ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹਾਨਤਾ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਪੰਜਾਬ ਦੇ 1982-90
 ਦੇ ਦੁਖ ਭਰੇ ਸਮਿਆਂ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਦੱਸਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰਾ
 ਸਮਾਂ ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਹੀ ਰਹੇ। ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ
 ਗੁਰਦਵਾਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਅਤੇ
 ਅਹੁਦੇਦਾਰਾਂ ਨਾਲ ਆਪ ਦਾ ਜਾਤੀ ਸੰਪਰਕ ਸੀ। ਆਪ ਨੇ
 ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਿਆਨ ਵੀ ਲਏ ਹਨ ਅਤੇ ਲੰਮੀਆਂ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ
 ਵੀ ਕੀਤੀਆਂ। ਗਿਆਨੀ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਸਾਬਕਾ ਜਥੇਦਾਰ
 ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਰਸਾਲਾ ਗਿਆਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤ
 ਕੱਢਦੇ ਸਨ। ਵਡੇਰੀ ਉਮਰ ਦੇ ਚਲਦਿਆਂ ਗਿਆਨੀ ਪ੍ਰਤਾਪ
 ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਰਸਾਲਾ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਆਪ ਨੂੰ ਸੌਂਪ

ਡਾ. ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਨਿਰੰਕਾਰੀ

ਦਿਤੀ ਜੋ ਆਪ ਨੇ ਸੰਨ 1982 ਤੋਂ 1989 ਤਕ ਬਾਖ਼ੂਬੀ ਨਿਭਾਈ। ਆਪ ਯਤਨ ਕਰ ਕੇ
 ਸਮੱਗਰੀ ਇਕੱਠੀ ਕਰਦੇ ਤੇ ਫੇਰ ਨੋਟ ਲਿਖਦੇ। ਹਥਲੀ ਪੁਸਤਕ ਵੀ ਸੱਤ ਅੱਠ ਸਾਲ ਦੇ ਲਿਖੇ
 ਨੋਟਾਂ 'ਤੇ ਆਧਾਰਤ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸਾਰੇ ਅਕਾਲੀ ਲੀਡਰਾਂ ਨਾਲ ਜਾਤੀ ਸੰਪਰਕ ਰੱਖਿਆ ਸੀ।
 ਸਾਕਾ ਨੀਲਾ ਤਾਰਾ ਦੁਖਾਂਤ ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਸਾਰੇ ਪੱਖਾਂ 'ਤੇ ਚਾਨਣਾ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਨੀਲੇ ਤਾਰੇ ਦੇ
 ਪਿਛੋਕੜ ਵਜੋਂ 1982 ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਰਾਜਸੀ ਹਾਲਾਤ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਦੱਸੇ ਹਨ। ਆਪ ਦੇ
 ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸਹਿਮਤ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਨਾ ਹੋਵੇ ਇਹ ਵੱਖਰੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਸਾਕਾ ਨੀਲਾ ਤਾਰਾ ਦੇ
 ਹੰਢਾਏ ਸੰਤਾਪ ਨੂੰ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਬਿਆਨ ਪੁਸਤਕ
 ਵਿਚ ਦਰਜ ਹਨ। ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਸਵਰਗਵਾਸੀ ਸ. ਭਾਨ ਸਿੰਘ ਸਕੱਤਰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦਵਾਰਾ
 ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਬਿਆਨ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਲਾਭਦਾਇਕ ਹੈ। ਨੀਲਾ ਤਾਰਾ ਸਾਕਾ ਪਿੱਛੋਂ
 ਜੋ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਹੋਇਆ, ਉਸ ਦਾ ਹਾਲ ਆਪ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਕੈਂਪਾਂ ਵਿਚ
 ਫਿਰ ਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ।

unistarbooks.com

UNISTAR BOOKS PVT. LTD.

INDIA

Chandigarh : 26-27 Top Floor, Sector 34A

Ph.: 0172-5077427, 5077428, 5089761

Ludhiana : Punjabi Bhawan • 98154 71219

ISBN 81-7142-485-6

9 788171 424856

Rs. 200/-